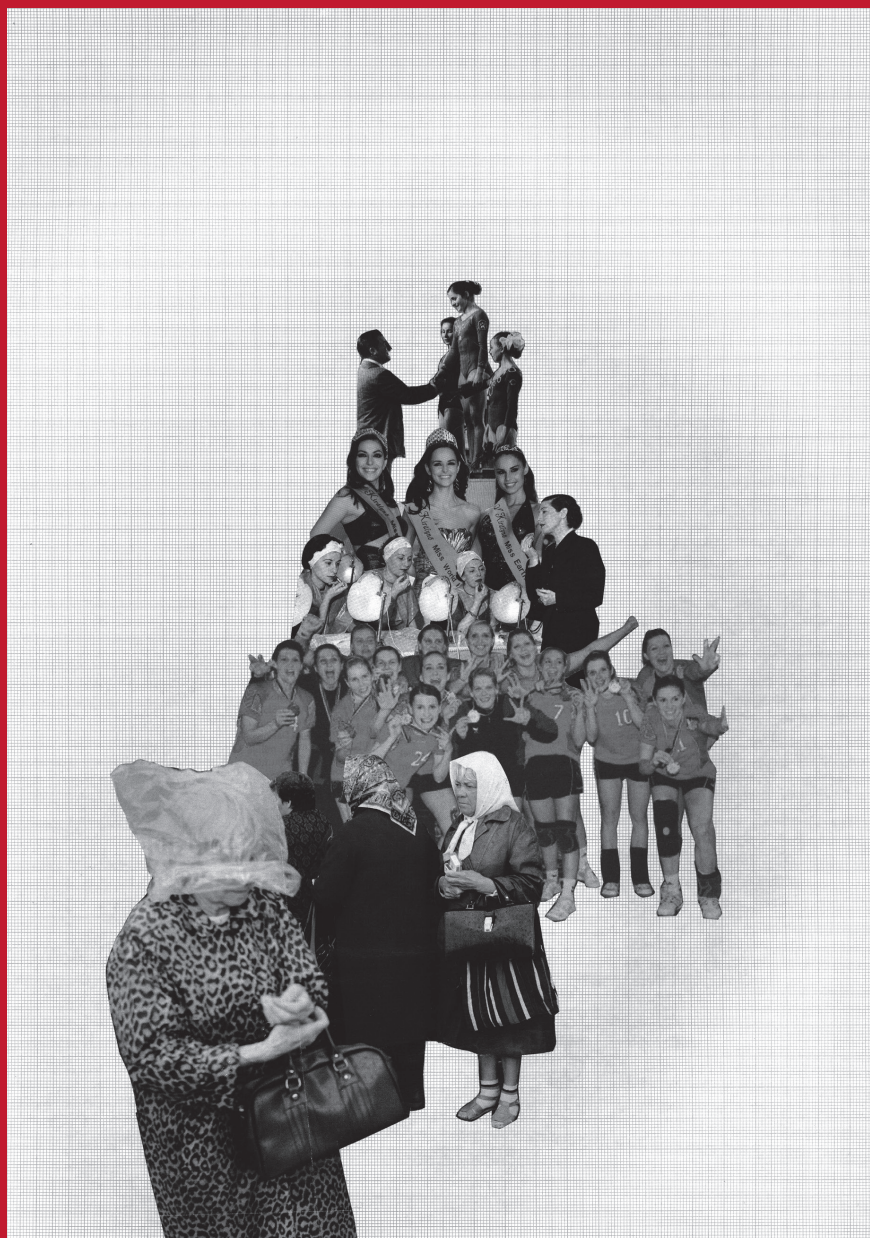

gender / rovné příležitosti / výzkum

ročník 13, číslo 1/2012

*péče: kritika, analýza,
alternativy*

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM

Vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Published by the Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic

Redakční rada časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*

Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (šéfredaktorka, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Hana Maříková (zástupkyně šéfredaktorky, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Marie Čermáková (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

prof. Małgorzata Fuszara (University of Warszawa)

PhDr. Petra Guasti, Ph.D. (Johannes Gutenberg-Universität Mainz)

doc. Haldis Haukanes, Ph.D. (University of Bergen)

PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Marek Hrubec, Ph.D. (FLÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Marta Kolářová, Ph.D. (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Alena Křížková, Ph.D. (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Marcela Linková (SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

doc. Aleksandra Kanjuo Mrčela, Ph.D. (University of Ljubljana)

Dr. habil. Beáta Nagy (Corvinus University of Budapest)

PhDr. Magdalena Piscová, CSc. (Sociologický ústav SAV, Bratislava)

prof. Anna Pollert, Ph.D. (Bristol Business School, Bristol)

Mgr. Michaela Potančoková, Ph.D. (Vienna Institute of Demography – Wittgenstein Centre
for Demography and Global Human Capital, Vídeň)

prof. Steven Saxonberg, Ph.D. (FSS MU, Brno)

Věra Sokolová, Ph.D. (FHS UK, Praha)

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D. (FSS MU, Brno)

PhDr. Jana Valdřová, Ph.D. (PF JU, České Budějovice)

doc. Elaine Weiner, Ph.D. (McGill University, Montreal)

Asistentka redakce: Eva Nechvátalová

Časopis vychází dvakrát ročně. První číslo 13. ročníku vychází v červenci 2012. Časopis je veden v databázi European Reference Index for the Humanities (ERIH), Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice a v dalších databázích.

Internetová stránka: <http://www.gendersonline.cz>

Objednávky předplatného pro ČR zajišťuje SEND Předplatné, s. r. o., Ve Žlábku 1800/77, hala A3, 193 00 Praha 9, tel.: +420/225 985 225, e-mail: send@send.cz, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://send.cz/casopis/732/>. Objednávky předplatného pro Slovensko zajišťuje Magnet press Slovakia, s. r. o., P. O. Box 169, 830 00 Bratislava, tel.: +421/2/67201931-33, e-mail: predplatne@press.sk, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://www.press.sk/odborne-casopisy/gender-rovne-prilezitosti-vyzkum/>.

Cena 70 Kč vč. DPH, roční předplatné v ČR 140 Kč, roční předplatné v SR 7,80 €.

Grafická úprava, obálka a sazba: studio Lacerta (www.sazba.cz)

Vytištěno na recyklovaném papíře CyclusOffset.

Titulní fotografie: © Anetta Mona Chisa & Lucia Tkáčová; Po pořádku (Graf) / After the order (Graph), 2006–2010, koláž na papíře, 20 × 30 cm

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

ISSN 1213-0028

OBSAH

TÉMA PÉČE: KRITIKA, ANALÝZA, ALTERNATIVY

Editorka Zuzana Uhde

STATI

Tronto, Joan: *Problém „chůvy“ ve feminizmu* /3

Uhde, Zuzana: *Slepá ulička instituce nájemní domácí péče* /12

Ezzeddine, Petra: *Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice* /24

Souralová, Adéla: *„Nekupujete si lásku, kupujete si službu“: (re)konstrukce péče o děti v prostředí agentur na hlídání* /33

Guzik, Hubert: *K prehistorii českých kolektivních domů* /42

Jechová, Květa: *Osvobozování domácnosti* /52

Jesenková, Adriana: *Marginalizácia starostlivosti v učiteľskej profesii na Slovensku – faktory, mechanizmy, kontext* /62

ROZHOVOR

Neviditelná práce aneb ženy migrantky na své vlastní cestě. Rozhovor s Magdalou de Gusmão, zakladatelkou občanského sdružení ComuniDária v Portugalsku /73

RECENZE

Souralová, Adéla: *Pomocnice v domácnosti v „ráji“ genderové rovnosti (Isaksen, L. W. (ed.). Global Care Work: Gender and Migration in Nordic Societies)* /78

Dudová, Radka: *Politiky péče (Hrženjak, M. (ed.). Politics of Care)* /80

Černá, Karolína: *Pohledem české kritické teorie globální nespravedlnosti (Hrubec, M. Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky)* /83

Zábrodská, Kateřina: *Nové spojenectví genderu a psychologie? (Machovcová, K. Nesamozřejmé perspektivy)* /85

Smetáčková, Irena: *Práce a rodina na ostří nože (Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H., Formánková, L. Pracovní dráhy žen v České republice)* /87

Šprincová, Veronika: *Čtyři kritické reflexe slovenské politiky z hlediska genderu (Cviková, J. (ed.). Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien)* /92

Dvořáčková, Jana: *Transgenderové identity v sociologickém kaleidoskopu (Hines, S., Sanger, T. Transgender Identities: Towards a Social Analysis of Gender Diversity)* /95

ZPRÁVY

Redlová, Pavla: *Mezinárodní konference „Transforming Gender Orders. Intersections of Care, Family and Migration“* /78

Valentová, Eva: *Víte, kdo Vám doma uklízí? – Kampaň na podporu domácích pracovníc z řad cizinek* /84

Amthor Soe, Sabe: *Sítování migrantek v Evropě a v České republice* /88

Nyklová, Blanka: *Konferenční turistika v praxi aneb co nového ve feminizmu* /91

Linková, Marcela, Červinková, Alice: *Zpráva z 8. Evropské konference feministického výzkumu The Politics of Location Revisited: Gender@2012* /99

Valentová, Eva: *Právní aspekty zaměstnávání cizinek na pozicích domácích pracovníc v České republice* /99

Linková, Marcela: *Pohlaví a gender v biomedicinském výzkumu a klinické medicíně: zpráva z konference* /102

Uhde, Zuzana: *Vizualita transnacionálních praktik péče* /106

TÉMA PÉČE: KRITIKA, ANALÝZA, ALTERNATIVY

EDITORKA ZUZANA UHDE

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

dovolte mi krátké slovo úvodem k tematickému číslu časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, které je věnováno konceptu péče. Kritické rozbory společenské formy péče a vztahů v praktikách péče, stejně jako jejich vysvětlení, představují jedno z hlavních témat, kterými se feministická teorie a genderový výzkum zabývají. V návaznosti na tyto problémy feministické myšlení rovněž přispělo k diskusím ohledně nového vymezení vztahu soukromého a veřejného a zodpovězení otázky, jaké místo by měla péče ve společnosti zaujímat. Na základě reflexe vztahů a praktik péče feministické teoretičky zpochybnily ideál nezávislého jedince a poukázaly na podmíněnost individuální autonomie materiálními a společenskými vztahy. Upozornily, že vzájemná závislost, která je východiskem konceptu vztahové autonomie, představuje základní podmínku lidské existence. Péče a zajištění potřeb se v tomto světle stávají jedním z hlavních principů organizace jak veřejného, tak soukromého života. Novou výzvou pro feministické zkoumání péče je reflexe globalizace jako určující sociální dynamiky současnosti. Uchopení globalizačních procesů a s nimi spojených společenských proměn dnes představuje důležitý výzkumný rámec jak teoretického, tak empirického zkoumání péče. Tyto otázky jsou předmětem analýz a článků v předkládaném čísle.

V časopise uveřejňujeme překlad článku Joan Tronto „Problém ‚chůvy‘ ve feminizmu“, kterým autorka rozpoutala živou diskusi ohledně významu a důsledků najímání služek k péči o děti a domácnost v moderní globalizované společnosti. Na tuto diskusi navazuje také příspěvek Zuzany Uhde, která se věnuje transnacionálním praktikám péče a rozboru vztahů uvnitř instituce nájemní domácí péče. Petra Ezzeddine ve svém článku analyzuje fenomén transnacionálního mateřství na základě biografického výzkumu mezi migrantkami z Ukrajiny pracujícími v České republice. S odlišnou interpretací a perspektivou přistupuje k těmto a souvisejícím otázkám Adéla Soralová, která prezentuje výzkum mezi komerčními agenturami nabízejícími služby hlídání dětí. Další dva články se z historické perspektivy zabývají (nejen) feministickými vizemi alternativního uspořádání vztahu soukromé a veřejné sféry v podobě zespolečenštění domácích prací. Hubert Guzik rozebírá historii ideje kolektivního bydlení a Květa Jechová se věnuje historii vize osvobozené domácnosti. Poslední statí v tomto čísle je článek Adriany Jesenkové, která koncept péče využila k rozboru současného vývoje v učitelské profesi na Slovensku.

V čísle dále naleznete rozhovor Šárky Zelenkové ze Sdružení pro integraci a migraci s Magdalou de Gusmão, zakladatelkou občanského sdružení ComuniDária, které v Portugalsku prosazuje práva migrantek a pracovníc v domácnosti. K tématu čísla časopisu jsou zaměřeny také recenze odborných knih, např. knihy *Global Care Work*, kterou editorsky připravila Lisa Widding Isaksen. V rubrice zprávy a komentáře stojí za povšimnutí mimo jiné informace o právě probíhající kampani za práva migrantek pracujících v českých domácnostech a článek o právních aspektech zaměstnávání migrantek v domácnosti v České republice. Kromě toho je zde rovněž článek o výstavě *Krise péče* a o probíhajícím úsilí o vytvoření platformy migrantek v Evropě i u nás.

Ráda bych poděkovala všem, kteří se na přípravě tohoto čísla podíleli, včetně anonymních recenzentek a recenzentů, kteří také přispěli ke kvalitě publikovaných příspěvků. Vzhledem k aktuálnosti řady zde rozebíraných problémů a témat věřím, že toto číslo přispěje k veřejné diskusi o ocenění péče a dalších činnostech spojených s péčí o domácnost a o jejich významu pro společnost jako celek i o společenské odpovědnosti, která ze současného uspořádání pro každého z nás vyvstává.

Přeji Vám inspirativní čtení,

Zuzana Uhde

PROBLÉM „CHŮVY“ VE FEMINISMU* / JOAN TRONTO¹

The „Nanny“ Question in Feminism

Abstract: Are social movements responsible for their unfinished agendas? Feminist successes in opening the professions to women paved the way for the emergence of the upper middle-class two-career household. These households sometimes hire domestic servants to accomplish their child care work. If, as I shall argue, this practice is unjust and furthers social inequality, then it poses a moral problem for any feminist commitment to social justice.

Key words: feminist movement, domestic workers, care, justice

Danielle Slap (tři roky) se dívala ven z okna na dvorek a uviděla skupinu čtyř různě velikých srnců. „Podívej“, řekla, „je tam rodina: táta, máma, dítě a chůva.“

Enid Nemy, Metropolitan Diary

Otázka: Kdo je zodpovědný za nespravedlivé nezamýšlené důsledky?

Jsou sociální hnutí zodpovědná za své nedokončené projekty? Jedním z velkých úspěchů feminismu druhé vlny bylo ukončení genderové kastovní bariéry, která ženy držela mimo odborné povolání. Protože většina odbornic jsou heterosexuálky a vdané ženy a protože lidé si většinou hledají partnera a partnerky ve své socioekonomické statusové skupině, jedním z důsledků této větší svobody žen najít si odborné povolání byl nárůst sociálních a ekonomických nerovností mezi domácnostmi (Milkman, Reese, Roth 1998). Dalším důsledkem bylo, že se pro pracující ženy ze všech sociálních tříd stalo problémem zajištění péče o děti. Ve Spojených státech amerických existují různé možnosti péče o děti: matky se mohou rozhodnout nepracovat, nebo si zorganizovat pracovní rozvrh s partnerem tak, aby nepotřebovali žádnou pomoc s péčí o dítě zvnějšku. Mohou využít odbornou péči o děti na pracovišti nebo v obci, pokud je tam dostupná. Existují neformální centra péče o děti. Matky mohou nechat dítě u příbuzných (Uttal 1999) nebo u sousedů. Matky mohou také najmout chůvu, au pair nebo pracovníci v domácnosti, která s nimi bydlí, nebo pro ně pracuje na plný úvazek. Tato praxe se stala dostatečně rozšířenou na to, aby vedla k vyprávění vtípu citovaného výše, který byl otištěn 9. září 1999 v *New York Times*.

Tento článek se zabývá zejména morálními aspekty praktik žen a mužů z vyšší třídy a vyšší střední třídy, kteří vychovávají děti v (obvykle) dvoukariéřní (většinou heterosexuální) domácnosti.² Někteří tvrdí, že dva dospělí, kteří mají odborné povolání a vychovávají děti, představují nový typ rodiny, dvoukariéřní domácnost (Gregson, Lowe 1994). Dvoukariéřní domácnost je odlišná od dvoupříjmových domácností v tom, že oba odborníci v dvoukariéřní domác-

nosti mají povolání, ve kterém jsou nadměrně a nepředvídatelně časové požadavky. Dvoukariéřní domácnosti a další podobně situované osoby s větší pravděpodobností využívají placenou pečovatelku v domácnosti na plný úvazek, která buď bydlí u nich doma, nebo nikoli. Toto zaměření je demograficky zúžené, nicméně tyto specifické domácnosti jsou důležité. Za prvé, jedná se o rodiny, které nejvíce získaly z ukončení genderové kastovní bariéry v odborných profesích. Mým částečným cílem v tomto článku je připomenutí dlouhodobého feministického závazku „sesterství“ a podpory všech žen, který nasměrovává morální jednání. Za druhé, širší ideologie „intenzivního mateřství“ (Hays 1996) jde ruku v ruce s tím, co tyto ženy a muži dělají. Přestože jde o početně menší skupinu ve společnosti, jejich ideály mateřství prostupují a odrážejí převládající ideologii.

Samozřejmě, všechny práce spojené s péčí o děti jsou v USA placeny relativně málo a mají nízkou prestiž. Nicméně ženy najaté na tuto práci v domácnosti na plný úvazek jsou v nejtěžší situaci. V tomto článku se primárně zaměřím na dvě ze tří skupin popsaných Pierette Hondagneu-Sotelo v její práci o pracujících v domácnosti v Los Angeles. Jsou to ženy, které jsou najaté jako pomocnice žijící v domácnosti, a ty, které jsou zaměstnány na plný úvazek v jedné domácnosti.³ Téměř všechny pracující, které jsou takto zaměstnány v Los Angeles, jsou imigrantky z Mexika, Střední Ameriky a Latinské Ameriky. S odkazem na tyto osoby budu používat pojmy domácí služby (*domestic servants*), pracující v domácnosti (*domestic workers*) a chůvy (*nannies*).

V tomto článku se chci zamyslet nad tím, jak vliv dvou nezamýšlených důsledků – větších sociálních a ekonomických nerovností a větší poptávky po péči o děti – přeskupil různé druhy zodpovědnosti způsobem, který podkopává základní feministický pojem spravedlnosti. Nejprve ukážu, že když mají nejbohatší členové společnosti domácí služby, aby uspokojili svoji potřebu péče o děti, výsledek je nespravedlivý pro jednotlivce i společnost jako celek. Poté se zamyslím nad tím, zda existují zmírňující okolnosti, které

* Text byl přeložen z anglického originálu Tronto, J. C. 2002. „The ‚Nanny‘ Question in Feminism.“ *Hypathia*, Vol. 17, No. 2: 34–51. Copyright © Joan C. Tronto, 2002. Reproduced with permission of John Wiley & Sons, Inc. Překlad © Zuzana Uhde, 2012.

toto řešení, ač nespravedlivé, činí nevyhnutelným. Zvážím některé alternativní způsoby, jakými mohou ženy uvažovat o péči o děti tak, aby byla méně nespravedlivá. Poté se vrátím k otázce, za jakých okolností by měla být sociální hnutí zodpovědná za nespravedlivé nezamýšlené důsledky svého jednání. Článek uzavřu tezí, že v tomto případě je „problém chůvy“ vážným problémem pro feministky a feministy zabývající se spravedlností.

Domácí tyranie

„Rodina se služkami žijícími s nimi v domácnosti je – podle mého názoru nevyhnutelně – trochu tyranii.“

Michael Walzer, *Spheres of Justice*:

A Defense of Pluralism and Equality

„Není „feministická zaměstnavatelka služby v domácnosti“ protimluv?“

Cynthia Enloe, citována v Bakan a Stasiulis

Ačkoliv je rozsah služeb v domácnosti ve Spojených státech amerických těžké změřit (Hondagneu-Sotelo 1994: 50), není pochyb o tom, že je tato oblast v posledních dvaceti letech na vzestupu. (To platí také jinde, k situaci ve Velké Británii viz Gregson, Lowe 1994; v Kanadě viz Giles, Arat-Koç 1994; Bakan, Stasiulis 1997). V USA využívání domácích služek pro péči o děti a další „stěžejní“ péči v domácnosti vzrostlo, zejména v těch městských oblastech, kde jsou ekonomické nerovnosti největší (Milkman, Reese, Ross 1998). Nerovnosti jsou tudíž spojeny s nárůstem využívání domácích služek. Aktivisté v industriálních společnostech se zabývají regulací globálního obchodu s domácími služkami (Glenn a kol. 1994; Bakan, Stasiulis 1997; Chang 2000).

V této části článku chci ukázat, že využívání domácích služek je až na vzácné výjimky nespravedlivé, představuje tyranii ve Walzerově smyslu a je protikladné feministickým principům, jak tvrdí Enloe (cit. v Bakan, Stasiulis 1997: 13).

Morální specifičnost služby v domácnosti

[Citace zaměstnavatelky, která byla dotčená a naštvaná, že její chůva, která u nich bydlela, požádala o příplatek] „A tak jsem upozornila na některé věci. Řekla jsem: ‚Víš, říkáš, že jsem ti nedala odměny, dobře, proč tedy nevezmeš všechny vánoční dárky, které jsem ti dala, a neprodáš je? Toto je tvoje odměna!‘ Řekla jsem jí: ‚Jsou peníze to jediné, co je pro tebe důležité?‘“

(Hondagneu-Sotelo 2001: 120)

Nejdříve se zaměřím na námitku, že není žádný důvod k tomu, abychom v této otázce uvažovali o speciálním morálním vlivu, protože využívání služby v domácnosti není odlišné od nákupu služeb a zboží na trhu. Někdo může tvrdit, že rozhodnutí najímat domácí služby znamená pouze účast v tržním vztahu, který se neliší od toho, když dítě posíláme do školky nebo když nakupujeme hotové jídlo nebo jíme v re-

stauraci, která zaměstnává a nedostatečně platí umývače nádobí. Existuje ovšem několik morálně relevantních rozdílů mezi najímáním domácích služek a nákupem zboží a služeb na trhu. Za prvé, institucionální uspořádání domácnosti je odlišné od institucionálního uspořádání trhu. Protože služba v domácnosti se odehrává v soukromém domově, často není vůbec chápána jako zaměstnání. Michael Walzer píše: „Principy, které platí v domácnosti, jsou příbuzenství a láska. Utvářejí základní vzorec vzájemnosti a závazku nebo autority a poslušnosti. Služky nemají v tomto vzorci místo, musejí mu být ale přizpůsobeny.“ (Walzer 1983: 52) Feministické badatelky byly obezřetnější než Walzer k pojetí domácnosti jako domény příbuzenství a lásky, nicméně personalismus činí domácnost specifickou. Protože jsou domácí služby chápány jako náhražka manželky v tradiční domácnosti, očekává se od nich, že se přizpůsobí přístupu, který jejich práci chápe pouze částečně jako skutečnou „práci“. Hondagneu-Sotelo si všimla toho, že zaměstnavatelé byli často šokováni, když zjistili, že jejich pečovatelky o dítě pracují pouze pro peníze (Hondagneu-Sotelo 2001: 120). Domácnost je odlišnou institucí než trh.

Za druhé, vztahy v domácnosti jsou výrazně bezprostřednější a intimnější než tržní vztahy. Status kvazirodinné členky znamená, že domácí služka je vtažena do naprostých detailů života lidí, kterým slouží. Práce pracovnice v domácnosti má odrážet hodnoty (např. ve výchově dětí nebo výkonu domácích povinností), vkus (např. při nákupu jídla, čisticích prostředků a dalšího zboží pro domácnost) a další aspekty života jejich zaměstnavatelů. Prostor, ve kterém pracuje, není veřejný pracovní prostor, ale nejprivátnější prostor někoho jiného. Proto je míra kontroly, kterou zaměstnavatelé očekávají, že budou nad pracovníci v domácnosti mít, velmi vysoká, a neuposlechnutí je často emocionálně a psychologicky potrestáno.⁴

Službu v domácnosti od ostatních tržních vztahů odlišuje ještě třetí faktor. Práce služby v domácnosti je péčí a jedním z „produktů“ péče je, že vytváří trvající vztahy mezi pečujícím a opečovávaným. Kvalita těchto vztahů je proto jedním z měřítek kvality odváděné práce. Část práce služby v domácnosti proto tvoří rozvíjení a zachovávání vztahů péče. Ačkoliv tyto zájmy existují také v tržních vztazích péče (např. mezi asistentkami v pečovatelských domech a jejich svěřenci), v domácích vztazích jsou předpokládány jako vzor, a proto představují nejdůležitější část služby v domácnosti.

Pohled zevnitř na zaměstnání v domácnosti: tři perspektivy

Ve vztazích zaměstnání v domácnosti existují různé morální perspektivy, které můžeme zvážit. Pokud pro účely jednoduchosti vezmeme v úvahu nejjednodušší vzorec vztahu, potřebujeme zvážit tři perspektivy. Můžeme uvažovat z perspektivy pracující, z perspektivy rodičů-zaměstnavatelů, většinou matek, a z perspektivy opečovávaného svěřence (*cared-for charge*), použijeme-li termín Kittay (1999). V tomto článku budu předpokládat, že svěřenec je dítě, ale argument je platný také v případě, pokud je svěřenec starší osoba, která potřebuje asistenci.

Pracující. Průměrná pomocnice v domácnosti je placená žalostně málo. Hondagneu-Sotelo udává, že nabídky práce za 150 dolarů týdně pro pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů nejsou v Los Angeles výjimkou. Odhaduje, že pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů vydělávají méně, než je minimální mzda, a pracují v průměru 64 hodin týdně. Chůvy v jejím výzkumu, které nebydly s rodinou, dostávaly průměrně 5,9 dolarů na hodinu za přibližně 45 hodin týdně (Hondagneu-Sotelo 2001: 35, 38).

Nicméně podle samotných pracujících je nejvíce degradujícím prvkem jejich práce to, že jim není poskytován dostatečný respekt a důstojnost. Z jejich perspektivy je morální stres plynoucí z práce v domácnosti veliký. Nejsou skutečně „členkou rodiny“, pomocnice v domácnosti žijí v podsvětí bez podpory nebo morálního ocenění své role (Rollins 1985; Romero 1992). Práce, která je od nich očekávána, má odrážet hodnoty zaměstnavatelů, což ji činí mnoha způsoby odcizenou od vlastního vnímání hodnot a významu. Domácí služby se musí velmi snažit, aby dokázaly získat a udržet si vlastní důstojnost (Colen 1986) a aby se vyrovnaly s pocity zlosti a bezmocnosti, které často zažívají (Rollins 1985). Navíc domácí služby mají mnohdy své vlastní rodiny, které bydlí nezdědka daleko nebo zůstávají v zemi původu (Hondagneu-Sotelo 2001). Ačkoli se všechny pracující matky musejí vyrovnat s tím, že své děti nechávají v péči někoho jiného, když pracují v domácnosti musejí opustit své děti, aby mohly zajistit, že „dětí jiných lidí“ dostanou řádnou péči, získává to nádech šířavé ironie (Romero 1992; 1997). Pracující žijící v domácnosti zaměstnavatelů mají méně kontroly nad prostorem, který obývají, jídlem, které mohou jíst, a nad tím, zda a jak budou trávit svůj volný čas. Mohou být vystavené sexuálnímu obtěžování nebo zneužívání ze strany svých zaměstnavatelů nebo dalších členů domácnosti a mají malé možnosti najít pomoc a útočiště mimo tuto domácnost. Ačkoli některé zaměstnanecké právní předpisy se vztahují na pracující v domácnosti, jsou pouze zřídkakdy vymáhány. Přestože existuje několik organizací, jako např. Domestic Workers of America, většina pomocnic v domácnosti nemá žádné (nebo má pouze malé) možnosti podat stížnost, nemá ochranu odborů atd. Ačkoliv mnoho málo placených pracujících v USA také nemá takové možnosti kolektivního vyjednávání, situace je očividně horší, pokud lidé pracují každý na izolovaném pracovišti.

Tyto vztahy mohou být také morálně obohacující. Starat se o děti a starší, ačkoli je to v naší kultuře znehodnocováno, je velmi intenzivní a důležité. Pracující v domácnosti jsou oceňovány za svou práci a mnoho z nich v práci získává „respekt a porozumění“ (Colen 1986). Služky v domácnosti mohou také často shledat, že blízký osobní vztah, který se může vyvinout se zaměstnavateli, je pro ně rovněž prospěšný (Hondagneu-Sotelo 2001).

Po důkladné úvaze se však ukáže, jak upozornila Diemut Bubeck, že pečovatelky jsou vždy zvláště zranitelné vůči specifické formě vykořisťování. „Vykořisťovatelský mechanismus“, píše Bubeck, „je společenská instituce dělby práce podle pohlaví, která konstruuje ženy jako pečovatelky,

a proto od nich systematicky „odčerpává pracovní rezervy“ v podobě neplacené péče (abychom věnovali pozornost Marxově definici vykořisťování).“ (Bubeck 1995: 181) Toto je pravda zejména v případě pracujících v domácnosti. Mezi aspekty, které činí „kruh péče“ vykořisťující, patří podle Bubeck to, jak mohou pracující vyjádřit nespokojenost. Pracující, kteří se chtějí bránit některému aspektu svého zaměstnání, tak mohou ve většině prací učinit vyhybáním se své pracovní odpovědnosti. V případě péče pracujících, kteří se vyhybají povinností, nejvíce poškodí své svěření. Protože péče vytváří vztahové pouto mezi pracující a svěřením, klást odpor je těžší pro kteroukoli pečovatelku, a zejména v domácnosti, kde pracuje intenzivně s ostatními, se kterými si vytvořila trvající pečovatelský vztah. Charakter domácí práce vytváří pravděpodobnost zneužití pracujících a ohrožuje jejich morální důstojnost. Vzhledem k nízké mzdě, pracovním podmínkám a vysoké míře libovůle, kterou zaměstnavatelé mohou uplatnit, jsou domácí služby velmi zranitelné vůči zneužití.

Rodiče-zaměstnavatelé. Břemeno najmout, vyhodit a kontrolovat domácí pomocnice, stejně jako všechny domácí povinnosti, většinou leží na ženách. Matka se může k pracující v domácnosti vztahovat jako ke své spojenkyni, nebo soupeřce. Svým postojem a předpoklady, které si vytváří o schopnostech pracujících, má značnou kontrolu nad kvalitou jejího pracovního života. Nicméně vzhledem k intimitě a vysokým nárokům tohoto vztahu je velká šance, že některá část práce bude v nějakém ohledu nedostatečná. Moc zaměstnavatelky změnit podmínky zaměstnání, jednat nevypočitatelně, urazit a snižovat pracující je velmi vysoká. Vzhledem k takto velké moci je pravděpodobné, že se stane tyranskou. Matka se může k pracující v domácnosti vztahovat jako k soupeřce například kvůli náklonnosti dětí. Může kvůli tomu pracující v domácnosti po nějaké době vyhodit bez ohledu na kvalitu její práce (Hrady 1999).

Na druhou stranu, zaměstnávající matka si může být vědoma všech těchto potenciálních zneužití, nízké mzdy, kterou vyplácí, a tak podobně, a cítit se za to provinile. Provinilost matky za to, že má pracující v domácnosti, je proto často velká. Ale jakou pozitivní roli má tato vina? Ve skutečnosti může vést k chování, jako např. obdarovávání dárky nebo vynucené intimity, které vlastně také může fungovat jako přítěž v životě pracujících v domácnosti (Rollins 1985; Bakan, Stasiulis 1997).

V poslední době si Hondagneu-Sotelo (2001) všimla odlišné nerovnosti. Velmi zaneprázdněné dvoukariérní matky nechtějí trávit čas budováním osobního vztahu se svou pracovníci v domácnosti. Zatímco pracující si takového vztahu cení, zaměstnavatelky, se kterými vedla rozhovory, cítí averzi vůči času, který stráví posloucháním o životě pracovnice v domácnosti, jejich starostech a problémech. Vzniká zde reciproční disproporce mezi zaangażováním pracovníci v domácnosti v životě zaměstnavatelů a odpovídajícím zaangażováním zaměstnavatelů v životě jejich pracovníci.

Děti. Jaké jsou důsledky toho, že děti vyrůstají s dalším dospělým, který je pověřen péčí o ně, pro děti samotné? Feministky se zabývaly mužskou nadvládou v domácnosti, jakou morální výchovu člověk ale získá v domácnosti, v níž je jeden dospělý tak očividně podřízený druhým? Není pochyb, že dětem se daří dobře, když jsou obklopeny dospělými, kteří se o ně starají, a mnoho expertiz uvádí, jak podstatnou osobou pro děti byla pečovatelka (Romero 1997). Na druhou stranu má tato péče řadu nežádoucích důsledků. Děti mohou očekávat, že ostatní lidé, bez ohledu na vztah k nim, budou vždy připraveni naplnit jejich potřeby. Mohou s ostatními zacházet pouze jako s prostředky, a ne jako s účelem pro sebe. Ačkoli může být žádoucí, že má dítě v domácnosti spojence, pokud tento spojenec není nezávislá osoba, co dobrého to může přinést? Susan Okin ukázala (v návaznosti na J. S. Milla a Mary Wollstonecraft), že rodina je místem pro učení se a položení základů demokracie a smyslu pro spravedlnost (Okin 1989). Pokud jsou děti svědkem svévolného a nevypočitatelného jednání rodičů se služkami nebo pokud ony samy mají dovoleno zacházet s domácími služkami podobným způsobem, nevěští to pro výchovu demokratických občanů nic dobrého.

Pokud si uvědomíme, že zaměstnavatele a pracující obvykle označuje a odlišuje „rasa“/etnicita, děti, o které pečují domácí služby, jsou ještě více vtaženy do rasistické kultury. Sau-ling Wong to rozvádí dále, když píše o roli lidí jiné barvy pleti v současných hollywoodských filmech. Podle ní „ve společnosti, která prochází zásadními demografickými a ekonomickými změnami, se zdá, že postava osoby jiné barvy pleti trpělivě mateřsky opečovávající bílé zklidňuje rasové znepokojení“ (Wong 1994: 69).

Mary Romero pozorovala, že druhá stránka věci je také důležitá. Děti z dělnické třídy jsou hned z počátku nuceny zjistit, že musí snášet životní těžkosti. Jaká rovnost příležitostí může existovat pro dítě, které truchlí, když jeho matka odchází každý den nebo týden sloužit v podstatě jako náhradní matka nějakým jiným dětem a nechává jeho bez matky? Nebo když si dítě vezme s sebou, aby bylo lidskou hračkou pro bohatší dítě (Romero 1997)? Pro děti stejně jako pro matky a pracující má služba v domácnosti s velkou pravděpodobností nespravedlivé důsledky.

Z různých důvodů se proto zdá být najímání domácích služek ze své podstaty nespravedlivou praxí. Tím ovšem nepopírám, že existují matky-zaměstnavatelky a otcové-zaměstnavatelé, kteří si jsou vědomi těchto morálních rizik a dělají všechno pro to, aby ochránili důstojnost pracující, kterou zaměstnávají. Nicméně výzkum za výzkumem odhaluje podobné vzorce zneužívání (Colen 1986; Romero 1992; Gregson, Lowe 1994; Bakan, Stasiulis 1997; Giles, Arat-Koç 1994; Chang 2000; Hondagneu-Sotelo 2001).

Když je to nespravedlivé, proč je tato praxe na vzestupu? Je možné, že ačkoli je to nespravedlivé, neexistuje k najímání domácích služek alternativa. Lidé nejednají způsobem, který považují za nemorální. Jak si mohou rodiče, kteří si najímají domácí služku, tuto praxi ospravedlnovat? Jaký morální status mají tyto argumenty?

Obhajoba nutnosti: Existují alternativy k najímání domácích služek?

„Chceš někoho, kdo upřednostní děti před sebou,“ řekla Judy Meyers, 37 let, matka dvou dětí v Briarcliff Manor, N.Y., která pracuje pro zdravotní pojišťovnu. „Ale najít někoho za ty správné peníze není lehké.“

Caren Rubenstein, *Consumer's World: Finding a Nanny Legally*

V článku „Consumer's World: Finding a Nanny Legally“, který vyšel 28. ledna 1993 v *New York Times*, Caren Rubenstein píše, že pracující matky, které si najímají chůvu, to dělají, protože jsou přesvědčeny, že je to v nejlepším zájmu jejich dětí, i když to znamená, že to bude na úkor jejich chůvy. Takové přesvědčení by ovšem převážilo nespravedlnost praxe jenom v případě, kdyby to byla jediná možnost, jak zajistit adekvátní péči o děti. Jenom proto, že je předložena racionalizace nějakého přesvědčení, nečiní to takové přesvědčení spravedlivým. V této části se nejprve zaměřím na hodnoty matek vyšší střední třídy, které by mohly ospravedlnit jejich přesvědčení. Ukážu, že soubor přesvědčení, ze kterých mají výhody pouze bohaté rodiny, vytváří zdání, že najímání chůvy je nevyhnutelné.

Hodnoty vyšší střední třídy a potřeba soutěživého, „intenzivního“ mateřství

Bohaté ženy, které najímají domácí služku, jsou přesvědčeny, že jednají v nejlepším zájmu svých dětí. Pro vyšší střední třídu je „dobré mateřství“ nevyhnutelně spojeno s úspěchem dětí ve vysoce kompetitivním kapitalistickém prostředí.

Feministické filosofky nedávno zdůraznily, že mateřství stojí proti hegemonní kultuře kapitalistické soutěže, a našly v tom určitou útěchu. Sara Ruddick (1989) a později Eva Kittay (1999) tvrdí, že mateřství nebo péče o potřebné sledují odlišnou, nekapitalistickou logiku. Virginia Held argumentuje, že v postpatriarchálním světě budeme schopni vidět nesmluvní vztahy mezi matkou a dítětem jako alternativní paradigma, které může inspirovat širokou škálu sociálních vztahů a institucí (Held 1993). Sharon Hays tvrdí, že odchodem z pracovního trhu se mladé matky vzpírají kapitalistické logice (Hays 1996).

Praktiky mateřství se mohou ale pouze částečně vzepřít existující kultuře a najímání domácích služek je součástí kapitalistické logiky. Jak upozorňuje Ruddick, ústředním úkolem matek (tím myslí kohokoli, kdo se věnuje praktickým mateřství) je pomoci dětem začlenit se do existujících společností. Matky jsou proto zčásti také vynucovatelky existující kultury. Přiznat, že „přístup k výchově dětí – a jazyk, který je použit k jejímu vyjádření – jde vždy ruku v ruce s ideologií doby“ (Schwartz 1993: 262), vypadá téměř jako truismus. Ellen Seiter a další ukázali, že od druhé světové války převládá model výchovy dětí, který zdůrazňuje intelektuální rozvoj dítěte. „Novou dětskou psychologií je model soustředěný na dítě. Implicitně se distancuje od mateřské autority a vyzdvihuje touhy samotného dítěte jako

racionální a sledující cíl. Protože události v raném dětství mají pro dítě největší význam, odpovědnost za péči vzrostla.“ (Seiter 1998: 308)

Ironií je, že se požadavky kladené na matky zvýšily, zatímco jejich autorita se snížila. Jejich autorita přešla na odborníky. Kritériem úspěchu matek se stala jejich schopnost vychovat děti, které naplní nebo předčí očekávání odborníků. Protože tato kritéria jsou často založena na srovnání s ostatními dětmi, snem každé dobré matky nebo rodiče je vychovat děti, které jsou nadprůměrné, jak to vtipně vyjádřil Garrison Keillor, kterého citoval Joe Pollack ve svém článku „Keillor Dazzling Down River“ z 19. července 1990 v *St. Louis Post-Dispatch*. Od matek se očekává, že najdou způsob, jak „vymáčkнуть“ víc z omezených zdrojů, současně ale mají malou autoritu, aby mohly mít tento svět pod kontrolou. Pokud si uvědomění, že příležitosti se nebudou stále zvětšovat, vyplývá z toho, že děti potřebují konkurenční výhody ve srovnání s dalšími dětmi více než kdykoli předtím (Schwartz 1993; Edwards 2001). Matky jsou vybízeny, aby dětem poskytly tu správnou hudbu, zapojily je do nejlepších aktivit, poslaly je do správných škol atd., aby vylepšily jejich životní šance. Matky jsou chyceny v konkurenčním cyklu, aby se snažily vylepšit život svých dětí. Matky mohou nesobecky milovat své děti a snažit se pro ně dělat to nejlepší, v soutěživé společnosti se ale musí snažit získat a udržet kompetitivní výhody ve srovnání s dětmi jiných lidí.

To je samozřejmě ideální typ, který je poněkud přemrštěný. Výzkumy ukazují, že ačkoli jsou rodiče svázání požadavky na výchovu svých dětí, děti je také propojují s širší sociální sítí, ve které se zapojují do poskytování péče mezi sebou (Gallagher, Gerstel 2001). Nicméně opodstatněná obava o budoucnost jejich dětí vede rodiče, a zejména rodiče ze středních tříd (Lareau 2000), k tomu, že dělají věci, které mají zlepšit konkurenceschopnost jejich dětí. To, že děti jiných lidí (například děti chůvy) tím mohou být znevýhodněny, je politováníhodné, ale je to součástí „systému“, a matky si mohou dobře zdůvodnit, že jsou bezmocné a nemohou tento systém změnit.

Kromě najmutí někoho, kdo k nim bude domů docházet na plný úvazek a pečovat o jejich děti, si rodiče z vyšší střední třídy mohou zvolit posílat děti do školky, využít služeb žen, které pečují o děti u sebe doma, nechat děti s příbuznými nebo dětem po škole zařídit program v družině. Každá dobrá instituce má pracovnice, které jsou odhodlané vyhovět zájmům a potřebám každého dítěte. Ale rodiče z vyšší střední třídy mají obavu, že jejich dětem nemusí být věnována v těchto institucích dostatečná pozornost.

Kvalitních a dostupných zařízení péče o děti je v USA relativně málo. Neexistuje garance, že příbuzní a neformální poskytovatelky péče u sebe doma poskytnou dětem dostatečně obohacující prostředí (Uttal 1999). Školní družiny nemusí být dostupné, příhodné nebo dostatečně kvalitní. Susan Chira v knižní recenzi, která vyšla 16. dubna 1995 v *New York Times*, upozornila na to, že rodiče, kteří jsou „po-

sedlí zajištěním dostatečné intelektuální stimulace pro své děti“, najímají domácí pracovní sílu, protože jsou přesvědčeni, že je dětem lépe v jejich domácím prostředí, kde mohou mít rodiče do určité míry pod kontrolou prostředí, aby bylo obohacující, tím, že zajistí dětem materiální výhody.

Protože rodiče, kteří najímají domácí pracovní sílu, jsou „posedlí zajištěním dostatečné intelektuální stimulace pro své děti“, jsou přesvědčeni, že je dětem lépe v jejich domácím prostředí, které mohou mít do určité míry pod svou kontrolou po materiální stránce. Musí se potom rozhodnout, zda najmou pracovníci, která je jako oni, nebo která je jiná, buď posílit jejich pohled na svět, nebo dětem poskytnout obohacující zkušenosti navíc, například naučit se francouzsky nebo španělsky od rodilé mluvčí (Wrigley 1995). Losangeleská tisková poradkyně Kathleen Rogers například v článku nazvaném „A Real Nanny Dilemma: Many Caretakers Have Limited English Skills; Will Kids They Watch Fall Behind?“, který vyšel 6. března 1995 v *Los Angeles Times*, se obává, že když děti tráví celý den se španělsky mluvící sloužkou, budou mít kompetitivní nevýhodu v porovnání s dětmi, jejichž chůvy mluví anglicky gramaticky správně. Rozhodnutí o tom, jak a kdo bude poskytovat péči, se odvíjejí od obav o kompetitivní výhody dětí. Výsledkem je dále se prohlubující dojem, že pokud je jednání vedeno zájmem vlastních dětí, nemůže být morálně zpochybněno.

Pokud by existovaly příležitosti pro veřejnou diskusi o potřebách, mohly by být otevřeny otázky o materiálních potřebách domácností, zda musí rodiče pracovat tolik hodin, a o dalších možnostech, jak se vyrovnat se soutěží mezi dětmi. V současné době ale neexistuje diskuse o tom, jak časově náročná práce, aby člověk vydělal peníze na všechny „věci“, může poškodit další hodnoty, například hodnotu trávit čas se svými dětmi. Barbara Omolade vyjádřila podobnou myšlenku, když se zamýšlela nad relativně skromným ekonomickým zázemím svých dětí, ale jejich bohatým emocionálním a rodinným životem v porovnání s materiální hojností, ale emocionálním ochuzením, které zažívá mnoho dětí z bohatých předměstí (Omolade 1994). Dosud ale neexistuje veřejný prostor pro diskusi o takovém pohledu na potřeby. Potřeby dětí se staly větší a dražší bez omezení nebo veřejné diskuse, což je poháněno strachem z rostoucí soutěže o vzácná místa na konkurenčních školách, v zaměstnání atd.

Nespravedlnosti plynoucí z najímání domácích služek jsou tak zastírány ideologickou konstrukcí intenzivního a soutěživého mateřství.

Zastírání nespravedlností

Tento problém je stále neřešitelný. Protože přesně to, co domácí práci činí potenciálně zneužitelnou, je také to, co ji činí nejvhodnější formou péče z perspektivy intenzivního a soutěživého mateřství. Tato situace upozorňuje na dvě dimenze péče, které jsou málokdy zdůrazňovány, ale jsou zásadní.

První komplikací je to, že pečující práce nemůže být sevrěna do zvládnutelného časového rozsahu (Stone 2000).

Vzhledem k této skutečnosti a také kvůli ideologii „intenzivního mateřství“ nemůže být péče žádné pracující matky plně dostačující. Anita Garey analyzovala, jak matky minimalizují svoji nepřítomnost tím, že rozlišují mezi rutinní pečovatelskou prací a úkony, které skutečně vyžadují jejich přítomnost, nikoli přítomnost zástupné pracovnice nebo náhradní služby. Popisuje tři základní role „bytí zde“: vztah matky k dítěti a „čas s rodinou“; integrace dítěte do života rodiny (většinou se to týká zprostředkování vztahu mezi dítětem a otcem); „dělání věcí“, propojení dítěte s širším veřejným světem (většinou ve škole nebo v zájmových kroužcích) (Garey 1999: 31). Další činnosti jako vaření, uklízení, doprava dětí atd. mohou být delegovány. Přestože matky, se kterými Garey vedla rozhovory, nenajímaly pracovnici v domácnosti, musely buď najít způsob, jak být přítomné v rozhodujících okamžicích a zajistit nějaký způsob poskytování péče v ostatní době, nebo o sobě smýšlet jako o nedokonalé matce. Nicméně složité na těchto zásadních úkonech péče je to, že se vzpírají logice časové kontroly. Oddělit zrno od plev v „bytí zde“ pro své dítě není jednoduché. „Bytí zde“ je jasně důležité při vzdělávací hře, pokud se ale dítě zraní při běžné hře, která byla delegována na opatrovnici, pak někdo musí v „bytí zde“ zastoupit roli matky. Popravdě žádná matka nemůže být nikdy přítomna ve všech okamžicích „zásadní péče“, přestože ideologie intenzivního mateřství toto kritérium nastavuje. Pracovnice v domácnosti spíše působí jako odpovídající náhrada matky, protože jsou přítomné na plný úvazek a věnují se pouze těmto dětem. Ve skutečnosti si ony samy uvědomují, že musí zjemnit tyto obavy, vědomě se například nezminí o prvních krůčcích dítěte, ale čekají, až je rodiče uvidí sami (Hondagneu-Sotelo 2001).

Za druhé, protože všechna péče zahrnuje „politiku interpretace potřeb“ (Fraser 1989), najmutí pracovnice v domácnosti významně zvyšuje autoritu rodičů při definování potřeb jejich dětí. Lidské potřeby jsou vymezeny pouze základní formou: co konkrétní děti „potřebují“, závisí na názoru jejich rodičů na to, co potřebují. Rodiče ale nemohou prosadit svůj názor jednostranně. Zaměstnanci a zaměstnankyně pečovatelských zařízení, neformální poskytovatelky péče u sebe doma, zaměstnanci a zaměstnankyně školy, ti všichni pravděpodobně budou mít vzájemně neslučitelné definice potřeb dětí. Pracující v domácnosti nemusí s rodiči souhlasit, ale s velkou pravděpodobností nebudou zaměstnány dlouho, pokud se jejich pohled na potřeby dětí nepřizpůsobí názoru rodičů. Najmout chůvu tak poskytuje způsob, jak se rodiče snaží udržet kontrolu nad potřebami svých dětí. V naší kultuře, kde trh stále více definuje potřeby lidí, se tento úkol stává stále složitějším (Luttwak 1999; Schor 2000). Protože rodiče nemají autoritu jinde, mohou vnímat prosazení svého názoru na potřeby dítěte jako nezbytné pro blaho dítěte.

Kvality dané podstatou péče – komplikované vymezení času a definice potřeb – je proto snadnější zajistit najmutím pracovnice v domácnosti. Ironií je, že čím více se práce domácí služby přiblíží ideálu naplňování všech přání

rodičů, aby „byly zde“ neustále a přijaly jejich pojetí toho, co děti potřebují, tím více jednotlivé pracovnice v domácnosti ztrácejí schopnost ovlivňovat svou práci prostřednictvím kontroly svého vlastního času a uplatnění vlastního úsudku.

Dále platí, že najmutí pracovnice v domácnosti slouží ekonomickým soukromým zájmům bohatých matek a otců pouze, pokud je stále ekonomicky výhodné, aby ženy měly v rodině druhou kariéru. Pokud to již nebude ekonomicky výhodné, matky se mohou přiklonit k jinému rozhodnutí ohledně vlastní práce. Myšlenka zásadního zvýšení platu pracovnic v domácnosti není proveditelná, protože zaměstnání matky se vyplácí pouze tehdy, pokud vydělává výrazně více, než kolik platí pracovnici v domácnosti.

Tato výhoda ale může být udržena pouze na úkor dětí druhých. Problém takového rozdělení zodpovědnosti je ten, že muže a ženy, kteří jsou ekonomicky zranitelní, činí provinilejší za nedostatek zdrojů. Uvažme pro jednoduchost schopnost rodičů naplánovat rozvrh tak, aby on nebo ona mohl/a „být zde“, když ho jeho nebo její děti potřebují. Jody Heymann ukázala, že dělnické rodiny nebo rodiny z nižší střední třídy mají menší pravděpodobnost, že někdo z jejich členů má takové zaměstnanecké výhody, jako je flexibilita pracovní doby, nemocenská, osobní volno atd. Aby člověk mohl pečovat o své děti, když jsou nemocné nebo mají důležitou událost ve škole atd., velmi důležitá je možnost kontrolovat vlastní pracovní čas. Ale protože tyto výhody jsou rozděleny podle třídní struktury, žáci, kteří jsou tímto nejvíce znevýhodnění, jsou ti, kteří už jsou znevýhodnění (Heymann 2000). Vzor mateřství není jednoduchý pro nikoho, složitější je ale zejména pro chudší rodiče.

Zvážila jsem možnost, že najmutí domácí služby je ospravedlnitelné, protože je nezbytné pro zajištění náležité péče o děti. Viděli jsme, že existují důvody, proč rodiče z vyšší střední třídy mohou takto uvažovat. Tyto důvody ale plynou z přístupu k dobrému rodičovství, který je svým vlastním způsobem také nespravedlivý.

Feministická zodpovědnost

Podle Margaret Urban Walker „etika zodpovědností jako normativní morální hledisko by se pokusila správně nastavit vztah lidí a zodpovědností“ (Walker 1998: 78). Zůstává otázka, zda feministky mají nějakou zodpovědnost za rozšíření praxe najímání chův. Připsání zodpovědností je komplikovaný problém. Pro formulaci konečného úsudku ovšem můžeme vyjít z některých známých koncepcí spravedlnosti.

Teoretikové a teoretičky spravedlnosti se dlouho shodují na tom, že je nespravedlivé, pokud lidé mají přímo užitek z újmy druhých. Není pochyb, že pracující muži a ženy z vyšší střední třídy mají značný užitek z najímání žen, které pracují jako málo placené a vykořisťované domácí služby. Audrey Macklin otevřeně prohlásila: „Neradostnou pravdou je, že přístup žen do dobře placených a vysoce statusově postavených profesí je umožněn návratem polovídané služebnosti. Řečeno jinak, jedna žena má přístup k třídnímu

a občanskému privilegiu vykoupit se z útlaku na základě pohlaví.“ (Macklin 1994: 34) Když ale ženy z vyšších středních tříd, které zaměstnávají domácí služku, jednají nespravedlivě, mají feministky podíl na zodpovědnosti za tuto nespravedlnost?

Feministky, které jako skupina formulují politické argumenty, jež mají tyto důsledky, nemohou být očividně zodpovědné ve stejné míře jako ženy, které se na této nespravedlivé praxi podílejí. Můžeme dokonce říci, že zcela nepředvídatelné důsledky by měly aktéry zbavit zodpovědnosti za důsledky jejich jednání. Navrhují ale tezi, že pokud byl tento důsledek předvídatelný, i když nezamýšlený, feministky za něj nesou určitou zodpovědnost.

Měly feministky předvídat toto nebezpečí skrývající se za jejich požadavky otevření odborných povolání ženám? Řada skutečností svědčí o tom, že ano. Za prvé, viděno z dnešního pohledu, feministky měly rozpoznat třídní předpojatost vlastních profesních přání. Afroamerické kritičky se často obávaly, že bílé ženy z vyšší střední třídy nemyslí na všechny ženy, když připravují svůj plán akce (hooks 1984). Jako další příklad můžeme vzít následující interpretaci pozice Betty Friedan: „Podle Friedan mohou být domácí práce vykonávané „kýmkoli, kdo má dostatečně silná záda“ (a „dostatečně malý mozek“) a jsou „obzvláště vhodné pro schopnosti prostoduchých dívek“. Když Friedan definuje domácí práci takto, vymezuje „osvobození žen“ pro bílé ženy v domácnosti ze střední třídy, pro které píše, aby se dostaly ven z domácnosti“ (Friedan cit. v Giles, Arat-Koç 1994: 4). Za druhé, protože feministky dlouho tvrdí, že „osobní je politické“, měly předvídat, že proměna odborného zaměstnání ovlivní také soukromé instituce, např. rodinu.

Ačkoli nárůst ekonomických nerovností a následný nárůst služby v domácnosti jsou nezamýšlenými důsledky feministických aktivit, nejsou nepředvídatelnými důsledky feministických pozic. Ačkoli feministky nejsou zcela zřejmě stejně zodpovědné jako ženy z vyšší střední třídy, které najímají domácí služby, feministky potřebují přijmout, že nesou alespoň část zodpovědnosti za tuto situaci.

Neúplná feministická revoluce ponechala nedořešenou základní otázku, jak v naší společnosti rozdělit zodpovědnost za péči o děti. Rodina z vyšší střední třídy může považovat strategii uchýlit se k službě v domácnosti za cestu ven mezi Skyllo – matkou v domácnosti – a Charybdou – nedostatečnou péčí o dítě. Jinak řečeno, využívání chůvy umožňuje ženám a mužům z vyšší střední třídy těžit z feministických změn, aniž by se museli vzdát výsad tradiční patriarchální rodiny. Nájemní pracovnice v domácnosti je zaměstnankyně, je s ní ale zacházeno především, jako kdyby byla manželkou. Chůvy mohou být oklamány, že jsou jako členky rodiny, a tento klam často představuje jejich zneužití. Ze stejného důvodu platí, že pokud se na tuto otázku díváme z perspektivy dětí chůvy, nebo z perspektivy dětí, jejichž rodiče musí nějak provizorně zajistit péče o ně, co přináší výhody těm nejlépe postaveným, nemusí být nejlepším řešením.

K rozřešení problému chůvy

Pokud je můj rozbor správný, pak je přinejmenším povinností feministek a dalších žen, které mají finanční prostředky, pokračovat v boji za realizaci feministických revolučních požadavků přerozdělení zodpovědnosti za domácnost uvnitř a mezi domácnostmi. Kromě revoluční změny existuje ale stále mnoho věcí, které je možné udělat:

Zlepšovací kroky. Hondagneu-Sotelo sarkasticky poznamenala, že Los Angeles by nemohlo fungovat bez pečující práce migrantek a migrantů. Nenavrhuje zrušení služby v domácnosti, ale vybízí ke krokům, které by učinily pracovní podmínky humánnějšími. Tyto kroky zahrnují vymáhání pracovního práva, které již existuje, včetně minimální mzdy a sociálního zabezpečení. To vyžaduje, aby byli pracující a zaměstnavatelé informováni o svých právních závazcích. Nad rámec těchto minimálních kroků může být zvýšena mzda a pracovní podmínky mohou být více standardizovány. Domestic Workers Association uvádí mezi nejzákladnějšími požadavky např. „odstranění sexuálního obtěžování, přiměřené přestávky a pracovní dobu, žádné dojíždění zbytků jídla, nemocenskou, placenou dovolenou, zdravotní pojištění“ (Hondagneu-Sotelo 2001: 217).

Radikální reformy. Spojené státy americké by se měly přidat k dalším industrializovaným zemím ve snaze zajistit zařízením péče o děti, která jsou veřejně podporována, lokálně organizována a která zajišťují potřeby různých dětí a rodin (srov. Michel 1999). Podoba a poskytování takových zařízení je složitou otázkou, ale prvním krokem je vytvoření smyslu pro to, že péče o děti je ústřední veřejnou zodpovědností a že je špatné nutit rodiny, aby se snažily problém péče o děti vyřešit samy. Jako argument ve jménu spravedlnosti není očividně adekvátní ani trvání na tom, že ženy nebudou pracovat a vrátí se do domácnosti. Mezi jinými důvody proto, že taková odpověď přehlíží vlastní třídní předpojatost, protože si nevnímá toho, že ženy z dělnické třídy často pracovaly.

Revoluční změny. Nejhlubší změnou, která je ale nutná, je uznání a nové promyšlení toho, jak způsob, jakým je zodpovědnost za úspěch dětí připisována jejich rodičům (a stále primárně jejich matkám), upevňuje v naší kultuře přístup „vítěz bere vše“. Děti nejsou v naší společnosti vnímány jako kolektivní dobro, ale jako dobro připisované individuálním rodičům (Folbre 1993). Pokud se rodiče vidí v konkurenci se všemi dalšími rodiči, vyhlídka na kolektivní jednání klesá. Nové promyšlení rovnováhy mezi prací a životem, které určuje, jak může být o každého pečováno, aniž by byla nějaká pečovatelka vykořisťována, je největší výzvou, která před námi stojí.

Mým cílem ale není odsoudit matky, chci poukázat na to, jak nás náš individualizovaný přístup k mateřství navyká na sociální struktury, které přispívají k rostoucím rozdílům mezi zvýhodněnými a méně zvýhodněnými dětmi. Nespravedlnosti, které jsou zdůvodňované ve jménu péče, nemusí být horší než jiné formy nespravedlnosti, často je ale těžší je vidět. Feministky nemohou připustit, aby po-

zornost věnovaná hodnotě péče vedla k zastírání toho, jak naše současné rodinné praktiky napomáhají sociálním a ekonomickým nerovnostem a posouvají do stále více vzdálené budoucnosti dobu, kdy všichni budou moci stejně poskytovat péči a kde bude o všechny dobře pečováno. Pokud feministky přijmou argument, který jsem v tomto článku představila, znamená to pro ně nové nasazení ve velmi tvrdé politické práci.

Literatura

- Bakan, A. B., Stasiulis, D. (eds.). 1997. *Not one of the family: Foreign domestic workers in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bianchi, S., Milkie, M. A., Sayer, L. C., Robinson, J. P. 2000. „Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor.“ *Social Forces*, Vol. 79, No. 1: 191–228.
- Bubeck, D. E. 1995. *Care, gender, and justice*. New York: Oxford.
- Chang, G. 2000. *Disposable domestics: Immigrant women workers in the global economy*. Cambridge: South End Press.
- Colen, S. 1986. „With respect and feelings: Voices of West Indian domestic workers in New York City.“ Pp. 46–70 in Cole, J. B. (ed.). *All American women: Lines that divide and ties that bind*. New York: Free Press.
- Edwards, M. E. 2001. „Uncertainty and the rise of the work-family dilemma.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1: 183–196.
- Folbre, N. 1993. *Who pays for the kids?* New York: Routledge.
- Fraser, N. 1989. *Unruly practices: Power, discourse, and gender in contemporary social theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Friedan, B. 1963. *The feminine mystique*. New York: Norton.
- Gallagher, S. K., Gerstel, N. 2001. „Connections and constraints: The effects of children on caregiving.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No. 1: 265–275.
- Garey, A. I. 1999. *Weaving work and motherhood*. Philadelphia: Temple University Press.
- Giles, W., Arat-Koç, S. 1994. „Introduction.“ Pp. 1–12 in Giles, W., Arat-Koç, S. (eds.). *Maid in the market: Women's paid domestic labor*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Glenn, E. N., Chang, G., Forcey, L. R. (eds.). 1994. *Mothering: Ideology, experience and agency*. New York: Routledge.
- Gregson, N., Lowe, M. 1994. *Servicing the middle classes: Class, gender and waged domestic labor in contemporary Britain*. London, New York: Routledge.
- Hays, S. 1996. *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale.
- Held, V. 1993. *Feminist morality: Transforming culture, society, and politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heymann, J. 2000. *The widening gap: Why America's working families are in jeopardy and what can be done about it*. New York: Basic.
- Hochschild, A. R. 1989. *The second shift*. New York: Avon.
- Hochschild, A. R. 1997. *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.
- Hondagneu-Sotelo, P. 1994. „Regulating the unregulated: Domestic workers' social networks.“ *Social Problems*, Vol. 41 (February): 50–64.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica: Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Berkeley: University of California Press.
- hooks, b. 1984. *Feminist theory from margin to center*. Boston, Mass.: South End Press.
- Hrdy, S. B. 1999. *Mother nature: A history of mothers, infants, and natural selection*. New York: Pantheon Books.
- Kittay, E. F. 1999. *Love's labor: Essays on women, equality and dependency*. New York: Routledge.
- Lareau, A. 2000. *Contours of childhood: Social class differences in children's everyday lives*. Berkeley: Center for Working Families, University of California, working paper no. 19.
- Luttwak, E. N. 1999. „Consuming for love.“ Pp. 51–64 in Rosenblatt, R. (ed.). *Consuming desires: Consumption, culture and the pursuit of happiness*. Washington, D.C.: Island Press.
- Macklin, A. 1994. „On the outside looking in: Foreign domestic workers in Canada.“ Pp. 13–39 in Giles, W., Arat-Koç, S. (eds.). *Maid in the market: Women's paid domestic labor*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Michel, S. 1999. *Children's interests/mothers' rights: The shaping of America's child care policy*. New Haven: Yale University Press.
- Milkman, R., Reese, E., Roth, B. 1998. „The macrosociology of paid domestic labor.“ *Work and Occupations*, Vol. 25, No. 4: 483–507.
- Okin, S. M. 1989. *Justice, gender and the family*. New York: Basic.
- Omolade, B. 1994. *The rising song of African American women*. New York: Routledge.
- Rollins, J. 1985. *Between women: Domestic workers and their employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Romero, M. 1992. *Maid in the U.S.A.* New York: Routledge.
- Romero, M. 1997. „Who Takes Care of the Maid's Children?“ Pp. 151–172 in Nelson, H. L. (ed.). *Feminism and families*. New York: Routledge.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal thinking: toward a politics of peace*. Boston: Beacon Press.
- Schor, J. (ed.). 2000. *Do Americans shop too much?* Boston: Beacon.
- Schwartz, J. D. 1993. *The mother puzzle: A new generation reckons with motherhood*. New York: Simon and Schuster.
- Seiter, E. 1998. „Children's desires/mothers' dilemmas: The social contexts of consumption.“ Pp. 297–317 in Jenkins, H. (ed.). *The children's culture reader*. New York: New York University Press.
- Stone, D. 2000. „Why we need a care movement.“ *The Nation* (March 12): 13–15.
- Uttal, L. 1999. „Using kin for child care: Embedment in the socioeconomic networks of extended families.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 61, No. 4: 845–857.
- Walker, M. U. 1998. *Moral understandings: A feminist study of ethics*. New York: Routledge.

- Walzer, M. 1983. *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.
- Wong, S. C. 1994. „Diverted mothering: Representations of caregivers of color in the age of ,multiculturalism.“ Pp. 67–93 in Glenn, E. N., Chang, G., Forcey, L. R. (eds.). *Mothering: Ideology, experience and agency*. New York: Routledge.
- Wrigley, J. 1995. *Other people's children*. New York: Basic.

Poznámky

1 Děkuji editorkám monotematického čísla časopisu *Hypatia* a anonymním recenzentům/kám za jejich pomoc při psaní článku. Dřívější verze článku byla prezentována na Temple University, komentáře, které jsem tam dostala, byly velmi nápomocné. Článek jsem napsala během stáže Laurence S. Rockefeller v Center for Human Values na Princeton University, jsem vděčná za jejich podporu.

2 V tomto článku střídavě odkazuji na matky a na rodiče. Přesto, že feministický aktivismus působí již generaci, relativně málo se změnilo v oblasti ochoty mužů přijmout větší roli v povinnostech spojených s výchovou dětí (viz Bianchi, Milkie, Sayer, Robinson 2000; Hochschild 1989, 1997). Tento článek je zaměřen více na ženy, protože jsou to ženy, které mají primární užitek z feministických úspě-

chů, měly by se více zajímat o nezamýšlené důsledky těchto výhod. Nicméně manželé a další členové domácnosti také těží z toho, že jsou součástí dvoukariévní domácnosti. Proto v některých částech článku, zejména těch, které se vztahují ke způsobům, jakými ve společnosti přemýšlíme o dětech, budu odkazovat na rodiny, a ne pouze na matky.

3 Abych zjednodušila argument o „potřebách“ a zacílila tento článek na péči o děti, vynechávám třetí kategorii, kterou popsala Hondagneu-Sotelo, tedy ženy, které uklízejí v domácnosti jeden den v týdnu nebo méně. Argument je možné jednoduše rozšířit na potřebu „uklizení domácnosti“.

4 Protože dva pracující rodiče tráví doma spíše méně času než nepracující žena z vyšší třídy v minulosti, může se zdát, že pracující v domácnosti jsou vystaveny menšímu dohledu než dříve. Nicméně rodiče často sáhnou k mimořádným prostředkům ke kontrole svých chův. Viz Rollins 1985; Romero 1992; Hondagneu-Sotelo 2001 (zejména když poukazuje na reklamy na tzv. kameru na chůvy, s. 140).

Joan Tronto je profesorkou politické teorie na University of Minnesota. Svou knihou *Moral Boundaries* (1993) významně ovlivnila směřování feministického myšlení o péči. Korepondenci zasílejte na adresu: jctronto@umn.edu.

SLEPÁ ULIČKA INSTITUCE NÁJEMNÍ DOMÁCÍ PÉČE /

ZUZANA UHDE

The impasse of the institution of hired domestic care

Abstract: The article focuses on analyzing the institution of hired domestic care in the context of global connections of social relations and changing social forms of care. In the first part, the author introduces the social context in which the market model of care and transnational care practices partake in forming the process of distorted emancipation. In the second part, she focuses on feminist contentions about the meaning and possibilities of transformation of the institution of hired domestic care. In the third part, a systematic analysis of this institution is presented, examining forms of relationships between the domestic worker and the employer with a reference to institutional conditions and employers' attitudes. With respect to the dimensions of personal/impersonal relationships and the degree of formalization of the relationship between the domestic worker and the employer, the author differentiates four major forms of relationships: paternalistic/maternalistic relationship, instrumental relationship, the relationship of contractual professionalization, and the relationship of personalism. These forms of relationships are connected with four possible attitudes towards domestic workers: subordination, fictive reification, valuation of achievement, and respect. On the basis of her analysis the author identifies drawbacks of the professionalization of hired domestic work and care as a solution to gender and social injustice emerging from this institution. At the end, the author outlines a public model of care as a starting point for a future exploration.

Key words: care, hired domestic work, distorted emancipation

Feministické autorky jako Nancy Fraser, Alison Jaggar, Arlie Hochschild či Hester Eisenstein dnes upozorňují na problematické přizpůsobení feministických požadavků racionalitě současného ekonomického uspořádání, jež podporuje proces sociální polarizace a individualistický konzumerismus. Ačkoli feminismus hlavního proudu poskytl tomuto přizpůsobení částečnou legitimizaci,¹ příčinu je nutné hledat v selektivním prosazení pouze dílčích feministických požadavků podle hlediska, zda byly, či nikoli, v souladu s potřebami socioekonomického systému při zachování stávajících mocenských hierarchií.

V následujícím článku se budu zabývat institucí nájemní domácí péče, konkrétně se zaměřím na nekvalifikovanou domácí práci a péči, a ponechám tedy stranou odbornou domácí zdravotní péči.² Instituce nájemní domácí péče představuje privátní formu péče, která ale nabourává hranice mezi domácností a trhem, což vnáší do těchto vztahů komplexní dynamiku. V současnosti je instituce nájemní domácí péče v rostoucí míře součástí transnacionálních praktik péče, kdy pečovatelku nebo pomocnici v domácnosti vykonává migrantka. Transnacionální praktiky péče tuto instituci zároveň zasazují do vztahů globálních sociálních nerovností. V první části nastíním kontext, ve kterém se tržní model péče a transnacionální praktiky péče podílejí na utváření procesu deformované emancipace. Ve druhé části se budu věnovat diskusím uvnitř feminismu ohledně významu a možností transformace instituce nájemní domácí péče. Ve třetí části podrobím tuto instituci systematické analýze a rozeberu jednotlivé formy vztahů mezi pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a zaměstnavateli/kami v závislosti na vnějších institucionálních podmínkách a po-

stoji zaměstnavatelů. Na základě tohoto rozboru ukážu nedostatky profesionalizace nájemní domácí práce a péče jako řešení genderových a sociálních nespravedlností přítomných v současné podobě této instituce. V závěru nastíním jako východisko veřejný model péče a současně své dosavadní rozboru vztáhnou k širšímu kontextu deformované emancipace.

Cesta k transnacionálním praktikám péče

V západních zemích byl ženám umožněn vstup na trh práce, který je dnes zásadně odlišný od předcházející kapitalistické formy trhu práce fordistického modelu převládajícího v těchto zemích po druhé světové válce, pro který byl charakteristický relativní sociální smír v podobě sociálního státu (Eisenstein 2010; LeFeuvre a kol. 2012). Po 20 letech transformace se dnes tato negativní proměna týká také postsocialistických zemí. Pro současný pracovní trh je charakteristický fenomén deformalizace a nárůst nejistoty, omezování sociálních opatření, negativní flexibilizace a zintenzivnění práce (Standing 1999; Boltansky, Chiapello 2007; Beck 2000; Sassen 2000). „Osvobození žen“ z domácích povinností se v tomto kontextu realizuje přesunutím péče a domácích prací na trh, což vedlo v podmínkách pozdního kapitalismu k vytvoření nízko placeného a nejistého sektoru péče. Přesunutím péče na trh se však péče nestala veřejnou, jak požadovalo feministické hnutí svým heslem „osobní je politické“, péče zůstala soukromou uvnitř privátní ekonomické sféry.³ Pokud zapojení do trhu práce není emancipační pro většinu zaměstnaných (mužů i žen), není zde důvod předpokládat, že začlenění reprodukčních aktivit do struktur institucionalizovaných činností na trhu prá-

ce povede jednoduše k emancipaci žen, což empiricky dokládají i výsledky genderového výzkumu (srov. LeFeuvre a kol. 2012). V praktické politice využívaný argument, že vytvoření nových pracovních míst v soukromém sektoru pečovatelských služeb otevře pracovní příležitosti většímu počtu žen a umožní tak jejich větší ekonomickou nezávislost, se ukazuje jako zavádějící právě v důsledku konstrukce pečovatelského sektoru jako druhořadého zaměstnání, pro který je v pozdně moderní společnosti stále více charakteristické zaměstnávání migrantek nebo dalších marginalizovaných skupin žen jako levné pracovní síly. Tento vývoj označují jako *deformovanou emancipaci*, která vede k sociální polarizaci a vytváření nových forem třídní a kulturní dělby práce mezi ženami. Zatímco pozastavená genderová revoluce⁴ poukazuje na přetrvávající genderovou dělbu práce a rigidní separaci soukromé a veřejné sféry, která byla v sociologických analýzách dokumentována dvojí zátěží žen, deformovaná emancipace poukazuje na procesy ztržení soukromého a podřízení ideje emancipace instrumentální racionalitě, která se prosazuje prostřednictvím tržních imperativů formovaných stávající strukturou vlastnictví. Deformovaná emancipace současně pojmenovává situaci, kdy je prosazování genderové rovnosti pro některé skupiny žen vnitřně spjato se strukturami globálních nerovností. Můžeme mluvit o pseudoemancipaci, jednotlivé procesy utvářející deformovanou emancipaci totiž v kontextu stávající mocensko-ekonomické struktury vlastnických vztahů ve svém důsledku reprodukuje tradiční genderovou dělbu práce, deformovaná emancipace tak zpětně blokuje i případné nové nastartování pozastavené genderové revoluce (viz Uhde 2012).⁵

Společenská forma péče je úzce provázána se strukturálními nerovnostmi, genderovými, ekonomickými, „rasově“-etnickými i národnostními. Domácí práce a péče tak fungují rovněž jako symbolické činnosti strukturující postavení jedinců ve společnosti. Obecně reprodukční práce nikdy nebyly v moderních společnostech plně začleněny mezi společensky oceňované činnosti. Při ustavování principu výkonu se vznikem moderní společnosti, na jehož základě měl být přínos aktérů pro společnost oceňován egalitárněji než v tradičních společnostech stojících na principu stavovské příslušnosti, byla současně institucionalizována distinkce mezi produktivní a reprodukční prací (viz Fraserová, Honneth 2004). Reprodukční práce byly vyloučeny ze sféry placené práce, a tudíž ze sféry peněžního ocenění, které se stalo dominantní formou ocenění v moderních společnostech. Boje za egalitární ocenění práce, které vyústily ve druhé polovině 20. století v rozvoj sociálního státu, se částečně pozitivně dotkly i ocenění reprodukčních prací, alespoň v některých rozvinutých zemích (srov. Ungerson 1997). Nikdy ale nedošlo k plnohodnotnému uznání reprodukčních prací odehrávajících se primárně v soukromé sféře rodiny. S odbouráváním sociálního státu se však začal rozpadat i tento „uznávající vztah harmonické nerovnosti“ (viz Gabriele Wagner cit. v Voswinkel 2007: 90). Nově nastartovaná

tendence privatizace služeb se funkčně setkala s již započatou emancipací žen a jejich odmítnutím limitovat svou roli na ženu v domácnosti, čímž vytvořila, při nedostatku veřejných zařízení péče, poptávku po těchto službách, jejichž tržní zajištění bylo obratem legislativně i ekonomicky podporováno. Umístění reprodukčních prací na spodních místech hierarchie zaměstnání ovšem zůstalo nezměněno a naopak bylo dále ztvrzeno proměnou principu společenského uznání, jehož mírou se reduktivně stává tržní zisk. Tato proměna vyloučila ze sféry společenského ocenění všechny neviditelné, „špinavé“ či „jednoduché“ práce včetně domácích prací a péče (srov. Honneth ed. 2007). Zatímco rozlišení produktivních a reprodukčních prací tvoří první vrstvu vzorce rozdělování společenského uznání, rozlišení práce, která zprostředkovává uznání reduktivně poměřované ziskem, a práce, která uznání nezprostředkovává, představuje v pozdně moderní kapitalistické společnosti druhou vrstvu tohoto vzorce. Deformovaná emancipace tak v sobě obsahuje paradox, ačkoli otevírá možnosti určitého finančního ohodnocení péče, uvádí do chodu dvojité zneuznání péče: jednak jako neproduktivní práce a jednak jako placené práce, která nemůže být zdrojem uznání, jež bylo redukováno na finanční úspěch.⁶

Vstup migrantek do této sféry byl nevyhnutelným důsledkem souhry těchto strukturálních nerovností. Transnacionální praktiky péče představují určité genderově specifické zrcadlové odvětví ke stavebním dělníkům, jejichž řady jsou v rozvinutých kapitalistických zemích významně obsazeny muži migranty. Stát v tom ale nefiguruje jako neutrální aktér. Migrační politiky jednotlivých států významně spoluručují postavení migrantek, které pracují jako pomocnice a pečovatelky v domácnosti. V pozadí tohoto procesu stojí pragmatická logika, neboť udržení nízkých nákladů na pomocnice/pečovatelky v domácnosti současně umožňuje další krácení veřejných výdajů na zajištění péče. Přestože řada rozvinutých států závisí na zahraniční pracovní síle pomocnic a pečovatelek v domácnosti pro zajištění potřeb péče, jejíž rozsah přesahuje možnosti individuálních rodin při neexistenci dostatečné podpory veřejných pečovatelských zařízení, ochrana práv pomocnic/pečovatelek v domácnosti je ve srovnání s jinými oblastmi práce nízká. V důsledku restriktivních migračních politik je v tomto sektoru rovněž vysoká míra nelegální migrace, v tomto režimu jsou migrantky ve větší míře zranitelné vůči vykořisťování a porušování lidských práv. Mezinárodní organizace práce dlouhodobě upozorňuje na nedostatečnou ochranu pomocnic/pečovatelek v domácnosti. *Úmluva o důstojné práci pro pracující v domácnosti* stanovující mezinárodní standardy pro důstojné pracovní podmínky pomocnic/pečovatelek v domácnosti byla odhlasována na 100. zasedání Mezinárodní konference práce v červnu 2011 a nyní ji čeká proces ratifikace v jednotlivých zemích (ILO 2011). Ustavení mezinárodních standardů domácí práce jako zaměstnání je výsledkem dlouhodobé snahy upozornit na porušování lidských práv pomocnic/pečovatelek v domácnosti a vyloučení práce

v prostoru soukromé domácnosti ze standardů pracovních práv. Přes nesporný pozitivní potenciál této úmluvy (z krátkodobé či střednědobé perspektivy) pro desítky milionů pomocnic a pečovatelek v domácnosti má ale profesionalizace instituce nájemní pomocnice/pečovatelky v domácnosti z dlouhodobého hlediska určitá úskalí, protože institucionálně přednastavuje cestu reprodukce instituce služebnosti v mezilidských vztazích v pozdně moderní společnosti.⁷

Restriktivní migrační politiky vytvářejí prostředí, ve kterém mohou individuální domácnosti profitovat z levné práce pomocnic/pečovatelek v domácnosti. Ačkoliv domácí práce a péče obecně v mnoha zemích představuje rychle rostoucí sektor neformálního i formálního zaměstnání rovněž pro lokální ženy, cizinky jsou stále více vyhledávány z důvodů nižší mzdy, kterou jim mohou zaměstnavatelé vyplácet. Jak uvádějí Ray a Qayum, „[d]omácnosti jednoduše nezrcadlí širší společenské nerovnosti, nýbrž jsou jejich konstitutivní součástí, která odráží a znovu utváří tyto nerovnosti“ (Ray, Qayum 2009: 199). Jednotlivé výzkumy, které sledují i postoje zaměstnavatelů/ek, uvádějí, že zaměstnavatelé využívají symbolicko-ekonomického nerovného postavení spíše neuvědoměle (srov. Lutz 2008; Búriková, Miller 2010). Zaměstnavatelé/ky své jednání často morálně legitimizují postojem, který navrhuji označit jako „soukromá charita“. Morální postoj soukromé charity je postaven na předpokladu, že cizinky potřebují zaměstnání, aby mohly finančně podporovat své rodiny v zemi původu. Zaměstnavatelé si takto ospravedňují svou účast na reprodukci a utváření globálních společenských nerovností. Migrace ale není svobodnou volbou těchto žen a odráží dlouhodobý vývoj globální ekonomiky, který způsobil rozpad státního veřejného sektoru v rozvojových a nejchudších zemích světa. Rozvinuté státy současně z tohoto vývoje disproporčně profitují jak prostřednictvím dováženého levného spotřebního zboží, tak prostřednictvím strukturálně vynucené migrace, která pro tyto státy představuje zdroj levné pracovní síly. Výzkumy migrace upozorňují, že v současnosti ekonomická migrace daleko převyšuje migraci politických i válečných uprchlíků (srov. Kofman a kol. 2000). Pokud pomocnice/pečovatelky v domácnosti aktivně neprotestují, k čemuž je vede existenční nouze či absence jiných možností, nemůže to být chápáno jako jejich souhlas s tímto uspořádáním. Stejně tak nelze jako souhlas s globálním řádem interpretovat to, že si některé pomocnice/pečovatelky v domácnosti osvojují pozitivní sebehodnocení jako podnikatelek, které zákazníkům prodávají určité služby. To je spíše snaha o ochranu osobní integrity než souhlas se statem quo globálního řádu, jak na to upozorňuje například Helma Lutz (Lutz 2008). Naopak pro většinu migrantek je zaměstnání pomocnice/pečovatelky v domácnosti přechodnou strategií, prvním stupněm je většinou zaměstnání spojené s ubytováním v rodině, dalším práce pro více rodin se samostatným bydlením, což poskytuje větší nezávislost na konkrétních zaměstnavatelích, a konečným cílem je najít si práci v jiné oblasti (B. Anderson 2000; Glenn 2010; Hondagneu-Sotelo 2001; Parreñas 2001 a další).

Dalšími aktéry, kteří se aktivně podílejí na podpoře transnacionálních praktik péče, jsou zprostředkovatelské agentury, které využily příležitosti na trhu a propojily poptávku po péči v bohatých zemích s poptávkou po migraci z chudých zemí.⁸ Podle Yeates většina těchto agentur pracuje na lokální úrovni, objevují se ale i nadnárodní agentury, které fungují prostřednictvím lokálních poboček napojených na licenční síť (srov. Yeates 2004, 2009). Fiona Williams k tomu uvádí, že v současné době je možné sledovat postupné ovládnutí „trhu péče“ velkými nadnárodními korporacemi, zejména v oblasti dlouhodobé péče o starší, ale i v oblasti péče o děti, což má za následek další podřizování standardu poskytované péče principům efektivity a zisku (Williams 2011). To, co na první pohled vypadá jako efektivní propojení poptávky a nabídky, je reálně využitím globálních nerovností za účelem zisku. Yeates k tomu dodává, že „[t]yto kanály často jednoduše nereagují na poptávku pracujících po vstupu na trh: aktivně formují a mobilizují pracovní migraci“ (Yeates 2004: 385). Yeates zároveň ukazuje, že se tyto zprostředkovatelské agentury v USA i v Evropě efektivně napojují na vládní programy podmiňující sociální zajištění zaměstnáním (tzv. work-to-welfare) a na „státně řízenou komercializaci společenské reprodukční práce“ (Yeates 2004: 384).

Feministické diskuse o instituci nájemní domácí péče

Současný vývoj v pozdně moderní kapitalistické společnosti se spíše ubírá cestou ztvrzení soukromé odpovědnosti za péči, která je realizována buď v rámci rodiny, anebo v rámci trhu. Tržní model péče může mít podobu soukromého pečovatelského zařízení, nebo nájemní domácí práce a péče. Evelyn Nakano Glenn dokládá, že v USA v posledních letech dochází k přesouvání finančních výdajů na zdravotní a pečovatelské služby z institucionální do domácí péče. Současně uvádí, že sektor nájemní domácí práce a péče (kvalifikované i nekvalifikované) je nejrychleji rostoucí oblastí trhu práce v USA, přičemž oficiální čísla jsou výrazně podhodnocená, protože nezachycují pečovatelky a pomocnice v domácnosti v šedé ekonomice (Glenn 2010: 174–175).

Obecně lze říci, že v nejzranitelnější pozici jsou pomocnice/pečovatelky v domácnosti, které bydlí v domácnosti svých zaměstnavatelů.⁹ Nicole Constable ve svém výzkumu v Hongkongu popisuje podobně jako autorky dalších výzkumů neformální pravidla, která pomocnice v domácnosti vystavují vše prostupující kontrole a regulaci každé jejich jednotlivé aktivity a chování. Podle ní jsou pomocnice, které bydlí v rodině zaměstnavatelů, prostřednictvím těchto praktik symbolického vylučování a dohledu zbavovány lidské důstojnosti a degradovány na pouhý nástroj naplnění potřeb zaměstnavatelů (Constable 2002). Určujícím faktorem je však právní status pomocnic a pečovatelek v domácnosti, zda se jedná o migrantku, nebo ne, s pracovním povolením, nebo ilegálně pobývajících v zemi, nebo pečovatelku se statutem au-pair. Instituce au-pair je v této skupině výjimečná zejména tím, že se jedná o uspořádání, které

není řízeno tržními normami a které umožňuje relativně dobrou vymahatelnost práv a ustavených závazků, i když některé autorky upozorňují na zhoršení v této oblasti, protože tržní zprostředkovatelské agentury neplní úlohu veřejného zastávce práv au-pair, nýbrž stojí na straně platících zákazníků (viz např. Hess 2000/2001). Na druhou stranu je ale od au-pair očekávána fyzicky i psychicky náročná práce za velmi nízkou odměnu, daleko pod hranicí minimální mzdy. Program au-pair je dostupný pouze občanům/kám některých států, přičemž do tohoto výběru se promítají ideologie „rasově“ etnických a národnostních hierarchií. Současně se proměňuje struktura au-pair, která odráží globální a regionální ekonomické nerovnosti (srov. Cox 2006; Hess 2000/2001; Widding Isaksen ed. 2010).¹⁰

Feministické badatelky se shodují na jednoznačném odmítnutí instituce nájemní domácí péče, pokud jde o případy nelegálních migrantek, které se mohou ocitnout až v pozici novodobých otrokyní (B. Anderson 2000; Cox 2006; Ehrenreich, Hochschild 2002; Hochschild 2008; Hondagneu-Sotelo 2001; Parreñas 2001; Tronto 2012). Spory ale nastávají v otázce, zda formalizace a profesionalizace tohoto institucionálního uspořádání může přinést významné změny a zajistit pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti respekt a uznání.¹¹ Zatímco například Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001), Gabrielle Meagher (2002) nebo Helma Lutz (2011) jsou zastánkyněmi formalizace zaměstnání pomocnice/pečovatelky v domácnosti jako řešení vykořisťování a podřízení, kterému je řada pomocnic/pečovatelek v domácnosti vystavena, a zrušení této instituce vidí jako nereálné, Shireen Ally (2009), Bridget Anderson (2000) nebo Raka Ray a Seemin Qayum (2009) poukazují na limity strategie formalizace placené domácí práce a na skutečnost, že tato instituce současně reprodukuje struktury sociálních a kulturních nerovností ve společnosti. Joan Tronto (2012) potom jde dále a formuluje argumenty, kterými zdůvodňuje odmítnutí instituce nájemní domácí péče. Podle autorek, které problematizují formalizaci placené domácí práce a péče, tato strategie ve společnosti reprodukuje genderovou dělbu práce a liberálně založené vyloučení péče z veřejné sféry. Shireen Ally ukazuje, že strategie formalizace nájemní domácí péče v Jihoafrické republice usnadnila odmítnutí veřejného zajištění péče a zafixovala status quo společenských nerovností: „Formalizace práv pro pomocnice/pečovatelky v domácnosti jako pracující upevnila jejich postavení v politické ekonomii reprodukční práce a omezila možnosti radikálnější redistribuce péče.“ (Ally 2009: 190) Podle Tronto je instituce pomocnice/pečovatelky v domácnosti nevyhnutelně nespravedlivá. Ačkoliv uznává, že nebezpečí vykořisťování a emocionální manipulace jsou podobné i v jiných tržně organizovaných pečovatelských profesích, kvůli odlišnému institucionálnímu uspořádání a na to navázaných očekáváníích jsou tato nebezpečí podle jejího názoru vyšší, pokud je práce vykonávána v prostředí soukromé domácnosti zaměstnavatelů. Rovněž zdůrazňuje, že děti, které vyrůstají s pečovatelkou/pomocnicí

v domácnosti, jsou od počátku vtaženy do struktur kulturních a ekonomických nerovností ve společnosti a odmalička se učí, že mohou s lidmi zacházet jako s prostředky (Tronto 2012).¹²

Pronikání smluvních odosobnělých vztahů do soukromí domácnosti se vyznačuje vnitřně rozpornou dynamikou. Jak zaměstnavatelé/ky, tak pomocnice/pečovatelky v domácnosti rozdílnými způsoby usilují o sladění těchto rozporuplných tendencí. Shireen Ally na základě svého výzkumu mezi pomocnicemi a pečovatelkami v domácnosti v Jihoafrické republice, Raka Ray a Seemin Qayum na základě svého výzkumu v Kalkatě v Indii i Pierrette Hondagneu-Sotelo na základě svého výzkumu v Los Angeles v USA ukazují, že právní formalizace není to, co pomocnice/pečovatelky v domácnosti primárně požadují. Smluvní profesionalizace, která by zajistila formalizaci instituce pomocnice/pečovatelky v domácnosti jako zaměstnání, především pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti neposkytuje respekt a uznání jejich individuální subjektivity. Čistě neosobní instrumentalizovaný vztah je pro pomocnice/pečovatelky v domácnosti formou zneuznání. Ačkoli jim právně zabezpečené vztahy poskytují ve vztahu k zaměstnavatelům určitou ochranu, nenechávají jim současně prostor pro neformální vyjednávání, které mají pomocnice/pečovatelky v domácnosti k dispozici právě na základě toho, že se jedná o osobní a relativně intimní vztah, a které mohou strategicky využít. Podle Ally jsou si pomocnice/pečovatelky v domácnosti své ambivalentní pozice vědomy a preferují určitou distanci ve vztahu k zaměstnavatelům/kám, míru odosobnění vztahu chtějí mít ale ve svých rukou (Ally 2009: 113). Pečovatelky a pomocnice v domácnosti odmítají shovívavě benevolentní jednostranně intimní vztah a právní regulaci vnímají jako žádoucí, pokud jim ponechává dostatečný prostor a pokud právní regulace sleduje skutečně jejich zájmy a nezvyšuje pouze možnosti kontroly zaměstnavatele/ky nad jejich prací. V určité zjednodušené interpretaci je ale nerovný právní vztah právě to, co požadují zaměstnavatelé, kteří chtějí výkon práce kontrolovat a právně zabezpečit, zdráhají se ale pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti přiznat veškerá pracovní práva, včetně adekvátní mzdy, nároku na dovolenou atd. Ze strany pomocnic a pečovatelek v domácnosti očekávají láskyplný a loajální vztah, sami ale preferují neosobní instrumentální vztahy. Na tento rozpor upozorňují i Raka Ray a Seemin Qayum (2009) na základě svého výzkumu v Kalkatě v Indii.

Hondagneu-Sotelo uvádí pořadí požadavků, které formulovala *Domestic Worker's Association of the Coalition of Humane Immigrant Rights of Los Angeles* (Hondagneu-Sotelo 2001: 217): 1. důstojnost, uznání individuální subjektivity; 2. férová mzda; 3. rovná práva; 4. odstranění sexuálního obtěžování; 5. přestávky a přijatelná pracovní doba; 6. zákaz dojíždění zbytků jídla; 7. nemocenské dávky; 8. placená dovolená; 9. zdravotní pojištění; 10. sociální pojištění; 11. vyřešení situace nelegálních migrantek; 12. uznání pomocnic/pečovatelek v domácnosti jako kvalifikovaných pracujících. Pro-

fesionalizace zde figuruje až na posledním místě. Rhacel Parreñas upozornila na to, že pomocnice/pečovatelky v domácnosti využívají intimity vztahu jednak k získání materiálních výhod, současně jim ale osobní vztah poskytuje uznání jako lidských bytostí. Rovněž podle Hondagneu-Sotelo pomocnice v domácnosti preferují osobní vztahy, ve kterých mohou ztvrdit uznání sebe samých jako osob, jejichž identita překračuje identitu pomocnice/pečovatelky v domácnosti. Osobní uznání ze strany zaměstnavatelů je podmínkou, aby se pro ně toto zaměstnání mohlo stát zdrojem důstojnosti (Hondagneu-Sotelo 2001: 195). To je pro ně důležité, protože do pečujících vztahů investují emoce a část své osobnosti. Podle Parreñas filipínské pomocnice a pečovatelky v domácnosti v Římě a Los Angeles, které zkoumala, interpretují neosobní vztahy jako zneuznání, „protože studenější zacházení v intimním prostoru soukromého domova je v rozporu s ustavenými normami interakcí mezi dalšími obyvateli domova a automaticky je označuje jako podřízené“ (Parreñas 2001: 182). Ačkoli si podle ní její výzkumné partnerky uvědomují iluzornost mýtu pomocnice v domácnosti „jako členky rodiny“, jako dobré zaměstnání chápou to, kde se k nim zaměstnavatelé/ky chovají jako k člence rodiny. Parreñas ale připouští, že přijímáním tohoto mýtu často zpětně posilují autoritu zaměstnavatelů/ek. Ally klade větší důraz než Parreñas na skutečnost, že tuto strategii manipulace intimity nelze vnímat jednoduše jako cestu, která posiluje postavení pomocnic/pečovatelky v domácnosti ve společnosti, neboť je významně limitována strukturálními nerovnostmi ve společnosti, jež tvoří rámec vztahu zaměstnavatele/ky a pomocnice/pečovatelky v domácnosti.

Otázkou ale zůstává, nakolik jsou formální a smluvní vztahy slučitelné s osobními vztahy uznání a vzájemného respektu mezi pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a zaměstnavatelkou/em v kontextu hlubších strukturálních ekonomických a kulturních nerovností. Specifické institucionální uspořádání této práce v soukromí domácnosti vyvolává diskomfort, neboť přítomnost cizí osoby v soukromé sféře rodiny nabourává interpretaci nukleární rodiny jaké prostoru intimity a romantické lásky.¹³ Tento diskomfort pak vede k mobilizaci ideologií třídní, „rasové“, etnické, národnostní i genderové nerovnosti. Řada autorek se soustředila na intimní dynamiku, ve které se pomocnice/pečovatelky v domácnosti musí pohybovat jako neviditelné a podřídit se každodenním rituálům, které mají za cíl kontinuální potvrzování jejich podřízeného postavení, od oddělení životních prostorů přes specifické komunikační praktiky po disciplinaci těla. Rollins (1985) v USA i Bridget Anderson (2000) v Evropě vidí v najímání pomocnice v domácnosti potvrzování třídního a kulturně nadřazeného postavení jejich zaměstnavatelů/ek. Toto vysvětlení ale zcela nepostihuje složitou dynamiku vztahu mezi nájemní pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a zaměstnavatelí/kami, kteří si internalizovali ideály moderní společnosti, stojící na požadavku rovnosti a svobody. Tron-

to ve skutečnosti, že se tato práce odehrává v prostoru soukromé domácnosti, vidí hlavní překážku odstranění podřízení a vykořisťování. Podle ní ale zaměstnavatelé cítí vinu nebo znepokojení nad přítomností takto nerovných vztahů v prostoru soukromé sféry rodiny, což podle ní řeší buď vynucenou intimitou, nebo instrumentalizací a zneviditelněním pomocnice/pečovatelky v domácnosti jako lidské bytosti (Tronto 2012). Toto je i závěr Shireen Ally: „Zaměstnavatelé strategicky manipulují intimními a citovými vztahy nejen, aby zakryli skutečnost, že se jedná o placenou práci, ale také proto, aby zamlžili podstatné nerovnosti ve vztazích zaměstnávání v domácnosti pomocí symbolických pojmenování, zejména příbuzenství, které evokuje rovnost. Diskomfort plynoucí z nemožnosti oddělit pomocnice/pečovatelky v domácnosti od svých intimních osobních životů ale má za následek nejrůznější snahy o vytvoření a udržení sociální a fyzické distance, často prostřednictvím dehumanizujících praktik.“ (Ally 2009: 98)

Formy vztahů v instituci nájemní domácí péče

S ohledem na hlavní dimenze míry osobního vztahu a formalizace vztahu mezi pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a zaměstnavatelem/kou, rozlišuji ve své analýze čtyři hlavní formy vztahů: 1. paternalistický, resp. maternalistický vztah, 2. instrumentalizovaný vztah, 3. vztah smluvní profesionalizace, 4. vztah personalismu. Na tyto formy interakce jsou navázány čtyři možné přístupy k pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti: 1. podřízenost, 2. fiktivní zvěcnění, 3. ocenění výkonu, 4. respekt (viz tab. 1). Dimenze osobního/neosobního přístupu poukazuje na uznání člověka nejen jako prostředku, ale i účelu pro sebe versus přístup k člověku pouze jako k prostředku. Dimenze neformálního/formálního vztahu odkazuje na míru právního zakotvení, legalizace zaměstnaneckého statusu a smluvního vymezení náplně práce.

Tab. 1: Formy vztahů mezi zaměstnavatelkou a nájemní pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a přístupů k pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti.

	Osobní	Neosobní
Neformální	paternalismus/ maternalismus	instrumentalizace
	podřízenost	fiktivní zvěcnění
Formální	personalismus	smluvní profesionalizace
	respekt	ocenění výkonu

Paternalistický vztah podřízenosti

První forma představuje paternalistický a maternalistický vztah mezi pomocnicemi/pečovatelkami v domácnosti a zaměstnavatelí/kami, který je charakteristický pro tradiční kulturu služebnosti, v níž zaměstnavatelé k pomocnicí/pečovatelce v domácnosti přistupují jako k podřízené služebné. Paternalismus odkazuje na širší společenské struktury, které jsou reziduem feudální společnosti. Jde o ochranářský, ale kontrolní vztah předstírané dobročinnosti.

nosti, který vytváří iluzi vzájemnosti vztahu a loajality. Paternalismus je ale vztah ostré hierarchie, který pouze zdánlivě sleduje zájmy podřízené strany, a toto zdání je využito k vytvoření závazku a oddanosti podřízeného vůči nadřízenému. Paternalismus je rovněž spojován s hierarchickou strukturou patriarchální rodiny. Vzhledem k tomu, že ve vztahu mezi zaměstnavatelkou¹⁴ a pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti se jedná téměř výlučně o vztahy mezi ženami, Judith Rollins používá pojem maternalismus (Rollins 1985: 173–203). Pro maternalismus je charakteristické podle ní to, že obě ženy zaujímají podřízené postavení ve společnosti na základě genderových struktur, v tomto vztahu je tudíž nutné využít třídní a kulturní nerovnosti, které mohou potvrdit nadřazený status zaměstnavatelky, která je v domácnosti za domácí práci a péči zodpovědná a tuto odpovědnost přesouvá na placenou domácí sílu. Tato víceúrovňová hierarchie se rovněž podílí na udržování nízkého statusu domácí práce a péče. Podle Rollins je maternalistický vztah formou vztahu dospělého k dítěti nebo člověka k domácímu mazlíčkovi: „Zatímco zaměstnavatelka typicky vytváří intimnější vztah k pomocnici v domácnosti než její mužský protějšek, nemělo by být toto interpretováno jako výraz toho, že oceňuje lidskou hodnotu pomocnice v domácnosti více než neosobnější zaměstnavatel. Její představy o pomocnici/pečovateli v domácnosti nejsou odlišné, její styl a její potřeby ano.“ (Rollins 1985: 186)

Rollins i další autorky popsaly řadu praktik, které tento maternalistický vztah v každodenní interakci reprodukuje. Jedná se o formy oslovování, které pomocnici v domácnosti staví do role nedospělé a nesvéprávné bytosti, o formy kontroly nad jejím chováním a životem, obdarovávání nehodnotnými věcmi (starým oblečením, zbytky jídla atd.), poskytování povýšených rad. Tento maternalistický vztah mohou pomocnice/pečovatelky v domácnosti strategicky využít ve svůj prospěch, jak naznačuje Parreñas nebo Ally, nebo ho mohou vnímat jako nežádoucí, což Tronto nazývá vynucenou intimitou. Hondagneu-Sotelo uvádí, že maternalistický vztah je typičtější pro zaměstnavatelky, které spíše nepracují mimo domov a které se ztotožňují se svou rolí v domácnosti, od níž odvozují svoji identitu. Ženy v domácnosti se ve větší míře snaží udržet si kontrolu nad chodem domácnosti, což negativně dopadá na kvalitu pracovních podmínek pomocnice/pečovatelky v domácnosti. Potvrzuje to i závěry Rollins, podle které pomocnice v domácnosti preferují zaměstnavatelky, které nejsou v domácnosti přítomny v jejich pracovní době (Rollins 1985). Obdobné jsou závěry Constable, podle které je míra spokojenosti s prací závislá na možnosti samostatně rozhodovat o jednotlivých úkonech (Constable 2002). Pro zaměstnané zaměstnavatelky je dnes podle Hondagneu-Sotelo (2001) typičtější odosobnělý vztah.

Instrumentalizovaný vztah fiktivního zvěcnění

Druhá forma vztahu tedy odráží současný trend k více odosobnělým vztahům zaměstnavatelek, které mají nedostatek

času a neztotožňují se s domácností jako se zdrojem osobní identity, což zaznamenala jak Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001), tak Raka Ray a Seemin Qayum (2009). Autorky si všímají toho, že čím je větší statusový rozdíl mezi zaměstnavatelkou a pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti, tím větší je tendence k odosobnělému vztahu. Pro neosobní a neformální vztah je charakteristická instrumentalizace, která může vést k zvěcnění pomocnice/pečovatelky v domácnosti. Řada autorek uvádí, že pomocnice/pečovatelky v domácnosti v těchto vztazích upozorňují na to, že je s nimi zacházeno jako s věcmi, s robotem, který má pouze vykonat svoji práci, a nikoho neobtěžovat svou přítomností. Požadavek být neviditelná pomocnice/pečovatelky v domácnosti interpretují jako zneuznání coby lidských bytostí. Toto zneuznání je legitimizováno strukturálními ekonomickými a kulturními nerovnostmi ve společnosti, které umožňují zvěcnění pomocnic/pečovatelek v domácnosti. Pokud zde ovšem mluvím o zvěcnění, nemám na mysli klasickou marxistickou definici. V tomto ohledu se ztotožňuji s Nancy Fraser, jež správně namítá, že klasická definice zvěcnění v sobě obsahuje konzervativní aspekt, který za účelem kritiky kapitalistického systému udržuje logiku podřízenosti žen (Fraser 1985). Na rozdíl od George Lukáče, který v návaznosti na Marxe identifikoval zdroje zvěcnění výhradně v ekonomické sféře (srov. Lukács 1975), feministická kritika zvěcnění by měla vzít v úvahu komplexní provázanost ekonomických a genderových struktur. Feministická kritika zvěcnění by tudíž neměla vylučovat veřejný model péče, jelikož pouhý transfer peněz nutně nemusí znamenat zvěcnění ani komodifikaci.¹⁵ Záleží rovněž na sociálních strukturách, institucionálních podmínkách a ideologiích, které určují společenskou formu péče. Pokud má koncept zvěcnění přispět k propracování kritiky strukturálních nerovností, včetně genderových, v pozdně kapitalistické společnosti, je třeba specifikovat společenské podmínky, které vyvolávají zvěcnující tendence ve společenských vztazích. Honnethova reformulace zvěcnění v rámci jeho teorie uznání je pro feministickou kritiku příhodnější. Honneth uvádí, že zvěcnující přístup vyvstává ve společenských vztazích vedených „souvztažnou souhrou jednodimenzionální praxe a souborem ideologických přesvědčení“ (Honneth 2008: 81).

Honneth definuje zvěcnění jako zapomenutí základního předepistemologického uznání druhých. Tvrdí, že zvěcnění „může být chápáno jako atrofovaná nebo deformovaná forma původnější a opravdové formy praxe, ve které lidské bytosti zaujímají empatický a angažovaný vztah k sobě samým a ke svému okolí“ (Honneth 2008: 27). Jeho cílem je navrhnout sociálně-ontologickou kritiku zvěcnění, která není založena na morálních nárocích. Zvěcnění podle něho zamlžuje zdroje naší identity a poznávání, které vycházejí z intersubjektivních a empaticky angažovaných vztahů s druhými (Honneth 2008: 56). Řečeno jinak, Honneth připisuje pozitivní momenty společenského vývoje bojům o intersubjektivní uznání. Tyto vztahy jsou narušeny zvěc-

něním v prvopočáteční rovině, když uměle vyloučíme, diskursivně nebo materiálně, některé lidi z celku humanity. Zvěcnění podle Honnetha tudíž předchází – ontologicky, ne nezbytně časově – normativním požadavkům rovnosti či uznání specifických individuálních charakteristik.

Honneth si nicméně uvědomuje skutečnost, že se takové úplné popření lidských vlastností vyskytuje pouze ve velmi zřídka případech, a rozlišuje proto mezi zvěcněním a fiktivním zvěcněním: „[F]iktivní zvěcnění – případy, v nichž je s druhými zacházeno, *jako by* byli pouhé věci – je nedílnou součástí některých vystupňovanějších forem lidského jednání. ... je nám známo mnoho situací, ve kterých se zdá, že druhý je pouhým objektem, se kterým může být zacházeno podle libosti, tyto formy zvěcnění mají ale svůj impuls ve skutečnosti, že pod povrchem jsme si stále vědomi ontologického rozdílu mezi osobou a věcí.“ A pokračuje: „Toto jednání by se muselo stát trvalou běžnou praxí, neboť pouze taková habitualizace má moc později vyřadit předcházející vztah uznání.“ (Honneth 2008: 157) Ačkoliv tedy ve většině situací si jsme stále vědomi lidských vlastností druhých, určité podmínky mohou překrýt vztah původního uznání do té míry, že se stává *jakoby* ztraceným v řetězci rutinních a navyklých praktik, které nevyžadují naše aktivní ospravedlnění. Honneth uvádí otroctví nebo obchod s lidmi jako příklady skutečného zvěcnění, zabíjení válečných nepřátel mu slouží jako příklad fiktivního zvěcnění – váleční nepřátelé jsou zabíjeni právě proto, že lidé jsou schopni jednání, které je interpretováno jako hrozba. Jako příklad fiktivního zvěcnění naznačuje také pornografii. Honneth tedy rozšiřuje a zobecňuje koncept zvěcnění nad rámec pouze ekonomických vztahů, které představují jednu ze sfér, v nichž může docházet ke zvěcnění, ovšem v souhrě s kulturními ideologickými faktory.

V neformálních a neosobních vztazích v instituci nájemní domácí péče identifikuji strukturální tendence k fiktivnímu zvěcnění v honnethovském smyslu. V této formě vztahu pomocnice/pečovatelky v domácnosti nejsou pouze materiálně a emocionálně vykořisťovány, současně je s nimi zacházeno vysoce instrumentálně jako s prostředkem pro naplnění potřeb druhých, jejich život mimo domácnost zaměstnavatelky často není vůbec brán v potaz. Zároveň platí, že jejich přítomnost v soukromé domácnosti je ospravedlňována ideologickým přesvědčením o jejich méněcennosti a podřízenosti. V situaci neosobních a neformálních vztahů jsou tak běžnou praxí obě podmínky vzniku zvěcňujícího postoje – instrumentální jednorozměrná praxe a ideologická legitimizace nadvlády a podřízenosti.

Profesionalizované ocenění výkonu

Ačkoli podle Honnetha smluvní vztahy zamezují zvěcnění, připomíná rovněž, že pokud je jedné ze smluvních stran strukturálně znemožněno vymáhání práv zakotvených ve smlouvě, může to vyvolat vznik zvěcňujícího postoje. Specificky pro migrantky tedy rovněž třetí forma neosobního formálního vztahu představuje riziko zvěcnění, protože je-

jich možnost vymáhání smluvních závazků je fakticky kvůli navázání povolení k pobytu v zemi na konkrétní pracovní místo strukturálně značně omezena. Možnosti zlepšení situace nájemních pomocnic/pečovatelek v domácnosti, ať už se jedná o migrantky či nikoli, řada autorek přesto vidí ve smluvní profesionalizaci pomocnice/pečovatelky v domácnosti jako profese (Hondagneu-Sotelo 2001; Meagher 2002; Lutz 2011). Podle Hondagneu-Sotelo je příčinou problémů spojených specificky s nájemní domácí péčí skutečnost, že na tuto instituci není nahlíženo jako na skutečné zaměstnání a že pomocnice/pečovatelky v domácnosti nemají ve společnosti rovná práva. Smluvní profesionalizaci zdůvodňuje pragmaticky tím, že „bez zásadní restrukturalizace společnosti“ tato forma práce bude stále „nejen jeden z nejlepších zdrojů zaměstnání pro mnoho Latinoameričanek a Karibek, ale i nutností pro mnoho rodin, které je zaměstnávají“ (Hondagneu-Sotelo 2001: 210). Naproti tomu Shireen Ally upozorňuje, že formalizace instituce nájemní domácí péče jako profese jakoukoli zásadní restrukturalizaci společnosti blokuje: „... snaha proměnit ‚služebné‘ v pracující prostřednictvím liberálních demokratických práv, namísto snahy o posílení postavení pomocnic v domácnosti jako sociální třídy, usnadnila konzervativní režim péče v zemi.“ Stát v Jihoafrické republice tak „upevnil sociální stratifikaci“ (Ally 2009: 16).

Smluvní profesionalizace instituce nájemní domácí péče z dlouhodobého hlediska reprodukuje současné nespravedlnosti a fixuje status quo genderové dělby práce. Nicméně na rozdíl od Hondagneu-Sotelu jsem přesvědčena, že i samotná realizace tohoto kroku je bez hluboké restrukturalizace společnosti nepravděpodobná. Za prvé, jak upozorňuje Bridget Anderson, profesionalizace je drahá (srov. B. Anderson 2000). Posílení autonomie, práv, sociálního zabezpečení a zvýšení mzdy pomocnic/pečovatelek v domácnosti by pravděpodobně vedlo ke snížení poptávky, protože by si už domácnosti středních tříd nemohly dovolit najímat pomocnici/pečovatelku v domácnosti. Zvyšování práv marginalizovaných skupin by tak vedlo k hlasitějšímu vyjádření požadavků na podporu veřejného modelu péče. Za druhé, jak jsem se již zmínila, čistě formální neosobní smluvní vztahy jsou v rozporu s prostředím soukromé domácnosti, a proto ani nepředstavují primární preferenci pomocnic/pečovatelek v domácnosti, pro které toto uspořádání znamená pouze instrumentální ocenění výkonu. Rozpor neosobních vztahů v osobním prostoru domácnosti pak z instrumentálního ocenění výkonu činí zneuznání jejich individuální subjektivity. Za třetí, smluvní profesionalizace znamená pouze velmi limitovaný pokrok pro migrantky, jejichž možnosti vymáhat smluvní závazky jsou v důsledku nastavení migračních politik značně omezené. Změna těchto komplexních politik by však vyžadovala proměnu vztahů v rámci globálního řádu. Bez zásadní restrukturalizace představuje tudíž tato forma, jak již bylo řečeno, pro migrantky rovněž riziko zvěcnění.

Pokud je náplní zaměstnání pouze úklid a další domácí práce, určitou možnost profesionalizace vidí některé au-

torky ve zprostředkovatelských agenturách, jak to uvádí Meagher (2002). Gabrielle Meagher, která se zabývala jednotlivými argumenty proti komodifikaci domácích prací v prostředí soukromé domácnosti, ovšem separovaně od péče, vidí rozdíl mezi přijatelnou a nepřijatelnou komodifikací domácích prací v rozdílu mezi „smlouvou na služby“ a „smlouvou o poskytování služeb“. Zatímco první forma, která vyžaduje smluvní vymezení kontraktovaných činností, je podle ní přijatelná, druhou formu, která je postavena na smluvním vymezení vztahu k osobě poskytující služby, bychom měli podle ní odmítnout (Meagher 2002: 60). Kritika komodifikace a zvěcnění je tedy podle Meagher neopodstatněná v případě smluvního vymezení výkonu konkrétních činností, tj. smlouvy na služby. To je podle Meagher rovněž tendence, kterou se ubírá trh se službami s domácími pracemi, kde je v rostoucí míře vztah ke spotřebitelům zajištěn zprostředkující agenturou, která v ideálním případě může zajistit důstojné podmínky pro pomocnice v domácnosti bez ohledu na to, že je tato práce vykonávána v soukromé domácnosti. Nicméně toto uspořádání neřeší problém reprodukce nespravedlivých společenských struktur, v nichž jsou domácí práce systematicky charakterizovány jako podřadné práce pro určitou třídně, etnicky či národnostně vymezenou skupinu žen.

Ani tato možnost tudíž neznamená automaticky zlepšení statusu pomocnic v domácnosti kvůli strukturálním nerovnostem ve společnosti a kvůli negativní flexibilizaci a nárůstu nejistoty práce v pozdně kapitalistické společnosti, což se týká i pomocnic v domácnosti „na volné noze“. Zprostředkovatelské agentury sice mohou zmírnit bezbrannost pomocnic v domácnosti ve vztahu vůči privátním zaměstnavatelkám, vystavují je ale jiným tlakům. Barbara Ehrenreich (2002) upozorňuje na minimalizaci mzdy, intenzivní taylorizaci práce (disciplinaci a přesně předepsaný pracovní postup) a eliminaci závazků spojených s pracovní smlouvou (prostřednictvím najímání zaměstnanců na jednotlivé úkoly či na omezenou dobu), které z této formy agenturní práce vytvářejí vykořisťující práci. Pozorování Ehrenreich tudíž zpochybňuje tvrzení Meagher. Raka Ray a Seemin Qayum rovněž docházejí k závěru, že „pokud bude osobní ze vztahů domácí práce odstraněno, domácí práce potom může připomínat jednodušší formu vykořisťování v kapitalistické ekonomice“ (Ray, Qayum 2009: 193).¹⁶ Pouhé nahrazení emocionálních vztahů odosobnělou smlouvou je tudíž nedostatečné a může paradoxně pomocnice/pečovatelky v domácnosti připravit o možnost neformálního vyjednávání, které jim dává alespoň nějakou moc.

Pokud je však náplní zaměstnání i péče, odstranění osobních intimních vztahů je v prostoru soukromé domácnosti nemožné. Ally uvádí, že „[a]mbivalence intimacy v placené domácí práci problematizuje předpoklad, že placená domácí práce je forma práce jako každá jiná. Intimní charakter a umístění práce, rozpor intimacy a distance, diskomfort citů a možnost, že jak pracovnice, tak zaměstnavatelé budou ambivalentně prožívat city i bezcitnost ve vzájemných

vztazích, omezují formalizaci této práce podle vzoru jiné práce.“ (Ally 2009: 116) Hondagneu-Sotelo, která jednoznačně zastává cestu smluvní profesionalizace, proto chce tyto formální vztahy zkombinovat s osobním přístupem. Vypůjčuji si zde její termín pro tyto vztahy, které označuje jako *personalismus*.

Personalistický vztah respektu

Čtvrtou formu představuje tedy vztah *personalismu*, který v sobě slučuje jak smluvně vymezené zaměstnanecké vztahy, tak osobní přístup k pomocnicím a pečovatelkám v domácnosti. Tato forma představuje potenciálně uspořádání, ve kterém by zaměstnavatelky dostaly dobrou péči a kvalitní práci, a pomocnice/pečovatelky v domácnosti by získaly respekt ve smyslu ocenění své práce i uznání jako lidských bytostí. To ale předpokládá rovnost ve vztahu, což je podle Ray a Qayum v současných podmínkách iluzorní: „Egalitární zacházení s pečovatelkami, které by mohlo pomoci docílit jak požadované dobré péče, tak smluvního vztahu, zůstává stále mimo rámec představitosti zaměstnavatelů v Kalkatě.“ (Ray, Qayum 2003: 544) Ray a Qayum mluví o zaměstnavatelích v Kalkatě, řada dalších výzkumů ale ukazuje, že egalitární přístup je nepředstavitelný pro zaměstnavatele i jinde, včetně Evropy (viz B. Anderson 2000). Problémem není pouze to, že si vyšší třídy nedokážou představit situaci, v níž by zacházely s pomocnicemi/pečovatelkami v domácnosti jako se sobě rovnými kvůli internalizovaným třídním očekáváním a kulturním hierarchiím, situace, kdy někdo vykonává domácí práce pro druhého, problematizuje moderní ideál rovnosti i ve společnostech se silnějším egalitárním étosem (viz Widding Isaksen 2010). Domácí práce podobně symbolicky působí ve vztazích mužů a žen i ve vztazích pomocnic v domácnosti a zaměstnavatelů. Rovnoprávný vztah mezi pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a zaměstnavatelem by byl tudíž podmíněn novým vymezením vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou, redefinicí kulturních norem intimacy a reinterpretací genderové dělby práce a na ni navázaných vzorců ocenění.¹⁷ Zatímco podle Bridget Anderson jsou naturalizovaná genderová ideologie a profesionalizace domácí práce a péče vnitřně v rozporu (B. Anderson 2001: 169), podle mého názoru to platí pouze v partikulární konstelaci *personalismu*. Zcela rovnoprávné, smluvně zajištěné, přitom však osobní vztahy v instituci nájemní domácí péče nejsou slučitelné s biologizující ideologií péče a domácí práce jako femininních činností. Podíváme-li se detailně na různé konstelace vztahů, které však Bridget Anderson nerozlišuje, samotná smluvní profesionalizace, jež nepředpokládá ani osobní, ani rovné vztahy, ještě není s naturalizovanou genderovou ideologií v rozporu. Naturalizovaná genderová ideologie je se samotnou profesionalizací v souladu právě díky třídní a kulturní hierarchii mezi zaměstnavatelkou a pomocnicí v domácnosti, profesionalizace zde totiž předpokládá získání třídně a kulturně definovaných schopností a znalostí, nikoli nutně schopností definovaných genderově, které tak stále mohou být vnímány jako „přirozené ženské schopnosti“. Tento rozpor mezi na-

turalizovanou genderovou ideologií a profesionalizací domácí práce a péče se objevuje pouze v konstelaci, ve které by rovnoprávné, smluvně zabezpečené vztahy zrušily „rasově“-etnickou a třídní hierarchii.¹⁸ Současně tudíž platí, že bez egalitárních společenských podmínek instituce nájemní domácí péče nepovede k přehodnocení genderových vzorců symbolického a materiálního ocenění péče a domácích prací. Hondagneu-Sotelo (2001) rozlišuje ještě pragmatický personalistický vztah, který je podle ní charakteristický pro přístup zaměstnané zaměstnavatelky k pomocnici/pečovatelce v domácnosti, pokud její práce zahrnuje i péči o děti. Zaměstnavatelky podle ní vnímají určitou míru osobního kontaktu jako nezbytnou pro zajištění kvalitní péče podle jejich představ.¹⁹ Tento vztah ale rovněž nevede k vytvoření egalitárního vztahu a podmínek pro vzájemný respekt.

Závěrem: směřování k veřejnému modelu péče

Jak jsem zde ukázala, ani jedna ze čtyř forem vztahů v rámci instituce nájemní domácí péče nenaplnuje požadavek rovnoprávného vztahu mezi zaměstnavateli/kami a pomocnicemi/pečovatelkami v domácnosti. Osobní a neformální vztahy se vyznačují paternalistickým a maternalistickým vztahem, který vytváří podřízené postavení pomocnice/pečovatelky v domácnosti, neosobní a neformální vztahy vedou k vytvoření instrumentalizovaného vztahu, který vytváří podmínky pro fiktivní zvěcnění pomocnic/pečovatelek v domácnosti, neosobní a formální vztahy vytvářejí podmínky smluvní profesionalizace, vedou ale pouze k odosobnělému ocenění výkonu, který je v pozdně moderní společnosti reduktivně poměřován mírou tržního zisku a nemůže poskytovat pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti adekvátní symbolické ani materiální uznání. A nakonec osobní a formální vztahy, které umožňují vztah personalismu a potenciálně poskytují pomocnicím/pečovatelkám v domácnosti plnohodnotný respekt, vyžadují ke svému naplnění egalitární společenské klima i reálné podmínky rovnosti. Ani v tomto posledním případě tak nejsou skutečně rovnoprávné, smluvně zabezpečené a osobní vztahy v rámci instituce nájemní domácí péče bez dalších zásadních systémových změn uskutečnitelné. Takto hluboké systémové změny by pravděpodobně vedly ke zrušení instituce nájemní domácí péče jako takové. Instituce nájemní domácí péče představuje slepou uličku pro feministické úsilí o emancipaci všech žen.

Tato kritika v sobě však nezahrnuje idealizaci tradičního uspořádání genderových vztahů, v nichž je péče z větší části neplacená a společensky nedostatečně oceněna. V moderní společnosti, ve které se peněžní směna stala určující formou společenských vztahů, vede idealizace vztahů péče mimo peněžní systém k zastírání vykořisťování. Peněžní směna ovšem není totožná s komodifikací péče. Proměna společenské formy péče a pronikání péče do společenské sféry upozorňuje na proměňující se formulace požadavků uznání péče nad rámce primárních vztahů v rodině. Ve společnosti tudíž vznikají požadavky společenského

ocenění péče mimo soukromou sféru, které však princip výkonu ovládaný tržními hodnotami nemůže naplnit. Iris M. Young interpretuje současné proměny péče, které lze popsat jako pronikání péče do společenské sféry, jako projev úsilí o redefinici společenského ocenění a zpochybnění platnosti principu výkonu (Young 2007). Podle ní ocenění péče prostřednictvím principu výkonu, který je kritériem uznání ve vztazích na trhu práce, nenaplnuje požadavky uznání ve vztazích péče, respektive vede ke zploštění uznání na peněžní ekvivalent. „Náležitě ocenit ty, kteří pečují,“ podle ní „vyžaduje oddělit ocenění od principu výkonu.“ (Young 2007: 210)

Jak upozorňuje Williams, v protikladu k tržnímu modelu péče veřejný model péče sice automaticky nezaručuje spravedlivé uspořádání a současně kvalitní péči, na rozdíl od tržního modelu péče je ale základem pro naplnění feministické ideje emancipace (Williams 2011). Na rozdíl od instituce nájemní domácí péče nejsou genderově, třídně i kulturně egalitární vztahy s veřejným modelem péče vnitřně v rozporu. Navíc materiální i emocionální dostupnost péče pro všechny vyžaduje systém veřejného zajištění péče, který zahrnuje potřeby péče i nižších sociálních tříd. Joan Tronto ukazuje, že pozorná, empatická a osobní péče je slučitelná s institucionální péčí, ovšem mimo rámec trhu, a formuluje principy takové instituce. Jak uvádí, „uspokojení spotřebitelů nemusí být totéž jako adekvátní poskytnutí péče“ (Tronto 2010). Instituce zajišťující péči podle těchto principů současně nezabývají osoby, o které je pečováno, či jejich příbuzné možnosti participace a rozhodování o poskytnuté péči.

Veřejný model péče ovšem není totožný se současnou podporou tržně orientovaných pečovatelských zařízení prostřednictvím daňových odpočtů a příspěvků na „nákup“ péče na trhu. Tržní normy vztahů, které vedou ke komodifikaci, se řídí odlišnými principy efektivnosti a zisku, které nejsou slučitelné s normami péče. Tržní model péče nejen kolonizuje vztahy péče imperativy trhu, ale také zasazuje péči do nespravedlivých společenských struktur, ve kterých je péče poskytována na základě vlastnictví zdrojů, nikoliv na základě potřeb. Tržní model péče je ve stávající mocensko-ekonomické struktuře vlastnických vztahů hybatelem deformované emancipace, která vytváří novou kulturní a třídní dělbu práce mezi jednotlivými skupinami žen v globálním rámci, současně ale také reprodukuje stávající sociální nerovnosti a fixuje tradiční genderovou dělbu práce, jež stojí v pozadí pozastavené genderové revoluce.

Veřejný model péče, který by dostal požadavku feministické teze „osobní je politické“, musí stát mimo tržní vztahy privátní ekonomiky. Veřejná péče může mít podobu kolektivně vlastněné participativně organizované instituce, státní či neziskové instituce, dobrovolné komunitní péče či zaměstnaneckého poměru ve veřejném sektoru bez kamenné instituce.²⁰ I v těchto potenciálně sociálně spravedlivých uspořádáních je však zapotřebí problematizovat genderovou předpojatost a usilovat o dostatečné ocenění péče relativně k jiným činnostem ve společnosti. Jinak řečeno,

veřejný model péče může v součinnosti se systémovými změnami v dalších sférách společnosti přispět ke zvrácení procesu deformované emancipace. Bude však ještě zapotřebí rozhybat soukolí pozastavené genderové revoluce.

Literatura

- Ally, S. 2009. *From Servants to Workers. South African Domestic Workers and the Democratic State*. Ithaca: Cornell University Press.
- Anderson, B. 2000. *Doing the Dirty Work. The Global Politics of Domestic Labor*. London & New York: Zed Books.
- Anderson, E. 1993. *Value in Ethics and Economics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Beck, U. 2000. *The Brave New World of Work*. New York: Polity Press.
- Boltanski, L., Chiapello, E. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London, New York: Verso.
- Búriková, Z., Miller, D. 2010. *Au Pair*. Cambridge: Polity Press.
- Cohen, G. A. 2006. *Iluze liberální spravedlnosti*. Praha: Filosofia.
- Constable, N. 2002. „Filipina Workers in Hong Kong Homes: Household Rules and Relations.“ Pp. 115–141 in Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (eds.). *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Cox, R. 2006. *The Servant Problem. Domestic Employment in a Global Economy*. London, New York: I. B. Tauris.
- Ehrenreich, B. 2002. „Maid to Order.“ Pp. 85–103 in Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (eds.). *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (eds.). 2002. *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Eisenstein, H. 2010. *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- England, P. 2011. „Genderová revoluce. Nerovnoměrná a zastavená.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 1: 54–62.
- Fraser, N. 1985. „What's Critical About Critical Theory: The Case of Habermas and Gender.“ *New German Critique*, č. 35: 97–131.
- Fraser, N. 2009. „Feminismus, kapitalismus a lest dějin.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 2: 1–9.
- Fraserová, N., Honneth, A. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.
- Glenn, E. N. 2010. *Forced to Care. Coercion and Caregiving in America*. London, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hess, S. 2000/2001. „Au-pairstvo: migrační strategie mladých žien zo Slovenska.“ *Aspekt*, č.2/2000–1/2001: 265–271.
- Hochschild, A. R. 1989. *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Hochschild, A. R. 2003. *The Commercialization of Intimate Life. Notes from Home and Work*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Hochschild, A. R. 2008. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ Pp. 107–128 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Honneth, A. (ed.). 2007. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia.
- Honneth, A. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- ILO. 2011. *Convention Concerning Decent Work for Domestic Workers*. [online]. [cit. 28. 6. 2011]. Dostupné z: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_157836.pdf>.
- Jaggar, A. M. 2010. „Zachraňte Aminu': Globální spravedlnosti pro ženy a interkulturní dialog.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 1: 3–16.
- Kofman, E., Phiacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. 2000. *Gender and International Migration in Europe. Employment, Welfare and Politics*. London: Routledge.
- Křištofová, L. 2011. „Au-pair ako inštitucionálny problém.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 1: 82–87.
- LeFeuvre, N. a kol. 2012. „Remaking Economic Citizenship in Multicultural Europe. In Halsaa, B., Roseneil, S., Sümer, S. (eds.). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women's Movements, Gender and Diversity*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan, v tisku.
- Lukács, G. 1975. *History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge: MIT Press.
- Lutz, H. 2008. „When Home Becomes a Workplace: Domestic Work as as Ordinary Job in Germany?“ Pp. 43–60 in Lutz, H. (ed.). *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Lutz, H. 2011. *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*. London: ZED Books.
- Meagher, G. 2002. „Is It Wrong To Pay For Housework?“ *Hypatia*, Vol. 17, No. 2: 52–66.
- Parreñas, R. S. 2001. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Ray, R., Qayum, S. 2003. „Grappling with modernity. India's respectable classes and the culture of domestic servitude.“ *Ethnography*, Vol. 4., No. 4.: 520–555.
- Ray, R., Qayum, S. 2009. *Cultures of Servitude. Modernity, Domesticity, and Class in India*. Stanford: Stanford University Press.
- Rollins, J. 1985. *Between Women: Domesticity and Their Employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sassen, S. 2000. *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

- Standing, G. 1999. „Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited.“ *World Development*, Vol. 27, No. 3: 583–602.
- Tronto, J. C. 2010. „Creating Caring Institutions: Politics, Plurality, and Purpose.“ *Ethics and Social Welfare*, Vol. 4, No. 2: 158–171.
- Tronto, J. C. 2012. „Problém „chůvy“ ve feminizmu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 3–11.
- Uhde, Z. 2012. „Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen.“ *Filosofický časopis*, roč. 60, č. 1: 55–76.
- Ungerson, C. 1997. „Social Politics and the Commodification of Care.“ *Social Politics*, Vol. 4, No. 3: 362–381.
- Voswinkel, S. 2007. „Obdiv bez ocenění? Paradoxy uznání dvojnásobně subjektivizované práce.“ Pp. 79–113 in Honneth, A. (ed.). *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia.
- Widding Isaksen, L. (ed.). 2010. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. Lund: Nordic Academic Press.
- Williams, F. 2011. „Towards a Transnational Analysis of the Political Economy of Care.“ Pp. 21–38 in Mahon, R., Robinson, F. (eds.). *Feminist Ethics and Social Policy Towards a New Global Political Economy of Care*. Vancouver: UBC Press.
- Yeates, N. 2004. „Global Care Chains. Critical Reflections and Lines of Enquiry.“ *International Feminist Journal of Politics*, Vol 6, No. 3: 369–391.
- Yeates, N. 2009. *Globalizing Care Economies and Migrant Workers*. Basingstoke: Macmillan.
- Young, I. M. 2007. „Recognition of Love’s Labor. Considering Axel Honneth’s Feminism.“ Pp. 189–212 in van den Brink, B., Owen, D. (eds.). *Recognition and power. Axel Honneth and the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Poznámky

- 1** Nancy Fraser a Alison Jaggar konkrétně dílí příčinu spatřují v tom, že se uvnitř feminizmu, zejména feminizmu hlavního proudu, přestala uplatňovat důsledná kritika jak kulturněpolitického řádu, tak současně politické ekonomie. Problém spatřují také v přijetí dominantního ideálu atomizovaného individualismu (viz Fraser 2009; Jaggar 2010; srov. Hochschild 2003; Eisenstein 2010; England 2011).
- 2** Článek byl vypracován s podporou výzkumného projektu financovaného GA ČR „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (č. P404/10/0021) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.
- 3** Východiskem teze „osobní je politické“ je přesvědčení, že problémy, které zažívají jednotlivé ženy, nemají soukromé řešení, a příčiny útlaku a podřízení žen je nutné identifikovat v institucionální struktuře fungování společnosti. Na soukromé problémy a záležitosti, včetně péče, by mělo být nově nahlédnuto jako na problémy politické veřejnosti a otázky spravedlnosti. Cohen tento feministický princip zobecnil a uvádí, že klíčový politický princip feministické-

ho požadavku osobního jako politického tkví v poznání, „že volby, které nejsou regulovány zákonem, spadají do kompetenční sféry spravedlnosti“ (Cohen 2006: 99).

4 Termín pozastavená genderová revoluce (*stalled gender revolution*) zavedla socioložka Arlie Hochschild (viz Hochschild 1989).

5 Pojem emancipace zde nechápu jako a priori definovanou ideu, emancipace získává význam v bojích aktérů proti zneuznání a nespravedlnosti. Idea emancipace vychází ze zkušenosti aktérů, respektive artikulace negativních aspektů této zkušenosti, kterou je možné nejprve zobecnit do té míry, do jaké odráží možnosti a limity dané sociálními strukturami, v jejichž rámci aktéři jednají, které ovšem následně svým jednáním přetvářejí. Idea emancipace je tudíž představa, ke které aktéři směřují, přičemž výsledek tohoto směřování není zaručen a může být v procesu snah o jeho dosažení deformován vlivem pozměněného společenského kontextu či nezamýšlených důsledků jednání.

6 Problémem deformované emancipace jsem se detailněji zabývala v článku *Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen* (Uhde 2012).

7 Raka Ray a Seemin Qayum pracují s pojmem *kultura služebnosti*, který odkazuje na společenství, „ve kterém jsou sociální vztahy nadvlády/podřízenosti, závislosti a nerovnosti normalizovány a prostupují jak domácí, tak veřejnou sféru.“ (Ray, Qayum 2009: 3). Institucí služebnosti zde mám na mysli konkrétní institucionalizovanou manifestaci kultury služebnosti v určité sféře jednání.

8 Kategorie bohaté a chudé země nemusí nutně kopírovat používané rozlišení na rozvinuté a rozvojové země apod., tyto kategorie získávají smysl ve vzájemném vztahu. Např. v kontextu transnacionálních praktik péče získává Slovensko význam chudé země ve vztahu k Rakousku či Velké Británii jako bohatým zemím. Za tuto podnětnou připomínku děkuji anonymní recenzentce časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*.

9 Instituce nájemní domácí péče může mít různé formy, které spoluurčují dynamiku vztahů mezi zaměstnavatelem/kou, pomocnicí/pečovatelkou v domácnosti a osobou, o kterou je pečováno (pokud není totožná s osobou zaměstnavatele). Významným faktorem je rovněž náplň práce, totiž zda se týká pouze péče o osoby, péče a domácích prací, nebo pouze domácích prací. Dalším faktorem je, zda pečovatelka/pomocnice bydlí v rodině, nebo nikoli, a zda pracuje pro jednu či více domácností, jako osoba samostatně výdělečně činná, nebo jako zaměstnankyně zprostředkovatelské agentury.

10 Studiu instituce au-pair se věnují i Zuzana Búriková a Daniel Miller (Búriková, Miller 2010), kteří prováděli etnografický výzkum mezi slovenskými au-pair v Londýně. Búriková a Miller ale kladou důraz na individuální příčiny rozhodnutí stát se au-pair, strukturální a ekonomické faktory nechávají v pozadí. Stejně tak mocenské hierarchie mezi au-pair a rodinou upozaďují důrazem na vzájemnost tohoto vztahu (ke kritickému rozboru jejich přístupu viz Křištofová 2011).

11 Stručně řečeno, obecným východiskem teorií uznání je argument, že jedinci získávají smysl jáství prostřednictvím intersubjektivních vztahů s druhými. Podle Axela Honnetha na formování identity může být nahlíženo jako na trvající boj o vzájemné uznání v interakcích s ostatními, který je motivován zkušenostmi zneuznání. Uznání tudíž vyplývá z historického procesu artikulace protestů proti zneuznání a z požadavků na nové formulování normativních principů, podle kterých je řízena společnost nebo určitá sféra společnosti (Fraserová, Honneth 2004).

12 S touto otázkou souvisí i obecnější diskuse ohledně významu komodifikace péče, kterými se zde ale nebudu zabývat. Pro rozbor těchto otázek viz Uhde 2012.

13 Zde bych znovu upozornila na odlišnosti statusu au-pair v důsledku její definice jako kulturní výměny. Rodina má totiž au-pair předat kulturu dané společnosti, což může přispět ke snížení diskomfortu vyvolaného přítomností cizí osoby v soukromí domácnosti.

14 V dalších pasážích článku budu používat téměř výhradně označení zaměstnavatel/ka pouze v ženském rodě právě z toho důvodu, že se ve většině případů jedná o vztahy mezi ženami. Současně mám na mysli tímto označením osobu, která komunikuje s pomocnicí v domácnosti, kontroluje a určuje její práci, případná smlouva může být zprostředkována třetí stranou.

15 Směna peněz nutně neznamena komodifikaci, která závisí na dalších podmínkách. Podle Elizabeth Anderson je kritériem komodifikace to, jakými hodnotami je daná činnost vedena. „Co uděluje nějakému dobru status komodity, není to, zda za to lidé platí, ale to, že produkci, směnu a užívání tohoto dobra určují výlučně tržní hodnoty.“ (E. Anderson 1993: 156) Komodifikace péče a její negativní důsledky tedy nejsou důsledkem samotné směny peněz, ale institucionálního rámce trhu, ve kterém tato směna probíhá (více viz Uhde 2012).

16 Spojení jednodušší forma vykořisťování zde odkazuje na vztahy v kapitalistické ekonomice definované vlastnictvím zdrojů, které nejsou modifikovány jinými vztahy, např. v případě emocionální závislosti zaměstnavatelky či osoby, o kterou je pečováno, na osobě pomocnice/pečovatelky v domácnosti.

17 Skutečnost, že některé pomocnice a pečovatelky v domácnosti mají, ve většině případů poté, co byly konfrontovány s řadou špatných zkušeností, slušné pracovní pod-

mínky a dobré vztahy s konkrétními zaměstnavateli, je víceméně nahodilá, závislá na morálním postoji zaměstnavatelů, než strukturálně daná, nemůže proto sloužit jako argument k vyvrácení této společenské dynamiky.

18 V některých případech, kdy je předmětem najímaných služeb znalost jazyka či jiné kulturně ceněné schopnosti, je realizace personalistického vztahu respektu možná. Výuka jazyka zde představuje kvalifikaci, která proměňuje mocenské hierarchie ve vztahu.

19 Hondagneu-Sotelo tento vztah nazývá instrumentální personalismus (2001: 174), já se zde ale přikláním k termínu pragmatický personalismus, aby nedošlo k pojmové nejasnosti. Hondagneu-Sotelo nerozlišuje čtyři formy vztahu podle uvedených dvou dimenzí, termín instrumentální tudíž nevztahuje k dimenzi formálního/neformálního vztahu a osobního/neosobního vztahu.

20 Posledně uváděná forma předpokládá, že o děti či osoby vyžadující péči je postaráno v domácnosti pečovatelky, či v jejich vlastní domácnosti, pokud to vyžadují okolnosti. Tato forma je nazývána různě, např. denní matky, což není ideální, protože toto pojmenování reprodukuje genderové rozdělení práce a odpovědnosti za péči. Pokud má být tato forma progresivní, předpokládá, že pečující osoba je plnohodnotně zaměstnána místní samosprávou či jinou veřejnou institucí, která monitoruje a rovněž pomáhá zajistit kvalitu vztahu i prostředí, ve kterém je o osoby pečováno. „Denní pečovatelky“ jako samostatně výdělečně činné osoby spadají do kategorie tržního modelu péče, ve kterém může docházet k negativní komodifikaci péče a upřednostnění zisku nad potřebami péče, který ale nezajišťuje zejména dostupnost péče pro všechny bez ohledu na vlastnictví zdrojů.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Zuzana Uhde se zabývá sociální a feministickou teorií. V současnosti se věnuje rozpracování kritického konceptu péče ve vztahu ke globální spravedlnosti a zkoumání genderových aspektů sociálních nerovností v kontextu globalizace. Je šéfredaktorkou časopisu Gender, rovné příležitosti, výzkum a pracuje v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Korespondenci zasílejte na adresu: zuzana.uhde@soc.cas.cz.

MATEŘSTVÍ NA DÁLKU. TRANSNACIONÁLNÍ MATEŘSTVÍ UKRAJINSKÝCH MIGRANTEK V ČESKÉ REPUBLICĚ /

PETRA EZZEDDINE¹

Motherhood at distance. Transnational motherhood of Ukrainian migrants in the Czech Republic

Abstract: The Czech Republic is chosen by Ukrainian transnational mothers as a destination for their economic migration, mainly because it is possible, due to the geographical distance, to conduct a circulation migration between the two countries. The life “here” and “there” and the mobility of female labor migration gives, on the one hand, Ukrainian mothers the possibility of coordinating productive and reproductive work but, on the other hand, they are “trapped” in the net of unskilled work, and it is hard for them to get a stable job position. I analyze how gender operates in transnational spaces, and what impacts it has on the experience of motherhood. I describe how transnational Ukrainian mothers narratively construct and emphasize their experiences with transnational motherhood.

Key words: biography, migration, motherhood, transnational care practices

Úvod

Definovat něco tak složitého jako mateřství má svá úskalí. Můžeme být poetičtí jako Ruddick (Ruddick 1989: 4) a tvrdit, že mateřské praktiky začínají a končí láskou, která je „intenzivnější, zmatenější, ambivalentnější, jedovatě sladší, než cokoliv jiného prožijí“. Nebo být pragmatictí jako americká feministická antropoložka Nancy Scheper-Hughes (1993: 5): „Mateřská láska je všechno ostatní než přirozená, a místo toho reprezentuje matrix obrazů, významů, sentimentů a praktik, které jsou všude sociálně a kulturně produkovány.“ Jak tedy definovat mateřské praktiky a transnacionální mateřství na „dálku“? Můžeme jenom konstatovat, že transnacionální matky prožívají v zahraniční pracovní migraci prostorovou, časovou a emoční separaci od svých vlastních dětí. Zároveň jsou však zodpovědné za výživu svých nukleárních a rozšířených rodin.

Výzkumy rodinné struktury migrantů a migrantek (Ezzeddine, Kocourek 2006; Gabal Consulting 2007) ukazují, že 55 % migrantek z Ukrajiny žije v ČR bez svých dětí. Tvoří tak nejpočetnější skupinu transnacionálních rodičů, kteří žijí a pracují v České republice.

Příčinou vysokého počtu transnacionálních matek je nejenom geografická vzdálenost mezi Českou republikou a Ukrajinou, ale i možnost tzv. cirkulární migrace, která umožňuje migrantkám lepší koordinaci jejich reprodukčních a produkčních aktivit. Existenci transnacionálních rodin ale zejména utvrzuje nekoncepční státní migrační a integrační politika České republiky. To vede k tomu, že se v případě pracovních migrantek nedodrží právo na rodinu, i když je zakotveno v několika mezinárodních konvencích (Ezzeddine 2011). Parreñas (2001) argumentuje, že přijímající státy těží nejen z levné práce migrantů a migrantek, ale zejména z jejich minimalizovaných potřeb. Svými migračními politikami v podstatě podporují cirkulární individuální migraci v rodinách s nízkými příjmy, která je pro přijímající státy výhodná, protože nemusí nést zodpověd-

nost za jejich reprodukci. Podle Parreñas globalizace způsobuje, že tyto transnacionální matky žijí paralelní životy, kterými globalizaci jako takovou dále umocňují.

Ve svém příspěvku se pokusím popsat, jakým způsobem ukrajinské migrantky narativně konstruují a zvýznamňují své zkušenosti s transnacionálním mateřstvím. Zaměřím se na následující životní etapy: rozhodování o migraci, první etapu pracovní migrace (migraci na zkoušku), obnovování mateřských praktik (návštěvy dětí) a sloučení rodiny.²

Metodologie

Před začátkem svého výzkumu jsem stála před zajímavou metodologickou otázkou. Jak zkoumat něco tak složité uchopitelného, jako jsou mateřství a praktiky péče v těžko ohraničitelném a geograficky rozlehlém transnacionálním prostoru.

V případě etnografického studia transnacionální migrace můžeme nahlížet na transnacionální procesy jako na abstraktní kulturní pole nebo reprezentace, které mohou být lokalizovány v životních zkušenostech individuálních jedinců (migrantek) a jejich rodin. Tímto způsobem argumentuje Vertovec (1999), když rozvíjí koncept multilokálního životního světa. Ten vychází z předpokladu, že různé identity zprostředkovávají jednotlivcům každodenní smysl vlastní pozice v různých polohách sounáležitosti a příslušnosti. Jak uvádí Szaló (2000: 76): „Koncept životního světa je v tomto případě zásadní proto, že nabízí možnost pojmout sociální konstrukci sebepojetí a příslušnosti přistěhovalců v rovině jejich každodennosti.“

Proto jsem se ve svém výzkumu rozhodla využít metodu biografického interview, které, jak se pokusím následně vysvětlit, efektivně a zajímavě „lokalizovalo“ žitou zkušenost transnacionálního mateřství do biografického vyprávění. Právě tento specifický způsob nazírání mi pomohl vnímat ženskou migraci nejen jako formu sociálního procesu, ale také jako konkrétní žitou zkušenost.

Podobně argumentuje také Breckner (2001: 2–3), která tvrdí, že biografie je sociální konstrukce a proces jeho interakční produkce je umístěn „vně“ a referuje „k různým sociálním kontextům“. Cílem rekonstrukce biografie je analyzovat životní příběhy v různých sociálních a osobních kontextech. Ono sociální a osobní je velice úzce propojeno. Podle Breckner má být právě propojení v různých polích akce, která jsou dána všeobecnými a partikulárními částicemi a strukturami ve stejném čase, cílem našich biografických analýz. Biografie (nebo životní příběh) tak slouží jako instrument sociální regulace, je vnímána jako subjektivní a autentická reprezentace vypravěčova života.

Uvědomuji si, že osobní vyprávění je dynamickým a formativním procesem, do kterého vstupuje kromě vypravěče/ky také posluchač/ka. Význam příběhu se tak vytváří společně s různými rolami, pozicemi a zájmy posluchačů. Jak připomíná Erel (2007: 5): „Příběh o útěku z domova může nabýt různých významů, jestliže je vyprávěn feministické migrantké skupině, sociálnímu pracovníkovi nebo širší skupině v rámci internetové komunikace.“

Pro zvolené výzkumné téma jsem použila tzv. epizodický typ biografického výzkumu (Denzin 1989). První rozhovory jsem začínala etapou narození prvního dítěte a končila aktuálním stavem se zkušeností s pracovní migrací a transnacionálním mateřstvím. Rozhovory jsem poté sbírala opakovaně v průběhu čtyř let, a tak se mi podařilo zachytit změny v životních trajektoriích žen, jako jsou změny práce, kvalifikace, rozvod, uzavření manželství, stejně jako reunifikaci s jejich dětmi.

Pro svůj výzkum jsem zvolila tzv. účelový typ vzorku (tzv. *purposive sampling*). Kontakt s jednotlivými ženami probíhal metodou sněhové koule. Do vzorku jsem nakonec zahrнула 15 transnacionálních matek původem z Ukrajiny. Hlavním kritériem pro začlenění migrantky do vzorku byla skutečnost, že musela být matkou nejméně jednoho nezletilého dítěte, které žije doma na Ukrajině. Do mého vzorku se nakonec dostaly ženy různých kvalifikací, věku, svobodné matky, vdané i rozvedené ženy.³ Zkoumala jsem čtyři vdané ženy (které pobývaly v ČR se svými manžely-pracovními migranty), čtyři vdané ženy, které ale se svými manžely nežily, byly v odluce, pět rozvedených žen (dvě se rozvedly během své pracovní migrace), jednu svobodnou matku a jedna žena byla vdovou. Jelikož v životech (a také biografiích) 11 zkoumaných žen absentoval mužský partner-otec rodiny, ve svém příspěvku se zaměřím pouze na subjektivní ženskou zkušenost mateřství. Výjimku učiním pouze v případě, kdy do vyprávění (o průběhu sloučení rodiny) aktivně vstoupí manžel mé informátorky a ocitne se tak v pozici konverzačního partnera v procesu interview.

Realizace mého výzkumu předpokládala intenzivní vztahy se zkoumanými ženami. Je ale zřejmé, že při daném počtu žen (15) jsem nemohla rozvinout bližší vztahy se všemi ve stejné intenzitě a kvalitě. Pro některé ženy jsem se stala (troufám si říci) přítelkyní, byla jsem zvána na jejich svatby, narozeniny nebo jsem se zúčastnila návštěvy jejich rodin

v České republice. Některé ženy nosily mým dětem i mně dárky (zejména ukrajinské bonboniéry a alkohol) a také já jsem je při specifických příležitostech ráda obdarovávala. Pro jiné ženy jsem se stala spíše jakousi „právní“ konzultantkou a pomáhala jsem jim při vyřizování legálního statusu na cizinecké policii, doprovázela jsem je při jednáních na úřadech práce a společně jsme řešily možnosti legálního sloučení rodiny. Jelikož jsem pracovala biografickou metodou, při aplikaci, u které se předpokládá výskyt tzv. osobních údajů (podle zákona 101/2000 Sb. ze dne 1. 1. 2005), použila jsem proto informovaný souhlas, který mé spolupracovnice ve výzkumu (participující transnacionální matky) informoval o zpracování dat (včetně anonymizace a archivace) a zároveň také informoval o další potenciální práci s výzkumem jako takovým (publikace, konferenční příspěvky atd.). Z tohoto důvodu jsou v mé studii jména všech informátorek anonymizována.

„Ať se mají lépe než my...“ neboli rozhodování o migraci

„To máme my ženský těžký. To je tak dáno. Musíme makat pro svou rodinu. Každá máma chce to nejlepší pro své děti. To už tak je, musíme to vydržet, když to není lehký. To je náš osud zkrátka.“ (Natalia, 36 let, tři děti)

V následující části budu analyzovat, jakým způsobem transnacionální matky z významňovaly ve svých vyprávěních osobní rozhodnutí migrovat za prací. Jak jsem se již zmínila při charakterizaci svého výzkumného vzorku, v životě většiny mých informátorek a jejich rodin absentoval mužský partner.

Výživa rodiny tak spočívala zejména na bedrech žen. Kromě osobních důvodů, které vedly ženy k pracovní migraci, je důležité připomenout i společenský a historický kontext, ve kterém se tato rozhodnutí odehrávají. Solari (2010: 225) argumentuje, že v porovnání s Ruskem můžeme Ukrajinu historicky považovat spíše za matriarchální společnost. To se odráží i v nacionalistickém diskursu, který symbolizuje právě ženská bohyně: „Novou ikonou ideálního ženství na Ukrajině je Berehyňa, pohanská bohyně, která ztělesňuje ochranu srdce rodiny a ukrajinského národa.“ Berehyňa je tak vnímána jako silná a pracovitá žena, která je zodpovědná za péči o blaho rodiny a národa. Jiní autoři (Kiblit-skaya 2000; Verdery 1994) vysvětlují feminizaci ukrajinské pracovní migrace spíše socialistickou sovětskou zkušeností, kdy ženy ve velké míře participovaly na trhu práce (byly zodpovědné za rodinnou ekonomiku) a zároveň také pokračovaly v naplňování svých povinností v domácnosti. Sověští muži tak přišli o některé patriarchální funkce a odpovědnosti, což se projevuje i v realitě současné Ukrajiny. Protože jsou ukrajinské ženy marginalizované na trhu práce, a zároveň se od nich vyžaduje zabezpečení rodiny, ideálním řešením se jeví pracovní migrace spojená se zasláním remitencí (Solari 2010; Tolstokorova 2010). Jak ale dále ukážu, na současné Ukrajině jsou sice remitence migrantských žen ví-

tány, ale současně je transnacionální mateřství ukrajinskou společností také negativně hodnoceno.

Analýza biografických vyprávění ukázala, že strategie rozhodování, zda migrovat do zahraničí, které volí ukrajinské migrantky, jsou pevně zasazeny kolem hlavní argumentace – lepšího života pro jejich děti. Pro lepší budoucnost svých dětí podnikly transnacionální matky nelehký krok, migrovaly za prací, musely se vypořádat se steskem po svých dětech a s pocitem osamocení v cizím velkoměstě. Tato světlá budoucnost byla ve vyprávěních spojena s dosažením stálého finančního zabezpečení, vyšších mezd (než mají jejich matky), kvalitního vzdělání a možnosti pracovat a žít v zahraničí.⁴

Rozhodnutí odejít od svých dětí a migrovat bylo spojeno s detailním popisem faktorů, které vedou k migraci (tzv. push faktorů). Vyprávění obsahovala detailní popisy hospodářské krize na Ukrajině, laickou analýzu cenové politiky, míry korupce, nezaměstnanosti a alkoholismu. Obraz špatné ekonomické situace plnil v jejich vyprávěních kontrastní funkci k jejich současné situaci – ekonomicky zkvatněného životního standardu, staly se materializovaným důkazem „oprávněnosti“ nebo „správnosti“ nelehké volby migrovat bez svých rodin.

„Na Ukrajině to bylo hrozný. Přišla inflace, lidé neměli peníze. Dostávali jsme jenom takové papírky na jídlo. Na nic víc jsme neměli nárok. Měli jsme malé děti, bydleli jsme u rodičů a pak přemýšláš, jak budeme žít. Dělaš to pro rodinu. Pro lepší budoucnost.“

(Irina, 31 let, dvě děti)

„Takže dcera doma chodí na aerobik, chodí plavat do bazénu, tak tím pádem ta úroveň je pro nás lepší, protože člověk nepřemýšlí nad tím, že ty peníze může investovat trochu jinak, nejenom na to jídlo. Pracujeme oba dva, a těch peněz nám stačí na dítě a něco posílat domů, zaplatit nájem...“

(Jekatěrina, 32 let, jedna dcera)

Specifickým spouštěčem narativ o pocitu viny byla kvantifikace doby odloučení od dětí a verbalizace data odchodu z Ukrajiny. Verbalizace délky pobytu v České republice jim nekompromisně připomínala ztracený čas, který strávily bez svých dětí a který se nikdy nevrátí.

„Nejtěžší pro mě bylo, já tady byla od devadesát devátého roku, kolik jsem tady let bez dcery... ((pláč)) v tom roce jsem já přijela, dcera šla v dva tisíc prvním nebo druhém do školy, a přijela jsem v půlce druhé třídy, takže v podstatě já dceru neviděla tři roky. Nejezdila jsem domů jenom kvůli tomu, abych mohla dělat doklady, byt, abych tady měla opravdovou práci... Já věděla, že dcera sem přijede, že my jí můžeme dát tady jenom jídlo. Takže nejhorší byly ty tři roky, kdy já taky makala ohromně, pracovala jsem, téměř vůbec jsem nejedla, protože sbíraly jsme ty peníze, kvůli tomu, aby dcera sem přijela. Ty tři roky byly pro mě nejtěžší, tak jako, když jsem to dítě opravdu neviděla, neviděla, jak dítě vyrůstá, a neviděla,

jak šlo do první třídy. Když bylo prvního září, tak já dostala šilný záchvat nervový, že já to dítě nevidím, sice já ji poslala odtud všechno do první třídy. Všechno, všechno ona tam byla nejlépe oblečená, vybavená...“

(Nina, 39 let, jedna dcera)

Tento motiv se v analyzovaných vyprávěních výrazněji projevuje u matek, které zanechaly doma děti ve věku od šesti měsíců do tří let, kdy společnost předpokládá úzký fyzický kontakt matky a dítěte. Znejistění genderové identity se projevuje zpochybňováním vlastních mateřských schopností a praktik péče o děti. Příkladem může být příběh Oxany (30 let, jedna dcera), která odešla do České republiky spolu se svým manželem, když bylo jejich dceři asi šest měsíců. Když jsem s Oxanou byla v kontaktu, bylo její dceři už osm let. Oxana znovu otěhotněla a s manželem se rozhodli, že ona se vrátí k dceři na Ukrajinu a on zůstane v ČR pracovat. Poslední rozhovor, který jsem s Oxanou nahrávala, jsme z důvodů emočního vypětí ani nedokončili. Bylo den před jejím odchodem a bylo znát, že Oxana hodně přemýšlí o své dceři a znovuobnovení (rekonstrukci) své mateřské role:

„Já nevím, jak to bude. Nevím... Já už nevím, jaké je to být mámou. My jsme tady žili sami, zvykli jsme si. Neumím si představit, jak budu vstávat k dítěti a jak budu žít na Ukrajině. Zvykla jsem si tady... Nevím, jak to bude..... ((pláč)).“

Jak ukazuje výzkum Lutz a Palenga Möllenbeck (Lutz, Palenga-Möllenbeck 2009), nenaplnění tradičně očekávané role intenzivně pečující matky se může odrážet v reprezentacích obsažených ve veřejném diskursu, které produkují média na Ukrajině. Argumentují, že právě mediální diskurs na Ukrajině formuje stereotypní obraz špatných matek, které opouštějí své děti, ze kterých se stávají sociální sirotci. Jak ukázal můj výzkum, diskurs médií se poté reprodukuje zejména v prostředí státních institucí – škol, úřadů a zdravotnických zařízení. Příkladem může být vyprávění Leny (34 let, jedna dcera), kterou opustil její ruský manžel, a ona zůstala s dcerou (osm let) sama. Při rozvodovém řízení byla použita argumentace, že je špatná matka, která opustila své dítě kvůli vysokému výdělku v zahraničí:

„Tak on opustil svou manželku, ale já jsem svého manžela neopustila. Já jsem ta špatná, která nepečuje o své dítě. Kdo by nám dal peníze, ukrajinský stát? Ptala jsem se těch soudců, co jste pro nás udělali, abysme nemusely odcházet od svých dětí? Dali jste mi práci, dáte mi peníze? Nic jste neudělali, tak potom mě neposuzujte.“

Transnacionální matky byly (i po několika letech práce v zahraničí) nuceny vypořádat se s podezřením ze společensky nepřijatelného typu práce a nařčení z prostituce, práce striptérek a barových tanečnic. V nejtěžší situaci byly ženy, které při emigraci nevyužily podpory sociálních mig-

rantských sítí, které by mohly alespoň potvrdit „pravdivost“ údajů, které poskytují o své práci v migraci.

Migrace na zkoušku

Česká republika je ukrajinskými transnacionálními matkami volena jako cíl pracovní migrace zejména proto, že vzhledem ke geografické vzdálenosti je možné cirkulačně migrovat mezi oběma státy. Také v analyzovaných vyprávěních jsem mohla pozorovat narativní pravidelnosti v popisu strategie ženské cirkulační migrace.

V počátku migrace ženy volily tříměsíční pobyt v České republice. Bylo to spíše pragmatické rozhodnutí, které jim nejprve umožňovalo legální vstup na území ČR pouze na turistické vízum. Za druhé ženám tyto tři měsíce umožnily alespoň trochu se zorientovat v prostředí přijímající společnosti a trhu práce. Toto období ale mělo pro ženy také emocionální význam. Stalo se separační zkouškou, zkouškou, jak (a jestli vůbec) vydrží dlouhé odloučení od svých dětí.

Domnívám se, že právě tato část biografí byla ve vyprávěních zajímavě konstruována. Ve většině případů ukrajinské migrantky počáteční etapu své migrace ve svých naracích úplně vynechaly. Během biografického rozhovoru jsme se vrátily k tomuto období až při pokládání vyjasňujících otázek, kdy jsem se jich na to cíleně zeptala. Kategorizovala jsem zde dva typy vyprávění, které jsem rozlišila v analyzovaných vyprávěních. Jako typické případy těchto narativních způsobů jsem vybrala vyprávění Nataši (44 let, tři děti) a Jekatěрины (32 let, jedna dcera).

Vyprávění 1:

P.E.: „Můžeme se teď vrátit k té části vašeho života, kdy jste přišla po první do České republiky?“

Nataša: „No, to jsem normálně přijela na turistické vízum, hledala práci. To víš, na zkušenou to bylo. Tak jsem to brala, že to není na furt. V pohodě ...“

Vyprávění 2:

P.E.: „Můžeme se teď vrátit k té části tvého života, kdy jsi přišla poprvé do České republiky?“

Jekatěrina: „Jo, na to jsem zapomněla. To bylo... to bylo nejtěžší vůbec. To jsem furt měla v hlavě obrázek, jak mě vyprovázeli k autobusu v Užhorodě. Jak tam stáli, a malá byla mámě na ruku. Usmívala se, a já jsem brečela celou cestou. A pak mi bylo hrozně smutno, celou tu dobu. Myslela jsem, že to nevydržím. Tak se mi stýskalo. To si člověk musí zvyknout na to. Nerada na to vzpomínám ((ticho)).“

Když porovnáme obě uvedené sekvence vyprávění, tak v případě Nataši je zřejmé zlehčování osobní situace. Toto období Nataša hodnotila pragmaticky a měla ho pouze „na zkoušku“. Naopak v případě Jekatěрины můžeme sledovat záměrné vytěsnění emočně bolestivého období, na které nerada vzpomíná. V obou typech vyprávění ale můžeme najít také podobné rysy. Fyzické odloučení matek a dětí ženy vnímaly jako stav dočasný, o kterém migrantky sní, že to „jednou skončí“.

Motiv „dočasnosti“ byl obsažen ve všech analyzovaných vyprávěních. Víra v opětovné spojení pomáhala migrantkám snášet nelehké podmínky v migraci, stejně jako překonávat byrokratické překážky, které zabraňují oficiální reunifikaci rodiny v České republice. Strategie „dočasné“ migrace se také projevovala v životním stylu nově příchozích pracovních migrantů a migrantek v České republice. Migrantky se v této fázi migrace snažily redukovat náklady na bydlení (a uspořít tak co nejvíc remitencí). A proto zejména na počátku své migrace bydlely v kolektivních formách bydlení, jako jsou například levné dělnické ubytovny. Tuto dočasnou formu ubytování volily také proto, že zejména na počátku migrace se poměrně často vracely domů. Poměry na ubytovnách, kde se setkávali různí lidé (kteří by se za jiných okolností možná nepotkali), různých profesí a migračních příběhů, popisuje Alina (40 let, dvě děti):

„Ze začátku jsme bydleli na ubytovně, tam byly takové tři pokoje, v jednom pokoji patnáct chlapů bylo. To nebylo pro ženský, to byl děs. Různí lidé, chlast, musíš si dávat pozor, aby ti neukradli, co vyděláš. V noci se bojíš jít i na záchod, furt dvě jsme chodily. Ale pak jsme bydleli s dvěma rodinami, takže tři rodiny pohromadě. Ale to už bylo přeci jen lepší.“

Jistá „dočasnost domova“ na ubytovnách dávala migrantkám prostor pro rozhodování, zda zůstanou pracovat v České republice, nebo se vrátí domů ke svým rodinám. V biografických vyprávěních jsem mohla sledovat, že ženy ve svých naracích tuto část své migrace reflektovaly jako vůbec nejobtížnější etapu pracovní migrace. Mluvily o tom, že je překvapily obtížné podmínky na ubytovnách, ve kterých žily, a se kterými před svým odchodem zřejmě nepočítaly. Z Ukrajiny odcházely v sociálně složité situaci a migraci vnímaly jako krok k nové „světlé budoucnosti“. Nesnily o zklamání a frustraci, které jim přinesl život na ubytovnách:

„Jako já jsem si myslela, že když odejdu do Čech, tak už to bude jenom lepší. Pak přijdu do Prahy a tam pak bydlím na té hnusné ubytovně. Říkala jsem si, stálo ti to za to, takovýhle život? To už jsem mohla v klidu zůstat doma. Sprchy na chodbě, v noci se bojíš dojít si i na záchod, protože tam bydleli muži i ženy spolu. Já jsem v noci chodila po městě, abych nemusela jít domů brzy, na tu ubytovnu. Jenom se vyspat a jít. Vydržela jsem tam jenom měsíc... Pro chlapy to je jednodušší...“ (Lena, 34 let, jedna dcera)

Dobu, kterou ženy strávily na ubytovně, se proto snažily minimalizovat, a co nejdříve se odstěhovat do sdíleného podnájmu. Cena podnájmu byla ale vyšší, než si ze začátku migrace mohly dovolit, proto se snažily najít si ke své mzdě ještě další doplňkový příjídělek (například úklid v domácnosti). Ten pokrýval z větší části právě náklady na kvalitnější ubytování, které bylo pro jejich setrvání v migraci velice důležité. Když už se ženy definitivně rozhodly, že budou pokračovat v pracovní migraci i následující měsíce a roky, snažily se

zvýšit materiální komfort i ve sdílených bytech. V některých případech si byty pronajímalo více rodin nebo kamarádek. Příkladem mohou být dvě rozvedené kamarádky, které si přivezly dvě děti (ve věku 10 a 12 let) a pronajaly si třípokojový byt, ve kterém ještě jeden pokoj sdílely s dalšími dvěma migrantkami. Skupinové sdílení bytu se jeví jako výhodná strategie zejména pro matky samoživitelky, jelikož koordinace práce a mateřství je obtížná nejen pro majoritní ženy, ale také pro migrantky. Sdílení bytu ale mělo také pozitivní efekt, do jisté míry nahrazovalo sociální a emoční podporu rozšířené příbuzenské sítě, na kterou byly zvyklé z Ukrajiny.

„My jsme tady samy holky od nás, všechny máme děti a tak si povykládáme o životě. Není to jednoduché být pryč z domu, teď se i zabavíme, ale ze začátku jsem jenom plakala.“

(Máša, 30 let, jedna dcera)

„Já bych nemohla tady bydlet sama, když tady bydlím, alespoň mám pocit, že mám tady jako rodinu. Všechno si říkáme, řešíme. Nevím, jak bych to tady zvládla sama...“

(Yana, 28 let, jeden syn)

Vytváření si domova v jeho materializované podobě (jakým je zařizování bytu, domu) můžeme také vnímat jako symbolický akt přemístění sebe sama do jiného sociálního prostoru nebo sociálního vztahu (Miller 2010). Domnívám se, že to je kromě ekonomických důvodů hlavním důvodem, proč ukrajinské transnacionální matky odkládají zařizování pronajatých bytů, i když v provizoriu bydlí i osm let.

Aktualizace mateřských praktik

V analyzovaných biografích jsem identifikovala další významnou narativní kategorii – vyprávění o cirkulačních návratech domů a návštěvách svých dětí. Během nich ukrajinské transnacionální matky obnovovaly své mateřské praktiky. Vnímání „návratů domů“ by se v analyzovaných biografích dalo rozdělit na dvě kategorie. V prvním případě byl vnímán jako sentimentální a tělesný, kdy „můžou děti konečně obejmout a přitulit se k nim“. Tento typ vyprávění se výhradně týkal návratů k malým dětem – do věku puberty:

„Já jsem se hrozně těšila domů za malou, počítala jsem dny. Když byla ještě menší, tak jsem si ji hned vzala do postele, celou dobu jsme spolu spaly. A ona chudák mě objímala první noc, hrozně moc. Jako by mě nechtěla pustit ((pláč)). Já jsem jí ani nemohla říct, kdy pojedou zpátky, to jsem jí neříkala.“

(Světлана, 27 let, jedna dcera)

Ve druhém případě byl návrat domů ve vyprávěních vnímán jako něco problematického a bolestivého, co ženám připomínalo jejich vzájemné odcizení a ztrátu kontroly nad výchovou dětí.

„Já se už ani moc domů netěším, kluci jsou v pubertě, neposlouchají mě. Babička je už unavená, už jim nestačí, dá jim

volnost a můžou všechno. Když jsem pak doma, jen se hádáme, odmouávají mi. Je to těžký pro mě, jsou jiní, vyrostli beze mě, tak s tím nic nemůžu dělat. Začali kouřit a pít a mně se to nelíbí, ale když odejdu, to neuhlídám, že jo...“

(Nataša, 44 let, tři děti)

V době své nepřítomnosti se transnacionální matky mohly spolehnout ve výpomoci a „náhradní“ péči na své rodiče. To bylo v jejich rozhodování odejít do pracovní migrace zcela rozhodující. Ženy ve svých naracích uváděly, že se mohly spolehnout na své rodinné sítě, protože „máma mě taky dobře vychovala“, a věděly, že „jim bude u nich dobře“.⁵

V analyzovaných případech se jednalo výhradně o babičky dětí, v některých případech dokonce střídavě pečovaly dvě babičky nebo staří rodiče pečovali najednou o děti dvou transnacionálních matek, svých dcer. Zejména ženy, které pocházely z rurálního prostředí západní Ukrajiny, kde jsou dosud silné rodinné vazby, byly na výpomoc ze strany svých rodičů (zejména babiček) již zvyklé.

„Já nevím, jak děti vyrostly, vždyť byly malinké, měla jsem pomoc. Máma, sestra, všichni jsme žili v jednom domě. Já jsem k synovi ani v noci nevstávala, moje máma chodila k němu. Moc nám pomáhali, protože my jsme v té době začali stavět ten dům.“

(Alina, 40 let, dvě děti)

Zde si dovoluji poukázat na význam babiček v prostředí ukrajinské rodiny, který souvisí s historií spojenou s přináležitostí se sovětským státem. Podle tvrzení Verdery (1994) byl v tomto období běžný nízký důchodový věk (55 let žena a 60 let muž), to vedlo k posílení neplacené domácí práce, kterou mohli v domácnosti vykonávat prarodiče. Podobně hovoří i Solari (2010), když tvrdí, že sovětská rodina byla rozšířená rodina se silnou postavou babičky, která vedla domácnost a byla zodpovědná za výchovu pravnoučat.

Za poskytnutí náhradní péče se od migrantek očekávalo pravidelné zaslání části výdělku z migrace, který byl využit nejen ve prospěch dětí, ale také významně podporoval i samotné pečovatele (babičky, dědečky). Bylo výhodným ekonomickým řešením jak pro samotné transnacionální matky, tak také pro širší rodinnou jednotku. Ukrajinské ženy posílaly část svých výdělků (remitencí) nejen svým dětem, ale také těm, kteří (které) o ně pečovali. Na straně druhé, toto generační propojení ale přinášelo rovněž mezigenerační konflikty, zejména související s výchovou dětí. Problémy nastávaly nejen mezi dětmi (zejména v období puberty), ale také mezi transnacionálními matkami a babičkami. Transnacionální matky mi vyprávěly o tom, že zejména babičky „už na děti nestačí“, „všechno jim dovolí“, „nebo jsou moc měkké“. Při svých návštěvách řešily zejména problémy se školní docházkou, denním režimem, pozdním příchodem dětí domů a jiné podobné „prohřešky“.

Schéma dobrá babička a špatná matka ale není tak jednoduché. Transnacionální matky se na dálku staly jakými

Tabulka 1: Rozhodování o sloučení rodiny.

1. Jako volba matky (dětí ve věku do 15 let)	a) jistota: „Určitě si je přivedu, to vím určitě.“ „To jediné vím, že si ho tu přivezu. To je jasný pro mě.“
	b) stabilita: „Když budu mít tady všechno pro život, tak si je přivedu do Prahy.“ „Připravím všechno pro ni tady, bydlení, dohovořím školu a pak si ji tady dovezu.“
2. Jako volba dětí (dětí ve věku 15 let a více)	„Když budou chtít, tak přijdou ke mně.“ „Jestli se nakonec rozhodnou se mnou v Praze žít, tak i budu moc ráda.“

„rozhodčími“ nebo „mediátorkami“ ve sporech mezi babičkami a dospívajícími dětmi. Jedna nebo druhá strana konfliktu kontaktovala matky telefonem (mobilem) za účelem řešení sporu. Během svého terénního výzkumu jsem byla svědkyní několika podobných telefonických rozhovorů, které řešily jeden konflikt dokonce v průběhu celého dne. Lutz a Möllenbeck (2009) tento typ komunikace řadí ke specifickým formám znovuoobnovování mateřských praktik (*updating of maternal practices*) v transnacionálním prostoru pomocí moderních technologií. Na rozdíl od jejich výzkumu polských migrantek v Německu, „mé“ migrantky nepoužívaly internet, což se dá podle mého názoru odůvodnit slabší ekonomickou silou ukrajinských migrantek v ČR a také tím, že ani jedna z mých informátorek nežila přímo v domácnosti, o kterou pečovala (kde by pravděpodobně internet měla k dispozici).

„Konečně spolu“ (sloučení transnacionální rodiny)

Přítomnost rodiny v migraci je zejména pro ženy velice důležitá (Aranda 2003). Velkou měrou ovlivňuje strategii rozhodování o trvalé formě migrace – tedy, zda migrantky zůstanou a po jak dlouhou dobu – v místě své migrace. Odloučení od rodin bývá těžší i pro ženy, které migrují samostatně, případně nemají v migraci mužského partnera nebo jsou rozvedené (Aranda 2003). Způsob, jakým transnacionální matky mluvily o opětovném spojení rodiny, by se dal kategorizovat podle toho, v jakém věku byly děti, které bez nich zůstaly doma na Ukrajině a v jaké fázi pracovní migrace se transnacionální matky nacházely. Ve vyprávěních jsem identifikovala následující kategorie, které jsem rozlišila podle toho, jakým způsobem ženy vnímaly vlastní rozhodnutí rodinu v migraci spojit, a podle osoby, která toto rozhodnutí učinila (viz tab. 1).

Vedle vlastních důvodů a osobního rozhodnutí, které vedou transnacionální matky ke sloučení jejich rodin, nesmíme zapomenout na strukturální podmínky, ve kterých se ženy rozhodují a které jejich kroky podmiňují a limitují. Zejména stávající česká legislativa rozhodně neulehčuje ukrajinským matkám (a otcům) proces sloučení rodiny v zemi jejich migrační destinace, mohou vyvíjet různé (i nelegální) strategie, kterými jej dosáhnou (Ezzeddine 2011). Příkladem může být vyprávění Tamary (32 let, jedno dítě):

„Tak my (s manželem) jsme se kvůli tomu dostali do azylu, to bylo nejlepší. A na základě těch dokladů, že my tady žádáme o azyl, jsme to měli jednodušší, aby dcera už přijela k nám. Že my jako nemůžeme odsud odjet. Tak dcera sem přijela v půlce druhé třídy, spolu s tchýní. Jenže chudák holka ani nevěděla, že bude tady s námi. Tchýně se bála jí to říct, že ona jede k nám, aby to neřekla na hranici celníkům. My jsme jí udělali pozvánku na měsíc, tak dcera sem přijela. Měsíc tady byla a tchýně odjela... Díky bohu, dcera už tady šla do šestý třídy, léta tady už je.“

Do procesu reunifikace, zejména legalizace tohoto procesu a komunikace s cizineckou policií, vstupovaly i některé rodiny, pro které mnou zkoumané ženy pracovaly jako pomocnice v domácnosti nebo chůvy. Ukrajinským ženám pomáhaly psát zvací dopisy, doprovázely ženy na cizineckou policii, případně zajišťovaly samotné pozvání, ke kterému bylo nutné prokázat poměrně vysoký finanční obnos, který sloužil jako jistina. Během 4 let, kdy jsem prováděla svůj výzkum, si do České republiky přivezlo šest žen (z celkového počtu 15 zkoumaných žen) deset dětí ve věku 6 až 15 let. Ukázalo se, že si opětovné zintenzivnění vztahu s dětmi idealizovaly. Předpokládaly, že znovuoobnovení intenzivního mateřství půjde „jaksi samo od sebe“ nebo „přirozeně“, protože „vždyť jsem máma a oni mé děti“. Proces spojení rodiny a zejména obnovení emočních vztahů rozhodně nebyl jednoduchý, jak pro matky, prarodiče, tak i pro děti samotné.

„No, volali jsme každý týden, nějaké penízky jsme zasílali babičkám, na jídlo a na oblečení, na takový ty věci. Maminka manžela je taky učitelka, takže já jsem se nebála, děti budou v pohodě... Jezdili jsme domů dvakrát, třikrát v roce. Pro děti to bylo taky strašné trauma, protože se vždy těšily, že přijedou rodiče. Přijeli jsme a oni si na nás zvykly a pak zase jsme odjeli. Bylo to strašné, a nejhorší bylo, v podstatě jsme byli pět let rozdělení a teď to strašně cítíme, ten rozdíl je dost cítit, že jsme s nimi nebyli.“

(Irina, 31 let, dvě děti)

Období, během kterého žili transnacionální matky, otcové a děti bez sebe, se pohybovalo mezi 4 až 12 roky. To je skutečně dlouhá doba, po kterou si děti zvykly na rodinu babičky, která o ně v nepřítomnosti matek pečovala, a také rodiče si zvykli na život bez svých dětí. Rodičovství přináší za každých okolností změnu životního stylu, tak je tomu i v případě transnacionálních rodin. Vyprávění ukrajinských žen obsahovala hodnocení této náročné etapy jejich života jako kroku, který byl těžký, ale rozhodně ho chtěly podstoupit:

„Viš, nebylo to jednoduché, když děti přišly ke mně. Sama jsem byla na ně tady. Nebylo moc času, chodila jsem do práce. Ony si zvykaly ve škole, neuměly česky, chtěly domů. Tady byly Ukrajinci, doma je doma. Já se snažila, ale nebylo moc času na ně. Samotná ženská, musela jsem vydělávat peníze na byt, jídlo... Nebylo to lehký, ale měla jsem je tady. To bylo důležité.“

(Alisa, 45 let, dvě děti)

Jak jsem již uvedla dříve, romantická představa o „ideální rodině“ ale často brala za své. Některé děti se z jednoho dne na druhý ocitly v úplně novém jazykovém prostředí, musely zvládnout přechod z rurálního prostředí ukrajinské vesnice do urbánního prostředí anonymního velkoměsta. Absence rozšířené příbuzenské sítě a sociální sítě přátel jenom zvýrazňovala pocit osamění nově příchozích dětí. V rámci svého terénního výzkumu jsem se zúčastnila jedné neformální diskuse, která probíhala mezi třemi informatorkami (všechny byly rozvedené samoživitelky), které spolu sdílely jeden společný byt. Jedna z nich si právě přivezla do ČR také svého syna Dmitrije (ve věku 12 let). Ostatní dvě zvažovaly podobnou možnost pro své děti (13 a 15 let). Ukázalo se, že obě dvě pečlivě sledují, jak se Dmitrij aklimatizuje v novém sociokulturním prostředí, jak se cítí ve škole a jak komunikuje se svou matkou. V diskusi říkaly, že si ani neuměly představit, jaký je to pro děti složitý proces. Zejména v období puberty, kdy mladí lidé citlivě vnímají jakékoli změny. Dmitrij se jim zdál osamělý, měl problémy s českým jazykem a pobýval hodně času sám v jejich panelákovém bytě na jednom z velkých pražských sídlišť. Shodly se na tom, že právě v tomhle období je obtížné rodinu spojit:

„Jednou jsme od nich odešly, a jenom proto, že chceme být s nima, tak je budeme trápit. Tam mají všechno, rodinu, kamarády. Když budou chtít samy, tak ať přijdou. Ale teď ne. Podívej na chudáka Dmitrije.“
(Yana, 28 let, jeden syn)

Nyní se pokusím detailněji popsat tři vybrané případy sloučení transnacionálních rodin. V prvním případě si ukrajinská transnacionální matka, která si vzala českého občana, po 10 letech pracovní migrace k sobě do Prahy vzala nejmladší dceru (ve věku 12 let). Na Ukrajině nechala dva starší syny, kteří už byli plnoletí a nechtěli se k ní přestěhovat. Malá Natalie poznala svého otčíma pouze ze svatby v Praze a z jeho jedné návštěvy na Ukrajině. Natalie měla problém s češtinou ve škole, cítila se osaměle a neměla ráda svého českého otčíma. Po jednom z dalších konfliktů se od mámy v 15 letech odstěhovala ke svému českému příteli, se kterým se seznámila ve škole. Její matka z toho byla velice nešťastná a neuměla se s novou situací smířit:

„Víš co, dobře, já jsem ji jako malou nechala u babičky. Ale neměla se tam špatně, postavila jsem dětem ten dům, měly všechno. Koupila jsem jim počítač, mobily. A Natálka měla všechno. Když jejich táta pil, nebyl k ničemu, tak jsem se o všechno postarala. Nemohla si na nic stěžovat. A jak to bylo možné, tak jsem si ji vzala k sobě. Ale ona se prostě změnila, je to jiná holka. Já jsem ji nemohla vychovávat a babička měla volný režim, už je nezvládala asi. Já nevím. Prostě vůbec jsme si nerozuměly, a hlavně s Tondou. To vůbec. Ona ho vůbec nebrala jako mého muže. A teď se odstěhovala, jsem z toho fakt nešťastná. Nejradši bych ji poslala k našim zpátky. Na vesni-

ci. Tady v Praze je to nebezpečné pro ni. Tonda říká, že jsem ji moc rozmazlila. Já nevím, vždyť byla bez mámy.“
(Nataša, 44 let, tři děti)

Ve druhém případě si ukrajinská matka dovezla svou dceru, které bylo 19 let, a v České republice začala navštěvovat vysokou školu. Jelikož Nina se postupně vypracovala až na pozici sekretářky v jedné ruské firmě a také dále po večerech a víkendech uklízela v domácnostech, platila dceři soukromou vysokou školu, kterou navštěvovaly převážně děti bohatých ruských migrantů v ČR. To, že začaly společně bydlet, vnímaly jako naplnění svého snu (stalo se tak po 10 letech pracovní migrace), ke kterému se obě silně upínaly.

„My jsme si to tak vysnily. Když jsem přijela domů, tak jsme si lehly do postele a vyprávěly si, jak to bude, až budeme bydlet spolu v Čechách, jak bude Jelenočka bydlet se mnou. Jak bude studovat na univerzitě. Ona ví, co všechno jsem pro ni udělala a dělám. Taky mi teď chce pomáhat s úklidy, kvůli školnému. Ale já nechci. Jen ať se učí. To je nejdůležitější. A musím říct, že je premiantka. Fakt!“
(Nina, 39 let, jedna dcera)

Posledním případem bylo již uvedené sloučení rodiny – Iriny (31 let, dvě děti), která v České republice pracovala i se svým manželem Ivanem. Jejich sloučení se podařilo v nejkratší možné době, učinili tak ihned po obdržení povolení k dlouhodobému pobytu. Do Prahy za nimi přijely jejich dvě děti – Ilja (9 let) a Lena (8 let). Děti začaly navštěvovat základní školu na jednom z pražských předměstí a postupně se učily český jazyk. Jak je zřejmé z rozhovoru mezi Ivanem a Irinou, pro sloučení rodiny v migraci je důležité, aby „přežila“ komplikace způsobené migrací a oba partneři spolu dobře fungovali:

Ivan: *„Jo, to jsme od začátku věděli, že prostě sem jdeme žít. A že si je přivezeme. Tak jsme ani tolik peněz neposílali, jako druzí. Ale hledali jsme byt, snažili jsme se něco ušetřit na život tady.“*

Irina: *„Určitě, taky jsme je tu měli na prázdniny, aby si zvykly. I když to bylo drahé, je sem přivést na ty prázdniny, ale věděly, kam jdou.“*

Ivan: *„Jo, a jsme dva, to je důležité, dva platy, to je lehčí než pro ty ženský, co jsou tady bez mužů. Ty se musejí otáčet.“*

Irina: *„Určitě, dva lidi to zvládnou lépe. I to vyřizování dokladů, školy, pojištění, všechno. A taky když přišli, se jim musí člověk hodně věnovat. Aby se necítili, že jsou někde v úplně cizině. Oni šli ke svým rodičům. To bylo důležité.“*

Ivan: *„Jo, kdybychom je vzali později, tak by to bylo horší. Ale oni jsou ještě malí, tak si rychle zvyknou. Lépe než dospělí.“*

V případě Iriny a Ivana se ukazuje, že již od začátku uvažovali o usazení se v České republice a k tomu směřovali všechny své životní strategie i cíl svých remitencí. Společný život v migraci byl v jejich „migračním plánu“ pevně ukotven. Relativně nízký věk dětí, fungující manželství a stabilizovaná

socioekonomická situace v migraci se ukazují jako příznivé faktory, které mohou pozitivně ovlivňovat úspěšné sloučení členů rodiny. Tyto závěry mají paralelu i ve výsledcích našeho kvantitativního výzkumu (Gabal Consulting 2007), které ukazují, že migranti a migrantky s dětmi, kteří či které získají trvalý pobyt (a tím i větší „životní jistotu“ pro život v ČR), směřují své strategie ke sloučení rodiny. Podíl dětí v ČR výrazně ovlivňuje rozhodnutí zůstat v ČR. Rodinné zázemí je tak jednou z nezbytných podmínek integrace, protože právě rodina je nejsilnějším diferenciacním faktorem v celém procesu životních strategií, které migranti/ky při své integraci v ČR volí.

Závěr

Každá společnost má genderové hranice vymezeny pomocí norem, které jsou monitorovány a potvrzovány každodenními praktikami, tak je tomu i v případě mateřství. Transnacionální matky nemohou tyto normy (tak, jak jsou ustanoveny v rámci většinové společnosti) ve své každodenní praxi naplňovat (Sotelo 2001). Zatímco na mužskou pracovní migraci je nahlíženo jako na „důležitou pro finanční zajištění rodiny“, migrující ženy jsou zpravidla vnímány jako ty, které od svých rodin „utíkají“ (Parreñas 2001).

Transnacionální matky ve svých vyprávěních mluvily o „těžkém ženském údělu“, o své povinnosti hmotně se postarat o svou rodinu. Přijaly strategii osudové odevzdanosti vůči svému ženskému údělu, která jim pomohla vydržet nelehké podmínky samostatné pracovní migrace. Svou migraci tak vnímaly jako jediné a nejlepší aktivní řešení ekonomické udržitelnosti svých domácností. Jejich vyprávění je tak v souladu s modelem rurálního vnímání ženské pracovní síly, které je kombinováno se socialistickým typem zaměstnávání žen na Ukrajině (Tolstokorova 2010).

Analýza biografických vyprávění ukázala, že strategie rozhodování, zda migrovat do zahraničí, které volí ukrajinské migrantky, jsou pevně zasazeny kolem hlavní argumentace – lepšího života pro jejich děti. Jejich mateřská láska a péče proudí v „transnacionálním proudu lásky“ (Parreñas 2001) a je materializovaná v dárkách a remitencích. Přijetím strategie transnacionálního rodičovství sice roste ekonomická spotřeba rodin migrantek, ale ta je možná jenom za cenu jejich dlouhodobé nepřítomnosti v životě jejich dětí. Souhlasím proto s tvrzením Sotelo (Sotelo 2001:16), která tvrdí: „Transnacionální matky přinášejí nové měřítko kvality mateřství, nové nerovnosti a nové významy rodiny.“

Literatura

- Aranda, E. M. 2003. „Care work and gendered constraints: The Case of Puerto Rican Transmigrants.“ *Gender and Society*, Vol. 17, No. 4: 609–626.
- Breckner, R. 2001. *Biographical interview*. Nепublikované výukové materiály pro Summer School on Narrative Approach to Migration. Budapest: CEU.
- Denzin, N. K. 1989. *Intepretative Biography. Qualitative Methods Research Series 17*. London: Sage.

- Erel, U. 2007. „Constructing Meaningful Lives. Biographical Method in Research on Migrant Woman.“ *Sociological Research Online*, Vol. 12, No. 4: 5.
- Ezzeddine, P. 2011. „Neviditelné ženy (analýza genderové perspektivy integrační politiky ČR).“ Pp. 113–121 in Knotková, B. et al. *Mezi Obzory. Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Gender Studie, o.p.s.
- Ezzeddine, P., Kocourek, J. 2006. *Internal Restriction on Czech Labour Market*. Prague: IOM, Global Development Network.
- Gabal Consulting. 2007. *Analýza přístupu migrantů a migrantek na trh práce a ke vzdělávání v ČR*. Praha.
- Kiblitckaya, M. 2000. „Russia's Female Breadwinners: The Changing Subjective Experience.“ Pp. 55–70 in Ashwin, S. (ed.). *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge.
- Lutz, H., Palenga-Möllnbeck, E. 2009. „The „care chain“ concept under scrutiny.“ Příspěvek na konferenci *Care and Migration*, 23.–24. 4. 2009, Goethe University, Frankfurt nad Mohanem.
- Miller, D. 2010. *Stuff*. Oxford: Polity Press.
- Parreñas, R. 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Berkeley: University of California Press.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking: Towards Politics of Peace*. London: Beacon Press.
- Schepher-Hughes, N. 1993. *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.
- Solari, C. 2010. „Drain vs Constitutive Circularity: Comparing the Gendered Effects of Post Soviet Migration Patterns in Ukraine.“ *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 28, No. 1: 215–238.
- Sotelo, P. 2001. *Doméstica. Immigrant Woman Cleaning and Caring in the Shadow of Affluence*. Berkeley: University California Press.
- Szaló, C. 2000. *Transnacionální migrace (Proměny identit, hranic a věděni o nich)*. Brno: Centrum pro studium demokracie kultury.
- Tolstokorova, A. 2010. „Where Have All The Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transition of the Institution of Parenthood in Ukraine.“ *Journal of Eastern Anthropological Review*, Vol. 28, No. 1: 184–214.
- Verdery, K. 1994. „From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe.“ *East European Politics and Societies*, Vol. 8, No. 2: 225–255.
- Vertovec, S. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism.“ *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 25, No. 1: 21–42.

Poznámky

- 1 Tato studie byla podpořena z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy pro rok 2011, SVV/263 706 „The Economization of Life and Social Inequalities“.
- 2 Text vychází z disertační práce *Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství (reflexe genderu v migraci)*, školitelka PhDr. Hana

Havelková, Ph.D., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha 2011. Cílem mé disertační práce je analyzovat, jakým způsobem gender operuje v transnacionálních prostorech a jaké to má dopady na prožívání mateřství a formování nových genderových identit. Zajímala jsem se o to, jakým způsobem ukrajinské transnacionální matky narativně konstruují a zvyznamňují své zkušenosti s transnacionálním mateřstvím. Svou pozornost jsem zaměřila také na sociální praktiky transnacionální péče o děti a sociální podmínky ženské pečující migrace v České republice.

3 Jelikož jsem se ve své disertační práci zabývala také sociálními podmínkami ukrajinské ženské pečující migrace, mé informátorky musely pracovat jako uklízečky, hospodyně nebo chůvy v domácnostech, a to na plný úvazek nebo ve vedlejších zaměstnání.

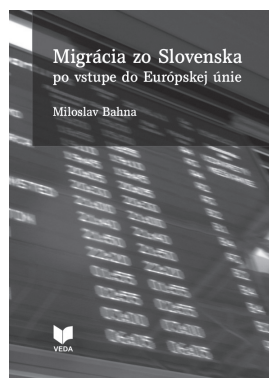
4 V disertační práci jsem se rovněž pokusila ukázat, že „objekty lásky“ (předměty a remittance, které zasílají transnacionální matky svým dětem a rodinám) nejsou pouze doplňkovými předměty, které proudí v transnacionálních prostorech, ale hrají významnou evokativní, instrumentální a emoční roli v prožívání transnacionálního mateřství. V kontextu biografických příběhů můžeme objekty lásky

vnímat také jako specifickou formu jakéhosi poselství (zprávy), které předávaly svým dětem, rodinám a sobě samým. Dokazovaly „správnost“ své volby odejít do zahraničí. Předměty ve formě darů plní důležitou kompenzační roli za fyzickou absenci matek v jejich „reprodukční“ roli, symbolicky rekonstruují a udržují příbuzenské vztahy. Zároveň ale zdůrazňují novou produkční roli ekonomických živitelek svých rodin a obhajují fakt, že „opustily“ své děti.

5 Během svého výzkumu jsem se setkala s poskytováním náhradní péče pouze babičkami, v jednom případě o dítě dlouhodobě pečovala teta transnacionální matky (ta ji sama jako sirotka vychovala).

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Petra Ezzeddine je sociální antropoložka, působí na katedře obecné antropologie a katedře genderových studií FHS UK v Praze. Ve svých výzkumech se věnuje metodologii kvalitativního výzkumu, genderu v migraci, transnacionálnímu rodičovství a transnacionálním sítím péče o děti a staré lidi. Korespondenci zasílejte na adresu: luksik76@hotmail.com.

Bahna, Miloslav. 2011. *Migrácia zo Slovenska po vstupe do Európskej únie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 219.

Kniha sa venuje migrácii zo Slovenska v období pred a po vstupe do Európskej únie v rokoch 2002 až 2009. V teoretickej rovine rozpracúva možnosť konceptualizovať medzinárodnú migráciu v rámci systémovej teórie. V rozsiahlej analytickej práci s mnohými doteraz neanalyzovanými údajmi o migrácii zo Slovenska a z ďalších nových členských krajín EÚ autor kladie otázku, či je možné tieto migračné toky vysvetliť pomocou klasických teórií medzinárodnej migrácie. V knihe nájdete aj odpovede na otázky: • Je Slovensko naozaj krajinou s historicky druhou najväčšou emigráciou po Írsku? • Aké spoľahlivé sú bežne používané údaje o rozsahu migrácie zo Slovenska? • Zodpovedá rozsah migrácie zo Slovenska po roku 2004 do Veľkej Británie a Írska výške slovenských platov? • Má regionálna platová úroveň vplyv na individuálne rozhodovanie o migrácii? • Čím sa líši slovenská migrácia do Česka a do Británie? • Aký je rozsah vnútroštátnej migrácie v európskom porovnaní?

„NEKUPUJETE SI LÁSKU, KUPUJETE SI SLUŽBU“: (RE)KONSTRUKCE PÉČE O DĚTI V PROSTŘEDÍ AGENTUR NA HLÍDÁNÍ / ADÉLA SOURALOVÁ¹

“Don't buy love, buy a service”: (re)construction of childcare in the environment of placement agencies

Abstract: During the last couple of decades, paid childcare has become one of the central issues of feminist research. Agencies mediating childcare are a relatively new actor in childcare arrangements in the Czech Republic. This article argues that these agencies do not fill a gap in the market by offering childcare. Far from providing simple supply that reacts to a market demand, the agencies create the demand for specific care. Drawing upon qualitative research conducted with owners of these agencies, the text looks into the ways in which childcare is constructed. The issues of qualified, specialized, and professionalized care are discussed. The article aims to show that childcare in the agencies is deconstructed as a natural female activity and is reconstructed as a gendered activity requiring particular skills that are subjected to professional screening.

Key words: child care, placement agencies, nannies

„České rodiny jsou hodně náročné, neslevují ze svých nároků, když si chtějí nechat pohlídat dítě, tak opravdu chtějí, aby se s tím dítětem pracovalo a aby se tam něco dělo, aby to dítě jenom neodložily, aby se to dítě rozvíjelo. Jsou velmi nároční na chůvu, ale jsou ochotni i za to zaplatit. (...) Mají nároky na její vzdělání, velmi často to dělají vysokoškolačky anebo opravdu chůvy se vzděláním. Jsou vlastně školené ty pečovatelky, jsou tam nároky na řídičský průkaz, na cizí jazyk, jsou to až nároky jako na nějakou manažerskou pozici.“ (majitelka agentury Sluně)

Úvod

Sladování pracovního a rodinného života se stalo v posledních letech jednou z hlavních agend akademického i (sociálně)politického diskursu nejen v ČR. Jak uvádějí např. Crompton a Lyonette (2006), rovnováha pracovního a soukromého života na konci minulého tisíciletí nebyla považována za problematickou, protože jí bylo automaticky dosaženo pomocí dvou vzájemně se doplňujících předpokladů: 1. klasickým zaměstnancem pracujícím na plný úvazek byl muž; 2. ženám byla připsána neplacená práce v domácnosti. Řada výzkumů tak vzhledem k proměňující se struktuře pracovního trhu (jeho feminizaci) začíná popisovat delegaci péče o děti a obecně zodpovědnosti za domácnost na různé typy aktérů. Velice zjednodušeně můžeme klasifikovat tyto aktéry na instituce, a to státní (jako školky, jesle apod.), nebo soukromé (jako agentury poskytující individuální péči nebo soukromé školky) a individuální jedince, a to neplacené (např. příbuzné), či placené (chůvy).

V českém kontextu se dosud většina studií věnovala zejména otázkám institucionální podpory péče o děti (Dudová, Hašková 2010; Křížková a kol. 2008 atd.). Zájem o privatizovou péči však zůstával stranou (srov. Kuchařová a kol. 2009). Hana Hašková (2008: 56) ve své analýze denní péče o děti předškolního věku přichází se závěrem, že „individuální soukromou placenou péči o předškolní děti využívá v Čes-

ké republice pouze 1 až 2 % rodin s předškolními dětmi, a to i z důvodu finanční nedostupnosti“ (viz též Kuchařová a kol. 2009). Tento model je relativně častý v zahraničí, kde je péče o domácnost a o děti delegována na migrantky (srov. v USA např. Hondagneu-Sotelo 2001; Macdonald 2010; Parreñas 2001; v Evropě viz Lutz 2011, 2008; Anderson 2000; Momsen 1999; Isaksen 2010; v Asii viz Lan 2006 atd.). V českém kontextu se nejedná o fenomén natolik plošně rozšířený, i když můžeme najít rodiny, které si najímají na pomoc v domácnosti ukrajinské migrantky (viz Ezzeddine 2011), ale také model delegované péče, který narušuje výše uvedenou etnickou logiku – české ženy pracující pro vietnamské rodiny (Souralová 2011). Tento text přináší závěry výzkumu, který se zaměřil na privatizovanou péči vykonávanou nemi-grantkami a zprostředkovanou soukromými agenturami.

Výzkum, jehož závěry následující text přináší, si nekladl za cíl zachycení celé komplexity vztahů mezi chůvami, rodinami a zprostředkujícími agenturami, ale zaměřil se pouze na poslední uvedené aktérky v trojúhelníku vztahů ve snaze zachytit způsoby, jak je vytvářena představa péče a s jakými významy se pojí. V této stati se tedy ptám, jak je v prostředí agentur na hlídání dětí definována péče o děti? Jaký obraz péče agentury vytvářejí? Tento text je příspěvkem do mezinárodní debaty o placených pomocnicích v domácnosti a v tomto ohledu přináší pohled na placenou péči, která je vykonávána ženami z majority pro ženy z majority pod rouškou „profesionalizované služby“. A zároveň v kontextu českého výzkumu popisuje *zatím* okrajové téma debaty („další formu péče o nejmenší děti“, Kuchařová a kol. 2009), které český feministický diskurs již po desetiletí zaměstnává – téma sladování pracovního a soukromého života. Na následujících řádcích nejprve představím konceptuální pole výzkumu, přičemž se zaměřím na otázku placené péče jako ženské aktivity/dovednosti. Následující části přinášejí závěry kvalitativního výzkumu. V nich sleduji vytváření poptáv-

ky a především nabídky placené péče a ukazují, že agentury vytvářejí specifické pojetí péče v očích svých zprostředkovatelek a tvůrkyň, majitelek agentur: péči specializovanou, kvalifikovanou a profesionalizovanou.

Placená péče jako ženská aktivita nebo dovednost

Ve své analýze placené péče v agenturách vycházím z feministického teoretizování o mateřství a placené péči a jejich vztahu k sociálně konstruovanému ženství a ptám se, jak jsou pečovatelství (jako obecnější pojem stojící nad mateřstvím) a ženství vzájemně konstituovány. Feministické autorky ve snaze odbiologizovat definici mateřství a roli žen v sociální reprodukci již dlouhou dobu upozorňují na to, že mateřství a obecně pečovatelství je sociálně konstruovanou institucí, a to i když veřejnému diskursu spíše dominuje ideál mateřství splývajícího v jedno s (biologickým) ženstvím (Glenn 1994; McMahan 1995). Například Hays (1996) v této souvislosti hovoří o tzv. ideologii intenzivního matkování, která předpokládá naprosté podřízení ženy zájmům jejího dítěte a matkování na plný úvazek. Tento „mýtus o mateřství“ popisuje již o dvacet let dříve také Oakley (1974: 187) a jako hlavní bod identifikuje předpoklad, že „všechny ženy musí být matky, všechny matky potřebují své děti a všechny děti potřebují své matky“. Macdonald (1998: 26) k tomu dodává, že takové ideály nenechávají žádný legitimní prostor pro jinou pečující osobu než matku a „placená péče je přinejlepším nezbytné zlo“. Ideologie intenzivního mateřství a představa matky jako výhradní pečovatelky je v kontextu střední a východní Evropy živena mimo jiné explicitními refamiliazičními politikami, jejichž sdělením je, že rodičovství a výchova dětí jsou úkolem žen (Szelewa, Polakowski 2008), nebo neustále reprodukovanou představou, že kolektivní péče o malé děti (do tří let) je škodlivá a nevhodná (Dudová, Hašková 2010).

Teze, že pečovatelství a ženství splývají v jedno, vede v tautologickou definici, že pečovatelství je odvozováno od ženství, které je zase definováno skrze pečovatelství. Z toho je patrné, že je v tomto ohledu třeba rozlišit dvě analytické roviny, které jsou sice komplementární, nikoli však nutně analogické, a sice že: 1. pečovatelství se odvíjí od ženství; 2. ženství je dosahováno skrze pečovatelství. Jinými slovy platí tato dvě tvrzení:

1. Všechny pečovatelky jsou ženy.
2. Všechny ženy jsou pečovatelky.

Péče je proto nejen kódovaná jako typicky (onticky) ženská reprodukční práce vykonávaná v žensky kódovaném soukromém prostoru (teze 1), ale je také považována za klíčovou aktivitu dělání genderu (teze 2, viz také Lutz 2008). Ženství je tedy definováno skrze pečovatelství – jak ukazují feministické analýzy, „jestliže je péče prací, která je po ženách požadována, je to také základní součást jejich identity“ (Nelson 1994: 182).

Byly to mimo jiné autorky vycházející z černého feminis- mu, které začaly poukazovat na to, že definice ženství skr-

ze mateřství je západocentrická a neodpovídá zkušenostem marginalizovaných žen (Glenn 1994; Collins 1994). Jejich výzkumy pak byly doplněny právě výzkumy zaměřenými na delegovanou placenou péči, které odhalily diverzitu rozličných způsobů „matkování“ (*doing motherhood*, Macdonald 1998). Placení za péči je nejen odrazem těchto odlišností, ale narušuje také výše uvedený ideál intenzivního mateřství na dvou rovinách. 1. Ženy, které z nějakého důvodu intenzivně nepečují o své děti (vracejí se na pracovní trh a platí jinou ženu za péči o své děti), narušují ideál oddané matky, dobré matky a vzhledem k neoddelitelnosti mateřství a ženství dochází ke zpochybnění nejen jejich mateřské role, ale také ženství jako takového. 2. Ženy, které jsou placené za péči o děti, nabourávají ideál péče motivované láskou k dětem vyvěrající z „ženské přirozenosti“ a biologického mateřství.

V tomto kontextu se jako podnětné jeví feministické teoretizování o mateřství a pečovatelství jako určité dovednosti (*skill*) a odmítnutí předpokladu o biologické předurčenosti. Definice kompetencí nutných k vykonávání pečovatelské role totiž znamená odmítnutí předpokladu, že všechny ženy jsou dobré pečovatelky. Nicméně z feministického diskursu zaznívá, že právě definice těchto dovedností je problematická. Jak uvádí mimo jiné Helma Lutz (2011), která zdůrazňuje, že definování souboru dovedností nutných pro vykonávání péče o děti je jednou z hlavních podmínek pro profesionalizaci (a obecně tedy uznání) této práce: „feministické analýzy ukazují, že dovednosti nutné v domácnosti jsou považovány za *každodenní dovednosti*, které tak unikají nebo vzdorují hodnocením podle meritokratických principů“ (Lutz 2011: 8). To nahrává představě o péči jako *přirozené* činnosti všech žen – jak píšou Bakan a Stasiulis (1995: 310), podle kterých vzhledem k tomu, že péče je považována za ženskou práci, hlavním předpokladem je, že její vykonávání nevyžaduje průpravu, a spoléhá tak na „speciální kombinaci ‚přirozených‘ charakteristik“. Ve stejném duchu Murray (1998: 150) dodává, že placená péče o děti je vlastně jen „rozšířením jejich kulturně schválené pečovatelské mateřské role“.

V zahraničních výzkumech zaměřených na agentury zprostředkovávající pomocnice v domácnosti jsou požadované dovednosti převedeny do etnického rámce a dovednosti jsou vysvětlovány skrze etnickou odlišnost. Dochází zde tedy k prolínání dvou esencialistických výkladů – k esencializaci ženství jako základu pro vykonávání role pomocnice v domácnosti, jež jde ruku v ruce s esencializací etnicity a/nebo národnosti, které toto ženství diverzifikují a specializují určité ženy pro určité činnosti. Například Stiell a England (1997) popisují poptávku po „vzdělaných evropských chůvách“ na jedné straně a „pomocnicích v domácnosti ze zemí třetího světa“ na straně druhé. Autorky zkoumají způsoby tematizace a konstrukce etnických/národních identit a ukazují, jak jsou „reprezentovány v termínech jejich vhodnosti pro určitý typ domácích prací a v termínech schopnosti poskytnout kvalitní péči“. K podobnému závěru dochází Cox a Watt (2002), kteří ukazují, že národnost je považována za základní vodítko, z něhož lze odvodit úroveň a kvalifikaci

pečovatelek. A tak například Portugalky a Filipínky jsou dobré v žehlení, zatímco ženy z Nového Zélandu vynikají v péči o děti (viz také Bakan, Stasiulis 1995; Stiell, England 1997).

Shrňme tedy, že trh s placenou péčí deklaruje jako jediný požadavek na placenou pečovatelku její ženský gender (či spíše biologické pohlaví), přičemž diverzita vykonávání této péče či kvalifikace pro vykonávání této profese je odvozena od etnického/národnostního zázemí. Výše popsané výzkumy můžeme mimo jiné číst jako analýzy znesamozřejměnění *samozřejmého a univerzálního* ztotožnění ženství a pečovatelství (teze 2) v tom smyslu, že poukazují na diverzitu etnicky definovaných dovedností a narušují představu, že *všechny* ženy jsou stejně *dobré* pečovatelky. Takové narušení je patrné ještě víc v agenturách na hlídání dětí, na které se zaměřuje tento článek. Na rozdíl od etnické definice kvalifikací nezbytných pro péči, kterou popisují výše uvedené autorky, následující text ukazuje, jak se specifický typ péče stává aktivitou vyžadující soubor kvalifikací, dovedností a vědomostí, které jsou učeny a postupně nabývány. Tato stať se tedy věnuje otázce, jak agentury na hlídání dětí definují soubor kompetencí, které musí ženy mít, aby se mohly stát chůvami, a sleduje, jak je tradičně jediná kvalifikace (ženství) doplňována dalšími, které dohromady tvoří obraz/postavu pečovatelky, která není jen ženou, ale ženou s určitými vlastnostmi, dovednostmi či zkušenostmi.

Metodologie

Výzkum se zaměřil na agentury poskytující péči o děti ve věku 0–3 let. Hlavním cílem výzkumu bylo zachytit motivace žen ke zřizování těchto agentur, jejich pohled na péči o děti ve věku do tří let a obecně jejich výklad situace s péčí o děti v ČR, stejně jako na vztahy mezi rodinami a jejich chůvami. Celkem jsem realizovala devět polostrukturovaných rozhovorů s majitelkami nebo jednatelkami agentur (až na jednoho muže byly všechny mé informátorky ženy ve věku cca 27–40 let).² Rozhovory trvaly 60–80 minut, byly nahrávány na diktafon a následně přepsány. Hlavní otázka celého výzkumu byla: Jak je v prostředí agentur na hlídání dětí definována péče o děti? Další otázky, které z ní vycházely, byly: Kdo je pro tyto agentury „ideálním typem“ pečovatelky? Jak se vytváří poptávka po tomto typu služby? Jakou nabídku péče agentury zprostředkovávají? Pro tento text je stěžejní téma konceptualizace péče o děti, které tvořilo červenou nit analýzy dat.

Pro výběr agentur byla klíčová následující dvě vodítka: za prvé, agentury se musí zaměřovat na péči o děti ve věku 0–3 let, a to z toho důvodu, že se jedná o věk, kdy ženy mohou čerpat rodičovský příspěvek nebo zvolit jako řešení jelse; jinými slovy, mají vícero možností k dispozici, z nichž volí právě agenturu. Jedná se tedy o agentury s vázanou živností „péče o dítě do tří let věku v denním režimu“. A za druhé, agentury se nacházejí ve městě nad sto tisíc obyvatel a tímto městem není hlavní město Praha, kde – jak jsem předpokládala a majitelky mi to také potvrdily – je situace s hlídáním dětí vzhledem ke složení obyvatelstva odlišná od jiných měst.

V roce 2008 realizoval tým VÚPSV výzkum péče o děti předškolního a raného školního věku (Kuchařová a kol. 2009). Součástí výzkumu byla také sonda do fungování soukromých agentur v Praze, ve dvou okresech jižní Moravy a v severních Čechách. Hlavními závěry této studie bylo, že se prozatím jedná o málo rozšířenou formu služby (v roce 2008 existovalo celkem 93 firem s registrovanou vázanou živností „péče o dítě do tří let věku v denním režimu“) a že existuje poměrně velká disproporce mezi Prahou a ostatními regiony ČR (v Praze z těchto 93 firem působilo celkem 50, naopak v Jihočeském kraji ani jedna). Tuto diskrepanci popisují také mé informátorky, majitelky agentur, jejichž slova souzní s faktory prezentovanými výše uvedenou studií. Informátorky definovaly tři klíčové rozdíly mezi Prahou a ostatními městy. 1. V ostatních městech převládá tradiční model rodiny a rodiny se zde obracejí na své rodiče, protože placená péče zde ještě není běžným řešením. 2. V Praze žije hodně přistěhovalých, kteří se nemohou obrátit na své příbuzné, protože jsou vykořeněni z příbuzenských sítí. 3. V hlavním městě je větší koncentrace manažerů a jedinců pracujících v profesích vyžadujících flexibilní pracovní dobu (viz také Kuchařová a kol. 2009: 136–137). Ve srovnání s rokem 2008, kdy byl výzkum VÚPSV realizován, lze však v mém výzkumu sledovat menší posun naznačující, že soukromé agentury jsou na vzestupu také mimo hlavní město a začínají si získávat početnou klientelu.

Mou hlavní výzkumnou strategií tedy bylo pokrýt jeden partikulární lokální trh péče o děti, který se vyvíjí zhruba od roku 2005, kdy vznikla první z agentur. Pro tento trh je typické, že se teprve rozvíjí a – i podle slov mých informátorek – v posledních dvou letech dochází k jeho velkému rozkvetu. Závěry prezentované v této stati si tedy nekladou nárok na generalizaci, ale je třeba je číst jako závěry vycházející z omezeného výzkumného vzorku. Vzhledem k tomu, že některé z mnou oslovených agentur operují nejen v tomto městě, ale i v dalších (včetně Prahy), se však domnívám, že k velice podobným závěrům by bylo možné dojít také při realizaci výzkumu v jiných lokalitách ČR.

Kdo je kdo v trianglu péče

Najímáním chův přes specializované agentury vzniká specifická konstelace vztahů mezi třemi aktéry: zprostředkovatelskou agenturou, rodinou a chůvou. V této části statě stručně představím jednotlivé aktéry a odpovím na otázky, jak, pro koho a kým probíhá hlídání dětí.

Agentury jsou soukromé firmy, jejichž majitelkami jsou ve vybraném regionu (až na výjimky) především ženy. Důvody, které je vedly k založení agentury, se individuálně liší, nicméně převažuje osobní zkušenost s nedostatkem podobných zařízení, kterou si prošly, když samy měly děti a toužily/potřebovaly se vrátit zpět do práce. Dalšími motivacemi, které majitelky uváděly, byly láska k dětem a touha mít práci, kde by tato láska mohla být naplněna, případně aspirace samostatně podnikat a objevení péče o děti jako možné realizace a vyplnění díry na trhu. Trh s agenturami se

začal v tomto regionu formovat kolem roku 2005, přičemž k největšímu rozvoji došlo postupně v letech 2007–2009. Některé agentury poskytují také další služby kromě hlídání dětí do tří let věku, například doučování, úklid domácnosti atd. Ideálním typem agentury však zůstává ta věnující se výhradně péči o děti.

Vzhledem k hodinovým sazbám za hlídání, které se pohybují kolem 120–150 korun za hodinu, jsou hlavní (avšak nikoli jedinou) klientelou movitější rodiny vyšší střední třídy, tzv. dvoukariérové domácnosti (Gregson, Lowe 1994). Služba, kterou agentury poskytují, je na symbolické úrovni definovaná třídně – jako komodifikovaná aktivita určená zejména pro movitější rodiny. Jak například uvedla majitelka agentury Sluňe: „samozřejmě není to pro každého ta služba. (...) Pokud na tu službu nemáte, to je stejné, jako když nemáte na nějaké sako, tak ho nepůjdete koupit, tak si nemůžete koupit ani tu chůvu, když to tak řeknu na tvrdo, je to tak.“ Nicméně v každodenní praxi majitelky popisují nárůst klientely, která by spadala spíše do nižší střední třídy – především matek samoživitelek, rodin, pro které je dvojitá plat nutností, a tak volí placenou péči jako řešení, a to i přesto, že velkou část svých výdělků vydávají za hlídání. Konkrétní služby, které klientky a klienti požadují, se liší podle věku dětí a denního koloběhu rodiny. Některé rodiny tak hledají hlídání ve formě doprovodu dítěte ze školy, do kroužků apod., jiné potřebují hlídání přes den – pravidelně nebo nárazově. I když převládají matky podnikatelky, které chtějí udržet kontakt s pracovištěm a hledají chůvy na typicky tři až čtyři hodiny týdně, mezi klientkami jsou i ženy, které studují a potřebují hlídání, aby mohly navštěvovat přednášky na univerzitě, kurzy angličtiny, ženy, které chtějí pečovat o sebe (zajít na masáž, zacvičit si, do solária apod.) nebo vyřídit něco na úřadech či u lékaře.

Prototypem chůvy pracující v agentuře se stává mladá studentka zaměstnaná na dohodu o provedení práce/pracovní činnosti, a to přibližně na tři až čtyři hodiny týdně (naproti tomu v Praze je běžnější model chůvy pracující na plný úvazek, která – jak vyplývá ze zkušenosti jedné z agentur – si měsíčně vydělá 25 až 30 tisíc korun). Chůva tuto práci vykonává jako brigádu vedle svých studií na vysoké škole: některé agentury preferují studentky pedagogických či zdravotnických oborů (což souvisí s obecnější koncepcí péče konkrétní agentury a s jejím profilováním vůči konkurenci), avšak není to podmínkou. Podle majitelky agentur je jednou z hlavních motivací studentek pracovat jako chůva vedle hledání příjmu zkušenost s hlídáním dětí – mnoho žen před tím, než přijaly tuto práci, pracovalo jako au pair v zahraničí a chtěly znovu zažít těsné sepětí s rodinou a dítětem. Z hlediska socioekonomického statusu je nutné zdůraznit, že spousta chův pracujících v agenturách patří spíše do střední nebo vyšší střední třídy, tedy do stejné vrstvy jako jejich zaměstnavatelé a zaměstnavatelky. To je dané mimo jiné také tím, že některé rodiny požadují chůvu s vlastním automobilem, jak uvedla například majitelka agentury Želvička, mezi jejímiž chůvami jsou tedy „student-

ky z bohatých rodin“, kterým rodiče koupili vlastní auto.³ Platit a být placena za hlídání dětí nezrcadlí automaticky třídní nerovnosti mezi ženami. Zatímco zahraniční literatura popisuje sestupnou třídní mobilitu u těch žen, které přicházejí do nové země a pracují zde jako pomocnice v domácnosti (srov. Andall 2003; Parreñas 2001), příklad agentur na hlídání dětí naznačuje, že implicitní ztotožnění nižšího socioekonomického statusu a poskytování této služby (práce chůvy) je problematické a nepřesné.

Nabídka a poptávka po placené péči o děti

Agentury na hlídání dětí deklarují, že reagují na poptávku trhu po placených pečovatelkách, která je generována v důsledku šesti hlavních důvodů.

Za prvé, ženy jsou více nuceny/více se chtějí starat o své zaměstnání (kariéry), což vede jednak k tomu, že se vracejí dříve z mateřské/rodičovské dovolené a jednak k tomu, že jejich pracovní doba je čím dál více flexibilní (časově náročná) a neodpovídá otevíracím hodinám státních zařízení péče o děti. Zároveň jsou na rodiny kladeny větší nároky týkající se mimoškolního vzdělávání (zájmových kroužků), do kterých nemá kdo děti kvůli exponovaným pracovním hodinám vodit.

Druhý a třetí aspekt úzce souvisí s tím, že není možné spoléhat se na „tradiční“ model, kdy s hlídáním dětí vypomáhali rodiče rodičů (babičky). Za druhé tedy důležitou roli hraje měnící se demografická struktura městského obyvatelstva, která je daná mobilitou rodin. Podle informátorek čím dál více (mladých) rodin směřuje do měst kvůli lepšímu pracovnímu uplatnění. Vnitrostátní mobilita způsobuje vytržení ze sociálních sítí (příbuzenských či založených na přátelství), na které by mohla být péče delegována. A za třetí, prodloužení ekonomické aktivity a posun odchodu do důchodu do pozdějšího věku vede k tomu, že prarodiče jsou ekonomicky aktivní v době, kdy jejich děti mají potomky.

Za čtvrté, vliv koncepcí péče v západních zemích, kde delegace péče na jiné ženy – většinou migrantky – má svou tradici. Majitelky agentur hovoří o tzv. au-pairismu, který se postupně dostává do povědomí rodin, a placená péče je postupně demytizována. Majitelka agentury Chobotníčka uvádí: „Určitě nás hrozně podobně ovlivnil ten au-pairismus, vůbec taková ta mediální bublina, která byla veskrze pozitivní, která ho tady doprovázela (...) Ačkoliv jsme tady trochu pozadu, tak reflektujeme nějakým opožděným stylem ten západní vývoj a tam je to prostě běžné, takže si myslím, že k nám to jednou dospěje.“ Podobně majitelka agentury Tučnáček uvedla vliv médií, konkrétně amerických filmů o chůvách, jako jeden z kanálů, jehož prostřednictvím se do povědomí dostává model placené péče. Podle majitelky však nedochází k absolutnímu přijetí tohoto vzorce, a to zejména co se týče etnicity chův. Agentury zaměstnávají pouze etnické Češky, přičemž důvodem tohoto rozhodnutí je předpokládaný nesouhlas, který by to vyvolalo ze strany klientek a klientů. Jedním z argumentů je, že by rodičům vadily nižší jazykové kompetence imigrantek, protože jazyková socializace je po-

dle nich ve věku do tří let velice důležitá. Dalším argumentem je podle majitelek fakt, že česká společnost je nedůvěřivá a xenofobní.

Za páté, redukce počtu státem dotovaných zařízení předškolní péče o děti ve věku do tří let, ke které došlo po roce 1989. Ve městě, kde jsem výzkum realizovala, fungují pouze dvojce jesle a soukromé školky provozované agenturami jsou teprve na vzestupu. V následujícím textu však ukážu, že spíše než nedostatek těchto zařízení hraje důležitější roli – a je tedy šestým důvodem – prohlubující se nedůvěra v tato zařízení. Dudová a Hašková uvádějí, že již v 90. letech došlo k odmítnutí všeho, „co bylo spojeno se státně-socialistickým režimem“, jesle tak dostaly „nálepku ‚výmyslu komunistů‘“ a došlo k „posílení celodenní péče matky o dítě a k úplnému zániku státní podpory mimorodinné denní péče o děti mladší tří let“ (viz Dudová, Hašková 2010: 40 a 43). Jesle jsou ztělesněním nezdravé kolektivistické péče. Důraz kladený na individuální péči o děti do věku tří let v jejich vlastním prostředí byl živen psychologickým diskursem hlásajícím mimo jiné, že „jesle mají rodinnou výchovu doplňovat, nikoliv nahrazovat“ (tamtéž: 42). Akcentována byla také zdravotní rizika: nemocnost dětí údajně souvisela „s jejich celkovým oslabením z důvodu časného vstávání a pozdních odchodů z jeslí přizpůsobených pracovním hodinám matek“ (tamtéž). Některé agentury⁴ živí tento diskurs o nevhodnosti jeslí. Ilustrací tohoto negativního přístupu je vyjádření majitelky agentury Sluně: „Spousta rodičů nechce dávat děti do jeslí, protože ta kolektivní péče do tří let není pro děti vhodná. Ty děti do tří let věku pořád preferují tu individuální péči, kdy se jim ta chuva věnuje od rána do večera doma ve svém vlastním prostředí.“ Tento trend není specifický pro postkomunistické státy, podobné tendence potvrzují také zahraniční výzkumy. Bakan a Stasiulis (1995) v Kanadě upozorňují na ideologickou diskreditaci veřejné péče o děti bez prokazatelných důkazů, že by tato zařízení způsobovala rizika v emočním nebo fyzickém vývoji dětí. Diskreditace jeslí nahrává neoliberální rétorice svobodné volby (Dudová, Hašková 2010) a jejím vyjádřením v jedné z nejčistších podob je přenesení péče na trh a její zabezpečování soukromými firmami.

Agentury však zároveň vytvářejí specifickou nabídku péče. Zatímco výše uvedené faktory vysvětlují, proč rodiče vyhledávají placenou péči o děti, neříkají nám nic o motivech, proč si vybírají právě agentury. Hlavním důvodem, na kterém se majitelky agentur shodly, je jistota, kterou agentura poskytuje svým klientkám a klientům. Majitelka agentury Sluně shrnula uvedenou výhodu následovně: „Ta agentura za vás udělá to, co vy nezvládnete. Tu chůvu prověří, proškolí, je s ní neustále v kontaktu, zajistí vám náhrady, když chuva onemocní apod.“ Z jejího tvrzení vyplývá, že majitelky agentur považují za svou hlavní výhodu tzv. profesní prověřování (*professional screening*), a to jak při výběru chůvy, tak v průběhu hlídání. Právě výběr chův a jejich prověřování jsou hlavními aktivitami, kolem kterých jednotlivé agentury tvoří svou image a kterými zdůrazňují svou největší

dividendu oproti jiným modelům péče (především péči nelegální). Například majitelka agentury Vlastovička shrnula své vnímání této výhody následovně: „Když si dáte na jobs.cz třeba inzerát na brigádu jakoukoliv, si myslím, tak se vám ozve třeba 100 lidí a teďka vy musíte dělat nějakou selekci. Je to strašně otravný, je to šílený, protože vy samozřejmě vůbec nic nepoznáte z životopisu, vůbec nic nepoznáte z fotografií, musíte de facto udělat si nějaké výběrové řízení, což spousta lidí neumí udělat nebo nechce udělat, nebo si řekne „tak a jdu do toho“ a pak jsou z toho úplně hotoví, protože to taky není žádná leg-race ty lidi vybrat. Takže to si myslím, že je jeden důvod, proč se spousta lidí obrátí na mě.“ Ze slov majitelek agentur vyplývá, že rodiny se na ně obracejí zejména proto, že hledají záruku expertního výběru, kterého by samy nebyly schopny. Podobné dilema popisuje i Cheever (2002: 32), když zdůrazňuje, že pro pracující matky je hledání chůvy katastrofou, neboť najít „spolehlivou chůvu na nespolehlivém trhu“ je téměř nadlidský úkon. Z této nejistoty těží agentury, které podporují rodiny v jejich nedůvěře v sebe samé – jak kriticky poznamenávají Bakan a Stasiulis (1995): pokud by si rodiny dostatečně věřily, že vyberou správnou osobu, nebylo by agentur vůbec potřeba. Uzavírají, že „součástí role agentury je vytvářet vyšší poptávku tím, že je potenciálním klientům zdůrazňována potřeba po profesním prověřování“ (tamtéž: 309).

Agentury tedy deklarují, že péče o děti, kterou poskytují, je specifická oproti péči poskytované příbuznými nebo cizími ženami na černém trhu, a to nejen co do jejího zajištění, ale vůbec z hlediska péče jako takové. Z mé analýzy rozhovorů vyplynuly tři hlavní charakteristiky péče. Péče v podání těchto agentur je zároveň specializovaná, kvalifikovaná a profesionalizovaná. Na tyto tři dimenze se zaměří následující část textu.

Péče o děti: specializovaná, kvalifikovaná a profesionalizovaná

Jednou ze zásadních charakteristik péče poskytované agenturami je její úzká *specializace*. Péče o děti je vyňata z rámce „prací v domácnosti“ (*domestic work*) a stává se výlučnou aktivitou. Zatímco, jak ukazují četné výzkumy, v zahraničí je péče o děti považována za součást obecněji definovaných domácích prací (Anderson 2000), tzv. *three Cs jobs* (tři C povolání) zahrnujících vaření (*cooking*), uklízení (*cleaning*) a péči (*caring*), české agentury tyto jednotlivé činnosti striktně oddělují a soustředí veškerou svou pozornost právě na péči o děti. Většina z nich buď úklidové služby nenabízí, případně pokud ano, má skupinu zaměstnankyň specializovanou na péči a skupinu zaměřenou na úklid domácnosti. Jak uvádí majitelka agentury Sluně: „Z našich zkušeností jednoznačně vyplývá, že většina těch rodin má chuva a pomocníci v domácnosti, vyložené paní na úklid. Je to rozdělené, opět se to odvíjí od té české náтуры. My chceme, aby o ty děti bylo postarane, aby bylo zabezpečeno jejich bezpečí, tzn. že chtějí chuva, která se bude věnovat tomu jejich dítěti, a pak mají paní, která jim uklidí dům, protože je jim jasné, a znají to všechny ma-

minky, že pokud uklízí, tak se nemohou věnovat tomu dítěti (...) my [agentura] jsme zastánci toho, že by to mělo být specializované, že všichni nemůžeme dělat všechno a už jsme si odkoušeli, že je obrovský rozdíl vybírat paní na úklid a vybírat paní k dětem.“ Úkony tradičně vykonávané v domácnosti z lásky (Bock, Duden 1977) jsou přesunuty z privátní sféry na veřejný trh práce a jsou diverzifikovány. To, co dříve vykonávala matka a hospodyně v jednom, se dá na trhu „zakoupit“ u specializovaných agentur na hlídání dětí (péče o děti) a u agentur na úklid (péče o domácnost). Na rozdíl od matky (a pomocnic v domácnosti, jak je známe ze zahraničních výzkumů) tedy chůva „pouze“ hlídá dítě a věnuje se výhradně dítěti, nikoli domácnosti.

Zúžení zájmu pouze na péči zároveň vede ke zmožení významů toho (a zároveň zvýšení nároků na to), co péče znamená a co všechno musí zahrnovat. Další stránkou péče je tedy její kvalifikovanost, tzn. existence určitých vlastností a dovedností, které z ženy dělají kvalifikovanou chůvu. Již výše jsem uvedla, že právě definice těchto kvalifikací tak, jak jsou v agenturách významňovány, je důležitým krokem směřujícím k redefinici péče a ke zdůraznění toho, že ne každá žena může být chůvou. V prostředí agentur můžeme tyto dovednosti či charakteristiky klasifikovat do několika skupin: některé z nich jsou nezbytné pro přijetí do agentury, některé jsou nabývány až v prostředí agentury. První – vstupní – kvalifikace, dosahuje několika podob. Za prvé se jedná o konkrétní a prokazatelné faktory jako studium oboru preferovaného agenturou (zdravotnické nebo pedagogické obory, avšak nejsou nutností), praxe podložená doporučeními, trestní bezúhonnost doložená výpisem z trestního rejstříku, případně lékařské potvrzení.

Za druhé jsou to povahové vlastnosti, jejichž odhalení a hodnocení je více nebo méně subjektivní. K těmto vlastnostem patří flexibilita, přizpůsobivost, empatie apod. Tyto vlastnosti jsou v prostředí agentur ztotožněny s mládím. Kromě jedné agentury, která explicitně preferuje starší ženy s vlastní zkušeností mateřství (mladší ženy jsou považovány za nedostatečně vyzrálé pro tento typ práce), všechny agentury vybírají jako své chůvy právě studentky, protože ty jsou považovány obecně za flexibilnější. Jak uvedla majitelka agentury Medvídek: „*My jsme zkoušely i paní v důchodovém věku, ono je to fakt s tím zvyšování důchodového věku, protože když se potom dostanete do důchodu, tak už máte hodně své stereotypy, jak jste vychovávala vy své děti a ono je to teď jinak a můžete to jako babička samozřejmě všechno znát. Ale nám ty slečny, které studují, vyšly tak jakoby nejlíp, jsou flexibilní, a pokud jde o to dojíždění, jim to až tak nevádí, když jí zavolám hodinu předem, že potřebuji opravdu nečekaně, tak jsou víc ochotné třeba vyskočit, i když jsem je vzbudila, a vyrazit.*“ Podobně majitelka agentury Sluně demonstruje důležitost těchto vlastností (zastírajících selekci podle věku) na následujícím příkladě, který odkazuje také ke statusovým nerovnostem mezi klientkou a chůvou: „*Typický příklad třeba 40leté 50leté ženy, které by se tohle mohlo dotknout, jestli si dokáže představit, že přijde do té rodiny, natáhne si tepláky a bude tam celý den ložit*

s dítětem po kolenou, zatímco maminka se obleče do kostýmku, vezme si s sebou aktovku a odejde do práce, třeba jestli tohle nebude pro ni takový ten problém, že jí bude závidět, nebo že se jí to bude dotýkat. Musí si být vědoma toho, že i v této pozici se bude cítit dobře a že právě tohle nebude brát jako problém.“ Z výše uvedených úryvků vyplývá, že věk je pro majitelky agentur jednou z latentních kvalifikací pro práci chůvy – nízký věk je zárukou nejen flexibility, ale také nestereotypního přemýšlení o péči, otevřenosti pro vzdělávání se o roli chůvy a větší tolerance k případným třídním nerovnostem.

A za třetí se jedná o koníčky a dovednosti, které chůva ovládá a kterými může rozvíjet dítě, které hlídá. Péče v pojetí agentur není jen hlídáním dětí, jak ilustrativně uvedla majitelka agentury Sluně: „*Vy si za to platíte, tak nechcete, aby vám tam šel někdo jenom pohlídat, aby se Anička neuhodila do hlavy, nebo aby tady nespada, nerozběhla se vám přes silnici. To že nedáte to dítě do jeslí, kde bude v kolektivu dalších deseti dětí, na které bude jedna paní, tak vy si zaplatíte to, že tam budete mít tu chůvu doma, která s ním bude individuálně pracovat, bude ho nějak rozvíjet.*“ Chůva jde do rodiny jako do práce a musí mít co nabídnout, jak shrnula majitelka agentury Chobotnička. Majitelka agentury Medvídek zdůraznila přidanou hodnotu dovedností, kterými chůva disponuje, pro rodinu. Chůva podle ní vnáší nové podněty do rodinného prostředí a její vlastní koníčky jsou zárukou, že se během jejího hlídání dítě něco naučí, posune se ve svém vývoji, jak popisuje např. majitelka agentury Medvídek. „*To vůbec není jakoby tak, že to dítě odložíte k někomu a ono tam bude hrozně trpět (...). Ono to ve skutečnosti to dítě hrozně obohatí, když tam potom přijde někdo, kdo se věnuje jenom jemu (...)* navíc třeba umí nádherně kreslit a ta vaše maminka kreslit neumí.“ Z chůvy se tedy stává nejen osoba, která hlídá dítě, ale zprostředkovatelka specifického kulturního kapitálu (Bourdieu 2001), většinou takového, který rodiče sami předat nemohou.

Kvalifikace není pro agentury ukončeným procesem, ale je dosahována během trvání pracovního procesu – jak uvedla výše majitelka agentury Sluně – prostřednictvím neustálého proškolení. Ta mohou mít několik podob – od školení o první pomoci a přístupu k dítěti přes základy vývojové psychologie k tematickým seminářům nad vytvářením vánočních ozdob z papíru či více nebo méně formálním setkáním, kde si chůvy vyměňují své zkušenosti s hlídáním dětí, přičemž toto sdílení má za cíl chůvy dále posouvat v jejich kompetencích. Tato školení a proškolení vypovídají o dvou základních charakteristikách péče, jakou poskytují agentury. Za prvé, i když je péče stále genderována jako ženská aktivita (Murray 1998), dochází ke zpochybnění zaměnitelnosti ženství a pečovatelsství. Být ženou není dostatečnou kvalifikací a nezaručuje přijetí na pracovní pozici chůva, o čemž svědčí i velké procento žen, které neprojdou sítím agentur (přibližně pět ze sta). Dokonce ani být matkou neznamená automatické přijetí. „*To, že jste matka, nezaručuje, že jste chůva,*“ uvedla majitelka agentury Sluně. Jinými slovy, zatímco všechny chůvy jsou ženy, ne všechny ženy jsou chůvy. A za druhé, péče o děti není jednoduchou akti-

vitou, ale vyžaduje určitý soubor znalostí a vědomostí. Péče o děti je v prostředí agentur deintuizována, stává se dovedností, která je postupně učena, nabývána praxí.

Kvalifikovanost péče je dále utvrzena její *profesionalizací*. Helma Lutz (2008: 1) ve svém zamyšlení nad tím, zda je placená práce v domácnosti jen dalším ze zaměstnaneckých vztahů, uvádí, že nikoli, a vyjmenovává následující důvody, proč tomu tak není: „místo, kde je práce vykonávána, je intimní sférou; práce je konstruována jako žensky genderovaná; mezi zaměstnankyní a zaměstnavatelkou existuje speciální vztah, který je vysoce emoční, osobní a charakteristický vzájemnou závislostí; a logika pečovatelské práce, která je odlišná od jiných zaměstnaneckých oblastí.“ Agentury využívají několik různých mechanismů k tomu, aby překonaly překážky (tedy výše uvedené důvody toho, proč placená péče není jen dalším „normálním“ zaměstnáním) bránící přijetí placené péče jako běžné profese. Agentury tak deklarují, že péče není něco, co je vykonáváno ad hoc. Toho dosahují nejen specifikací kompetencí a kvalifikací, které musí chůva naplňovat (viz výše), ale také definicí pracovní etiky a udržováním hranic a distance.

Jedním z hlavních rysů profesionality je tedy existence norem, podle kterých má být daná profese vykonávána, a existence etického kodexu (o pracovní etice chův viz Helma Lutz 2011). V prostředí agentur na hlídání dětí je profesionality dosaženo na několika úrovních, přičemž nejilustrativnější z nich je následování etických kodexů. Ty se liší u jednotlivých agentur (sdílejí však počet bodů, který je vždy deset), přičemž některé je nezveřejňují na svých internetových stránkách kvůli obavě z okopírování konkurenčními agenturami. Ilustrací takového kodexu je na webových stránkách jedné z agentur působících v Praze, Brně a Ostravě následující desatero⁵: 1. *Klient svěřuje chůvě to nejcennější, co má, a to jeho dítě (dětí)*. 2. *Chůva hlídá dítě (dětí) v době a v místě, na kterém se shodla s rodiči*. 3. *Chůva respektuje a dodržuje výchovná pravidla rodiny*. 4. *Chůva podporuje zdravotní, společenský, citový, tvořivý a duševní vývoj dítěte (dětí)*. 5. *Bezpečnost a zdraví dítěte (dětí) jsou vždy na 1. místě. Chůva chrání dítě (dětí) od zranění a nevystavuje ho (je) nebezpečnému prostředí*. 6. *Chůva dbá na výživově vyváženou a lehce stravitelnou stravu dítěte (dětí)*. 7. *Chůva o své výchově komunikuje s rodiči dítěte (dětí), informuje je o vývoji dítěte (dětí) a upozorňuje na špatné chování*. 8. *Chůva vždy musí respektovat řád, pravidla a zvyklosti rodiny*. 9. *Chůva vždy musí zachovat absolutní diskrétnost vůči klientovi*. 10. *Chůva uklízí po dětech, aby byla domácnost bezpečná a čistá*.

Druhým klíčovým faktorem profesionality je tedy udržování hranic. Ve výpovědích majitelek je *profesionální přístup* popisován především jako určité udržování distance a zdůrazňování toho, že co je pro klientky a klienty domovem, to je pro chůvu pracovištěm, tj. místem uskutečňování její profese. Majitelka agentury Sluně shrnula profesionální vztah jako něco, co je v kontrastu například s tím, když jde dítě pohlídat jeho babička. „*Jestliže máte babičku, tetičku, tak jí musíte pořád všechno vysvětlovat, polovinu věcí jí neřeknete, že dělá*

špatně. (...) Zkrátka je to také o tom profesionálním vztahu mezi tím rodičem a tou chůvou, to znamená, že té chůvě, když se vám něco nelíbí, tak jí to asi vytknete. (...) ty chůvy tam neřeší své vlastní problémy, ony prostě chodí do práce, tam neuslyšíte problémy o jejich zdraví, prostě nemůžu přijít, protože tehdy se zpozdlím apod., vlastně veškerá ta péče by měla být opravdu profesionální. (...) Ta chůva může té mamince poradit, ale radí jí taktně, nezasahuje jí do domácnosti.“ Aby chůvy poskytovaly profesionální péči, musejí neustále usilovat o udržení dvojích hranic. Jednak mezi jejich vlastním pracovním a soukromým životem, kdy chůvy odhazují (na rozdíl od babiček) své soukromé životy a během své pracovní doby se věnují výhradně práci. A jednak jejich práce v soukromém prostoru (domácnosti) zaměstnavatelů po nich vyžaduje udržení hranice mezi soukromým životem rodiny a jejich životem pracovním. Chůvy jsou tak v prostředí agentur pasovány do role expertek na výchovu dětí (jsou schopny poradit matkám a ty jim nemusí nic vysvětlovat, protože chůvy *vědí*, jak pečovat o dítě). Pro udržení této hranice je klíčové udržování určité distance – profesionální přístup zahrnuje tedy mimo jiné profesionální *odstup*, a to jak od rodičů (prostřednictvím vykáni), tak od dětí (srov. též Lutz 2011).

Odtaziť náklonnost (*detached attachment*, viz např. Macdonald 1998), kterou musejí chůvy pečující o cizí děti vyjednávat, aby naplnily „normu“ mít rády dostatečně, ale ne příliš, je tedy pro agentury jedním z hlavních rysů profesionality. Zahraniční výzkumy popisují emoční zátěž této práce (viz např. Hochschild 2000) a povahu pout, která vzniká mezi dítětem a chůvou, která je placená za péči a v mnoha případech tráví s dítětem více času než jeho rodiče. Cheever (2003: 31) dilema mezi vztahem založeným na investici emocí a pracovním vztahem založeným na financích popisuje následovně: „Učíme naše děti, že láska se nedá koupit, a pak jdeme a hned za rohem jim koupíme cizí ženu, která je má milovat.“ Majitelky agentur se vůči takovému pojetí vymezují: na příklad majitelka agentury Sluně zdůrazňuje, že to, co je ve vztahu „kupováno“, není láska, ale služba, a říká: „*S tím kupovat lásku nesouhlasím, taky přece když dáváte dítě do jeslí nebo do školky, tak nikdy neřeknete, že si tím kupujete lásku, protože to tak není, vy víte, proč tam to dítě dáváte, a dokonce tam nemáte šanci si ověřit, jestli se k tomu vašemu dítěti chová někdo pěkně.*“ Jinými slovy, vybaveny výše uvedenými kompetencemi vstupují chůvy do domácnosti jako na své pracoviště, kde jsou placeny za práci, nikoli za emoce.

Závěrem: agentury a alternativní trh s péčí o děti

Agentury na hlídání dětí jsou v České republice relativně novým aktérem na poli péče o děti. K jejich rozvoji dochází zejména v posledních letech, která samy aktérky na tomto poli zainteresované popisují jako „boom agentur“. Tento vzrůst počtu soukromých aktérů na poli péče je spojován s několika faktory: demografickou proměnou, proměnami v sociální politice a obecně změnou koncepce péče. Nicméně agentury nejsou jen dalším aktérem na pomyslném trhu péče o děti fungujícím vedle černého trhu, státem dotovaných či soukromých

zařízení, ale jsou aktérem specifickým – jak z hlediska své pozice na trhu, tak z hlediska formy péče, kterou poskytují.

Za prvé, díky velice charakteristické službě, kterou agentury vytvářejí, agentury *nevypĺňují* mezeru ve funkci sociálního státu. I když tedy jako jeden z hlavních důvodů rostoucí poptávky po jejich službách agentury uvádějí nedostatek státních zařízení předškolní péče, formy jejich péče a péče poskytované těmito zařízeními jsou diametrálně odlišné. Klientky a klienti, kteří se na agentury obracejí, totiž většinou nepotřebují takovou formu hlídání, jakou nabízejí státní zařízení (pravidelné celodenní nebo na část dne), ale spíše hlídání nárazové. Zároveň některé z majitelek uvedly, že část jejich klientely by do jeslí své děti nedala. Stručně řečeno, agentury na hlídání dětí nejsou zástupným, ale alternativním řešením péče o děti. Za druhé, agentury vytvářejí svébytnou nabídku péče. Tuto péči jsem popsala jako specializovanou (vydělenou z ostatních „prací v domácnosti“), kvalifikovanou (předpokládající určité vlastnosti, schopnosti a vzdělání) a profesionalizovanou (řídící se normami a navazující pracovní vztah).

Otázka profesionalizace služby pomoci v domácnosti a péče o děti zaměstnává řadu výzkumnic působících na tomto poli (Anderson 2000; Lutz 2011), a to zejména proto, že „přesouvání této práce na ženu profesionálně vyškolenou pro její vykonávání by znamenalo zpochybnění identity prostoru, který je definován jako ženský“ (Lutz 2011: 187). Samotná profesionalizace vzbuzuje několik zásadních otázek, které shrnuje Bridget Anderson (2000: 169) následovně: „Kdo je profesionálka, manželka/hospodyně nebo pomocnice v domácnosti? Pokud pomocnice v domácnosti musí být vzdělána pro své zaměstnání, jak může práce v domácnosti nadále být přirozenou schopností žen obecně? Když hledá profesionální náhradu za sebe samu, nachází manželka/hospodyně někoho, kdo je lepší ve „své“ profesi?“ Profesionalizace této práce tak podle autorek destabilizuje klíčovou oblast ženské práce (Lutz 2011) a znemožňuje udržování současné genderové a třídní ideologie (Anderson 2000). Agentury na hlídání dětí jsou prostorem, kde můžeme sledovat *částečnou* genderovanou redefinici péče a postupnou kvaziprofessionalizaci.

S odkazem na výše uvedené autorky tak lze v prostředí agentur pozorovat, že péče o děti je sice stále kódována jako „ženská aktivita“, nicméně dochází k narušení rovnice „každá žena rovná se dobrá pečovatelka“. Chůvou se nerodíte, stáváte se jí: některé ženy se rodí s určitými předpoklady, které – pokud jsou dále kultivovány – vedou k vytvoření osobnosti chůvy. I když tedy ženský gender zůstává důležitou kvalifikací, sám o sobě nestačí jako jediná kvalifikace. Proces stávání se chůvou zahrnuje dva hlavní aspekty – jednak je to postupné učení se v praxi a jednak je to nabývání určitých znalostí a kompetencí (studium pedagogického/zdravotnického oboru či zdravotní příprava, základy vývojové psychologie apod.). Tyto znalosti jsou prověřovány při náboru a dále prohlubovány v následných školeních. Agentury jsou tak prostorem pro narušení tradičních univerzalistických předpokladů zto-

tožňujících ženu-pečovatelku-matku s přirozeným (biologicky daným) nadáním pro péči o děti. Jinými slovy, agentury sice nenarušují rovnici, že pečovatelkou má být žena, ale narušují automatické a *univerzální* ztotožnění ženství a pečovatelství, když zdůrazňují, že ne každá žena je dobrou pečovatelkou, a tedy že být ženou není dostatečnou a výhradní kvalifikací pro vykonávání role chůvy. Vrátili se ke dvěma tezím uvedeným v konceptuální části této stati, v agenturách platí: 1. Všechny pečovatelky jsou ženy. 2. Ne všechny ženy jsou pečovatelky.

Agentury na hlídání dětí zprostředkovávající péči, kterou jsem v této stati popsala jako specializovanou, kvalifikovanou a profesionalizovanou, mohou být prostorem pro nový pohled na tuto (genderovanou) aktivitu. V kontextu dvou výše uvedených závěrů je však třeba zdůraznit, že agentury jsou v současné době spíše na cestě k profesionalizaci povolání chůvy. Současná poptávka v regionu jim nedovoluje zaměstnat ženy na plné úvazky (naopak v Praze takový model již funguje), ale pouze zajistit jim pravidelnou práci ve formě převýdělku. Tím, že vytvářejí určité množství pracovních pozic s určitou pracovní náplní, vepisují toto povolání do mapy regulérního trhu práce. Vzhledem k narůstajícímu počtu klientely a prognózám majitelek, že zájem o jejich služby se bude dále zvyšovat, lze očekávat, že agentury budou klíčovými aktéry v procesu redefinice a profesionalizace placené péče.

Literatura

- Andall, J. 2003. „Hierarchies and Interdependence: The Emergence of a Service Caste in Europe.“ Pp. 39–60 in Andall, J. (ed.). *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*. Oxford: Berg.
- Anderson, B. 2000. *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London, New York: Zed Books.
- Bakan, A. B., Stasiulis, D. K. 1995. „Making the Match: Domestic Placement Agencies and the Racialization of Women's Household Work.“ *Signs*, Vol. 20, No. 2: 303–335.
- Bock, G., Duden, B. 1977. „Arbeit aus Liebe – Liebe als Arbeit. Zur Entstehung der Hausarbeit im Kapitalismus.“ Pp. 118–199 in Gruppe Berliner Dozentinnen (ed.). *Frauen und Wissenschaft. Beiträge zur Berliner Sommeruniversität für Frauen*. Berlin: Courage Verlag.
- Bourdieu, P. 2001. „The Forms of Capital.“ Pp. 96–111 in Granovetter, M., Swedberg, R. (eds.). *The Sociology of Economic Life*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- Cheever, S. 2002. „The Nanny Dilemma.“ Pp. 31–38 in Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (eds.). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books.
- Collins, P. H. 1994. „Shifting the Center: Race, Class, and Feminist Theorizing about Motherhood.“ Pp. 45–65 in Glenn, E. N. et al (eds.). *Mothering: Ideology, experience, and agency*. New York: Routledge.
- Cox, R., Watt, P. 2002. „Globalization, polarization and the informal sector: The case of paid domestic workers in London.“ *Area*, Vol. 34, No. 1: 39–47.

- Crompton, R., Lyonette, C. 2006. „Work-life balance in Europe.“ *Acta Sociologica*, Vol. 49, No. 4: 379–393.
- Dudová, R., Hašková, H. 2010. „Diskurzy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 12, No. 2: 36–47.
- Ezzeddine, P. 2011. *Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství* (disertační práce). Praha: Fakulta humanitních studií.
- Glenn, E. N. 1994. „Social Constructions of Mothering: A Thematic Overview.“ Pp. 1–29 in Glenn, E. N. et al. (eds.). *Mothering: Ideology, experience, and agency*. New York: Routledge.
- Gregson, N., Lowe, M. 1994. *Servicing the Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain*. London, New York: Routledge.
- Hašková, H. 2008. „Kam směřuje česká společnost v oblasti denní péče o předškolní děti?“ Pp. 51–70 in Křížková, A., Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (eds.). *Práce a péče: Proměny rodičovské v České republice a kontext rodinné politiky Evropské Unie*. Praha: SLON.
- Hays, S. 1996. *Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hochschild, A. R. 2000. „Global Care Chains and Emotional Surplus Value.“ Pp. 130–146 in Hutton, W., Giddens, A. (eds.). *On The Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica: Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. California: University of California Press.
- Isaksen, L. W. (ed.) 2010. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. Lund: Nordic Academic Press.
- Křížková, A., Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (eds.) 2008. *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: SLON.
- Kuchařová, V., Bareš, P., Höhne, S., Nešporová, O., Svobodová, K., Šťastná, A., Plasová, B., Žáčková, L. 2009. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV.
- Lan, P. 2006. *Global Cinderellas: migrant domestics and new-ly rich employers in Taiwan*. Duke: Duke University Press.
- Lutz, H. 2008. „Introduction: Migrant Domestic Work in Europe.“ Pp. 1–10 in Lutz, H. (ed.). *Migration and domestic work. A European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate.
- Lutz, H. 2011. *The New Maids. Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Macdonald, C. L. 1998. „Manufacturing Motherhood: The Shadow Work of Nannies and Au Pairs.“ *Qualitative Sociology*, Vol. 21, No. 1: 25–53.
- Macdonald, C. L. 2010. *Shadow Mothers. Nannies, Au Pairs, and the Micropolitics of Mothering*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- McMahon, M. 1995. *Engendering Motherhood: Identity and Self-transformation in Women's Lives*. New York: Guilford Press.
- Momsen, J. H. (ed.) 1999. *Gender, Migration and Domestic Service*. London: Routledge.
- Murray, S. B. 1998. „Child Care Work: Intimacy in the Shadows of Family-Life.“ *Qualitative Sociology*, No. 2: 149–168.
- Nelson, M. K. 1994. „Family Day Care Providers: Dilemmas of Daily Practice.“ Pp. 181–209 in Glenn, E. N. et al. (eds.). *Mothering: Ideology, experience, and agency*. New York: Routledge.
- Oakley, A. 1974. *Woman's Work: The Housewife, Past and Present*. New York: Random House.
- Parreñas, R. 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Souralová, A. 2011. „Vietnamské matky a české chůvy: delegovaná péče v intersekcionalní perspektivě.“ Příspěvek prezentovaný v Brně, 4. 11. 2011 na 2. konferenci českých a slovenských feministických studií.
- Stiell, B., England, P. 1997. „Domestic Distinctions: Constructing Difference among Paid Domestic Workers in Toronto.“ *Gender, Place and Culture*, Vol. 4, No. 3: 339–359.
- Szelewa, D., Polakowski, M. 2008. „Who cares? Changing patterns of childcare in Central and Eastern Europe.“ *Journal of European Social Policy*, Vol. 18, No. 2: 115–131.

Poznámky

- 1 Poděkování: Děkuji majitelkám agentur za čas a ochotu povídat si se mnou. Velký dík patří také anonymním recenzentkám/recenzentům za podnětné připomínky.
- 2 Jména agentur, která jsou použita v textu, byla změněna.
- 3 Stejná majitelka navíc dodává, že kromě studentek patří mezi její chůvy také ženy ve středním věku: „Ony mají svou živnost, ale jsou finančně zajištěné, dělají to pro zábavu. Ony mají nějakou svou práci, že dělají třeba pro manžela něco, ale to hlídání je jako kdyby naplňuje, že třeba už mají odrostlé děti a zase se vrátí k tomu, že si můžou někoho pochovat takhle, věnovat se někomu malému.“ U těchto žen je zjevné, že tuto práci nevykonávají kvůli příjmu, ale spíše vyhledávají typicky genderovanou aktivitu pro vyplnění času a jako své hobby.
- 4 Kolektivní péči neodmítají ty agentury, které samy nabízejí hlídání v dětských koutcích či provozují firemní školky (v mém vzorku tři z devíti).
- 5 Viz <http://www.bibo-hlidani-deti.cz/archiv-aktualit/etiky-kodex-chovy>. To, že byl kodex vybrán z této agentury, neznamená, že agentura byla součástí mého výzkumu.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Adéla Souralová je absolventka magisterského programu sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V současnosti pracuje jako asistentka na katedře sociologie, obor sociální antropologie FSS MU, kde také studuje postgraduální program sociologie. Odborně se zaměřuje na výzkum migrace, delegované péče o děti a feministické teorie. Korespondenci zasílejte na adresu: asouralo@fss.muni.cz.

K PREHISTORII ČESKÝCH KOLEKTIVNÍCH DOMŮ¹ /

HUBERT GUZIK

On the prehistory of Czech collective homes

Abstract: Collective homes and housing collectivization are phenomena that are usually considered to be ideologically close to Marxism or anarchism. In the 19th century, however, socialization of domestic work was part of various ideological streams, from social democrats to the business establishment. At the beginning of the 20th century, various forms of collective housing garnered the attention of the Czech intellectual elite. Information about collective housing came either directly from the United States of America or from Germany and Scandinavia. Czech sociologists regarded it as a contribution to social solidarity; feminists, on the contrary, as an instrument for the reinforcement of the family. The concept of homes with central kitchens came to Bohemia not only as part of a political and economic discourse but also in utopian novels and as part of architectural debates. Czech architecture and literature were, however, reserved about collective housing. The first larger reflection on central kitchens did not appear in Czech architecture until the beginning of the 1920s, on the margins of debates about the garden city. Among feminists, in contrast, we can see an uninterrupted interest in the socialization of domestic work during the entire first four decades of the 20th century. And it was feminists who managed to give the theoretical deliberations a real, albeit very constrained architectural form.

Key words: collective home, housing, garden city

V Československu vznikly po druhé světové válce dva kolektivní domy: ve Zlíně a v Litvínově. První, postaven architektem Jiřím Voženílkem, byl dokončen už v roce 1951, zatímco výstavba větší litvínovské realizace od architektonické dvojice Václav Hilský a Evžen Linhart se protáhla až do roku 1958 (Švácha 1995). Tento skluz měl jistou výhodu. Zatímco debatovat o společenském přínosu zlínského koldomu bylo v éře nejtuzšího stalinismu a socialistického realismu téměř nemožné, sklonek dekády přál takovým diskusím přece jen více. Pozornosti se tak kolektivnímu bydlení dostalo nejen od architektů a sociologů (Musil 2005: 218), ale také v populárním tisku. V roce 1958 se k tématu vyjádřila i komunistka Luisa Landová-Štychová, nestorka českého feminismu. Připomněla stručně prehistorii debat o kolektivizaci, uváděla „výhonky komunismu“ v podobě amerických rodinných penzionů, a dokonce vyzdvihla ideový přínos dvou nemarxistických feministek, Terézy Novákové a Olgy Stránské-Absolonové. Kolektivní bydlení se tak z komunistického kasernování opět převtělilo v projev reformního socialismu (Landová-Štychová 1958).

Příběh počátků kolektivního bydlení, jak jej líčila Štychová, však nebyl úplný. Ve svém článku se nezmiňuje ani o americké socialistce Charlotte Perkins Gilman, ani o Němce Lily Braun, ač obě výrazně ovlivnily české úvahy o kolektivním bydlení v prvních dekádách 20. století. V článku Štychové nenajdeme ani otce zakladatele české tradice „socializovaného“ bydlení, Tomáše Garrigue Masaryka. Ba, chybí zde dokonce i marxistický teoretik architektury Karel Teige, který ve 30. letech dal českým debatám o koldomech vskutku mezinárodní rozměr.²

Byla to právě mezinárodní originalita Teigova myšlení, co po sametové revoluci ke konceptu kolektivního bydlení přivedlo historiky architektury, a to jak ty tradičně (Švácha

1994), tak i genderově orientované. Razantní a vskutku pozoruhodnou kritiku Teigových vizí formulovala především Martina Pachmanová, již se koldům jevil jako ztělesnění mužského dohledu nad ženskou sexualitou (Pachmanová 2000; Pachmanová 2004: 143–181). Umělecko-historické výzkumy však zatím jen málokdy poukazyvaly na skutečnost, že kolektivizace bydlení – se všemi svými pozitivními i negativními dopady – se v českém prostředí zrodila jednak dříve než za první republiky a jednak v prostředí, které zdaleka nesdílelo marxistický světónázor.³ Tomuto fenoménu nevěnovali – pokud vím – mnoho pozornosti ani historičky a historikové zkoumající dějiny ženského hnutí. Ti báдали o kolektivizaci bydlení systematictěji snad jen ve vztahu k sociálně-politickým proměnám po roce 1945 (Uhrová 2005), zatímco v kontextu počátku století či meziválečné éry byly tyto otázky uváděny zpravidla jen okrajově (Bahenská, Hečková, Musilová 2010: 22).

Za tímto výpadkem – alespoň v případě dějin umění – nestojí jen neznalost pramenů, ale spíše perturbace ve zkoumání vztahů feminismu, architektury a bydlení v anglofonní humanistice posledních dekad. Vlnu zájmu o tzv. *materiální feminismus*, charakteristickou pro 70. a počátek 80. let,⁴ vystřídal v 90. letech jiné badatelské priority. Řada historiček a historiků architektury se tehdy k *materiálnímu feminismu* obrátila zády snad hlavně proto, že studia *materiálního feminismu* se ukázala být poměrně imunní vůči otázkám rodově podmíněné identity (Baydar 2005: 32–34). Tento posun nebyl pochopitelně jen doménou historiografie: politická teoretička Nancy Fraser například upozorňovala, že rubem zájmu o otázky identity a kulturní dominance, příznačného pro emancipační hnutí v postsocialistické situaci 90. let, je nezáměr o otázky ekonomické či sociální nespravedlnosti (Fraserová, Honneth 2004: např. 22–24). Pro dějiny umě-

ní to však znamenalo, že se spolu s *materiálním feminizmem* mimo záběr historiků a historiček často ocitlo i to, co feminismus spojovalo s moderním národním státem, s jeho politickými programy a s civilizačními modely. Důraz na otázky identity vedl k jakémusi privatizování feminismu (Guzik 2005; Guzik 2009: 19–21).

V následujícím textu se pokusím nahlédnout na problém kolektivního bydlení jinak než kritikou jeho nejvyspělejšího projevu. Skrze rekonstrukci nemarxistických projektů zespolečenštění bydlení bych rád poukázal především na to, že feminismus byl vždy aktivním sociálním a politickým aktérem a v jádru jeho zájmu stály ožehavé ekonomicko-sociální otázky sklonku 19. století. Pro tyto diskuse byly hlavními podněty – často navzdory geografii – nejen německé, nýbrž především americké a britské teorie a příklady. Jedním z cílů tohoto textu je tak poukázat na průnik zaoceánských civilizačních vzorů do českých zemí. Kromě psaní „velkých dějin“ kolektivizace bydlení se však – alespoň částečně – pozastavuji i u možných dopadů tohoto konceptu; kromě ekonomického emancipačního potenciálu zespolečenštěných domácností zkoumám jejich možný vliv na intimitu a soukromí obyvatel. Jak totiž v 90. letech upozornil marxistický historik umění Andrew Hemingway, „neslučitelnost teorií sociálního a teorií subjektu [...] není snad ani tak následkem nutnosti, jako spíše vnímáním aktuálního historického momentu, kdy zdá se existuje jen málo vůle oba přístupy sjednotit“ (Hemingway 1996: 24).

Ústřední kuchyně a sociální solidarita

Američanka Charlotte Perkins Gilman, provdaná Stetson, socialistická spisovatelka a publicistka bez ekonomického vzdělání, je dnes považována za průkopnici feministicky orientované ekonomie hlavně díky svým dvěma knihám, *Women and Economics* (*Žena a ekonomie*, 1898) a *The Home. Its Work and Influence* (*Domov. Jeho fungování a vliv*, 1903). Zejména ta první záhy získala ohlas na evropském kontinentu a byla přeložena do mnoha jazyků, včetně maďarštiny či polštiny. Gilman se zaměřila na ekonomické postavení ženy v kapitalismu a význam domácí práce. Věnovala se tedy tématům, která byla na okraji zájmu národohospodářů až do druhé dekády 20. století – do chvíle, kdy se *home economics*⁵ spojila s dobovými metodami vědeckého řízení práce. Pro Gilman – na rozdíl od pozdějšího mainstreamu *home economics* – měla být reforma domácnosti nikoliv konečným cílem, ale pouhým prostředkem k emancipaci žen na pracovním trhu mimo domov. Gilman považovala domácí práci za úmornou, chaotickou, ze své podstaty izolovanou, a tudíž odolnou jakémukoliv zdokonalování. Volala tedy po jejím zprofesionalizování: příprava jídel, praní a denní péče o děti mají být svěřeny odborným firmám či institucím (Perkins Stetson 1898: zejm. 225–238). Cestu k vyřešení problému domácí práce Gilman viděla – stejně jako ostatní socialisté, například August Bebel či Lily Braun – v jejím přesunutí do veřejné sféry. Naděje vkládala do jejich specializace a technizace. Jakožto fabiánská socialistka se přitom

stavěla proti kooperativnímu modelu a prosazovala soukromé, „osvícené“ podnikání v nově vzniklých, zprůmyslněných odvětvích (Perkins Stetson 1898: 240–247; Perkins Gilman 1903: zejm. 330–334; Hayden 1981: 183–205; Levitas 1998).

O „domácí revoluci“ Perkins Gilman referoval v roce 1905 Tomáš Garrigue Masaryk na půdě Dívčí akademie v Brně.⁶ Záhy o ní informovaly také masarykovská *Naše doba* a *Lidové noviny* Adolfa Stránského, v té době Masarykova blízkého politického spojence. *Apartment houses* – tedy domy, které by kromě ubytování poskytovaly za poplatek služby „účelných ústavů, kde by se hygienicky pokrmy připravovaly“ a „dobře řízených vychovávacích ústavů“ – podle Gilman (a Masaryka) nejen reagovaly na zvyšující se počet žen pracujících mimo domov, ale měly také potenciál tento trend akcelarovat (V. 1904–1905: 718). Masaryk tyto domy chápal jako pobídku především pro lépe situované ženy, u nichž se vedení domácnosti omezovalo na management služebnictva a povinnosti spojené s reprezentací. „Kolektivizovaný“ dům měl být prostředkem jakési společenské reedukace žen, měl vést k upevnění masarykovského étosu moderní společnosti, společnosti střídme a stranící se luxusu, kde nebylo místo pro ženy, které „vyplňují čas vyhazováním peněz na tretky a sháněním se po radovánkách“ (V. 1904–1905: 718, Guzik 2006).

Masaryk si od nového obytného útvaru nesliboval jen ekonomickou a sociální emancipaci žen, ale i podporu mravní proměny společnosti. Zprůmyslnění domácích prací mělo totiž znamenat zkvalitnění vztahů v rámci (nukleární) rodiny. V tom se Masaryk a jeho stoupenkyně feministky výrazně rozcházel s marxisty či anarchisty, pro které byla kolektivizace domácích prací vždy totožná s rozbitím tradiční „buržoazní“ rodiny. „Při způsobu života, jakého poskytuje takové bydlení“ – psala na sklonku 20. let Olga Stránská-Absolonová, redaktorka rubriky *Ženská otázka* v *Naší době*, – „nemusí se rozbíjet manželství, protože není obstarávána domácnost. Žena, která je zbavena vykonávání, obstarávání domácích prací, plně se může věnovati povolání, sebevzdělání, aniž zanedbává výchovy dětí, na něž může vykonávati účinný vliv.“ (Stránská-Absolonová [1928]: 10)

Zde Stránská-Absolonová klade důrazy jinak než Perkins Gilman. Pro masarykovské feministky bylo mateřství univerzální zkušeností žen v patriarchálním systému, tou zkušeností, která překonávala veškeré společenské a třídní rozpory. Gilman byla oproti tomu zastánkyní dobrovolného a uvědomělého mateřství a především napadala – se skutku eugenickým zápallem, který u českých stoupenkyň Masaryka asi nenajdeme – dogma o tom, že mateřský pud je pro výchovu postačující. „Postačil-li by jedině mateřský instinkt k tomu, aby byly děti řádně vychovány, pak by musily všechny matky své děti dobře vychovávat. A přece vzdor mateřskému instinktu zůstává jen 50 proc. z narozených dětí na živu a z těch zase jen jisté procento vyvine se na tělesně a duševně zdravé lidi.“ (až 1905: 1). „Výchova je funkcí kolektivní, lidskou a sociální“ – tvrdila rázně americká so-

cialistka (Perkins Stetson 1898: 283). Výpady Gilman proti mateřskému pudu a její silné zdůrazňování výchovy jako kolektivního procesu české feministky nijak zvlášť nerozebíraly. Na nový obytný útvar totiž vázaly poněkud jiné naděje: jevil se jim jako schůdná cesta k integraci rodiny a plnohodnotnému zapojení obou manželů do rodinného života. „Ženy budou vždy matkami a vychovatelkami,“ – píše Stránská – „ale nebudou vždy obstaravatelkami domácnosti.“ (Stránská-Absolonová 1920: 80) Specializované instituce, předchůdci dnešních jeslí a mateřských školek, by tuto rodičovskou vychovatelskou povinnost suplovaly pouze po dobu, kdy rodiče pracují. „Po ukončení své práce přišli by [matka a otec] do klidného, útulného domova, kde by děti na ně čekaly a kterým by tyto hodiny, stejně jako rodičům, byly hodinami svátečními.“ (V. 1904–1905: 718)

V českém prostředí najdeme alespoň tři osoby, které se snažily, ať už teoreticky či publicisticky, zpracovávat podněty Perkins Gilman. Kromě Masaryka a Stránské-Absolonové to byl v neposlední řadě sociolog Inocenc Arnošt Bláha. Bláhův článek „O nových formách rodinného života“ z *Ženské revue* lze považovat v mnoha ohledech za nejoriginálnější vklad do české debaty o kolektivizaci bydlení vůbec. K tomuto námětu se Bláha dostal pravděpodobně prostřednictvím Masaryka, a že se v problematice „domů bez domácí práce“ orientoval, lze dokázat tím, že kromě Perkins Gilman (kterou uvádí pod zkomoleným manželovým příjmením Stetsenová) připomíná i Lily Braun, dánského stavěbníka Otto Ficka a konečně také komentuje německou revue *Dokumente des Fortschritts*, která v ročníku 1908/9 přinesla rozsáhlý materiál o berlínských *apartment houses*. Pozoruhodnost textu ovšem nespočívá v jeho rozhledu; nejzajímavější je zde pohled na domácnost skrze durkheimovský koncept dělby práce.

Gilman kritizovala domácí práci jako „jedinou práci neorganizovanou, nezaloženou na principu: rozdělovat práci“. V tom viděla rozpor s ostatními oblastmi lidské činnosti, kde „lidský pokrok spočívá ve výměně práce, spočívá v tom, aby jeden pracoval pro druhého, a ne jeden pro sebe jako živočích nebo divoch“ (až 1905: 1). Hospodyně, služce a civilizované ženě přiřazovala tři evoluční stupně: otročinu, práci námezdnou a dobrovolnost. Bláha, podobně jako Gilman, prosazoval přenesení domácích prací do veřejné sféry a jejich pokročilou specializaci. Viděl zde podmínku *sine qua non* sociálního pokroku, který se realizuje právě v moderní dělbě práce.

Hlavní beneficiantkou změny měla být pochopitelně žena. Od té doby, „kdy muž ženě dal volnost, nikoli přímo, ale nepřímo, prostřednictvím svých technických objevů a vynálezů, že žena, nabyvši času a klidu, [může] přemýšlet sama o sobě, o svém určení a svých povinnostech, zbavená staré, otročké práce, žádá práci novou, nové povinnosti a s nimi i nová práva, práci, povinnosti a práva důstojná člověka“ (Bláha 1911: 81). Nicméně profitovat z nového řešení měla nejen žena, ale především celá společnost. Podle Bláhy povede nová technologická či architektonická „základna“

přímo ke vzniku komplexnějších vazeb ve společnosti. Konečný cíl ústředních kuchyní tedy Bláha situoval mimo aktuální požadavky ženského hnutí a viděl jej v prohlubování společenské solidarity. Taková solidarita přitom neměla být založena – zde jde Bláha snad ještě dál než Stránská-Absolonová – pouze na rodinných vazbách. „Základ rodiny tvoří dva přirozené pudy: pud společenský a pud pohlavní,“ píše český sociolog (Bláha 1911: 78). Rodina, a zejména matka osvobozená od domácích prací, zde tedy získávala úkol vést potomstvo k pochopení „kolektivních tuh“, „jež leží za hranicemi peněžitě odměny“ a k nimž „musí být každý vychováván“ (Bláha 1911: 81). Zespolečenštění domácích prací mohlo sice ulehčit ženě v domácích povinnostech, nikdy ale neznamenalo její oproštění od závazků vůči rodině jako sociální jednotce.⁷ Tento vliv Durkheima, který pozorujeme v Bláhově myšlení o ústředních kuchyních, je, zdá se, v českém prostředí ojedinělý. Je také snad jediným pokusem o důslednou diskusi s ekonomickým konceptem Perkins Gilman. Připomeňme, že ta jasně odmítala sociální darwinismus i Marxův třídní boj a proti nim stavěla model společenské spolupráce a plánování, jak jej prosazoval americký sociolog Lester Ward.

Bláhův článek v českém prostředí výrazněji nerezonoval. Jednu z mála reakcí najdeme v literárně-kulturní revui *Stopa*, vydávané Karlem Horkým. Autorka polemiky Marie Rabesová, mimochodem dopisovatelka *Ženské revue*, považovala německé *apartment houses* za řešení vhodné především pro „zaměstnané, provdané ženy“, byla ale zároveň skeptická ohledně toho, zda ústřední kuchyně přinesou novou formu rodiny či sociálního života. Implicitně naznačila, že ženská práce doma má přece jenom i neekonomickou hodnotu, často banalizovanou a zprofanovanou rčením o kouzlu domácího krbu. „Vzpomínám si při tom“ – píše Rabesová – „na Gogolovy dva staré manžely (jméno povídky už ani nevím), ku kterým Gogol prý rád jezdil na zavařeninu; a byla nejen zavařenina, všeho bylo přebytek, všeho bylo plné spíže, stará paní nad to byla znamenitou kuchařkou, dovedla nejlepší blíny z celého okolí. Jací my už jsme jiní lidé! Stavíme ústřední kuchyně a počítáme čas, čas, čas.“ (Rabesová 1911/1912: 214)⁸

Rabesové pouze málo vyargumentovaná kritika je přece jenom pozoruhodná. Předchází totiž jakýsi synkretismus, příznačný pro český feminismus následujících desetiletí. Český *materiální feminismus*, na rozdíl od svého amerického vzoru, už od 10. let 20. století plynule zapojoval „domy bez domácí práce“ do jakéhosi kontinua, kde na jedné straně stálo úplné a bezpodmínečné osvobození ženy od domácích prací a na druhé straně taylorovská racionalizace individuálních domácností; tedy na jedné straně ústřední kantýny, velkoprádelny a školky, a na straně druhé minimální kuchyň individuálního bytu, účelně zařízená nejnovějšími technologickými vymoženostmi.⁹

Názna podobné kontinuity, od kolektivní až po individuální domácnost, najdeme u spisovatelky Terézy Novákové. Její vystoupení na II. sjezdu žen československých

v Praze v roce 1908 bylo hlasem v bouřlivé dobové debatě o tom, zda vzdělané a veřejně činné ženy smějí mít rodinu. Nováková upozorňovala, že právě ústřední kuchyně jim mohou v rozhodování ulehčit. Spisovatelka se ovšem nestavěla jednoznačně za tuto variantu. Připouštěla – a právě tento přístup bude určovat české feministické diskuse po dlouhá desetiletí – celou škálu řešení. Za nejkonzervativnější – „ač přece reformní“ – považovala Nováková takovou situaci, kde samostatná domácnost využívá externích placených služeb (například ústředního topení či konzerv) a „nejnovější stroje nejvyšší výkonnosti“ (Nováková [1912]: 260–261). Právě tento model po první světové válce prosazovaly četné reformátorky a reformátoři práce v domácnosti vycházející z poznatků vědeckého řízení práce. Kolektivní stravování se jim jevílo stejně účelné jako racionalizovaná individuální práce v domácnosti; individuální a kolektivní stránky chodu domácnosti tvořily jeden celek řídicí se univerzálními principy ekonomie, úspory času, energie a peněz. Zatímco americké tayloristky, v čele s Christine Frederick, se s výtkou ptaly: „Proč stále větší množství žen bydlí v penzionech či zařízených bytech, stravuje se ve městě a utíká před těžkostmi mateřství?“ (Frederick 1926: 74), tak Stanislav Špaček, snad nejhůževnatější český propagátor taylorismu, popisoval ve své *Ekonomii domácnosti* z roku 1925 nejen racionální zařízení jednotlivých kuchyní pro jednotlivé hospodyňky, ale zmiňoval se obdivně například o newyorských bytových kooperativách. Ty si ve svých domech zřizovaly společné jídelny, hovorňy pro přijímání návštěv, recepce či telefonní ústředny. Nabízely také ústřední topení a úklidovou službu s použitím elektrických vysavačů (Špaček 1925: 40–41; Guzik 2006). Soukromé a kolektivní zde tvořilo nikoliv protiklad, nýbrž kontinuum.

Utopie a realita zahradního města

Charlotte Perkins Gilman byla kromě ekonomických analýz také autorkou několika utopických románů. Zdroje jejích vizí „kolektivních domů“ lze tedy hledat nejenom v socialistickém myšlení, ale také v dobové utopické beletrii. Tento žánr se ve druhé polovině 19. století těšil ve Spojených státech amerických relativně velké oblibě. Snad nejdůležitějším vzorem pro Gilman byla kniha novináře a socialistického aktivisty Edwarda Bellamyho *Looking Backward 2000–1887* (1888).¹⁰ Tato vize Bostonu roku 2000 vyšla v českém překladu už v roce 1890 pod názvem *Pohled do budoucího ráje*. V Čechách nepadl krajní technologický optimismus této knihy – pro někoho možná překvapivě – na zvlášť úrodnou půdu, a pokud vím, nepodnítl výraznější reakci. Bellamyho utopii navíc záhy trumfla kniha britského socialisty Williama Morrise *News from Nowhere* (1890). O deset let později se tato vize – tentokrát Británie počátku 21. století – dočkala českého překladu jako *Zvěsti z nejsoucna, čili Epocha míru*. Protiklad obou textů (Morris psal svou knihu jako odpověď na Bellamyho utopii) je zřejmý. U Bellamyho jsou technologie zítřka – spolu s technokratickým osvicenstvím státního zřízení a zestátněným hospo-

dářstvím – základem komfortního života Bostoňanů v průmyslovém městě. Naopak Londýn z vize Morrise je městem bez průmyslu a jeho neblahých dopadů na sociální strukturu a životní prostředí, v 19. století tolik pocíťovaných, městem, kde se plně realizuje ruskinovská paséistická představa o ideálním světě socialistického středověku (Jedlicki 2000: 133–138).

Jak Morris, tak Bellamy kladli důraz na ekonomickou nezávislost žen. Ovšem – jak upozornila Ruth Levitas – ani jeden z autorů se nezabýval pohlavním rozdělením domácí práce. Morris odmítal profesionalizaci domácích úkonů a jejich přenesení do veřejné sféry ne snad proto, že by byl proti zrovnoprávnění žen, ale jednoduše proto, že byl proti jakémoliv dělbě práce. A stejně jako jeho mistr John Ruskin považoval manuální a intelektuální činnosti za stejně hodnotné, tak se i Morris stranil označování domácí práce přívlastky jako „úporná“ či „nesmyslná“, běžnými u socialistických reformátorů (Morris 1926: 90–95; Levitas 1998: 82).

Zatímco domácnost v Británii na počátku 21. století zůstávala v individuální režii, předpovídala Bellamyho mechanická utopie zřízení ústředních jídelen jako součásti zestátněného hospodářství. Bellamy neprozrazoval, zda práce v ústředních kuchyních připadne v budoucím Bostonu ženám, nebo mužům. Ve veřejné sféře zde máme „pracovní armádu“ složenou z obou pohlaví, organizovaných ovšem zvlášť a delegovaných státem na práce pro ně nejvhodnější. Které práce považoval Bellamy za vhodné pro ženy, se už ovšem čtenář nedozví. Když se Julian West – vypravěč, který se po více než století probudil z magnetického spánku v americkém technologickém ráji – a jeho hostitelé, rodina Leeteových, vydají na oběd do centrální jídelny, obsluhuje je muž. „Osobní posluha, jako podávání jídel, byla považována za práci nízkou a pohrdání hodnou, takže vzdělaný a vyhýčkaný člověk raději snášel všemožné ústrky a nesnáze, nežli by se k ní snížil,“ všimá si West. „Jak směšně byl tento celý názor sestrojen!“ – oponuje mu paní Leeteová. Vše ovšem Bellamymu slouží pouze k poukázání na to, že v zájmu státu jsou jak povolání, „která nevyžadují zvláštní obratnosti“, tak i ta vysoce kvalifikovaná (Bellamy 1893: 94–95).

Dnes je těžké rekonstruovat, jak a zda vůbec tyto dvě knihy našly u českého publika širší odezvu. O to těžší je rekonstruovat, co si o nich mohli myslet architekti a urbanisté. Ve chvíli, kdy vyšel český překlad Bellamyho knihy, se jedním z hlavních témat české architektonické scény stávala individuální vila na předměstí. K ní se za několik let připojil koncept zahradního města. Juliana Westa překvapovalo v Bostonu mnoho věcí: všeobecný blahobyt, technologický pokrok či zrovnoprávnění pohlaví. Všechny tyto věci by jistě zaujaly i české architektky. Ovšem asi jen málokterý by dokázal akceptovat bostonskou převahu veřejného života nad životem soukromým, jehož architektonickým ztělesněním byla ústřední jídelna. Toto se mohl dočíst český čtenář Bellamyho knihy ve chvíli, kdy právě začínal úprk z Prahy či Brna do předměstských vilových čtvrtí: „Zde máte důkaz [...], jak skvělý jest náš život veřejný proti našemu soukro-

mému životu. Abychom byli zbavení zbytečného břemene, máme doma jen nejnútnejší nářadí potřebné k našemu pohodlí, kdežto náš společenský život jest vypraven přepychem, jenž předčí všecko, co dříve bylo známo.“ (Bellamy 1893: 96)

Architektonickým útvarem, v němž se od poloviny 19. století realizoval ruskinovský životní ideál, nebyl velkoměstský činžovní dům, nýbrž polovenkovský *country house*. Tento obytný typ se spolu s fascinací britským hnutím Arts and Crafts (v němž hrál William Morris stěžejní roli) a ostrovním životním slohem přenesl ke konci století i do střední Evropy (Szczerski 2002: zejm. 130–150). Český advokát vilové architektury, teoretik a kritik Zdeněk Wirth takto formuluje dobovou společenskou objednávku: „Stavebník skoro vždy má přání, aby jednak unikl stádnímu bydlení ve městě, jednak připravil sobě a rodině nejpohodlnější, nejzdravější a nejvolnější pobyt ve vlastním domě. Není jiných ohledů než jen na sebe, není také příčiny na budoucí obyvatele. Vše diktují vlastní poměry [...]. To vede k individualisaci [...].“ (Wirth 1910: 7–8) Hrdý majitel vily na předměstí utíkal koncem 19. století nejen od hygienických a sociálních neduhů průmyslového města. V Čechách utíkal také od pochybných pozemkových spekulací a nezřídka i od svých vlastních národnostních resentimentů. Svobodným profesím se vila na předměstí jevila navíc jako místo vhodné pro soustředěnou práci a čím dál méně početným rodinám – v duchu dobových pedagogických teorií – zase jako zdravé a sociálně homogenní prostředí pro děti.

Britský model *country house*, zdůrazňující intimitu obyvatele, se promítl i do toho, jak středoevropští architekti chápali koncept zahradního města. Ve Velké Británii byl tento urbánní útvar projevem reformního socialismu. Byl to právě Ebenezer Howard, – tedy ideový otec zahradního města – kdo inicioval vydání socialistické utopie Edwarda Bellamyho ve Velké Británii. Nepřekvapí proto, že se u britských architektů a teoretiků (a to dokonce včetně těch z okruhu Arts and Crafts) objevovaly nápady na zespolečenštění domácích prací. Příkladem může být Mackay Hugh Baillie Scott a jeho kniha *Houses and Gardens* (1906), jejíž český překlad vyšel s názvem *Dům a zahrada* v nakladatelství Jana Laichtera v roce 1910. Scott počítal s výstavbou „sdružených domácností“ pro rodinné bydlení, obsluhovaných ústředními kantýnami či vytápěním. Služebnictvo by z takto organizovaných domácností mělo být přesunuto do centrální budovy, kde by – už jako odborně školený personál – bydlelo a připravovalo pokrmy pro celý blok domů. Scott připouštěl, že toto mohlo narazit na odpor obyvatel zahradního města: „Nesnáze takové reformy jevíly by se v tom, že při spojení jednotlivých rodin, jež by měla v zápětí, čeho by se získalo na zařízení a úsporách, pozbylo by se na soukromí a pohodlí; neboť ačkoliv, jak čítanková zásada tvrdí, „ve spojení je síla“, síly sdruženého celku se může dojíti toliko obětmi jednotlivců, a ač svazek šípů nelze tak snadno prolomit jako jediný stvol, jejich péra by se dojistá odřela těsným dotýkáním.“ (Baillie Scott 1910: 247) Ve svém návrhu

proto Baillie Scott ponechával obyvatelům svobodu volby. Na vnitřní dvoraně či atriu mezi jednotlivými domy sice počítal se společnou jídelnou, ovšem vždy, nastane-li potřeba, by bylo možné odnést si jídlo domů a těšit se jím v soukromí. Ústřední jídelny zde vlastně neměly sloužit pouze stravování, ale měly být také místy sousedského setkávání se. Centralizace vaření tu byla chápána jako jednoduché přenesení technologického postupu mimo domov, podobně jako tomu bylo v případě vytápění. Technologická centralizace zahrnovala i další oblasti života: autor uvažoval například o *car-sharingu*, sdílení automobilu, který by „dopravil obyvatele včas za jejich zaměstnáním i zábavou“ (Baillie Scott 1910: 250). Naopak stravování, zasahující do rodinných relací, si už vyžadovalo větší opatrnost.

České chápání vilové architektury a zahradního města, oproti britským vzorům, nepřineslo zpochybnění intimitu a izolovanosti domácnosti. Žena se zde ocitla sama na předměstí, a tak jí měl moderní dům nabídnout dostatečné pohodlí. Takto popisoval populární publicista Emil Edgar rodinné sídlo doktora Jana Náhlavského v nově vznikající vilové čtvrti Bubeneč od architekta Dušana Jurkoviče z roku 1907: „Na rodinném domu Jurkovičově můžete se přesvědčiti, že dobře stavět není nic více, než dobře odpovědět na otázku, jak bydlet svobodně a volně, neomezeně a především a nejdříve: jak bydlet příjemně, pohodlně, teple a zdravě. Jak žít nerušeně, klidně, soustředěně a nezávisle, neomezován susedstvím. Jak uspořádat svou pracovnu, svůj úkryt. Jak osvětlit? A kam ji uložit, aby byla nejdále vchodu, nejdále návštěv, jež nechci zde vidět, nechci sem zavádět. A kam dohlédnu, když zvednu unavenou hlavu? Jaký koutek dát ženě v odpověď těm, že ji ubíjíš, když ji vzdaluješ od středu města a promenády.“ (Edgar 1910: 61–62)

V českém diskursu na téma zahradních měst nenajdeme mnoho hlasů, které by tuto novou formu osídlení chápaly jako prostředek zespolečenštění života. Jistý posun nastal až po první světové válce. Zahradní město se tehdy stalo jakýmsi státotvorným urbánním konceptem, zároveň s tím, jak rané masarykovské Československo začínalo zdůrazňovat státotvornou funkci rodiny. Úkolem, který v tomto řešení připadl ženě, bylo – navzdory jejím nově získaným právům – vytváření klidného a útulného domova, jakéhosi zázemí pro mužskou veřejnou aktivitu. Utužení rodinných vztahů měly sloužit centrální kuchyně, profesionalizace péče o děti, zavedení ústředního topení nebo distribuce potravin. Ženy osvobozené od domácích prací by se měly – stejně jak to požadovala Stránská-Absolonová – intenzivně věnovat rodinnému životu. Reforma domácnosti by také umožnila upustit od služebnictva, které bylo čím dál častěji považováno za ten prvek, který ohrožuje intimitu a soudržnost rodiny. Z ranějších požadavků feministek tehdy advokáti zahradních měst, v čele se sekretářem Společnosti pro zakládání zahradních měst v republice Československé Františkem Fabingerem, vybírali to, co ženu zadržuje doma. Žena nemá být plně účastna pracovního trhu, ale díky nové

organizaci domácnosti lépe realizovat své dosavadní rodinné a společenské úkoly. Zahradní město „vrací ženu rodině, ona ji zbavuje mnoha starostí, činí ji volnější a otevírá jí dokořán dveře ku činnosti veřejné, pokud má schopnosti, chuti a času. [...] V zahradním městě, jehož správa podporuje družstevní podnikání, jest nejlepší příležitost konati pokusy zaváděním ústředních domácností, družstevních kuchyní, prádelen, zahradnictví ap., kde ženy všech stavů znamenitě mohou se uplatniti buď přímou činností anebo podnětem ku založení podobných podniků“. (Fabinger 1921: 133) České koncepty zahradního města počátku 20. let jsou tedy jakýmsi pokračovateli té větve českého předválečného feminismu, který sázel na – použijeme-li pojmu historičky Pauly Baker – domestikaci politiky, na přesunutí ženských aktivit z námezdné činnosti a politické aktivity do družstevních či dobročinných organizací (Baker 1984; Guzik 2006).

Velkoměstský činžák jako experiment

Ve druhé polovině 20. let se Olga Stránská-Absolonová ujala redakce dvoudílného rádce *Praktická hospodyňka*. Kniha kladla velký důraz na racionální organizaci individuálních domácností v duchu taylorismu. Zároveň ovšem Stránská upozorňovala, že existuje i jiná cesta: zespolečenštění domácích prací. Autorka dokonce popisuje jakýsi pomyslný *apartment house*: „Každý den předloží se jídelní lístek, na němž si rodina určí, co si přeje, budou-li hosté a kolik. V elektrických vytahovacích dopravujících se pokrmy do bytu. Stejně mechanicky odstraňuje se nádobí. Domy mají ústřední topení, studenou a teplou vodu k dispozici, elektrické osvětlení, telefonické spojení, zvláštní přístroje k větrání pokojů. U dveří bytů nalézá se skříň, již možno otvírati z chodby i z bytu a do níž vloží se šatstvo a obuv k cídění. Správa domu vydržuje prádelnu a švadlenu k správě šatstva a prádla. Na střeše domu je terasa pro sluneční lázně. V domě jsou lázně, sprchy, půdy, garáže, temná komora, dětská zahrada, knihovna a čítárna. Zkušenosti v Německu, Dánsku i jinde ukazují, že toto zařízení není tak drahé.“ (Stránská-Absolonová [1928]: 9)

Tento univerzální popis sedí velice dobře na jednu konkrétní realizaci – první dům s ústřední kuchyní na evropském kontinentu – postavený v roce 1903 v Kodani. Za jeho vznikem stál Otto Fick, původně ředitel školy, který se po mezinárodním úspěchu svého nápadu začal naplno věnovat popularizaci této myšlenky ve Skandinávii a Německu. Informace o této budově pronikaly do Čech především prostřednictvím německojazyčného tisku. Snad první zprávy na toto téma najdeme v periodiku *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn*, vydávaném brněnským Uměleckoprůmyslovým muzeem. Zejména za ředitelování Julia Lessinga se tato instituce nejen starala o sbírky, ale začala s všestrannou podporou průmyslu, školství a popularizační činnosti v oblasti jednak – použijeme-li anachronický pojem – designu, jednak volného umění či architektury. Zvláště tu poslední oblast sledoval Lessing,

vystudovaný architekt, výjimečně pečlivě. V roce 1908 v *Mitteilungen* najdeme mj. informace o německých zahradních městech a dva texty o kodaňském domu budoucnosti, „Haus der Zukunft“. Prvním je poměrně krátká redakční zpráva (n.n. 1908a), druhým naopak rozsáhlý přetisk Fickova článku z liberálně orientovaných *Frankfurter Zeitung*. O několik týdnů později fejeton o kodaňském domě zveřejnily i brněnské *Lidové noviny* (n.n. 1908c). Pětipodlažní kodaňský *apartment house* s 25 byty a ústřední kuchyní byl inspirován především americkými bytovými kooperativami. Zároveň ovšem měl být jejich zdokonalením. Podle Ficka nebyla hlavním problémem amerických realizací kvalita zespolečenštěných služeb, ale míra soukromí, jakou tyto rodinné penziony či hotely dokázaly nabídnout svým obyvatelům. „Domov jako takový se ztrácí a potřeba domova bude lidi nutit, aby dávali přednost tomuto typu, který popíšu níže, jelikož nabízí praktické a ekonomické výhody, a přesto zůstává domovem,“ tvrdí Fick v úvodu svého článku (n.n. 1908b: 67). Pocitu intimity mělo být v Kodani dosaženo několika způsoby. Za prvé Fick nestavěl zařízené byty a každý nájemník si svou domácnost vybavoval nábytkem podle svého vkusu. Tento rys celkově odlišoval kontinentální a angloamerickou „kolektivizaci“ bydlení na přelomu století. Kontinentální obývací pokoj byl jen málokdy podrobován uniformizaci – ta se zpravidla zastavovala na prahu kuchyně. Druhou cestou, jak zajistit co největší intimitu obyvatel, bylo podle Ficka provozní omezení styku jednotlivých rodin. Základní dilema kolektivního domu, tj. společné stravování, kodaňský stavebník vyřešil radikálně ve prospěch soukromí nájemníků. Neexistovala zde společná jídelna a obyvatelé se stravovali ve vlastních bytech, spojených s ústřední kuchyní pomocí nákladního výtahu a telefonu. Každá domácnost měla navíc svou vlastní přípravnu, tedy malou místnost s plynovým sporákem a tekoucí teplou vodou pro příležitostnou úpravu jídla. Soukromí konečně podporovalo také to, že běžný úklid v domácnostech obstarávali sami obyvatelé. Pouze těžší práce jako čištění kobereců nebo mytí oken přebírala obsluha domu. To, co bylo možné mechanizovat a odstranit z bytu, z něj bylo důsledně odstraněno. Naopak to, co vyžadovalo lidskou práci v bytě, tedy úklid či stolování, zůstávalo v režii jednotlivých rodin.

Poněkud jinak chápal Fick otázku intimity obyvatel v případě svobodáren pro muže a ženy. V případě penzionů pro muže počítal dánský stavebník se společnými jídelnami i obývacími pokoji a rozsáhlou nabídkou služeb pro domácnost včetně praní, správkárny prádla či úklidu. Naopak jednotlivé „buňky“ penzionů pro ženy měly mít mnohem intimnější charakter (n.n. 1908b: 69).¹¹ Takové po hlavní předurčení způsobu bydlení se nám může právem zdát opresivní. Na druhou stranu je třeba ocenit, že oproti mnohým pozdějším sovětským či československým návrhům a realizacím se tyto nápady snažily – alespoň takto neomaleným způsobem – reagovat na rozmanitou společenskou poptávku. Jeden z Fickových návrhů byl například

určen výhradně pro rodiny s malými dětmi, a tak se počítalo se zřízením speciálních dětských místností se školeným personálem či slunečních lázní na střeše. I když to Fick neformuloval explicitně, předpokladem správného fungování takových domů byla dostatečná horizontální mobilita obyvatel.

V Kodani Fick postavil – podle dostupných informací – pouze jeden dům pro 25 zámožnějších rodin. Neobešel se při tom bez velkorysé finanční podpory kodaňského magistrátu. I když Fick uvažoval o tom, že by jeho stavby mohly být určeny pro různé příjmové skupiny, rozhodl se otestovat svůj koncept právě na lépe situovaných rodinách. „Je vždy snadnější začít s reformou mezi vyšší třídou a následně ji nechat šířit dolů“ (n.n. 1908b: 67), psal v přesvědčení, které tak vehementně za několik let začala popírat avantgarda, včetně Karla Teigehe.

Fickův koncept zůstal v Čechách bez odezvy; čeští architekti a stavitelé počátku 20. století jen málokdy slyšeli na argument, že se rodiny i ve velkoměstském činžáku mohou těšit komfortu a co největší intimitě zároveň. To, co nezapadlo odborníky, upoutalo naopak pozornost feministek. Když se po roce 1918 Františka Plamínková zapojila do prací pražského magistrátu, za jednu z priorit si vytkla výstavbu bloku městských činžovních domů se společnými kuchyněmi. „Její reformátorský duch,“ – vzpomínala v roce 1935 Albína Honzáková – „jenž usiluje zrychlit tempo pokroku právě tam, kde je nejvíce konservativního myšlení, a to na úkor žen, vidíme i v pokusu vybudovat „dům se společnou kuchyní“ pro rodiny výdělečně pracujících žen, jež by měla i spol. prádelnu atd.“ Podle nápadu Plamínkové mělo v letech 1919–1920 vzniknout sídliště sedmi obytných domů se společnou kuchyní, prádelnou a mateřskou školou.¹² Podobně jako Otto Fick v Kodani hledala i Plamínková v prosazování nových obytných forem spojení v městské samosprávě. Kodaňskou realizaci a pražský návrh spojoval snad i další prvek. I když Albína Honzáková svou vzpomínku sepsala až v roce 1935, neopomněla zdůraznit, že ústřední kuchyň v žádném případě „neporuší intimitu domova“ (Honzáková 1935: 81).

Ozvěnu tohoto názoru konečně najdeme ve stejné době ještě u jedné feministky, první české architektky Milady Petříkové-Pavlíkové. Petříková, neteř Anny a Albíny Honzákových, byla Plamínkovou přizvána ke spolupráci na několika realizacích iniciovaných ženským hnutím. Navrhovala například azylový dům spolku Československá ochrana ženských zájmů na pražských Vinohradech a spolkovou budovu Ženského klubu českého v Praze na Novém Městě. Zejména tato druhá realizace ve svém programu směřovala spolkovou budovu se svobodárnou.

Petříková ve své přednášce *Byt samostatné ženy*, zveřejněné ve sborníku *Jak bydlet*, vydaném v roce 1935 Ženskou národní radou, upozorňuje na přednosti svobodáren a rodinných hotelů pro samostatné, pracující jednotlivce a bezdětné manželské páry. „Nevidím v něm [kolektivním bydlení] snad vždy ideály, ale v určitých případech je

velkým dobrodiním pro dnešní poměry,“ píše architektka (Pavlíková-Petříková 1935: 18). Podobně jako její předchůdci se i Petříková ptala, zda organizace těchto obytných typů po vzoru hotelů neohrožuje soukromí obyvatel. Úkolem architekta je, aby „jedna buňka (tak totiž jmenujeme tento celek) tvořila dojem soukromého bytu, která jest dosti hledaná“ (Pavlíková-Petříková 1935: 20). Jen o několik let dříve se obdobný důraz na intimitu objevil i u teoretika architektury Karla Teigehe. I on postavil svůj koncept kolektivizace na protikladu společných prostor kolektivního domu a nedotknutelné individuální obytné „buňky“.¹³ Dokonce i samotné slovo buňka bylo pro oba tábory společné. To, co se mělo odehrávat uvnitř a vně oné buňky, už ovšem oba tábory – marxisty a masarykovské feministky – snad pouze dělí.

Závěrem: Kolektivní domy a jejich základy

Dnešního historika architektury – chtě nechtě stále ovlivňovaného sebevědomou rétorikou koryfejí české avantgardy – asi překvapí, že se koncept kolektivního domu objevil na kreslicích prknech českých architektů poměrně pozdě, a to až na sklonku 20. let 20. století. Prehistorie zespolečenštění domácích prací se přitom tehdy psala v Praze a v Brně už přes dvě dekády. Psala se navíc nejen ve vědeckých statích sociologů či v publicistických úvahách feministek, určených přece jenom specifickému, často „elitnímu“ publiku. Psala se, a to v podstatě hned od roku 1905, také v denním tisku, v příručkách vedení domácnosti či v rádcích bytového zařízení.

Tento rys českého nemarxistického myšlení o zespolečenštění domácích prací, jakási jeho konstantní přítomnost i na „nižších“ úrovních veřejné debaty, se zdá podstatný pro vývoj nových obytných forem po druhé světové válce. Téma kolektivizace bydlení se na sklonku 20. let vytratilo jak z hlavního proudu politického diskursu masarykovské republiky, tak i z debat o zahradním městě; zdánlivý monopol na ně tak získali marxisté. Nicméně byli to právě architekti laikové – především masarykovské feministky –, kdo dokázal ideu zespolečenštění domácích prací udržet v povědomí veřejnosti po celá 20. a 30. léta. Kolektivizace tak ve veřejném povědomí figurovala jako projekt sice radikální, ale ne nutně založený na sovětských vzorech. A snad právě proto se po roce 1945 téma kolektivního bydlení objevilo u ženských aktivistek z různých stran politického spektra s takovou naléhavostí a tehdy formulované argumenty nezřídka překvapí velkou erudicí (Uhrová 2005). Jednoznačným kladem tradice českého nemarxistického myšlení o „kolektivních domech“ byl jeho konzervativní postoj ohledně otázky rozbití rodiny a důraz na soukromí obyvatel. Snad právě i masarykovským feministkám vděčíme za to, že se dvouletkové kolektivní domy z Litvínova a Zlína nestaly nehumánními moly, že ctily komfort a soukromí nejen rodin, ale také jednotlivců.

České nemarxistické návrhy na zespolečenštění bydlení a domácích prací počátku 20. století netvoří soudržný ce-

lek a vymykají se jednoznačným závěrům. Tím, co je spojuje, je jistě cizí, zpravidla americká, britská či skandinávská předloha, kterou se feministky, sociologové či teoretikové zahradních měst pokoušeli aplikovat na české poměry. Druhým prvkem, který z roztroušených názorů a nápadů činí přece jenom celek hodný hlubšího zájmu, je chápání kolektivizace služeb pro domácnost nikoliv jen jako cesty k emancipaci žen na pracovním trhu, ale i jako řešení státotvorného, národotvorného či formujícího moderní společnosti. Ve snad nejzajímavějších českých úvahách na toto téma Inocenc Arnošt Bláha vtáhl domy s ústředními kuchyněmi do svého konceptu nové solidarity a Tomáš Garrigue Masaryk zdůraznil přínos kolektivizace bydlení pro občanské postavení žen ve společnosti. Tyto optimistické vize přetvoření společnosti a jedince pomocí architektury a nových forem bydlení ovšem zůstaly za první republiky pouze na papíře.

Literatura

Články z dobového tisku (n.n.= nomen nescio)

- až. 1905. „Ženská práce domácí a veřejná.“ *Lidové noviny*, roč. 13, č. 118, 24. 5.: 1–2.
- Bláha, I. A., 1911. „O nových formách rodinného života.“ *Ženská revue*, roč. 6, duben–květen: 78–84.
- Landová-Štychová, L. 1958. „Pod jednou střechou. O socialistických blocích domů s ústředním zařízením.“ *Literární noviny*, č. 44: 6.
- n.n. 1904–1905. „Ženská otázka.“ *Naše doba*, roč. 12: 233 až 236.
- n.n. 1908a. „Das Zentralküchenhaus.“ *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn*, Vol. 26, No. 2: 31.
- n.n. 1908b. „Das neue Haus der Welt.“ *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn*, Vol. 26, No. 5: 66–71.
- n.n. 1908c. „Ze světa technického. Nový dům.“ *Lidové noviny*, roč. 16, č. 164, 17. 06.: 1.
- Rabesová, M. 1911/1912. „Myšlenka ústředních kuchyní.“ *Stopa*, roč. 2, č. 8: 213–214.
- Štechová, M. 1911/1912. „Braunová.“ *Stopa*, roč. 2, č. 9: 255–257.
- Teige, K. 1930. „K sociologii architektury.“ *ReD*, roč. 3, č. 6–7: 163–223.
- V. 1904–1905. „Ženská otázka.“ *Naše doba*, roč. 12: 715–720.

Dobové tisky

- Baillie Scott, M. H. 1910. *Dům a zahrada*. Praha: Jan Leichter.
- Bellamy, E. 1893. *Pohled do budoucího ráje, neboli, Jaký asi bude svět, až zavládne všude rovnost, volnost a bratrství*. Vydání 2. Praha: Frant. Bačkovský.
- Edgar, E. 1910. *Zodpovědnost umělecké výchovy*. Praha: Antonín Reis.
- Fabinger, F. 1921. *Bytová otázka a zahradní město dle vzoru anglického*. Praha: František Fabinger.
- Frederick, C. 1926. *Naukowa organizacja w gospodarstwie domowym*. Warszawa: Instytut Naukowej Organizacji przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa.

- Honzáková, A. (ed.). 1935. *Kniha života. Práce a osobnost F. F. Plamínkové. Sborník k 60. narozeninám*. Praha: [bez nakladatele].
- Morris, W. 1926. *Novinky z utopie čili Věk pokoje*. Praha: Družstevní práce.
- Nováková, T. [1912]. „Povolání a duševní práce žen v poměru k rodině.“ Pp. 241263 in Nováková, T. *Ze ženského hnutí*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Pavlíková-Petříková, M. 1935. „Byt samostatné ženy.“ Pp. 17–26 in *Jak bydlet. Cyklus přednášek pořádaných Ženskou národní radou, odborem „Zjednodušení práce v domácnosti“*. Praha: Orbis.
- Perkins Gilman, C. 1903. *The Home. Its Work and Influence*. New York: Charlton Company.
- Perkins Stetson, C. 1898. *Women and Economics. A Study of the Economic Relation Between Men and Women as a Factor in Social Evolution*. Boston: Small, Mynard & Company.
- Stránská-Absolonová, O. 1920. „Ústřední kuchyně [1911].“ Pp. 80–81 in Stránská-Absolonová, O. *Za novou ženou*. Praha: B. Kočí.
- Stránská-Absolonová, O. [1928]. „Ekonomisace domácí práce.“ Pp. 6–10 in: Stránská-Absolonová, O. (ed.). *Praktická hospodyňka*. Praha: F. Strnadel a spol.
- Špaček, S. 1925. *Ekonomie domácnosti*. Vydání 2. Praha: Jednota přátel Masarykovy akademie práce.
- Teige, K. 1932. *Nejmenší byt*. Praha: Václav Petr.
- Wirth, Z. 1910. *Malý dům a zahrada*. Hradec Králové: Měst. prům. museum.

Literatura

- Bahenská, M., Hečková, L., Musilová, D. (eds.). 2010. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.
- Baker, P. 1984. „The Domestication of Politics. Women and American Political Society 1780–1920.“ *American Historical Review*, Vol. 89: 620–647.
- Baydar, G. 2005. „Figures of wo/man in contemporary architectural discourse.“ Pp. 30–46 in Heynen, H., Baydar, G. (eds.). *Negotiating Domesticity: Spatial Productions of Gender in Modern Architecture*. London, New York: Routledge.
- Dörhöfer, K. 2004. *Pionierinnen in der Architektur. Eine Baugeschichte der Moderne*. Tübingen, Berlin: Ernst Wasmuth Verlag.
- Fraserová, N., Honneth, A. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.
- Guzik, H. 2005. „Pachmanová Martina: Neznámá území českého moderního umění. Pod lupou genderu (rec.).“ *Umění*, roč. 53, č. 5: 527–530.
- Guzik, H. 2006. „Diogenova rodina. Kolektivizace bydlení v Čechách 1905–1948.“ *Umění*, roč. 54, č. 2: 162–176.
- Guzik, H. K. 2009. *Architektura a feminismus v Československu 1. poloviny 20. století* (Disertační práce). Praha: Univerzita Karlova v Praze.

- Hayden, D. 1979. *Seven American Utopias. The Architecture of Communitarian Socialism, 1790–1975*. Cambridge (Ma.), London: The MIT Press.
- Hayden, D. 1981. *The Grand Domestic Revolution*. Cambridge (Ma.), London: The MIT Press.
- Hemingway, A. 1996. „Marxism and Art History after the Fall of Communism.“ *Art Journal*, Vol. 55, summer: 20–27.
- Janák, D. 2008. *Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy. Studie z dějin klasické české sociologie* (Diser-tační práce). Brno: Masarykova univerzita.
- Jedlicki, J. 2000. *Świat zwyrodniały. Lęki i wyroki krytyków nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Levitas, R. 1998. „Utopian Fictions and Political Theories. Domestic Labour in the Work of Edward Bellamy, Charlotte Perkins Gilman and William Morris.“ Pp 81–99 in Gough, V., Rudd, J., (eds.). *A Very Different Story. Studies on the Fiction of Charlotte Perkins Gilman*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Musil, J. 2005. „Jak se formovala sociologie bydlení.“ *Socio-logický časopis*, roč. 41, č. 2: 207–225.
- Pachmanová, M. 2000. „Collective Desires. Czech Avant-Garde Architecture and the Production of Degendered Space.“ *Umění*, roč. 48, č. 4: 265–276.
- Pachmanová, M. 2004. *Neznámá území českého moderního umění. Pod lupou genderu*. Praha: Argo.
- Szczerski, A. 2002. *Wzorce tożsamości. Recepcja sztuki brytyjskiej w Europie Środkowej około roku 1900*. Kraków: Universitas.
- Švácha, R. 1994. „Teige jako inspirátor moderní architektury – Teige jako stavebník.“ Pp. 8095 in Srp, K. (ed.). *Karel Teige. 1900–1951*. Praha: Galerie hlavního města Prahy.
- Švácha, R. 1995. „Funkcionalistická tvorba architekta Václava Hilského.“ *Umění*, roč. 43, č. 1–2: 134–148.
- Uhrová, E. 2005. „Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen.“ Pp. 88–112 in Kárník, Z., Kopeček, M. (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu IV*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán.
- Weisman, L. K. 1992. *Discrimination by Design. A Feminist Critique of Man-Made Environment*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Poznámky**
- 1** Text vznikl za finanční podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení grantového projektu Kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900–1989, GA ČR P409/11/P640.
- 2** Teigeho nepřítomnost má jasný důvod: po válce se tento *spiritus movens* české výtvarné avantgardy stal terčem štvavé kampaně a obvinění z trockismu. Jeho částečná rehabilitace přišla až v 60. letech.
- 3** Otázkou nemarxistických zdrojů konceptu kolektivního bydlení v Čechách jsem se zabýval také v článku Guzik 2006.
- 4** Za obohacení dějin architektury o perspektivu *materiálního feminismu* vděčíme především americké historičce Dolores Hayden, která na rozsáhlém vzorku historického materiálu zkoumala radikální feministické koncepty reorganizace domácnosti (Hayden 1979; Hayden 1981). Oproti dosavadním dějinám architektury, které v ženách viděly zpravidla pasivní recipientky prostorového uspořádání navrženého muži a oběti kapitalistického rozdělení na sféru veřejnou a soukromou, Hayden poprvé zdůraznila, že se americký feminismus 19. a 20. století realizoval mj. skrze hledání nových forem socializované domácnosti. Potažmo tak poukazovala na to, že to byly právě americké feministky, kdo aktivně usiloval o nové vytyčení sociálních a architektonických hranic mezi sférou soukromou a veřejnou. Materiál, který zkoumala Hayden, zahrnoval především požadavky bělošských žen střední třídy. V následujících dekádách byla nicméně perspektiva *materiálního feminismu* rozšířena i na ženy jiných ras, tříd a věkových skupin. Historičky či teoretičky také posunuly svůj zájem z oblasti domácnosti a městské čtvrti na feministickou kritiku architektury pracoviště, nákupního centra, nemocnice či městského veřejného prostoru (Weisman 1992).
- 5** Termín *home economics*, občas do češtiny nesprávně překládaný jako *ekonomie domácnosti*, slouží k pojmenování oboru, který se v anglosaských zemích od 19. století zaměřoval na otázky související s vedením domácnosti: poskytoval návody na provádění jednotlivých domácích prací, v centru jeho zájmu stály hygiena, dietetika, výchova dětí a rodinné relace, zasahoval do oblasti architektury a zařízení interiérů a konečně na vyjmenované problémy nahlížel skrze široce chápaný konzumentský étos. V češtině lze za ekvivalent *home economics* považovat nejspíše *nauku o domácnosti*, pěstovanou od 19. století na hospodyňských školách, i když tu jde o obor svým rozsahem patrně užší.
- 6** Referát s názvem „O moderním názoru na ženu“. Srov. nn. 1904–1905: 234.
- 7** Více k Bláhově konceptu „nové solidarity“ Janák 2008.
- 8** V tomtéž časopise Marie Štechová referovala o *Paměťích socialistky* německé feministky Lily Braun. Českou autorku zde zaujala především myšlenka „sestátnění mateřství“. „V dělení mezi domácím a veřejným zaměstnáním – domácí vždy ustupuje; rozsah jeho tíže chtěly sociálně demokratické feministky přeložiti společnosti (státu); původně nej-soukromější forma života by přeložila své právní těžiště. [...] Představme si zdokonalené vychování státní od malička, které by nám regulovalo „teplo rodinného krbu“, všem rovnou měrou!“ (Štechová 1911/1912: 257).
- 9** V obou variantách – ať už jako zaměstnankyně soukromých či zestátněných vývařoven, nebo domácí hospodyně – to byly stále ženy, kdo se měl o „domácí“ sféru starat. Pohlavní dělba práce se – na rozdíl od dělby sociální – v těchto raných debatách nedočkala zpochybnění, mimochodem podobně jako u Gilman.
- 10** Perkins Gilman navíc svou kariéru začínala v Bellamyho Nationalist Movement.

11 Tento pohlavní rozdíl se mimochodem poměrně často opakoval v německých svobodárnách. Jak psal německý architekt Max Schoen v časopise *Deutsche Bauhütte* z roku 1928: „Zde co největší úspora místa v ložnicích a v náhradu skutečně velké, krásné společenské místnosti. Muži chtějí ve svém pokoji pouze spát, jinak jdou ven nebo aspoň tráví čas ve společných prostorách. Tam velké prostory ložnic a docela jednoduché společenské prostory. Ženy mají jen velmi odlišný poměr ke svým čtyřem stěnám, v nichž se chtějí cítit pohodlně a trávit tam večery.“ (Cit. podle Dörhöfer 2004: 95)

12 Bohužel se mi zatím nepodařilo umístit tento koncept na mapu Prahy, ač pravděpodobně byl, podle dostupných indicií, částečně a ve velmi okleštěné podobě realizován.

13 Ke konceptu kolektivního domu u Karla Teigeho viz především Teige 1930; Teige 1932. Více na toto téma Švácha 1994.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Hubert Guzik je odborným asistentem na Fakultě architektury Českého vysokého učení technického v Praze. Zabývá se dějinami bydlení ve 20. století a také vztahy architektury a feminismu. Korespondenci zasílejte na adresu: hubert.guzik@fa.cvut.cz.

OSVOBOZOVÁNÍ DOMÁCNOSTI / KVĚTA JECHOVÁ

Liberating the household

Abstract: The text deals with the efforts to reduce housework in relation to the process of women's emancipation. Since the 19th century, using gas, electricity and modern devices in the household promised to eliminate physical exertion and to speed up work substantially. In the process women were to acquire time to participate in education and cultural life. In the 20th century we see a differentiation in women's roles: educated professional women got rid of most domestic work by hiring other women to perform it. After the Second World War and in relation to the mobilization of women from homes to employment, the communist regime announced the project of the liberated household. A specialized enterprise was to provide full services to households: laundry, cleaning and mending of clothes, cleaning and others. Daily boarding was to be ensured by kitchens in preschool facilities, schools and factories. However, the displacement of a majority of housework from the household did not succeed, because the service sector in real socialism permanently lagged behind the needs of households, and the weight of the second shift was bore primarily by women.

The text also deals with the maximum rationalization of domestic operation as it has been implemented in the experiment of collective housing. The restriction on the kitchen space which was also reproduced in the housing cores of panel apartment buildings did not work operationally or socially. Most chores performed in the 19th century by women are carried out today by machines or have been taken over by the industry and paid services. What remains is work related to childcare and nursing the sick and elderly. The recognition and valuation of these activities, performed primarily by women, remain unresolved.

Key words: household, housing, care.

Osvobození žen od nekončící domácí práce bylo od pradávna součástí úvah o nápravě společnosti. Ježíš Kristus nabádal pečlivou hospodyňku Martu, aby odložila přílišnou péči o domácnost a získala čas k péči o duši. Sociální reformátoři novověku viděli předpoklady emancipace žen nejen ve vzdělání a uznání občanských práv, ale také v osvobození od otupující služby v domácnosti. Shodovali se v tom, že je třeba ženy osvobodit od „domácího otroctví“. V utopii Tommaso Campanelly z roku 1623 (1951) i v projektech ideálních falang Charlese Fouriera (30. léta 19. století) nezbytná domácí práce byla spravedlivě rozdělena mezi všechny dospělé. Všichni se stravovali ve společných jídelnách a všichni spravedlivě užívali i volný čas. Utopický socialista Robert Owen prosadil při realizaci Nové Harmonie v americké Indianě společné stravování jejich členů a po celou dobu její existence na něm trval.

Osvobození ženy od domácí práce bylo integrální součástí socialistického projektu. Bedřich Engels¹ podmiňoval emancipaci ženy přechodem od neproduktivní práce v domácnosti k zapojení do produktivních společenských činností.² Také V. I. Lenin se v řadě svých projevů vyjadřoval o práci v domácnosti jako neproduktivní, malicherné a otupující (Lenin 1919a, b). Ruská revolucionářka Alexandra Kollontajová byla přesvědčena, že proletářská revoluce těžkou a monotónní domácí práci odstraní navždy. V úvahách o údělu ženy ještě před Říjnovou revolucí zaznamenala, že kapitalismus tím, že začal veškeré lidské konání měřit hodnotou tržní, zbavil práci v domácnosti jejího významu. Když se po revoluci Kollontajová stala v sovětské vládě první představitelkou lidového komisariátu sociální péče, angažovala se za oddělení manželství a ku-

chyně stejně silně jako za oddělení církve a státu (viz Bocková 2007: 251).

Také ženy v západní Evropě jako Virginia Woolf, Simone de Beauvoir a další projevovaly hlubokou nespokojenost s údělem ženy hospodyně. Stěžovaly si, že společnost zadržuje ženy v domácnosti, brání jim v přístupu do veřejného prostoru, zanedbává jejich nadání, zneužívá jejich altruismus a ponižuje jejich sebevědomí (Beauvoirová 1967; Woolfová 2000). V této stati sleduji, jak se snahy o osvobození ženy od domácí otročiny vyvíjely v české společnosti. Zajímá mne proces modernizace domácnosti spojený s technickým rozvojem i tlak na změnu domácího provozu, vyvolaný nástupem žen do zaměstnání. Všimám si experimentu kolektivního bydlení i obratu v ocenění domácí práce v budovalské rétorice socialismu. Zjišťuji, které základní činnosti domácího provozu činí z bytu domov, stávají se částí identity účastníků a vyžadují trvalou péči, bez ohledu na změnu technologií.

Počátky snah o osvobození domácnosti

Snahy o modernizaci domácnosti byly v Čechách spojeny s nástupem národního podnikání ve druhé polovině 19. století. Je známo, že Vojta Náprstek po návratu z amerického exilu v 60. letech předváděl českým vlastenkám technické novinky k usnadnění domácí práce. Propagoval využití svítíplynu při vaření, předváděl výkony šicího stroje a další užitečné nástroje pro domácnost. Americký klub dam v domě u Náprstků (založen 1865) inspiroval ženy k racionalizaci domácích prací, aby tak získaly čas ke vzdělávání a jiným činnostem společensky významnějším. V této společnosti vznikl Ženský výrobní spolek český (1871), který

měl připravit dívky pro samostatnou výdělečnou činnost. V nově založené škole zvané *Domácnost* (založena roku 1885) se české dívky připravovaly k modernímu pojetí domácích prací, zejména v přípravě stravy. Tehdy se zdálo, že zavádění moderních technologií postupně osvobodí ženy od nekonečné práce v domácnosti. Využití elektřiny, plynu a dokonalejší mechanizace měly radikálně usnadnit provoz, i když by všechny dosavadní funkce domácnosti zůstaly zachovány.

Spisovatelka a feministka Teréza Nováková byla na počátku 20. století přesvědčena, že ženské hnutí vstupuje do nové etapy (Nováková 1913: 261–262). Zatímco až dosud ženské hnutí bojovalo za zrovnoprávnění žen svobodných a samostatných, v budoucnu půjde o sociální osvobození a duchovní rozvoj matky, manželky a hospodyně. Proto bude nutné změnit provoz domácnosti. Teréza Nováková si dovedla představit řešení radikální – socializaci: společné moderní kuchyně, prádelny, žehlírny, jesle a mateřské školy. Představovala si také bydlení v hotelech a penzionech, i když jen pro určité skupiny populace. Nejdříve však bude nutné jinak ocenit práci v domácnosti. Také emancipovaná žena by měla zvládnout domácí práce. Pozoruhodný je návrh T. Novákové, aby i nadané dívky během několika měsíců mezi ukončením gymnázia a zahájením univerzitních studií získávaly základní výcvik domácích prací, čímž by „opovrhovaná práce domácí stoupla v ceně a s tím i ty (ženy), jimž je souzeno se jí věnovati.“ (Nováková 1913: 209)

Ústava Československé republiky z roku 1920 garantovala ženám stejný přístup ke vzdělání a zaměstnání jako mužům, avšak realizovat tato práva nebylo samozřejmě ani snadné. Ženská placená práce měla tehdy v obecném povědomí stále nižší hodnotu než role manželky a matky (viz Musilová 2007: 66). Vdané a současně profesně aktivní ženy byly nezřídka obviňovány, že „ujídají“ chleba živitelům rodin. Výdělky žen byly všeobecně chápány jako dočasné a jen doplňkové záležitosti. Kvalifikované ženy věděly, že uplatnění v profesi od nich vyžaduje mimořádný výkon a odříkání. Emancipované ženy, pro které bylo zaměstnání nejen podmínkou obživy, ale také prostředkem seberealizace, představovaly tehdy elitní a málo četnou část ženské populace. Konflikt mezi rolí hospodyně a profesním uplatněním neřešily. Vzdělaná a výdělečně činná žena se zpravidla osvobozovala od domácí dřiny tak, že tuto práci svěřila jiné ženě.

Pro společenské postavení vzdělaných žen v Československu byla příznačná situace nejpočetnější skupiny – učitelky. Československá republika v roce 1919³ zrušila celibát pro literární a industriální učitelky, ale o čtyři roky později byl v parlamentě projednáván zákon o jeho opětovném zavedení.⁴ Učitelky měly být znovu propuštěny ze služby, jakmile by uzavřely sňatek. Tenkrát se podařilo organizaci žen za podpory demokratických politiků zabránit propouštění vdaných žen ze státních a veřejných služeb. Avšak při každé další krizi byly z lépe honorovaných míst ženy propouštěny, především ženy provdané. Zápas o profesní uplatnění žen

skončil definitivní prohrou žen v čase druhé republiky, kdy všechny provdané ženy byly s okamžitou platností propuštěny ze státních a veřejných služeb.⁵ Dokud však žena vykonávala kvalifikované zaměstnání (lékařky, právničky nebo učitelky), jeho finanční ocenění jí umožňovalo, aby si zjednala výpomoc v domácnosti jinou ženu.

Emancipované ženy nepodceňovaly práci v domácnosti. Ženská národní rada založila zvláštní odbor pro zjednodušení práce v domácnosti.⁶ Ocenění domácí práce žen se stalo i předmětem politického diskursu. Svědčí o tom vystoupení senátorky Plamínkové v komisi Ženské národní rady⁷ při jednání o postavení ženy v zákonech. Františka Plamínková trvala na společenském ocenění hospodářské činnosti žen v domácnosti: „Je nutno zhodnotit domácí práce žen. [...] Ona má právo zvoliti si buď zaměstnání v domácnosti, nebo být výdělečně činná.“⁸ Ženská národní rada podpořila iniciativu *Ústředí československých hospodyň*, aby ženy v domácnosti získaly sociální pojištění.

Ženy, které vlastní profesi neměly, zůstávaly po provdání zpravidla v domácnosti, často však přispívaly na výživu rodiny tím, že si „braly práci domů“.⁹ Vařily a praly prádlo pro podnájemníky nebo odcházely do jiných domácností na posluhu. Mnohé ženy vykonávaly domácí práce v rodinách bohatců nebo v rodinách kvalifikovaných žen trvale; placená hospodyně patřila v časech první republiky do širšího rodinného okruhu dobře situovaných rodin. V moderních nájemních domech, postavených v meziválečném období, byl v lepších bytech zvláštní „pokojík pro služku“, miniaturní prostor v sousedství kuchyně, kam se stěží vešlo jediné lůžko.¹⁰ Málo je známo, že „služebné“, ženy a dívky zaměstnané v domácnostech, založily vlastní odborový svaz nejen na podporu svých sociálních požadavků, ale také k rozvíjení kulturních a společenských aktivit.¹¹

K obratu v zaměstnávání žen došlo v průběhu druhé světové války. S ohledem na potřeby válečného průmyslu byla v létě 1939 pro obyvatele Protektorátu Čechy a Morava vyhlášena všeobecná pracovní povinnost. Nejprve se týkala pouze mužů, o dva roky později začaly úřady povolávat do průmyslové výroby ženy z nevýrobních podniků a také hospodyně z domácností. Totální nasazení („Totaleinsatz“) kulminovalo v letech 1942–1944 mobilizací celých ročníků mládeže narozené v letech 1921–1924. Zvýšená potřeba pracovních sil trvala i po skončení války. Obnova země postižená válkou vyvolala v prvních poválečných měsících celonárodní mobilizaci všech občanů schopných práce a tento požadavek se setkával s naprostým porozuměním veřejnosti. V bilancích pracovních sil při přípravě prvního hospodářského plánu našli národohospodáři řešení v zapojení žen z domácnosti: „Musíme zapřáhnout ženy do práce. Ale jak je zapojit? Totálně nebo polodenně? V každém případě musíme řešit tento problém již ve dvouletce a nesmíme zapomenout na předpoklad podpory populace.“¹²

Ministerstvo práce a sociální péče vypracovalo v roce 1946 pravidla pro zaměstnávání vdaných žen a matek. Zákonná norma měla donutit zaměstnavatele k uzavírání pra-

covních poměrů nového typu: zkrácených a pružných. Zároveň měla být usnadněna práce žen v domácnosti tak, že by se z domácnosti vyčlenily všechny úkony, u kterých je to možné. Jednalo se zejména o prádelny, stravovny, správčárny prádla a péči o děti.¹³ Předpokládalo se, že „zařazování žen do pracovního procesu bude se dít na základě dobrovolnosti [...] při čtyřhodinové pracovní době, která může být zavedena pro ženy vdané, neb pro ženy pečující aspoň o jednoho příslušníka rodiny, nikterak neutrpí rodinný život ani výchova dětí.“¹⁴

Velké naděje na usnadnění domácího provozu vzbuzovalo znárodnění průmyslu, které změnilo „nejen ekonomickou strukturu společnosti, ale i postavení každého občana ve státě“. Ženy zaměstnané ve znárodněných podnicích očekávaly významné zlepšení pracovních a mzdových podmínek. Všeobecně se předpokládalo, že ve všech průmyslových odvětvích dojde k racionalizaci produkce tak, aby na trh přicházely výrobky dokonale, levné a účelné.¹⁵

Hledání vhodného modelu harmonizace péče o domácnost a zaměstnání žen je podrobně zaznamenáno na stránkách týdeníku *Vlasta*, vydávaného Radou žen od roku 1947. V rubrice *Jak na to? Jak dosáhnout toho, abychom zastaly práci v povolání i v domácnosti?* byly publikovány rady odborníků a odbornic i názory čtenářek. Konkrétní návrhy a požadavky směřovaly na správu obcí a měst, zejména aby u každé školy byla „dobrá kantýna“, aby vznikly družiny pro odpolední péči o školáky. Na provoz společných jídelen měly přispívat nemocenská pojišťovna, léčebný fond i dobročinné spolky (*Vlasta* 1947/17). Nejdříve byly zřizovány společné prádelny, zejména na vesnici. V tehdejší situaci bylo obtížné obstarat elektrické pračky. Ještě složitější bylo na venkově zajistit přívod vody či dostupnost studny.¹⁶

V archivu Ministerstva práce a sociální péče se zachoval dokument o velkorysé podpoře státu při vzniku svépomocných družstev „majících za účel ulehčení domácí práce žen, na příklad prádelny, žehlírny, čistírny, barvírny a správčárny“.¹⁷ Státní podpora spočívala v záruce na hypotéku a v příspěvku na splácení úroků. Takové družstevní podniky měly být podporovány ve všech obcích, okresech a zemích.¹⁸ Při ulehčování práce žen měly být podporovány výrobní podniky, závodní, podnikové a zaměstnanecké rady. Třetím subjektem v tomto podnikání měly být korporace, spolky a sdružení pověřené Ministerstvem práce a sociální péče, družstva s povahou převážně sociální a konečně i nevýdělečné spolky a jiné organizace dobrovolné sociální péče.¹⁹ Ministerstvo zemědělství mělo vyčlenit 8 milionů Kčs na podporu vesnických prádelen a ve spolupráci s Ministerstvem průmyslu zajistit pro ně dodávku praček. Vesnické ženy si přály získat ke společnému užívání žehlicí mandly a šicí stroje. Jako velký úspěch bylo zaznamenáno uvedení do provozu první společné prádelny pro obec Dolní Lhota ve Slezsku.²⁰

Racionalizace domácích prací se stala důležitou agendou ženské organizace.

Ústředí československých hospodyň, nepolitická organizace zaměřená „na nejrozšířenější ženskou činnost“ – na péči o rodinu a domácnost, bylo součástí Rady československých žen. Technická komise ústředí hospodyň zřídila ústav pro racionalizaci práce v domácnosti. V kuchyni ústavu byly testovány nové výrobky a výsledky testů publikovány v časopise *Naše domácnost*. Výzkumný ústav pro domácí hospodaření fungoval jako prostředník mezi výrobcí a spotřebiteli. Ve spolupráci s resorty stavebnictví, kovoprůmyslu a potravinářského průmyslu měl odstraňovat překážky technizace domácího provozu. Pro veřejnost organizoval konference a kurzy správné výživy a praktického vaření. Jeho posláním měla být také úspora zdrojů: „Zvláště dnes, kdy žena je zařazena do pracovních útvarů, je nutná racionalizace domácnosti. Zároveň je nutná výchova mužů a dětí ke spolupráci.“ (*Vlasta* 1947/23)

Národohospodářská komise Rady československých žen projednávala zásadní změnu paradigmatu domácnosti²¹: „pomocnice v domácnosti nejsou a nebudou! To není jev přechodný, ale logický útěk od zaměstnání, které bylo vhodné v době patriarchální, v něm se vždy slučoval poměr rodinný a námezdní. Pomocnice v domácnosti budou nadále jen v nejnaléhavějších případech, kdy žena plní význačné úkoly veřejné.“²²

Revoluční změnu v postavení pomocnic v domácnosti zaznamenal i dopis, který do *Vlasty* poslala bývalá služka Marie Toupalová z Brna. Popisuje v něm svoji osobní zkušenost služky, pro kterou bylo vymezeno spaní jen ve studených a tmavých komůrkách. Teď se jí splnilo celoživotní přání: „mít vlastní byt a pracovat 8 hodin denně“ (*Vlasta* 1947/2).

Týdeník *Vlasta* informoval o tom, jak obstarávají svoji domácnost ženy jinde ve světě. Inspirativní byla zpráva o kanadských ženách: provoz tamní domácnosti je zjednodušený, využívá se mnoho strojů a mnoho konzervovaných potravin. Jsou tam manželé, kteří se nebojí domácí práce (viz *Vlasta* 1947/38). V ženském klubu *Ve smečkách* se s velkým zájmem setkala přednáška Růženy Pelantové na téma „Domácnost výdělečně činné ženy v USA“.²³ O sovětských zkušenostech s nadšením, které však (jak se později ukázalo) zastíralo pravý stav věcí, referovala Jarmila Glazarová.²⁴ V článku nadepsaném „Přijela jsem z Moskvy“ informovala o „nesmírných kvantech potravin v sovětské zemi“, o tom, že „v Moskvě nepotkáte otrhaného člověka“, že „možnosti výděleku sovětských lidí jsou neomezené“. Zajímavé je zejména tvrzení, že „celá Moskva se stravuje v závodních kuchyních, doma se vaří nanejvýš večer..., a to se většinou chodí do restaurací a kaváren, kde se jí velmi vydatně a levně ...“ (*Vlasta* 1948/6).

V čase budování socialismu

Po únoru 1948 došlo ke změnám i v provozu domácností. Změny ve vlastnictví výrobních prostředků a likvidace malých živností vyvolaly nebyvalý pohyb pracovních sil. Ženy dosud pracující (pomáhající) v rodinných provozech přecházely do běžného pracovního poměru v podnicích státních nebo družstevních. Současně se zvyšováním úkolů pětiletě-

tého plánu stoupaly nároky na pracovní síly v průmyslu.²⁵ Právě ženy z domácností byly získávány na pracovní místa v průmyslu, kde místo kvalifikace stačilo krátké zaškolení.²⁶ Byla využita baťovská zkušenost, že zejména v pásové výrobě vykazují ženy potřebnou vytrvalost, trpělivost a manuální zručnost.

Zároveň se změnilы předpisy o zaměstnání. Zákon o mobilizaci pracovních sil, schválený v květnu 1947 byl podstatně modifikován v březnu roku následujícího.²⁷ Zmizely z něho směrnice, které dosud umožňovaly úpravy pracovní doby žen, zejména matek. Byl oslyšen i oficiální požadavek organizace žen, aby byla prodloužena platnost zákona, který umožňoval polodenní zaměstnávání žen.²⁸ Podniky už nedostaly žádný pokyn, aby vycházely vstříc požadavkům žen na krácení pracovní doby jako během dvouletky. Trvalo celých 15 let než prostý a rozumný požadavek, který ženám usnadňoval organizaci pracovního dne, byl znovu legalizován.²⁹

Zaměstnání vdaných žen a zaměstnání matek malých dětí se v Československu stalo obecnou normou, jak dokazuje postupný úbytek žen, které zůstávaly v domácnosti. Zatímco v roce 1950 zůstávalo v domácnosti 52 % žen v ekonomicky aktivním věku, o deset let později to bylo jen 26,7 %, v roce 1970 pouhých 15,6 % (Historická statistická ročenka 1985: 432). O intenzitě zaměstnanosti žen v Československu vypovídá skutečnost, že se v letech 1950–1980 zvýšil podíl žen na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel českých zemí z 19 % na 46,7 % (Historická statistická ročenka 1985: 26).

V počátcích budování socialismu se často a na různých úrovních mluvilo o tom, že převážná část namáhavých prací bude z domácnosti přesunuta. Tato představa byla vyjádřena slovy: OSVOBOZENÁ DOMÁCNOST. Družstevní podnik s tímto názvem³⁰ zápasil do února 1948 s velkými obtížemi, ale potom se rozšířil v důsledku znárodnění podniků nad 50 zaměstnanců. Veřejnosti se představil „jako jediný podnik tohoto druhu na světě. Bude kolektivně práť, žehlit a spravovat prádlo a čistit oděvy. V blízké budoucnosti zorganizuje úklid v domácnostech. Bude k tomu potřebovat mnoho nových pracovních sil, hlavně žen. Nebudou to už ponižené uklízečky a posluhovačky, trpící rozmary svých zaměstnavatelek, ale uvědomělé zaměstnankyně družstva ... Zcela rovnou ostatním zaměstnancům, pomohou osvobodit ostatní ženy, zaměstnané budovatelskou prací [...] od těžké a vysilující dřiny. Budou mít zásluhu o zvýšení kulturní úrovně československých domácností“.³¹

Nejen tento podnik, specializovaný na služby domácnosti, ale i velké průmyslové závody a jiné organizace začaly postupně poskytovat pomoc svým zaměstnankyním. Průmyslové závody poskytovaly finanční i materiální prostředky k budování zařízení pro děti, vznikaly podnikové jesle, mateřské školy.³² Podniky se začaly starat o odpočinek svých zaměstnanců, budovat prázdninové tábory pro děti a zařízení pro rodinnou rekreaci. Několik příkladů takových počínů: V závodě Škoda-Plzeň (ale i v řadě jiných zá-

vodů) fungovala sběrna prádla, kam bylo možné odevzdat prádlo z domácností zaměstnanců k předání do průmyslové prádelny.³³ Pražská továrna Tesla (i některé jiné větší podniky) trvale zaměstnávala švadlenu, která spravovala prádlo a šatstvo z domácností zaměstnanců. V podnicích, kde bylo zaměstnáno více žen, se postupně zaváděl „nákup do tašky“: ráno při příchodu do zaměstnání stačilo odevzdat seznam požadovaných potravin a jiných předmětů denní potřeby a po skončení pracovní doby vyzvednout připravený nákup.³⁴ Další služby usnadňující denní provoz domácností byly výsledkem osobní iniciativy lidí, kteří dosud nezapomněli na podnikání. Na nových sídlištích na okrajích měst se osvědčila ranní roznáška mléka a pečiva k jednotlivým domům a bytům, praktikoval se pravidelný odvoz prádla do veřejných prádelen a čistíren a podobné služby.

Vzniklo nové a neobvyklé spojení služeb pro domácnost a péče o ženu (dnes bychom asi použili výraz *wellness*). Příkladem může být *Dům praktické ženy* v Českém Těšíně, kde se pod jednou střechou soustředily tyto služby: šití a opravy oděvů, kosmetická poradna, poradna bytového architekta i předprodej vstupenek na kulturní podniky. Venkovským ženám se podobné služby nenabízely. Tam záleželo na vyspělosti a ochotě zemědělských družstev a státních statků, zda bude zařízena společná jídelna a „útulek“³⁵ pro děti alespoň na dobu sezonních zemědělských prací.

Omezování domácího provozu, nutné v situaci, kdy ženy odcházely za prací mimo domov, bylo spojeno se všeobecným podceněním a znevažováním domácí práce. Projevilo se to mimo jiné i tím, že byly zrušeny „rodinné školy“, které měly dlouholetou tradici a vysokou profesní úroveň.³⁶ K jejich částečnému obnovení došlo až po deseti letech, v 60. letech.

Směřování k osvobození domácnosti od fyzické námahy se stalo věcí veřejného zájmu. Přesto nebyl projekt osvobozené domácnosti po celou dobu reálného socialismu naplněn. Domácí práce, výroba a údržba zůstaly nepostradatelnou součástí rodinné ekonomiky. Nejen venkovské, ale i městské domácnosti pokrývaly část spotřeby potravin (zeleniny, ovoce, vajec aj.) produkcí z vlastní zahrádky anebo od venkovských příbuzných. V domácnostech se konzervovalo ovoce ze sezonní sklizně. Domácí kutilství se stalo nejrozšířenějším „koníčkem“. Vlastními silami se prováděla údržba bytového fondu. Podle empirických šetření se 57 % žen zabývalo doma ve „volném čase“ šitím a pletením oděvů, 25 % žen se zabývalo dokonce výrobou a rekonstrukcí nábytku. Významné bylo zjištění, že využívání mimopracovní doby a volného času mělo od konce 60. let výrazně rodinný charakter (Linhart 1980).

Úspěchem bylo zajištění teplého čerstvého jídla pro děti v předškolních zařízeních a také společné stravování školáků i většiny zaměstnanců. Ve školních jídelnách se stravovaly až tři čtvrtiny všech školáků,³⁷ přičemž neexistovalo omezení pro děti matek, které byly v domácnosti. Experti v 60. letech pozitivně hodnotili školní stravování za zavedení fyziologické výživové normy. I přes obtíže společné-

ho stolování ve školních jídelnách byla kladně hodnocena výchova zdravých stravovacích návyků. Pokrok stravování, které se praktikovalo v závodních jídelnách průmyslových podniků i nevýrobních institucí, dosud nebyl plně doceněn. Je zřejmé, že i v podmínkách tehdejší „ekonomiky nedostatku“ znamenal všeobecný vzestup po stránce hygienické i sociální.³⁸

Služby pro domácnost ve svém souhrnu trvale zaostávaly vzhledem k vysoké intenzitě zaměstnanosti žen v Československu. Současně vrcholné orgány socialistického státu oficiálně přiznávaly, že zaměstnanost žen je pro chod národního hospodářství nezbytná.³⁹ Počátkem 60. let se začalo jednat o snesitelnějších podmínkách pro naplňování dvojí role žen na nejvyšší úrovni. První kroky veřejné politiky směřovaly k ulehčení situace pracujících matek, s cílem vytvořit příznivější populační klima. Byly přijaty zákony, které zlepšovaly podmínky zaměstnaných žen v době těhotenství a mateřské dovolené.⁴⁰ O rok později byla povolena práce na zkrácený úvazek matkám, které pečovaly o dítě mladší 15 let.⁴¹ Většina žen však zůstávala (a dosud zůstává) nadále zaměstnána na plný pracovní úvazek. Zkrácený úvazek nebyl příznivě přijímán zaměstnavateli a nebyl ani plně využíván ženami samotnými kvůli jeho finanční nevýhodnosti.⁴²

Ke všeobecnému zkrácení pracovní doby nedošlo, ačkoli se v souvislosti s přijetím nového zákoníku práce očekávalo.⁴³ Navíc byla pracovní doba často překračována vynucenými přesčasů. Dovolena na zotavenou a počty volných svátečních dnů byly v tehdejší Československu kratší než v jiných vyspělých evropských státech.

Přetížení zaměstnaných žen druhou pracovní směnou v domácnosti se stalo naléhavým veřejným tématem. V každém čísle týdeníku *Vlasta* z těch dob najdeme stížnosti žen na nespravedlivé, nerovnoměrné rozdělení povinností v rodině. Nejtěžší břemeno nesly nesporně ženy v zemědělství: na venkově byla nejmenší nabídka služeb a komfort vesnického bydlení silně zaostával za situací ve městech. Trend k socializaci domácích prací se v 60. letech projevil i v legislativě.⁴⁴ V nařízení o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů je těmto orgánům státní správy připsána odpovědnost, „aby místní výroby, služby a opravářská činnost uspokojovaly potřeby občanů. Zvýšenou pozornost věnují rozvoji a zkvalitnění takových služeb, které osvobozují ženy od namáhavých domácích prací, zvyšují úroveň kultury bydlení, hygieny a čistoty obce. Usilují, aby na tomto úseku byly postupně odstraněny rozdíly mezi městem a venkovem.“⁴⁵

V souvislosti s přípravou ekonomické reformy se objevila myšlenka klíčového významu národohospodářského sektoru služeb. Národohospodář Pavel Eisler po návratu z USA poukázal na převratnou roli „třetího sektoru“ v ekonomickém růstu společnosti⁴⁶ a při změnách životního způsobu. V konceptu ekonomické reformy sliboval systémové řešení pro harmonizaci pracovního nasazení žen v zaměstnání i v domácnosti. Tyto národohospodářské podněty však neměly čas na rozvinutí, byly deformovány současně s potlačováním pokusu o reformu politickou.

Americkou inspiraci na změny v provozu domácností přinesly znovu – sto let po Vojtovi Náprstkovi – cestovní zprávy básníka Miroslava Holuba a socioložky Ireny Dubské. M. Holub zaznamenal, kolika důmyslnými přístroji „na úsporu manželek“ je vybavena běžná americká domácnost (Holub 1963). I. Dubská zase obdivovala technickou úroveň nejen soukromých domů a domácností, ale také pohodlí veřejných služeb, například automatizované prádelny a sušárny s nepřetržitým provozem (Dubská 1968). Zamýšlela se nad emancipujícím efektem i nad odcizujícím dopadem moderní techniky na psychologii člověka. Překvapila ji konjunktura kutilství v americké společnosti jako živelná reakce člověka na jednotvárnost obsluhy mechanismů, které jej obklopují v zaměstnání i v domácnosti.⁴⁷

Fenomén volného času byl významným sociálním tématem 70. let. V Československu bylo sociologickými průzkumy v letech 1960–1967 zjištěno, že čas, který ženy průměrně věnují domácím pracím, se snížil o jednu hodinu týdně a tento údaj byl hodnocen jako velký úspěch (viz Háková 1970). Na mezinárodním kongresu sociologů v roce 1966 v Evianu však bylo konstatováno, že zaměstnané ženy v kapitalistických státech mají více volného času než zaměstnané ženy ve státech socialistických (viz Svoreňová-Kiralyová 1968).⁴⁸

Sociologická šetření⁴⁹ v Československu statisticky doložila to, co bylo známo z každodenní praxe: pokud jde o disponování volným časem, existují závažné rozdíly mezi muži a ženami. Postupné zavádění pětidenního pracovního týdne sice změnilo životní rytmus (zejména městských) obyvatel, ale v časových rozpočtech všedních dnů zůstávala zátěž domácích prací trvale jako palčivý problém. Sekretariát Vládní populační komise inicioval rozsáhlý sociální výzkum na téma *Jak ulehčit domácí práci*.⁵⁰ Měl zjistit, které domácí práce nejvíce zatěžují občany ve všední den. Ve všech 11 družích sledovaných domácích prací se projevil zásadní rozdíl mezi ženami a muži. Nejčastěji uváděnou zatěžující domácí prací u celého souboru bylo obstarávání nákupu. Pořadí dalších povinností se zřetelně lišilo podle pohlaví respondentů. Ženy považovaly za nejvíce zatěžující vaření, přípravu jídel a obstarávání nákupů. Další v pořadí byl úklid (bytu či domu), praní a žehlení prádla. Muži považovali za nejvíce zatěžující opravy a údržbu bytového zařízení, práce spojené s topením a donáškou vody, odstraňování odpadů a práci na zahradě. Zvláštní místo ve výčtu zatěžujících prací měla péče o děti. Tuto povinnost zařadili nadprůměrně často ženy i muži na první místo, ale přesto byla v celém souboru zastoupena podprůměrně. Zavinila to věková specifická zátěž: tuto povinnost nejčastěji uváděli dotázaní ve věku 25–39 let. Překvapivě přitom mezi muži a ženami v rozsahu zatížení péčí o děti nebyl podstatný rozdíl! Pokud šlo o děti, obstarávání nákupu, úklid a umývání nádobí, byl rozdíl mezi pohlavími menší, i když převaha zatížení doléhala na ženy.

Rozsah domácích prací byl významně ovlivněn dalšími demografickými a sociálními znaky. Rozdílná kvalita bytového a domovního fondu ve městech a na vesnici ovlivni-

la zátěž domácími opravami, topením, donáškou vody atd. v neprospěch venkova. Zatížení nákupy naproti tomu rostlo s velikostí obce, nejvíce času věnovali nákupům respondenti z velkoměst.

Výzkum zjišťoval představy respondentů, jakým způsobem usnadnit domácí práce. Nabízelo se několik alternativ: Na prvním místě byl požadavek lepšího zásobování a dostatek obchodů, které by umožnily nákupy bez front. Výrazně byly preferovány i další dvě možnosti: „rozsáhlejší a levnější služby nahrazující práce v domácnosti“ a „krácení pracovní doby žen“. Využívání služeb preferovali častěji zaměstnanci, občané se středním a vyšším vzděláním a obyvatelé měst. Respondenti, kteří preferovali krácení pracovní doby žen, měli většinou střední vzdělání, patřili do střední věkové kategorie a v jejich domácnosti byl nadprůměrný počet dětí.

Zvláštní pozornost byla věnována alternativám vybavení domácnosti přístroji anebo rozvoji placených služeb. Výzkum počítal s tím, že v úvahách prostého občana jsou tyto alternativy často chápány jako možnosti, které si vzájemně konkurují. Proto byla otázka ve výzkumu formulována jako dilema ve vyhrocené formě.⁵¹ Ačkoliv dotázaní dali v předchozí části ankety dvakrát přednost rozšiřování služeb před vybavováním domácnosti přístroji, zde – zřejmě pod dojmem vyhrocené kontrapozice stanovisek – se rozdělili do dvou zhruba stejně velkých skupin, s nevýznamnou převahou zastánců využívání služeb.

Pokud jde o vybavení vlastní domácnosti některým z přístrojů, vlastnilo tehdy pračku⁵² 91 %, 90 % domácností mělo plynový či elektrický sporák nebo vařič, 87 % ždímačku, 87 % chladničku, 75 % vysavač. Vybavenost domácností souvisela výrazně se sociálním postavením dotázaných, jejich vzděláním, územní příslušností a velikostí obce. Ukázalo se současně, že lépe vybavené domácnosti využívají služeb více než domácnosti hůře vybavené. Domácnosti vybavené přístroji nejhůře využívají služeb nejméně.

Poslední část otázek byla věnována vaření jako hlavní zátěži žen. Vaření ve všední den souviselo těsně se sociálními a demografickými znaky respondenta. S rostoucím vzděláním respondentů stoupal podíl domácností, ve kterých se v poledne doma nevaří. Také stupeň urbanizace ovlivnil způsob stravování: ve velkoměstech nevaří obědy 47 % obyvatel. Každodenní polední vaření naopak bylo trvalou součástí životního stylu většiny rolníků. Téměř polovina dotázaných a polovina jejich manželských partnerů se ve všední den stravovala v poledne doma, asi třetina v závodní jídelně. Necelá polovina dětí⁵³ se stravovala ve školních jídelnách. Ostatní osoby v domácnosti respondentů – většinou senioři – se nejčastěji stravovali doma. Bylo zjištěno, že velký podíl osob z domácností, kde se ve všední den nevaří pravidelně nebo nevaří vůbec, úplně postrádá pravidelné čerstvé kvalitní teplé jídlo. V tomto šetření (stejně jako v řadě dalších obdobných) se ukázalo, že ve fungování domácnosti má stravování podstatný význam.

V závěrečném bloku otázek se respondenti/ky vyslovili pro preferenci rozvoje služeb, ať už ve formě prefabriko-

vaných potravin nebo ve formě hromadného stravování, před hromaděním přístrojů v domácnostech. Výzkum znovu ukázal, jak rozvoj služeb pro domácnost zaostává za dávnými sliby budovatelských programů i za aktuálními potřebami zaměstnaných žen.

V průběhu výstavby socialismu se revolučně změnil vztahy mezi sociálními třídami, ale vztahy mezi jednotlivými členy rodiny se tak radikálně nezměnily. Vzorce rodinného života se měnily jen velmi pomalu.⁵⁴ Zatímco zaměstnání žen se stalo sociální normou, v domácnosti nenastala racionálnější dělba práce. Patriarchální model ještě přetrvával, ačkoliv už dávno zmizel jeho sociálně-ekonomický základ.

Idea a experiment úsporného bydlení

Vize moderny nabízela ještě jinou, radikálnější cestu k osvobození domácnosti od neproduktivní práce – zásadní změnu provozu podmíněnou jiným způsobem bydlení. Tato idea spojená s revoluční změnou životního stylu se objevila mezi avantgardními architekty před druhou světovou válkou. Mladí architekti a urbanisté byli v době světové hospodářské krize otřeseni z konfrontace teorie a technických možností výstavby moderních domů s realitou bytové nouze a s úpadkem úrovně bydlení nejchudších obyvatel měst. Poukazovali na to, že takové poměry ohrožují základní nárok člověka na důstojný příbytek a uvědomovali si vlastní profesionální odpovědnost za jiné řešení. Ve 30. letech vznikl koncept výstavby malých bytů pro sociálně slabé vrstvy (Teige 1932). Při konkrétním řešení malého bytu byli mladí projektanti znevýhodněni tím, že neznali skutečné potřeby jeho budoucích obyvatel. Byli odkázáni na laboratorně vyspekulovanou poptávku, zatímco ve Zlíně podnikatel Baťa formuloval poptávku bydlení svých zaměstnanců naprosto přesně (Švácha 1994). Baťa se distancoval od koncepce kolektivního bydlení, razil heslo kolektivně pracovat, individuálně bydlet. Proto v podmínkách mezinárodní soutěže na bytovou výstavbu ve Zlíně (1935) bylo zdůrazněno respektování sociologických hledisek, které měly respektovat odlišnosti jedince a soukromí rodin.⁵⁵ Slavný francouzský architekt Le Corbusier, který jako konzultant strávil ve Zlíně na pozvání F. L. Gahury⁵⁶ šest týdnů, marně Baťovi nabízel svůj projekt moderního a úsporného bydlení. Navrhoval postavit šest výškových domů s bytovými jednotkami pro pět tisíc obyvatel.⁵⁷ Byty v rodinných domcích se ukázaly jako ekonomicky výhodnější. Ve Zlíně se však stavěly i neobyčejné nájemní domy, vybavené nadstandardním komfortem.⁵⁸ V projektové kanceláři zlínských architektů vznikl také první návrh na dům hotelového typu pro trvalé bydlení.⁵⁹

Nejznámější kolektivní dům /koldům/ u nás byl postaven po válce v Litvínově pro zaměstnance chemického kombinátu v Záluží u Mostu.⁶⁰ V soutěži vypsané v roce 1946 zvítězil projekt Evžena Linharta a Václava Hilského. Původní záměr předpokládal postavit pět až sedm obdobných domů, postaven byl pouze jeden v letech 1947–1958 s 350 bytovými jednotkami – byty bez domácnosti. Dům byl zařízen s ma-

ximálním technickým komfortem té doby: byty byly vybaveny teplou vodou, vestavěnými skříněmi, elektrickými kuchyňkami, v podlahách bylo položeno citalové topení, ke snadnému odstraňování odpadků byly zavedeny „shozy“. Telefonní ústředna v domě měla přípojky až k jednotlivým bytům. V suterénech byly společné prádelny a sušárny. Pro děti byly připraveny společné herny. Dnes je litvínovský objekt zachován jako národní technická památka.

Když Andrea Prengyová natočila filmový dokument,⁶¹ v němž „koldomáci“ vzpomínali na svoje mladá léta, nazvala jej „11 pater ideálů“. Obyvatelé v koldomu zestárlí, dnes v něm převažují rodiny penzistů.⁶² Původně nabízené služby (jesle, mateřská škola, kadeřník, restaurace, fitness) už nejsou rentabilní, funguje pouze hotel a restaurace. V provozu zůstala dále prodejna základních potravin, prádelna a sušárna. Dosavadní vlastník Chemopetrol předal objekt městu Litvínovu a město se postaralo o rekonstrukci objektu.

Při kolaudaci rekonstrukčních prací na koldomu řekl projektant Pavel Břežanský: „Ta vize byla od počátku scestná.“ Starosta Litvínova Karel Zdražil mu (podle mého názoru úplně správně) odpověděl: „Ten projekt měl budoucnost, ale pouze ve svobodné společnosti, při svobodném pohybu osob a rodin.“⁶³ K tomu je třeba dodat, že projekt kolektivního (hotelového) bydlení, realizovaný jako podnikový dům v krajině, která nemá jinou nabídku ani bydlení ani zaměstnání, je sám o sobě riskantní.⁶⁴ Sociálním rizikem je nesporně trvalá vázanost občana na jediného zaměstnavatele, stejně jako trvalá vázanost na stejné spolupracovníky i stejné sousedy. Těžko posoudit, nakolik obyvatelé koldomu uměli ocenit mimořádné pohodlí, kterého bylo dosaženo racionalizací provozu a přesunutím určitých činností z prostoru domácnosti. Těžko také zjistit, zda jim omezení bytu na obytnou buňku vadilo, dosud vadí anebo vyhovuje. Bylo by zajímavé konfrontovat zkušenost litvínovských koldomáků se zkušenostmi obyvatel podobného domu, který byl pro náročné rodiny s dětmi v 50. letech postaven v centru Stockholmu.

Z řady námětů experimentu koldomu se později při hromadné výstavbě panelových bytových domů uplatnila zejména miniaturní kuchyně. Stala se jako součást bytového jádra univerzálním prvkem v panelové výstavbě. A právě změny v nárocích na prostor kuchyně a na její využití ukazují, které funkce v provozu domácnosti zůstávají trvalé a nabývají na významu. Bytová dispozice panelových bytů na socialistických sídlišťích byla praktickou a úspěšnou realizací představ o životním stylu, který osvobodí ženu od většiny domácích prací⁶⁵ a byla také zpočátku ženami přijímána pozitivně. Když noví obyvatelé přišli do bytu, kuchyň už tam stála. Zpočátku byli všichni nadšeni, ale postupně začali zjišťovat, že není dobrá: sporák, dřež a kousek pracovní plochy v nelogickém uspořádání, odporujícím základům kuchyňského provozu.

Přirozenou reakcí na omezení minikuchyně, kde příprava jídla měla být co nejrychlejším a nejjednodušším technologickým úkolem, se stala preference obytné kuchyně. Prosazuje se od 80. let jako obdoba původní světlice⁶⁶

ve vesnickém stavení, nejen jako místo přípravy jídla, ale i společného stolování, jako prostor neformálních setkávání a každodenních interakcí. Žena při práci v obytné kuchyni není izolována od rodiny ani od případných hostů. Malé děti jsou přítom pod dozorem matky, starší děti mají jedinečnou příležitost k součinnosti. Stejnou sociální potřebu vyjadřuje preference kuchyňského koutu, spojeného s obytným pokojem. Moderní obytná kuchyň – tak jako světlice v obydlí našich předků – je prvním místem, kde dítě může zkoumat a objevovat svět, místem, kde může začínat jeho spolupráce s dospělými (Wortelboer 2006).

Postupně se mění i účast osob v kuchyni. Zatímco v časech normalizace byla účast muže v kuchyni jevem výjimečným, vyvolaným mimořádnou absencí ženy (srov. Franc 2007), stalo se vaření v posledních desetiletích zálibou důstojnou mužů (Gajdoš 2011). Společné stolování rodiny je chápáno jako důležitý obřad, a dokonce jako záležitost mentálního zdraví rodinného celku.⁶⁷ Příprava jídla zůstává nadále podstatnou funkcí domácnosti, i když prostorová dispozice většiny panelových bytů k tomu nevytvořila nejvhodnější podmínky. Jídelní stůl zůstává pro rodinu centrem domova. Právě tím se odlišuje domácnost rodinná od domácnosti jednotlivců. Kuchyně je nejen středem rodinných aktivit, ale i „exponovanou výkladní skříní každé domácnosti“.⁶⁸ Otevřená kuchyně, umožňující spojení přípravy a konzumace jídla, se stává místem, kam přicházejí i návštěvy. Umožňuje to další technologická zlepšení, mj. silné odsavače par s filtry. Zvýšeným nárokům na kvalitu kuchyně se přizpůsobují i prostorové nároky, prosazuje se trend zvyšování a zvětšování. Do současných kuchyní pronikají informační technologie. Nápad na osvobození domácnosti od vaření a stolování se v současnosti jeví jako čirý nesmysl. Naopak příprava jídla a společné stolování zůstávají jedním z mála rituálů, který ze společného bydlení činí domov.

V období budování socialismu byla práce v domácnosti přehlížena, ale ke změně mentality nedošlo ani po listopadu 1989. V rámci mezinárodního komparativního sociologického projektu⁶⁹ se ukázalo, že v české společnosti má termín „žena v domácnosti“ tradičně pejorativní konotaci s neproduktivními činnostmi.⁷⁰ V porovnání s dalšími 22 státy bylo zjištěno, že v české společnosti jsou genderové rozdíly hluboce zakotveny: Dvě třetiny respondentů totiž souhlasily s výrokem, že rodina v zásadě trpí, je-li žena zaměstnána na celý úvazek. V rámci téhož výzkumu byl testován provokující výrok: „Být ženou v domácnosti uspokojuje stejně jako pracovat v zaměstnání.“ Souhlasila s ním pouze čtvrtina respondentů/ek. Ukazuje se, že postoj k uspokojení ženy prací v domácnosti významně diferencuje českou společnost. Výrazně s ním nesouhlasí lidé s vyšším vzděláním, vyšším ekonomickým postavením, žijící ve větších městech (Čermáková 1997). Při hodnocení postojů českých respondentů/ek je důležité připomenout, že na rozdíl od západních zemí u nás již několik generací nemá přímou zkušenost s pozicí „ženy v domácnosti“ ani představu, jak funguje rodina, když je dlouhodobě závislá jen na příjmu muže.

Přestože již třetí generace českých žen kombinuje zaměstnání s prací v domácnosti, přiklání se v současných sociologických výzkumech dvě třetiny respondentů/ek k modelu, v němž je žena „pevně zakomponována do rodiny a její hierarchie hodnot začíná a končí rodinou a dětmi“ (Čermáková 1997: 20–21). Pouze třetina českého souboru preferuje model zaměstnané ženy matky a právě mezi stoupci tohoto modelu převažuje partnerský typ soužití. Zatím v české společnosti přetrvává přezíravý postoj a nízké ocenění pozice ženy v domácnosti.

Závěr

V socialistické teorii byly domácí práce pokládány za neproduktivní a měly být minimalizovány proto, aby se ženy mohly zapojit do prací produktivních. Pokus nahradit domácí práci žen specializovanými službami se během socialismu úplně nezdařil. Jako úspěch lze hodnotit zajištění teplých jídel pro děti v předškolních zařízeních a ve školách. Závodní jídelny pro dospělé pracující většinou nepřetržitě privatizaci socialistických podniků. Ovšem v domácnostech dneška zůstává fenomén přípravy jídla a společného stolování nejen jako nezbytnost biologická, ale i jako potřeba kulturní a sociální.

Neprávem je opomíjena alternativa bydlení hotelového typu – bydlení bez domácnosti – která nabízí radikální úsporu domácích prací. Možná že v nových společenských podmínkách by byla vhodná pro určité skupiny populace a určité fáze životního cyklu.

V dnešních domácnostech jsou důležité každodenní práce spojené s péčí o člověka vykonávány převážně ženami. Nároky na tyto práce v domácnosti zůstanou, dokud bude třeba zajistit v bezpečném prostoru potřeby malých dětí anebo dospělých osob oslabených nemocí a stářím.

Neoliberalní společnost – stejně jako kdysi společnost reálně socialistická – podceňuje hodnotu domácí práce a neplacené práce vůbec.⁷¹ A přece existuje jistá (eschatologická) naděje, že v budoucnu dojde k přehodnocení „neproduktivních“ činností v domácnosti. Vysoká produktivita práce průmyslové, která vede v současnosti k propouštění milionů pracovníků z výdělečného procesu, nutně povede k jinému hodnocení práce, bez vazby na výdělek. Bude třeba rozšířit pojem práce, zahrnout do něj nejen práci produktivní, nýbrž i práci reprodukční, která zpravidla zůstává omezena na sféru domácnosti. Spravedlivé ocenění domácí práce je nutné nejen proto, aby byl uznán výkon žen, ale také proto, aby byly pochopeny základní životní potřeby celé společnosti.

Literatura

Bauerová, J. 1970. „Rodinná problematika vedoucích pracovníků.“ *Sociologický časopis*, roč. 6, č. 5: 449–462.
 Beauvoirová, S. 1967. *Druhé pohlaví. Výbor*. Praha: Orbis.
 Bocková, G. 2007. *Ženy v evropských dějinách*. Praha: Lidové noviny.
 Campanella, T. 1951. *Sluneční stát*. Praha: Rovnost.

Čermáková, M. 1997. *Rodina a mění se gender role*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
 Dubská, I. 1968. *Americký rok*. Praha: Československý spisovatel.
 Eisler, P. 1967. *Třetí sektor*. Praha: Svoboda.
 Engels, B. 1949. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda.
 Filipcová, B. 1966. *Člověk, práce, volný čas*. Praha: Svoboda.
 Franc, M. 2007. „Jeden den v jedné kuchyni.“ Pp. 118–137 in Hubatová-Vacková, L., Říha, C. (eds). *Husákovo 3+1*. Praha: VŠUP.
 Gajdoš, A. 2011. „Chlieb náš každodenný: maskulinita a jedlo v odbornej tlači prvej dekády 21. storočia.“ *Gender, rovné príležitosti, výkum*, roč. 12, č. 1: 25–34.
 Háková, L. 1970. „Úvaha a podněty k chápání společenských funkcí ženy.“ *Sociologický časopis*, roč. 6, č. 5: 436–448.
 Havelková, B. 2009. „Genderová rovnost v období socialismu.“ Pp. 179–206 in *Komunistické právo v Československu*. [online]. Dostupné z: <http://www.komunistickepravo.cz/kapitoly/07_179-207_komunistickepravo-cz_Havelkova_Gender.pdf>.
Historická statistická ročenka. 1985. Praha: SNTL
 Holub, M. 1963. *Anděl na kolečkách*. Praha: Československý spisovatel.
 Lenin, V. I. 1919a. „O úkolech proletářského ženského hnutí.“ Řeč na IV. Konferenci, 23. 9. 1919. In *Spisy*. 1955. Praha: Svoboda, sv. 30, s. 185.
 Lenin, V. I. 1919b. „Velká iniciativa.“ Proneseno 28. 6. 1919. In *Spisy*. 1955. Praha: Svoboda, sv. 29, s. 423.
 Linhart, J. 1980. „Volný čas velkoměstského obyvatelstva.“ *Sociologický časopis*, roč. 16, č. 5: 234–246.
 Musilová, D. 2007. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění ČR 1918–1939*. Hradec Králové: Veduta.
 Nováková, T. 1913. *Ze ženského hnutí; stati všeobecné*. Praha: J. R. Vilímek.
 Pančíková, M. 2007. „Základ domácího štěstí.“ *Lidové noviny* 3. 3. 2007.
 Příprava dvouletého hospodářského plánu. 2004. Stenografické záznamy ÚPK, Praha: ÚSD AV.
 Sokolowska, M. 1973. *Frauenemanzipation und Sozialismus. Das Beispiel der Volksrepublik Polen*. Hamburk: Rowohlt.
 Svoreňová-Kiralyová, B. 1968. *Žena 20. století ve světě práce*. Praha: Svoboda.
 Švácha, R. 1994. *Od moderny k funkcionalismu*. Praha: Victoria Publishing.
 Teige, K. 1932. *Nejmenší byt*. Praha: V. Petr.
 Váša, P., Trávníček, F. 1937. *Slovník jazyka českého*. Praha: Borový.
 Woolfová, V. 2000. *Tři guineje /Vlastní pokoj*. Praha: One Woman Press.
 Wortelboer, M. 2006. *Domácnost – péče o život*. Hranice: Fabula.
Zprávy Vládní populační komise. 1973. Praha: VPK.
 Zuzanačková, M. 2006. *Utopie avantgardy*. Diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita.

Poznámky

1 V knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* původně vydané v roce 1884 uvádí doslova: „První podmínkou osvobození ženy je, aby celé ženské pohlaví bylo znovu zařazeno do veřejné výroby, a to [...] zas vyžaduje, aby monogamní rodina přestala být hospodářskou jednotkou společnosti.“ (Engels 1949: 70) Pro Engelse odchod ženy z domácnosti na pracovní trh a do továrny však není vynálezem socialismu, ale naopak důsledkem vývoje kapitalismu: „od té doby, co velký průmysl vypudil ženu z domácnosti na pracovní trh a do továrny a dělá z ní často živitelku rodiny, ztrácí poslední zbytek mužské nadvlády v proletářské domácnosti a půdu pod nohama, až snad na trochu té brutality k ženám“ (Engels 1949: 68).

2 Barbara Havelková zaznamenala v Engelsově knize tři stupně nutné k dosažení rovnosti žen. Prvním je rovné postavení v právu, druhý spočívá v ekonomické nezávislosti a třetí právě v převzetí domácích prací společností. (Havelková 2009: 183)

3 Zákonem č. 455/1919 ze dne 24. 7. 1919.

4 Takový krok by znamenal propouštění vdaných žen i z dalších státních služeb. Je známo, že právě toto ohrožení bylo v roce 1923 impulsem ke vzniku významné feministické organizace *Ženské národní rady*.

5 Podle vládního nařízení č. 379 a č. 380/1938.

6 Stalo se to v roce 1926, viz Národní archiv (NA), fond ŽNR, kart. 22. Téhož roku Ženská národní rada uspořádala výstavu novinek k usnadnění domácích prací (viz NA, fond ŽNR, kart. 22/II-3).

7 Hospodářská činnost ženy v domácnosti byla v roce 1934 oceňována cca na 150 000 Kč ročně (viz NA, fond ŽNR, kart. 22).

8 NA, fond ŽNR, kart. 22.

9 Ačkoliv ženy tvořily 30 % ekonomicky aktivních obyvatel, největší podíl reprezentovaly v kategorii označené „dělníci, nádeníci, domácí dělníci a služebnictvo“. Mezi dospělým obyvatelstvem bez vlastního povolání tvořily ženy 70 %.

10 Ve stavu bytové nouze v poválečných letech bývala právě v této místnůstce umístěna miniaturní kuchyně, zatímco původní kuchyně se stala obytnou místností.

11 Viz NA, fond Petránková, Stanovy Svazu žen a dívek v domácnostech a domácí výrobě zaměstnaných.

12 Z projevu dr. Jiřího Hejdy na schůzi 15. 8. 1946 in Příprava dvouletého hospodářského plánu 2004.

13 Podklady MPSP k interpelaci poslankyně A. Kleinerové, NA, fond MPSP, kart. 25/1946.

14 NA, fond MPSP, kart. 25/1946.

15 Z přednášky Ing. Blanky Podlešákové „Význam znárodnění průmyslu pro ženy“ na schůzi Rady žen, NA, fond 22, a.j. 44/1.

16 Pro tuto situaci je charakteristické přání jedné čtenářky: „Kěž by v každém vesnickém dvoře byla studna!“

17 NA, fond MPSP, kart. 25/1946.

18 Ještě trvalo zemské administrativní členění.

19 Návrh zákona na podporu sociálních staveb projednáváný v únoru 1948, NA, fond MPSP, kart. 60, a.j.1200.

20 Poplatek činil 20–30 Kčs za vyprání prádla pro čtyři osoby za čtyři týdny.

21 Viz vyjádření Dr. Ing. L. Mužíkové-Nosilové v článku *Otázka hospodářská* (Vlasta 1947/21).

22 Je známo, že Dr. Milada Horáková zaměstnávala ve své domácnosti hospodyni po celou dobu svého politického působení.

23 Přednáška se uskutečnila v Ženském klubu Ve smečkách v květnu 1947.

24 J. Glazarová zastávala v té době funkci kulturní atašé na československém velvyslanectví v Moskvě.

25 Podle odhadu plánovačů bylo ke splnění pětiletky nutné získat dalších 480 tisíc pracovníků.

26 Učební doba 16–24 týdnů opravňovala k zařazení do 4. až 6. výkonnostní třídy.

27 Původně zákon č. 87/1947Sb., později zákon č. 54/1948 Sb. o národní mobilizaci pracovních sil.

28 Tento požadavek byl opakovaně projednáván v Radě žen, stal se součástí rezoluce z plenárního shromáždění žen a zaslán manželce prezidenta, Martě Gottwaldové, s žádostí o podporu (viz Vlasta 1949/č. 7).

29 Zákon č. 58/1964 umožnil matkám dětí mladších 15 let úpravy či zkrácení pracovní doby.

30 Osvobozená domácnost, Praha VII, Plynární 37.

31 *Svět žen*, měsíčník sociální demokracie, květen 1948.

32 Třetinu všech kapacit zařízení, která se v 80. letech starala o děti předškolního věku, provozovaly podniky.

33 Prádlo bylo přijímáno výhradně na podnikové průkazy. Vypráno a na požádání i opraveno bylo během 14 dnů.

34 Je třeba podotknout, že tento způsob prodeje vycházel z jednoduchého sortimentu základního spotřebního zboží. Nebylo nutné ani možné si vybírat.

35 Útulky po dobu sezonních zemědělských prací pečovaly o všechny potřebné děti, nahrazovaly jesle, mateřskou školu i školní družinu.

36 Kromě základů domácího hospodářství, vaření a ošetřování dětí připravovaly dívky pro typicky ženská povolání: švadleny, krejčovské, modistky.

37 Jde o hrubý odhad: počet strážníků ve školních jídelnách během 40 let kolísal, nikdy však neklesal pod 50 %.

38 Už nebylo možné po ránu poznávat dělníky podle toho, že odcházeli z domu s modrými bandaskami, jak to ve 30. letech opěvoval básník S. K. Neumann.

39 Usnesením plenárního zasedání Ústředního výboru KSČ v lednu 1964.

40 Zákon č. 58/1964.

41 Zákon č. 65/1965, který vstoupil v platnost 1. 1. 1966.

42 Uvádělo se přitom, že časové výdaje spojené s dopravou a přípravou na zaměstnání jsou stejné pro plnou pracovní dobu, zkrácení příjmu ale bylo výrazné. V Československu stejně jako v Polsku se zkrácené úvazky prosadily mnohem méně než v NDR; v 70. letech se uvádělo, že v NDR pracuje na kratší úvazek 34 % všech zaměstnaných žen (viz Sokolowska 1973: 56).

43 Pracovní doba v rozsahu 48 hodin týdně zůstávala nezměněna od roku 1919 do roku 1956. Od 1. 10. 1956 byla podle zákona č. 45/1956 zkrácena na 46 hodin.

- 44** Děkuji B. Havelkové za tento údaj, viz její kapitola „Genderová rovnost v období socialismu“ (Havelková 2009).
- 45** §3, odst. 1 nařízení 71/1960 Sb., o rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů.
- 46** Tak byl tehdy označován sektor služeb vedle sektorů prvního (zemědělství a těžebního průmyslu) a druhého (zpracovatelský průmysl), viz Eisler (1967).
- 47** V americké společnosti „nezůstává asi dostatečný prostor pro samostatnější tvořivou činnost jednotlivce, pro vynakládání fyzické síly a obratnosti, pro ukojení potřeby udělat něco po svém, svým tempem, od počátků do konce, vtisknout vlastní představu surovinám, kterých se dotýkáme, látkám, s nimiž zápolíme... shledat sám sebe v neopakovatelném výtvoru.“ (Dubská 1968: 313)
- 48** Dokonce i profesně nejúspěšnější ženy v té době uváděly, že práce v domácnosti jim zabírá průměrně tři hodiny denně. Viz Bauerová (1970).
- 49** Jejich shrnutí in Filipcová (1966).
- 50** Výzkum proběhl v únoru a březnu 1973. Zpráva o něm in Zprávy Vládní populační komise 1973/1: 21–30.
- 51** Otázka zněla následovně: „Někteří lidé říkají: nemá cenu zaplňovat domácnost dalšími drahými a rozměrnými přístroji – jako jsou třeba automatické pračky, leštičky na parkety apod. Je třeba rozšiřovat kvalitní a levné služby, např. blokové prádelny, úklidovou službu apod. Jiní lidé říkají: nejlépe je, když si člověk udělá doma všechno sám – a k tomu potřebuje co nejvíce výkonných přístrojů ulehčujících dřinu. Se kterým z těchto názorů souhlasíte? Viz Filipcová (1966).
- 52** Tehdy šlo o jednoduché mechanické, nikoli automatické pračky.
- 53** Šlo o děti ve sledovaném vzorku populace, v celku populace byla účast dětí na školním stravování výrazně vyšší, jak jsem se již zmínila dříve.
- 54** Stejně zkušenosti zaznamenala v Polsku Magdalena Sokolowska (1973).
- 55** Zvítězil projekt dvojdomu se samostatným vstupem a zahrádkou.
- 56** Ing. arch. F. L. Gahura, zlínský rodák, žák Plečnikův a Kotěřův.
- 57** V roce 1937 vybudoval Le Corbusier takový dům v Marseille; známý *Unité d'habitation*, kde se uplatnila sluneční lázeň, voda, dokonalá hygiena.
- 58** Jednalo se o „Morýsovy domy“ podle projektu M. Drofy.
- 59** Kolektivní dům podle projektu Ing. arch. Jiřího Voženíka byl realizován v roce 1950.
- 60** Závod Hermann Göringwerke byl vybudován za války, po válce byl přejmenován na Stalinovy závody, dnes se jedná o Chemopetrol.
- 61** Dokument byl vysílán 17. listopadu 2005 Českou televizí.
- 62** Z celkového počtu 350 rodin je dnes 200 rodin důchodců.
- 63** Rekonstrukce byla provedena za provozu – tepelný audit, sanace fasády, výměna oken. Viz časopis *Stavba* 2003/2, s. 39–42.
- 64** Koldům v Moskvě postavený v letech 1928–1930, v centru na ulici Čajkovského byl osídlen rodinami příslušníků bolševické nomenklatury.
- 65** Ženy vítaly praktické řešení kuchyně, které šetří s prostorem. Oceňovaly zejména, že hospodyně nemusí dělat více kroků, než je nezbytně třeba, viz Vlasta 1948/1.
- 66** Světnice, původně světlonice, světlá obytná místnost, na rozdíl od parádního pokoje. Viz Váša, Trávníček (1937).
- 67** Mimo jiné jako prevence poruchy příjmu potravy – mentální anorexie.
- 68** Jak doložila arch. M. Pančíková v článku „Základ domácího štěstí“ (Pančíková 2007).
- 69** Family modul, ISSP 1995 (viz Čermáková 1997).
- 70** V souboru 22 zemí byl testován výrok: „Být ženou v domácnosti uspokojuje stejně jako pracovat v zaměstnání“: S výrokem souhlasilo 45 % respondentů. Ale postoje jsou velice odlišné: značný souhlas z USA (53 %), Japonska (64 %), Maďarska (55 %) Ruska (85 %, sic!) nebo Polska (54 %). ČR (23 %) se nejvíce blíží Švédsku (26 %), bývalé NDR (19 %) a Itálii (25%).
- 71** Jedním z důvodů je to, že domácí práce není měřitelná pomocí klasické definice HDP.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

PhDr. Květa Jechová, CSc. vystudovala moderní dějiny a estetiku, kandidátskou práci na téma Devětsil a proletkult obhájila v roce 1967. V letech 1969–1989 pracovala jako projektantka-socioložka v Útvaru architekta města Prahy. Po listopadu 1989 vyučovala sociologii města a bydlení, sociologii marginálních skupin, podílela se na sociologickém výzkumu životních podmínek dětí ve velkoměstě. K původní historické profesi se vrátila účastí na biografickém výzkumu chartistů (Lidé Charty 77, 2003), prací na historii Nadace Charty 77 aj. Jako externí spolupracovnice Ústavu pro soudobé dějiny zpracovává v posledních letech téma ženy ve výzkumném projektu „Dějiny české společnosti po roce 1945“. Korespondenci zasílejte na adresu: kjech@volny.cz.

MARGINALIZÁCIA STAROSTLIVOSTI V UČITEĽSKEJ PROFESII NA SLOVENSKU – FAKTORY, MECHANIZMY, KONTEXT / ADRIANA JESENKOVÁ

Marginalization of care in the teaching profession in Slovakia – factors, mechanisms, contexts

Abstract: The author deals with the issue of the marginalization of care in the teaching profession in Slovakia. The starting point is Selma Sevenhuijsen's concept of care as a social, moral and political practice, and Iris M. Young's concept of marginalization as a form of social oppression. Both these concepts are applied in order to gain an understanding of the situation of she-teachers and he-teachers in the context of a reform of the teaching profession and the education system in Slovakia. The author argues that the stereotypical conceptualization of care and the resulting marginalization of care in the teaching profession are key factors in explaining why the teaching profession is regarded as a job with the lowest social status.

Key words: care, marginalization, teaching profession

Perspektíva reflexie

Východiskom, inšpiráciou a motiváciou pre napísanie nasledujúceho textu je jednak moja individuálna skúsenosť z osobného i z verejného života, ako aj úsilie o teoretickú reflexiu tejto skúsenosti. Prežívam situáciu aktérky starostlivosti vo svojom osobnom živote – som matka dvoch detí, mám rodinu, som manželka, dcéra i priateľka, ale aj vo svojom verejnom živote – som učiteľka a výskumníčka skúmajúca učiteľky a učiteľov pri výkone svojej profesie.¹ Pokúšam sa o teoretickú reflexiu zistení interdisciplinárneho rodového výskumu, na ktorom som sa podieľala.² Usilujem sa porozumieť tomu kúsku sociálnej reality, ktorou situácia učiteliek a učiteľov na Slovensku je, a to pomocou vybraných konceptuálnych nástrojov – konkrétne konceptu starostlivosti Selmy Sevenhuijsen a konceptu marginalizácie a bezmocnosti Iris Marion Young – s niektorými výskumnými zisteniami projektu CREdu.³ Cieľom výskumného projektu *CREdu: rodová rovnosť v prostredí stredných odborných škôl* bolo rozšírenie poznatkovej bázy o rodovej nerovnosti v prostredí stredných odborných škôl na Slovensku a identifikácia možných oblastí intervencie v prospech rodovej rovnosti vo vzdelávaní, rovnosti príležitostí žien a mužov v prostredí SOŠ a rodovej desegregácie povolání. A hoci téma starostlivosti nebola pôvodne explicitne vytýčeným predmetom výskumu, v procese skúmania sa ukázalo, že otázky starostlivosti sú jedny z kľúčových.

Teoretické východiská a metodológia

Perspektíva, z ktorej sa snažím o reflexiu nastolenej témy, nie je homogénna. Napriek tomu možno vyznačiť určitý myšlienkový priestor, v ktorom sa pohybujem a z ktorého vyberám nástroje na porozumenie problémom, i spôsob ich použitia. Vo svojom odbornom a profesijnom zamieraní a pôsobení v teréne morálnej filozofie, aplikovanej etiky a sociálnej etiky sa usilujem o situovaný, kontextuálny

a vzťahový prístup. Špecifické konceptuálne nástroje takejto povahy ponúkajú z môjho pohľadu teórie v rámci feministického myslenia a pragmatizmu (R. Rorty), pričom práve z tejto pôdy sa mi otvorila perspektíva sociálneho kritického skúmania a teórií, ako aj niektorých súčasných fenomenologických prístupov (I. M. Young).

Čo sa týka metodologických prístupov použitých vo výskumnom projekte CREdu na získanie dát a ich interpretáciu, náš výskumný tím kombinoval kritickú obsahovú analýzu dokumentov (najmä legislatívy) s kvantitatívnou⁴ a kvalitatívnou⁵ metodológiou zberu a interpretácie empirického materiálu. Výskumné zistenia na základe takto postavenej metodológie možno považovať za relatívne komplexné.⁶ Na základe reflexie týchto zistení tvrdím, že marginalizácia starostlivosti v učiteľskej profesii sa v slovenskom kontexte uskutočňuje tak na úrovni organizačnej (konkrétne školy, inštitúcie a orgány štátnej správy a samosprávy), ako aj systémovej (čiže najmä v rovine právnej regulácie). Reálna prax marginalizácie starostlivosti na oboch spomenutých úrovniach (organizačnej i systémovej) je ovplyvňovaná nepretržite marginalizáciou starostlivosti na symbolickej a konceptuálnej rovine. Všetky tieto roviny sa navzájom ovplyvňujú, avšak konceptuálna rovina je najstabilnejšia a najtrvalejšia.

V nasledujúcej časti textu sa sústredím na systémovú úroveň marginalizácie starostlivosti najmä prostredníctvom legislatívy a platného práva. Nebudem sa venovať marginalizácii starostlivosti na organizačnej úrovni, ktorú predstavuje každodenná prax aktérov/aktérokov vzdelávania a výchovy pri výkone učiteľskej profesie vo vyučovacom procese v konkrétnom školskom prostredí. Zameriam sa na identifikáciu konceptuálneho pozadia a východísk reformnej legislatívnej úpravy učiteľskej profesie na Slovensku, ktorému sa budem snažiť účinnejšie porozumieť prostredníctvom dvoch konceptuálnych nástrojov feministických teoretičiek.⁷

Kontext reformy školstva na Slovensku

Najprv sa sústredím na načrtnutie právneho rámca, pretože platné pozitívne právo vníma väčšina aktérov konkrétnej sociálnej praxe ako jej určujúci prvok, a zároveň ako kľúčový prvok pri sociálnych zmenách a reformách. Reforma školstva na Slovensku je súčasťou komplexu reforiem realizujúcich sa postupne vo všetkých oblastiach spoločnosti ako súčasť transformačných a demokratizačných procesov po roku 1989. Cieľom reformy bolo a je zvýšiť úroveň kvality vzdelávania tak, aby sa zvýšila konkurencieschopnosť slovenského hospodárstva a spoločnosti na európskom a svetovom trhu práce. Všetky vlády SR vo svojich programových vyhláseniach deklarovali potrebu rozvíjať vedomostnú spoločnosť ako nevyhnutný predpoklad demokratického rozvoja, vedecko-technického pokroku, hospodárskeho rastu a sociálneho zabezpečenia. Reforma školstva nadviazala na reformu verejnej a štátnej správy, konkrétne jej decentralizáciu, s ktorou súvisel presun kompetencií zo štátnej správy na samosprávu aj v oblasti školstva.

Konkrétne reformné kroky boli zamerané postupne na zmenu systému vzdelávania, ktorá sa dotkla zmien v sústave škôl a financovania škôl – zákon NR SR č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (tzv. školský zákon). Ďalej sa reformný proces sústredil na zmeny učiteľskej profesie zákonom NR SR č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch (tzv. učiteľský zákon).⁸ Napokon je súčasťou reformy zmena v odbornom vzdelávaní, ktorá je legislatívne ukotvená v zákone NR SR č. 184/2009 Z.z. o odbornom vzdelávaní a príprave.

Reforma učiteľskej profesie v slovenskom vydaní – právny rámec

Učiteľská profesia je považovaná za jeden z kľúčových prvkov, od ktorých závisí, či náš systém vzdelávania a naše školstvo bude schopné v budúcnosti prispievať k trvalo udržateľnej prosperite Slovenska a jeho pozícii medzi vyspelými krajinami. Avšak učiteľstvo nielen na Slovensku dnes zápasí s mnohými problémami. Dôvodová správa predkladaná spolu s návrhom dnes platného tzv. učiteľského zákona identifikovala v učiteľskej profesii na Slovensku ako najzávažnejšie negatívne javy nízky sociálny status, deprofesionalizáciu, feminizáciu a ďalšie (viz Jesenková 2010a). Riešenia uvedených problémov mali predstavovať viaceré legislatívne opatrenia, najmä prijatie zákona o pedagogických a odborných zamestnancoch z roku 2009.⁹

Zmienim sa o tých prvkoch legislatívnej úpravy, ktoré považujem za najviac sa podieľajúce na systémovej marginalizácii starostlivosti. Konkrétne ide o systém kontinuálneho vzdelávania a s ním spätý kariérny systém a kreditový systém, ďalej odlíšenie pedagogických a odborných zamestnancov, tiež priznanie statusu chránenej osoby učiteľom pri výkone učiteľskej profesie, nevyhnutnosť podrobiť sa vyšetreniu psychického a fyzického zdravia pri vstupe do zamestnania, a napokon úprava starostlivosti o zdravie učiteľov.

Kontinuálne vzdelávanie, kariérny rast a kredity

Potreba rastu profesionalizácie a expertizácie učiteľskej profesie je v učiteľskom zákone nastavená cez systém kontinuálneho vzdelávania a systém kariérneho rastu. Kontinuálne vzdelávanie a systém kariérneho rastu na seba plynule nadväzujú, pretože kontinuálne vzdelávanie je východiskom a vytvára nevyhnutné predpoklady pre kariérny rast. Zároveň sú oba tieto systémy predpokladom pre zvýšenie finančného ohodnotenia konkrétnych učiteliek a učiteľov. Ten sa opiera o systém hodnotenia prostredníctvom kreditov, ktoré sú základom pre kariérne i finančné odmeňovanie. Uvedený systém by mal mať za dôsledok – ako sa predpokladá – zvýšenie profesionality a expertnosti učiteľskej profesie ako celku, ako aj zvýšenie atraktivity profesie možnosťou kariérneho postupu a rastom finančného ohodnotenia výkonu profesie. Napokon, by sa tak mal zvýšiť ako logický dôsledok predchádzajúceho sociálny status učiteliek a učiteľov.

Zatiaľ čo z perspektívy reformátorov takáto legislatívna úprava umožňuje učiteľom kontinuálny profesijný, kariérny, finančný a statusový rast, z pohľadu učiteliek a učiteľov sa tento koncept kontinuálneho nepretržitého rastu ukazuje ako iluzórny a nereálny (viz Jesenková, Sedlák Vendelová 2011). Pre učiteľky a učiteľov, ako sme sa dozvedeli z kvalitatívnej časti výskumu CREdu, vstupujú do hry ďalšie reformátormi nezohľadnené činitele. Vážnym faktorom je čas ako nenávratná nevyhnutná investícia tak na počiatku, ako aj počas celého vzdelávania. Ďalším faktorom sú financie potrebné na vzdelávanie v prípade, že vzdelávanie nie je hrazené z iných než súkromných zdrojov učiteliek a učiteľov. Aj v prípade financií sú namieste pochybnosti o návratnosti investícií, keďže náklady na kontinuálne vzdelávanie môžu prevážiť možný finančný efekt po jeho absolvovaní a nzbieraní potrebného počtu kreditov potrebných buď na kreditový príplatok alebo na postup v kariérnom systéme. Napokon ako činiteľ vystupuje fyzická a psychická energia vynaložená na vzdelávanie. Všetky vložené investície by sa mali pretaviť do kariérneho postupu a vyššieho finančného ohodnotenia. Tu sa nám nepretržitý rast zauzľuje, pretože po dobe uplynutia platnosti nzbieraných kreditov (sedem rokov) je potrebné kvôli udržaniu vyššieho finančného ohodnotenia mať opäť naporiadzi ďalšie kredity z ďalšieho kontinuálneho vzdelávania.¹⁰

V rozhovoroch s učiteľkami a učiteľmi v rámci projektu CREdu sme zistili, že ich pohľady na príležitosť profesionálneho, kariérneho a statusového rastu sú napriek istým podobnostiam rodovo diferencované. Z perspektívy mužov učiteľov je faktorom zmysluplnosti akéhokoľvek vzdelávania reálne finančné ohodnotenie, ktoré by bolo kompenzáciou vynaložených počiatkových investícií (čas, peniaze a osobná energia). Pre ženy učiteľky je najzávažnejším činiteľom zmysluplnosti systému nastaveného reformou čas. Čas je rozhodujúcim faktorom, ktorý podmieňuje to, čo je pre ženy učiteľky prioritným záujmom – zosúladenie osobného a verejného života. Pokiaľ im reforma berie čas, kto-

rý je pre ne prioritou, pokiaľ si žiada ďalšiu osobnú energiu v podobe fyzických aj duševných síl vynaložených na vzdelávanie, pokiaľ si vyžaduje financovanie s neistou návratnosťou, stráca pre ženy v učiteľskej profesii takto nastavená reforma zmysel (Jesenková, Sedlák Vendelová 2011).

Ženy v učiteľskej profesii sú tak znevýhodnené pri kontinuálnom vzdelávaní, následne pri kariérnom raste, a teda aj pri finančnom ohodnotení. Napokon sú znevýhodnené pri získavaní prostriedkov pre zvýšenie svojho sociálneho statusu. Faktormi znevýhodnenia žien je odlišná pracovná kariéra žien a mužov (Filadelfiová 2007: 102), tradičná deľba práce a rolí – dvojité zaťaženie žien, a napokon devalvujúci pohľad na prácu tradične prisudzovanú a spájanú so ženami, nedocenenie reprodukčnej práce, a teda marginalizácia aktivít spojených so starostlivosťou.

Zatiaľ čo pracovná kariéra mužov v akejkoľvek profesii sa vyvíja kontinuálne bez prerušenia a dlhých časových výpadkov z pracovného procesu a prostredia, pracovná kariéra žien je prerušovaná dlhšími alebo kratšími obdobiami starostlivosti o iných. Ženy vystupujú z pracovného prostredia kvôli materstvu na relatívne dlhý čas, ale aj po návrate do pracovného procesu je ich výkon profesie prerušený a odložený, kedykoľvek si to zdravotná alebo iná starostlivosť o členov rodiny vyžaduje – napríklad starostlivosť o dlhodobo choré deti alebo aj rodičov, prípadne iné blízke alebo zverené osoby.

Tradičná deľba práce a rolí, ktorá v rôznych modifikáciách v slovenskej spoločnosti stále pretrváva, kladie požiadavky výkonu starostlivosti prioritne na plecá žien. Úlohou mužov je z tejto rodovo stereotypnej tradičnej perspektívy zabezpečiť finančné a iné prostriedky na obživu rodiny – byť živiteľom a ochrancom. Je zrejme, že pre mužov je z tejto perspektívy prioritou dobre zaplatená práca, a čas im nie je prekážkou, keďže ich účasť na starostlivosti realizovanej v osobnej sfére sa chápe ako dobrovoľný a voliteľný, nie ako povinnosť. Naopak, ženy sú pri svojej sebarealizácii limitované svojimi časovými možnosťami, ktoré sú určované starostlivosťou realizovanou ženami v privátnej sfére. Keďže im je starostlivosť kladená ako poslanie, a teda povinnosť, peniaze – a ešte pokiaľ ide o „malé a vydreté peniaze“, vzdelanie a ani kontinuálny rast nie sú a ani nemôžu byť pre ne prioritou. Pre mužov je otázka nasadnutia na pravidlá nastavené novým systémom len otázkou efektívneho využitého času, zatiaľ čo pre ženy učiteľky sa stáva morálnou dilemou: starať sa, alebo pracovať? Ako časovo zosúladiť požiadavky osobného aj pracovného sveta? Ako sa sebarealizovať tak, aby som dosiahla uznanie a rešpekt? Otázka sociálneho statusu teda (nielen) u žien nie je len otázkou kariérneho rastu a finančného rastu, ale aj realizácie svojich (sociálne rodovo podmienených) hodnotových priorít.

Špecifická deľba práce ovplyvňujúca prístup učiteliek a učiteľov k zdrojom (čas, financie) v súkromí a v rodine má za dôsledok znevýhodnený obmedzený prístup k zdrojom vo verejnej sfére – tu konkrétne k tým, ktoré jej ponúka učiteľská profesia na systémovej úrovni v podobe vzdelávania

a naň nadväzujúcich benefitov a ziskov. Deľba práce na organizačnej úrovni, teda v konkrétnom školskom prostredí (škola, jej zriaďovatelia, príslušné úseky štátnej správy a samosprávy, žiaci a ich rodičia), môže tak kompenzovať alebo zmiernovať znevýhodnenia plynúce z deľby práce v súkromnej sfére, ako aj ďalej ich reprodukovat a prehĺbovať.

Kompenzácia a zmiernovanie znevýhodnení môžu fungovať v podobe ústretovosti manažmentu konkrétnej školy voči potrebám aktérov starostlivosti pochádzajúcim zo súkromnej sféry (napr. prispôsobenie rozvrhu hodín, flexibilný pracovný čas, možnosť pracovať v prípade potreby akútnej starostlivosti v súkromí doma – flexibilita pracovného miesta). Reprodukcia a prehĺbovanie znevýhodnení plynúcich z deľby práce v súkromí sa uskutočňuje najmä nespravodlivou distribúciou pracovnej záťaže, napr. vo forme administratívnej práce, mimoškolských aktivít, nárastom záväzkov a bremien starostlivosti (napr. vo forme triednictva, ktoré sa z dôvodu nadmernej administratívnej záťaže a zodpovednosti a neúmernej finančnej motivácii stáva neatraktívnym pre mnohých mužov učiteľov). Nadmerná záťaž plynúca z nespravodlivej deľby práce na organizačnej úrovni (konkrétne škola) posilnená nevýhodnou deľbou práce v súkromí má často za následok situáciu, keď aktéri nadmerne zaťažení starostlivosťou v rôznych formách nemajú zdroje (fyzická a psychická energia, čas, sociálny kapitál a ďalšie) na angažovanie sa v rozhodovaní a riadení organizácií a ovplyvňovaní systému (Béreš, Bosá, Bosý, Filadelfiová, Minarovičová 2009; viz také Jesenková, Sedlák Vendelová 2011).

Pedagogickí a odborní zamestnanci

Ďalším legislatívnym prvkom realizujúcim a reprodukujúcim marginalizáciu starostlivosti je podľa môjho presvedčenia rozlíšenie pedagogických zamestnancov, ktorí vykonávajú výchovno-vzdelávaciu činnosť, a odborných zamestnancov, ktorí vykonávajú odbornú činnosť. Návrh zákona špecifikuje kategórie pedagogických zamestnancov nasledovne: učiteľ, majster odbornej výchovy, vychovávateľ, pedagogický asistent, zahraničný lektor, tréner športovej školy a tréner športovej triedy, korepetitor. Odborní zamestnanci: školský psychológ, školský logopéd, špeciálny pedagóg, školský špeciálny pedagóg, terénny špeciálny pedagóg, liečebný pedagóg, sociálny pedagóg. Výchovný poradca nemá v zákone status osobitnej kategórie pedagogického alebo odborného zamestnanca. Je možné predpokladať, že v praxi sa bude naďalej zväčša obsadzovať z radov pedagogických zamestnancov školy, ktorí výchovno-poradenskú činnosť spravidla vykonávajú popri svojej pedagogickej činnosti ako špecializovanú pedagogickú činnosť.

Je zrejme, že úmyslom tvorcov zákona bolo presmerovať všetky aktivity starostlivosti nad rámec bežnej starostlivosti a výchovy na špecializovaných odborných zamestnancov, ktorých úlohou je poskytnúť špecifickú odbornú pomoc a starostlivosť. Avšak reálna situácia na slovenských ško-

lách je taká, že skutočne len minimum škôl má vlastných odborných zamestnancov. A hoci učiteľia a učiteľky v reálnej učiteľskej praxi neposkytujú, a ani to nie je ich povinnosťou, špeciálnu odbornú starostlivosť, ktorá by bola posudzovateľná na základe profesijných štandardov a kritérií, napriek tomu často sú v situácii, keď sú s potrebou takejto odbornej pomoci a starostlivosti konfrontovaní a musia sa s ňou vyrovnávať. To znamená, že výkon učiteľskej profesie je praxou starostlivosti, ktorá má vždy komplexný charakter, a to napriek úsiliu odbremeniť učiteľky a učiteľov od špecifických typov starostlivosti. Bez vytvorenia reálnych materiálnych podmienok (dostupnosť odbornej pomoci a starostlivosti) je takáto starostlivosť nevyhnutne do istej miery na pleciach konkrétnych učiteľiek a učiteľov. Zároveň sa týmto opatrením v rovine pozitívneho práva „čistí priestor“, pretože sa vytvárajú stále jasnejšie hranice toho, čo je predmetom výkonu učiteľskej profesie. Je zrejmé, že to nemá byť nič, čo nie je možné mať pod kontrolou, čo sa nedá zmerať a preveriť testovaním.

Postavenie alebo status chránenej osoby pre pedagogických a odborných zamestnancov v súvislosti s výkonom ich činnosti je rovnako ambivalentným legislatívnym nástrojom. Učiteľky a učiteľia sú podľa zákona chránenou osobou tak, ako je ňou napríklad dieťa, tehotná žena, osoba vyššieho veku, chorá osoba alebo verejný činiteľ. Tento status by mal učiteľov chrániť okrem iného pred narastajúcou detskou agresivitou. Zaradením učiteľiek a učiteľov medzi chránené osoby totiž stúpajú trestné sadzby za ich napadnutie. Tvrdím, že toto ustanovenie neplní deklarovanú funkciu starostlivosti o učiteľky a učiteľov, ale naopak prezentuje implicitný podiel feminizácie na bezmocnosti učiteľskej profesie, a zároveň túto bezmocnosť ďalej reprodukuje.

Nebezpeční učiteľia, alebo učiteľky v nebezpečenstve?

Povinnosť učiteľov predložiť pri vstupe do zamestnania doklad o psychickej a fyzickej spôsobilosti, pričom zamestnávateľ má právo žiadať v odôvodnených prípadoch dodatočné vyšetrenia, vyznieva osobitne zaujímavo v kontexte opatrení týkajúcich sa záväzkov zamestnávateľa vo veci starostlivosti o psychické a fyzické zdravie učiteľov. Na jednej strane tu vidíme možnosť ďalšieho znižovania sociálneho statusu učiteľiek a učiteľov, ktoré môže okrem iného prameniť v znižujúcom sa sebedomí ako dôsledku obáv a stresu z možnej stigmatizácie psychologickými vyšetreniami. Napokon, nie je možné vyvrátiť obavu, že sa hrozba vyšetrenia psychologickej spôsobilosti môže stať mocenským nástrojom v rukách nadriadených a zamestnávateľov, ako aj rodičov a detí (Jesenková 2010b). Na druhej strane kompenzácia potreby starostlivosti o zdravie učiteľiek a učiteľov vzhľadom na špecifické zdravotné riziká, ktorým sú pri výkone svojej profesie vystavení, je podľa nášho názoru nedostatočná.¹¹

Marginalizácia starostlivosti sa dá v prípade legislatívnej úpravy reformy postavenia a výkonu učiteľskej profesie na

Slovensku (teda na systémovej úrovni) identifikovať teda v dvoch rovinách. V prvom prípade ide o zanedbávanie starostlivosti ako aspektu osobného života učiteľiek a učiteľov, čo má za dôsledok znevýhodnenie tých, v osobnom živote ktorých sú aktivity starostlivosti prioritou. Ide o znevýhodnenie pri kontinuálnom vzdelávaní a benefitoch z neho plynúcich (kariérny postup, finančné ohodnotenie, rast odbornosti, rast sociálneho statusu).

Na druhej rovine je starostlivosť marginalizovaná ako aspekt verejného života učiteľiek a učiteľov, teda v ich profesii. Marginalizácia starostlivosti sa uskutočňuje vo forme redukcionizmu procesu vzdelávania nasmerovaním reformy na výkonovú zložku profesie merateľnú kreditmi. Učiteľia a učiteľky v našich rozhovoroch, ako aj v otvorených otázkach z terénu vyslovujú hlboké pochybnosti, do akej miery bude systém hodnotenia nastavený v legislatíve schopný ohodnotiť to, čo sa nedá merať kreditmi. Hovoria o tom, že výkon učiteľskej profesie nie je len o odbornosti, ale aj o výchove (starostlivosti), a napokon, ani odbornosť sa nedá merať len absolvovanými programami kontinuálneho vzdelávania a nazbieranými kreditmi (Jesenková, Sedlák Vendelová 2011). Podpora výkonovosti, ktorá je merateľná, sa uskutočňuje aj potláčaním či odlíšením od starostlivosti, ktorá je len ťažko merateľná. Napokon sa v legislatíve marginalizácia starostlivosti uskutočňuje formou zanedbávania starostlivosti o tých, ktorí starostlivosť realizujú vo svojej profesii. Máme na mysli starostlivosť o psychické a fyzické zdravie učiteľiek a učiteľov tak, ako som to uviedla vyššie.

Konceptuálne predpoklady a východiská reformy učiteľskej profesie

Kritická pojmová analýza legislatívy ukázala, že stratégiou reformy je zatraktívnenie školstva a učiteľskej profesie pre mužov. Feminizácia školstva identifikovaná ako jeden z negatívnych trendov slovenského školstva sa implicitne považuje za príčinu následných negatívne konotovaných kvalitatívnych zmien v učiteľskej profesii – nedostatok autority, disciplíny, moci, odbornosti, profesionality, a v konečnom dôsledku nízkeho sociálneho statusu. Cieľom je prilákať tých, čo to vyriešia takpovediac prirodzene „sami sebou“ – mužov. Lákadlami sú kariérny rast a vyššie finančné ohodnotenie prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania.

V rámci zistení výskumného projektu *CREdu: Rodová rovnosť v prostredí stredných odborných škôl* sme konštatovali, že uvedené legislatívne zmeny nielenže neriešia identifikované problémy, ale ich dokonca môžu reprodukovat a prehľbovať. Reforma ako celok marginalizuje starostlivosť, a to má negatívne dôsledky pre všetky a všetkých, pre ktorých je starostlivosť neopomenuteľnou dimenziou života. Príčinu vidíme v neporozumení mechanizmom a faktorom, ktoré v konečnom dôsledku podmieňujú nízky sociálny status učiteľskej profesie.

Pokiaľ sa pozrieme na legislatívne zmeny učiteľskej profesie spätne zo širšieho pohľadu reformy školstva ako celku, ukáže sa, že skutočným problémom pre konštruktérov refo-

riem nie sú učiteľky a učelia a ich sociálny status, ale efektívnosť a produktivita systému školstva. Statusové záležitosti sú len sekundárne, predstavujú nástroj, resp. jeden z nástrojov, ako zefektívniť slovenské školstvo, ako z neho spravíť také odvetvie národného hospodárstva, ktoré ponúka kvalitné produkty (vzdelávanie v oblasti poznatkov, kompetencií a zručností), ktoré budú konkurencieschopné, a zároveň zaručia primeraný počet absolventov umiestniteľných na trhu práce. Cieľom nie sú konkrétni ľudia (učitelia, učiteľky alebo žiaci, študenti, študentky), ale funkčnosť systému tak, aby bol efektívny a konkurencieschopný. Vzdelanie je tovar, absolventi sú produkt. Zvyšovanie efektivity systému, jeho produktivity sa uskutočňuje tlakom na výkonnosť jeho aktérov. Zvyšovanie výkonnosti a jej efektívnosť sa kontroluje jej meraním a testovaním (počítačová, matematická, čitateľská gramotnosť). Ako však merať, testovať starostlivosť, výchovu? Hĺbkou a rozsahom hodnotovej krízy spoločnosti, testom občianskej vyspelosti, mierou participácie absolventov na správe vecí verejných, mierou aktivity občanov a občianok?

Podľa môjho názoru však práve otázky sociálneho statusu učiteľskej profesie sú tie dôležité, pretože to sú otázky spravodlivosti, o ktorú ide v procesoch sociálnych sporov, konfliktov a vyjednávanií. Učiteľkám a učiteľom ide o uznanie toho, kým a čím sú pre seba a pre ostatných členov spoločnosti. Ide im o spravodlivé uznanie, ktorého nevyhnutnou súčasťou by bolo aj spravodlivé ohodnotenie a odmeňovanie ich práce.

Za kľúčový faktor podmieňujúci sociálny status (nielen) učiteľskej profesie na konceptuálnej rovine považujem chápanie starostlivosti, ktoré sa do praktickej roviny premieňa v podobe diskusií laickej i odbornej verejnosti o obsahu učiteľskej profesie. Na jednej strane je totiž učiteľstvo všeobecne zaradované k profesiám, ktoré realizujú špecifický druh starostlivosti – najmä vo forme výchovy, a sú označované ako pomoc poskytujúce, čiže pomáhajúce profesie. Avšak na druhej strane sa stretávame s tendenciami, kedy je systémové odstraňovanie deprofesionalizácie v učiteľskej profesii spájané s jej expertizáciou redukovanou na objem absolvovaného kontinuálneho vzdelávania a nárast kvantitatívnych metód hodnotenia výkonov učiteľiek a učiteľov. Takto sa na organizačnej úrovni v konkrétnej profesijnej praxi jednoducho ignoruje a zneviditeľňuje množstvo vykonávanej práce, ktorá je len ťažko kvantifikovateľná a má charakter starostlivosti, a zároveň sa tým vytvára priestor pre cieľavedomé vynechávanie takejto aktivity z pracovnej náplne jednotlivými učiteľkami a učiteľmi. Posilňuje sa tu tak v rámci konkrétnej praxe učiteľskej profesie, ale aj vôbec v kontexte systému vzdelávania a výchovy tendencia marginalizovať starostlivosť ako jeho nevyhnutnú súčasť. Je zrejme, že toto odsúvanie aktivít starostlivosti na okraj záujmu predstavuje nielen istú formu sociálneho znevažovania starostlivosti ako činnosti a tých, ktoré/i ju realizujú, ale je nebezpečenstvom z hľadiska ďalšieho vývoja akejkoľvek spoločnosti o to viac, ak sa takáto marginalizácia deje v situácii, ktorá si starostlivosť¹² nevyhnutne vyžaduje.

Otázky obsahu výkonu učiteľskej profesie sú totiž späté s koncepciou účelu a zmyslu učiteľskej profesie, ktorá je zas naviazaná na chápanie zmyslu a účelu vzdelávania a výchovy ako celku. Ukazuje sa, že v súčasnom diskurze o potrebe a obsahu reforiem a systémových zmenách v slovenskom školstve dominuje prístup, ktorý redukuje vzdelávanie, a tým následne aj výkon učiteľskej profesie, na nástroj efektivity a konkurencieschopnosti ekonomiky, a na tovar. Snaha chápať vzdelávanie, a tým aj učiteľskú profesiu, ako nástroj sebarealizácie jej aktérov a aktéroek je zatlačaná do úzadia.

Som teda presvedčená, že nízky sociálny status učiteľskej profesie nesúvisí primárne s jej feminizáciou a deprofesionalizáciou, ako sa to prezentuje, ale predovšetkým s jej implicitným redukováním na tradičné a stereotypné chápanú starostlivosti. Stereotypné chápanie starostlivosti ako špecifického druhu aktivity, ktorá je emocionálna, neracionálna, afektívna, a teda prirodzene feminína, má potom sekundárne za dôsledok vytlačenie žien do tých priestorov či už súkromnej sféry alebo konkrétnych priestorov v rámci verejnej sféry, ktoré sú takýmto typom aktivít zadefinované. Feminizácia v prípade učiteľskej profesie pôsobí tak skôr ako katalyzátor už prítomných procesov. Nesprávne identifikované faktory a mechanizmy nízkeho sociálneho statusu vedú následne k úsilí vytesniť starostlivosť z výkonu učiteľskej profesie. Ako faktor tu pôsobí tiež konceptualizácia starostlivosti na pozadí dichotomického chápania kvantifikovateľného a nekvantifikovateľného, a tým pádom kontrolovateľného, oceneniteľného a nekontrolovateľného a neoceneniteľného. K tomu pribúda aj dichotómia medzi produktívnym a reproduktívnym ako neproduktívnym.

Považujem teda za nevyhnutné podporiť snahy o kritické premyslenie pojmu starostlivosti. Očakávam od neho reevaluáciu starostlivosti ako nedielnej a nevyhnutnej súčasťi života a ľudských aktivít na všeobecnej rovine, a zároveň identifikáciu a porozumenie špecifikám konkrétnej praxe starostlivosti v jej rôznorodosti a komplexnosti.

Iris M. Young a marginalizácia ako forma sociálneho útlaku

Pre lepšie porozumenie fenoménu marginalizácie starostlivosti v učiteľskej profesii sa pokúsim využiť koncept marginalizácie ako jednej z piatich foriem sociálneho útlaku, ktorý vypracovala I. M. Young. Útlak v jej interpretácii zahŕňa faktory prístupu k rozhodovacej moci, kultúrne aspekty a aspekty súvisiace so spoločenskou deľbou práce. „[Z]ákladní formy útlaku – vykořisťování, marginalizaci, bezmocnost, kulturní imperialismus a násilí – Young současně chápe jako kritéria pro posouzení, zda konkrétní jedinec nebo skupina je či není utlačována“ (Uhde 2010: 15).

Uvedené formy útlaku vznikajú ako dôsledok sociálnych procesov, ktoré majú štrukturálny charakter. To znamená, že sú výsledkom zamýšľaných i nezamýšľaných, koordinovaných i nekoordinovaných aktivít individuálnych i kolektívnych aktérov, ktorí sú navzájom spojení tak, že sa vnútorné ovplyvňujú prostredníctvom týchto vzťahov. Aktéri

v sociálnych štruktúrach sú teda situovaní v rôznych pozíciách s rôznou mierou možností a príležitostí, s rôznym prístupom k zdrojom, s rôznymi obmedzeniami (Young 2008: 82–83). Štrukturálne sociálne procesy produkujú štrukturálne sociálne nerovnosti, ktoré sú prejavom nespravodlivosti. „Young vykořisťování, marginalizaci a bezmocnost spojuje do určité podkategorie nespravedlností způsobených formou dělby práce ve společnosti, která omezuje materiální a sociální příležitosti k rozvinutí schopností a kvalit utlačovaných, jejichž společenské přispění není veřejně uznáno, neboť dělba práce rovněž určuje charakter, význam a ocenění jednotlivých činností.“ (Uhde 2010: 15) „Marginalizace pak vymezuje skupinu lidí, kteří jsou „nepotřební“ pro společnost zaměřenou na placenou práci – starší lidé, nezaměstnané, svobodné matky, postižené, mladé nezaměstnané z minoritních skupin, původní obyvatelé [...], nebo jejichž přínos je systematicky interpretován jako nepotřebný“ (Uhde 2010: 28, 15).

Uvažujme o učiteľkách a učiteľoch ako o štrukturálnej sociálnej skupine, keďže ich môžeme identifikovať ako „kolektív ľudí, ktorí jsou v podobném postavení ve vztahu k interaktivním a institucionálním vztahům, které podmiňují jejich příležitosti a životní šance.“ (Young 2000, cit. v Uhde 2010: 21). Ak sa oprieme o ďalšiu charakteristiku marginalizácie, ako ju vymedzuje Young, tak nám to umožní porozumieť marginalizácii starostlivosti v učiteľskej profesii ako faktora marginalizácie učiteľskej profesie ako celku v rámci trhu profesií. Dôležitým prejavom marginalizácie je závislosť, a to závislosť konceptualizovaná ako prekážka dosiahnutia plnohodnotného občianstva (srov. Uhde 2010: 28).

V prípade učiteľiek a učiteľov je nielenže znevažovanie a následné neocenenie učiteľskej práce vysvetľované neproduktívnosťou okamžitých výsledkov, neviditeľnosťou efektov, komplikovanosťou kvantifikácie výsledkov a výkonov učiteľskej práce, ktorá je tradične kritériom merateľnosti a ohodnotenia výkonu, a teda významu a ceny práce, ale aj závislosťou zdrojov použiteľných na realizáciu a ohodnotenie učiteľskej práce od ich vyprodukovania produktívnou sférou národného hospodárstva a spoločnosti. Oprávnenosť nárokov reproduktívnej sféry sa posudzuje výkonnosťou produktívnej sféry. Reprodukcia sa chápe ako závislá na produkcii, sekundárna vo vzťahu k produkcii. Dichotomické chápanie vzťahu produktívnej a reproduktívnej sféry spoločnosti spočíva v ich konceptualizácii ako absolútne odlišných, pričom produktívna sféra sa chápe ako dominantná, ako nevyhnutný predpoklad a východisko pre reproduktívnu sféru, ktorá je na nej závislá. Reprodukcia sa chápe ako neproduktívna, neposkytujúca a nevytvárajúca zdroje. Ide tu o jednostranne chápanú závislosť, odvodenosť. V súčasnej rétorike spätosti vzdelávania na všetkých stupňoch škôl s trhom práce nielenže vzdelávanie môže odvodzovať svoje nároky len od výkonnosti produktívnej výrobnnej sféry, ale dokonca legitimita jednotlivých odborov alebo škôl je určovaná ich schopnosťou umiestniť maximum svojich absolventov na trhu práce.

A hoci znie takáto požiadavka na prvý pohľad veľmi rozumne, jej extrémne napĺňanie môže mať za následok nielen obmedzovanie slobodnej sebarealizácie jednotlivcov, ale aj neschopnosť sociálneho systému vyrovnávať sa s neočakávanými faktormi. Takto mechanicky konceptualizovaný vzťah produkcie a reprodukcie má redukcionistické dôsledky – zneviditeľňuje vzájomnosť ich závislosti. Tak ako je kvalita a rozsah (kvantifikovateľnej časti) reprodukcie (uchovávaná, udržiavajúca, opravujúca, podporujúca, opatrovávajúca, ošetrovávajúca, vychováujúca,...) podmienený mierou produkcie, tak je aj intenzita, rozsah, efektívnosť a tiež inovatívnosť a kreativita produkcie (sériovej výroby, ako aj tvorby nových a jedinečných) tovarov podmienená úrovňou reprodukcie (vzdelania, výchovy – hodnotové orientácie, zdravotnej a sociálnej starostlivosti apod.). Súčasné feministické ekonómky venujúce sa tejto otázke ukazujú, že starostlivosť je produktívna, dokonca aj pokiaľ uvažujeme v kategóriách trhu, tovaru a peňažných vzťahov, ale je na ňu potrebné pozeráť ako na zdroj blahobytu a kvality života (Stiegler 2009: 29).

Nepotrebnosť ako aspekt marginalizácie sa spája a často aj zdôvodňuje nahraditeľnosťou (zastupiteľnosťou) kohoľkvek v učiteľskej profesii kýmkoľvek z radov neprofesionálov, teda ľudí bez kvalifikácie, čo sa v praxi často aj deje.¹³ Relatívne bežne sa stretávame s názorom, že učiť by mohol ktokoľvek, teda aj neprofesionál. To naznačuje, že je učiteľská profesia považovaná za nenáročnú, ľahkú, ktorú by zvládol každý, aj ten, kto nemá príslušné vzdelanie. V tejto súvislosti sa ukazuje, že otázka profesionalizmu súvisí s otázkou marginalizácie. Pripomeňme, že deprofesionalizácia učiteľskej profesie na Slovensku je identifikovaná ako jeden z negatívnych javov v slovenskom školstve. Explicitne sa o súvisi deprofesionalizácie učiteľskej profesie s jej feminizáciou nehovorí, avšak zistenia nášho výskumu CREdu poukazujú na to, že napríklad v strednom odbornom školstve v technických odboroch je s feminizáciou odborov spájaná aj klesajúca odbornosť vyučovacieho procesu (Jesenková, Sedláková Vendelová 2011). Proces feminizácie je v školstve charakterizovaný (okrem kvantitatívnych charakteristík) aj klesajúcimi profesijnými štandardami, čiže úrovňou profesionality výkonov učiteľiek a učiteľov v procese vzdelávania (Smetáčková 2005: 73; srov. Jesenková 2010a).

Argumentácia o potrebnosti, resp. nepotrebnosti, sa vedie po línií platenej a neplatenej práce, pričom v rámci platenej práce sa rozlišuje medzi produktívnou a reproduktívnou prácou, a v rámci reproduktívnej práce (lekárstvo, ošetrovateľstvo, poskytovanie starostlivosti, opatrovateľstvo, výchova a vzdelávanie – pomáhajúce profesie) sa ďalej rozlišuje medzi starostlivosťou prinášajúcou okamžitý efekt (záchrana života a zdravia, ochrana života a zdravia) a starostlivosťou, ktorej efekt je strednodobý až dlhodobý, neviditeľný, komplikovane kvantifikovateľný (výchova a vzdelávanie) a „rozptýlený“ do toho, čomu hovoríme hodnotová orientácia sociálnej skupiny, komunity, spoločenstva alebo kultúry alebo sociálny kapitál.¹⁴

Zdá sa, že pre porozumenie sociálnej perspektívy, z ktorej pramena skúsenosti učiteliek a učiteľov, potrebujeme preskúmať ešte ďalšiu formu útlaku z vymedzenia Iris Young – bezmocnosť. Bezmocnosť podľa Young „poskytuje nuancovanejší koncept inštitucionálnych vzťahů práce, ktorý odráža zmeny triedných vzťahů ve 20. storočí, ve ktorých jsou profesionálové vykořisťováni kapitalistickou třídou, ale současně těží z vykořisťování neprofesionálů. Bezmocnost je také nedílnou součástí nadvlády, bezmocní jsou ale ti na pomyslném konci řetězce hierarchických vzťahů nadvlády“ (Uhde 2010: 28–29). Z tohto hľadiska lepšie pochopíme rozdiely v sociálnom statuse rôznych profesií v rámci národného hospodárstva, ale aj v rámci reprodukčnej sféry osobitne a medzi pomáhajúcimi profesiami navzájom. Zároveň si vytvoríme priestor aj pre možné pochopenie faktorov a mechanizmov sociálnych stratégií pri presadzovaní svojich individuálnych, ale najmä skupinových záujmov.

„Bezmocnosť pak podle Young přidává další vrstvu do třídnych vzťahů a rozděluje lidi na profesionály a neprofesionály. Bezmocní signifikantně postrádají příležitosti pro rozvinutí svých schopností, postrádají autonomii v pracovním i veřejném životě a respekt v interakcích umožňující dosažení sociálního uznání.“ (Uhde 2010: 28–29) Pri stigmatizácii výkonu profesie neprofesionalitou, pri nedostatkových kritériách profesionality, napríklad pri absencii profesijných štandardov, sa učitelia/ky ocitajú v situácii bezmocných, lebo nemajú v rukách moc, ktorú by im dalo špecifické odborné poznanie. Faktory absencie špecifického poznania ako zdroja moci učiteľskej profesie môžu byť minimálne dva. Prvým môže byť skutočnosť, že samotné učenie (výchova a vzdelávanie) je vnímané (verejnosťou) ako nevyznačujúce sa nijakým špecifickým poznaním/vedením, a preto niet nijakej špecifickej moci/kompetencie, ktorú by učitelia/ky mali a ostatní by ju nemali. V druhom prípade je absencia špecifického poznania ako zvláštneho zdroja moci (a uznania) učiteľskej profesie podmienená tým, kto vykonáva učenie, pretože nemá dispozíciu dospieť/získať/vlastniť tento špecifický druh poznania a moci z neho plynúcej.

V tomto prípade sa opäť dostávame k feminizácii – ženy v učiteľskej profesii sú tým faktorom, ktorý je prekážkou jej profesionality. V predchádzajúcom prípade je potrebné pýtať sa na dominantné paradigmy vzdelávania, ktoré dnes podliehajú neoliberalnému tlaku na komodifikáciu, marketizáciu a kvantifikáciu (Vladyková 1996: 220–230). Úlohou školstva a vzdelávacieho systému je potom ponúknuť taký tovar (vzdelanie), ktorý profesionálne zabezpečí a pripraví kvalifikovaných profesionálov pre trh práce tak, aby títo v budúcnosti zvýšili inováciami a efektivitou konkurencioschopnosť ekonomiky a národného hospodárstva ako celku.

Hrozí, že učiteľ/ka, ktorý/á dnes venuje svoj čas, intelektuálnu a emocionálnu energiu vzdelávaniu rovnako ako výchove detí vo svojej triede, môže byť z hľadiska budúcnosti školy – firmy, trhu práce a testovania výkonov učiteľskej i žiackej práce (vedomostí) neefektívny/a. Už dnes v spoločnosti jednostranne nasmerovanej na ekonomizáciu – posu-

dzovanie hodnoty jedinca podľa jeho ceny, čiže mzdy – je považovaný/á za tú, ktorý/á nemá žiadnu moc, je slabý/á. Každá neprofesionalita ju robí ešte slabšou, ešte bezmocnejšou. Učiteľky a učitelia by teda predstavovali profesiu, sociálnu skupinu, ktorých profesijná identita im neposkytuje ten typ uznania, ktorý má byť/ je dostupný iným profesiám. Zároveň však v spoločnosti, pre ktorú sa niektoré typy profesionality vyznačujú prístupom k takej moci, ktorá im umožňuje využívať/zneužívať ju k útlaku iných sociálnych skupín (neprofesionálov – viď napríklad vzťah lekár – pacient), má deprivácia spôsobená odopretím uznania vyplývajúceho z profesijnej identity ako príslušnosti k profesijnej sociálnej skupine synergický efekt.

Ak profesionalita predstavuje zdroj moci, tak aj kritériá profesionality sa stávajú predmetom zápasu o uznanie a spravodlivosť. Ich konštruovanie a posudzovanie by malo byť teda vystavené kritickému skúmaniu nielen zvnútra profesie, ale i zvonka, a pri porovnávaní profesií navzájom. To si vyžaduje u nás zatiaľ absentujúcu transdisciplinárnu a interdisciplinárnu verejnú diskusiu. Zanedbávanie uvedených otázok je podmienené aj obavami o narušenie sociálneho pokoja a zmiery, avšak ako sa ukazuje najmä v súčasnej slovenskej sociálnej realite, tabuizovanie a ne-transparentnosť nenapomáha udržať sociálny zmier, ale skôr naopak.

Podľa Young každá z uvedených foriem útlaku môže zahŕňať tak distributívne, ako aj kultúrne nespravodlivosti. Pre odstránenie útlaku teda nie je postačujúca iba zmena princípov prerozdelenia. (Nestačí zvýšiť platy vo feminizovanej profesii; napokon akékoľvek zvýšenie sa odvíja od uznania nároku na zvýšenie miezd a zdrojov, čiže uznanie a distribúcia materiálnych zdrojov sa vzájomne podmieňajú).¹⁵ Pritom všetkom by však spravodlivá distribúcia zdrojov, a to tak finančných, ako aj časových, a iných zdrojov uznania (benefitov, príležitostí, privilégií napríklad aj vo forme starostlivosti o psychické a fyzické zdravie poskytovateľov starostlivosti) mala zahŕňať aj rôzne skupiny aktérov/aktérok v rámci samotných pomáhajúcich profesií, nech už je to v školstve alebo v zdravotníctve. Zároveň by spravodlivá distribúcia zdrojov mala byť prepojená so spravodlivou distribúciou bremien a záväzkov, ktoré sú nevyhnutnou súčasťou výkonu konkrétnej profesie (napr. distribúcia administratívnej záťaže).

Selma Sevenhuijsen a starostlivosť ako sociálna, morálna a politická prax

Koncepciu S. Sevenhuijsen som si vybrala, pretože sa jej darí narúšať súčasnú dichotomickú konceptualizáciu starostlivosti v mnohých aspektoch, ktoré sme už uviedli. Usiluje o prepojenie feministickej etiky a rodových teórií v novej politickej koncepcii etiky starostlivosti, keď starostlivosť chápe ako sociálnu, morálnu a politickú prax. Zdanlivo jednoduchá charakteristika odkazuje na významné zmeny vo vzťahu k tradičnému chápaniu starostlivosti. Starostlivosť chápe totiž ako prax, pri ktorej sú konanie, cítenie a mysle-

nie jedno. Zároveň ako prax je starostlivosť vždy nevyhnutne situovaná – uskutočňuje sa v konkrétnom čase a priestore, konkrétnymi ľuďmi, konkrétnym ľuďom a v konkrétnom sociálnom a fyzickom prostredí. Práve dôraz na starostlivosť ako prax, a teda konanie, umožňuje vyháňať sa prílišnej abstraktnosti pri konceptualizácii starostlivosti (Sevenhuijsen 1998: 119).

Zároveň si to vyžaduje venovať pozornosť teórii konania a prihliadať na morálne aspekty starostlivosti pochopenej ako konanie.¹⁶ Sevenhuijsen vychádza z konceptu sociálnej praxe Sary Ruddick,¹⁷ ktorá ju definuje ako „kolektívne ľudské aktivity vyznačujúce sa cieľom, ktorý ich identifikuje, a následnými požiadavkami na praktikujuúcich zviazaných k uvedeným cieľom.“ Avšak v porovnaní s Ruddick zdôrazňuje existenciu konfliktných a súťažiacich pojmov starostlivosti, ktoré vyplývajú z faktu, že konkrétne motivácie v sociálnej praxi starostlivosti nemusia byť vždy odvodené z naliehavosti ochraňovať závislých ľudí pred zraniteľnosťou. Starostlivosť o druhých môže byť vedená aj menej vznešenými motívmi, ako napríklad snahou manipulovať alebo kontrolovať druhých. Starostlivosť teda zohráva svoju úlohu aj v mocenských stratégiách (Sevenhuijsen 1998: 20–21). Na druhej strane ani dobré motívy v pozadí výkonu starostlivosti nemusia byť zárukou kvalitne poskytovanej starostlivosti, čiže dobrého výsledku. Môžu viesť k nevhodnej ochrane alebo dokonca ku paternalizmu.

Sevenhuijsen svoju koncepciu starostlivosti chápe ako transformatívnu stratégiu sociálnoliberálnej politickej perspektívy (pozri Moser 1999: 119). Stojí tak v kritической pozícii voči komunitaristickej koncepcii vychádzajúcej z A. MacIntyry,¹⁸ podľa ktorého sociálna prax je formou ľudskej kooperácie, v ktorej sa uskutočňujú vlastnosti a cnosti sledujúce štandard dokonalosti patriaci k tejto praxi. Z jeho pohľadu morálna prax je vecou kultivovania a praktizovania morálnych cností. Jeho koncepcia tak kladie na sociálnu prax vysoké morálne požiadavky.

Podľa Sevenhuijsen, pokiaľ chceme dosiahnuť hlbšie porozumenie morálnych dimenzií starostlivosti a starostlivosti ako zdroja morálneho a politického usudzovania, mali by sme rozpracovať širšiu a diverzifikovanejšiu perspektívu starostlivosti ako formy ľudskej činnosti (Sevenhuijsen 1998: 24). Je nevyhnutné chápať schopnosť poskytovať a prijímať starostlivosť ako zdroj, na základe ktorého aktéri sociálnej praxe vyvíjajú svoje aktivity, podobne, ako sú takýmto zdrojom peniaze, vplyv, odbornosť, zručnosť alebo znalosti. Prístup k zdrojom starostlivosti je podmienený sociálnymi vzťahmi a mocenskými procesmi sociálnej, ekonomickej a politickej povahy. Deliace čiary, odlišnosti v starostlivosti (v miere jej poskytovania a v miere jej prijímania) sú podľa Sevenhuijsen silne poznačené rodom, triedou a etnicitou. Z tohto hľadiska by sme mohli prístup Sevenhuijsen označiť ako štruktúrally podobne ako u Young. Zároveň uvažovanie o starostlivosti ako o zdroji vytvára priestor pre spochybnenie dichotómie produktívneho a neproduktívneho reprodukcie. Starostlivosť ako zdroj je produktívna,

keďže sama produkuje zdroje – napríklad psychické a fyzické zdravie, energiu, sociálny kapitál v podobe komunikatívnych a iných sociálnych zručností a kompetencií, poznatky a schopnosť orientácie v živote a svojom prostredí – ktoré opätovne môžu produkovať ďalšie zdroje (financie, prestíž, uznanie, moc, kvalitný život).

Sevenhuijsen kritizuje tradičnú stereotypnú konceptualizáciu starostlivosti ako inštinktívnej dispozície, schopnosti a vlastnosti žien, na ktorú by sa dalo vždy spoľahnúť. Nielenže chápe starostlivosť ako morálnu prax, teda konanie, ktoré je tradične chápané ako intencionálne (ako zámeraná činnosť) a ktorému predchádza usudzovanie a voľba, ale dokonca rozširuje koncept morálnej aktivity za hranice individuálneho konania, ktoré by bolo výlučne výsledkom vedomého rozvažovania. Chápe totiž starostlivosť ako morálnu prax, ktorá je komplexom tak individuálneho cieľavedomého, ako aj nerefektovaného konania. Jej koncepcia prax chápe nielen ako komplex akcií, ale aj reakcií. Umožňuje tak vidieť ambivalentnú povahu, rôznorodosť a komplexnosť výkonu starostlivosti. Starostlivosť je tak možné vidieť aj ako sociálnu inštitúciu, ale aj ako skúsenosť.

Opierajúc sa o heterogenitu verejnej sféry, kladie dôraz na diverzitu sociálnych praxí a situácií z perspektívy starostlivosti. Upozorňuje na skutočnosť rôznych praxí starostlivosti so svojimi špecifikami, v ktorých sú roly aktérov starostlivosti, čiže poskytovateľov a príjemcov nestabilné, rôzne, premenlivé. Práve perspektíva konkrétnej a rôznorodej praxe narúša príliš pevné delenie, nemennosť (rolí) medzi poskytovateľmi starostlivosti na jednej strane a príjemcami starostlivosti na druhej strane. Rigiditu týchto vzťahov na konceptuálnej rovine považuje za faktor komplikovanej interakcie medzi aktérmi starostlivosti, čiže tými, ktorí majú potreby (príjemcovia), a tými, ktorí majú zodpovednosť (poskytovatelia). Redukcionizmus dichotómie pomáhajúcich a tých, ktorí pomoc potrebujú, konštruuje jednostranný obraz ľudskej prirodzenosti, v ktorom len sebestačný jednotlivec môže byť morálnym subjektom vhodným pre politický život, zatiaľ čo závislý subjekt – závislý od príjmu starostlivosti/pomoci – je ako zraniteľný neschopný autonómnej, a teda morálnej existencie, a tak je pre občiansky a politický život nevhodný.

Poukazuje na skutočnosť, že ľudia s mocou sú častejšie v pozíciách príjemcov alebo žiadateľov starostlivosti, než tých, ktorí ju poskytujú. Na druhej strane ľudia s menšou sociálnou mocou sa častejšie ocitajú v situáciách, v ktorých poskytujú starostlivosť bez moci ovplyvniť dostatočne podmienky a prostriedky jej poskytovania, a často ich nie je vidieť a počuť. Avšak aj vo vzťahoch relatívnej bezmocnosti ľudia dokážu vyvíjať efektívne a adekvátne spôsoby správania tak, že sú schopní zvládnuť morálne dilemy a nachádzať spôsoby riešenia zložitých morálnych otázok. Práve preto je podľa Sevenhuijsen potrebné pristupovať ku skúmaniu starostlivosti z perspektívy prijímateľov a poskytovateľov starostlivosti a pokúsiť sa vytvárať rétorický a diskurzívny priestor pre morálne príbehy tých, ktorých prax starostli-

vosti je marginalizovaná v dominantných diskurzoch (Sevenhuijsen 1998: 24).

Vidieť starostlivosť ako prax umožňuje sústrediť pozornosť na tých, ktoré/í sa starajú, vykonávajú starostlivosť ako na sociálnu skupinu, pre ktorú je starostlivosť sociálnou perspektívou, z ktorej kladú otázky, reflektujú skúsenosti. Práve z perspektívy konkrétnej praxe starostlivosti – v našom prípade učiteľskej profesie – možno spochybniť dichotomické vylučovanie sa moci a starostlivosti, ako dvoch protikladných kategórií a fenoménov. Zároveň možno zachytiť konkrétnu mieru moci a starostlivosti identifikáciou pozícií aktérov, ktorí získavajú a profitujú z príležitostí, ako aj tých, ktorí strácajú a sú konfrontovaní s prekážkami a obmedzeniami pri sebarealizácii sa prostredníctvom svojej profesie.

Ešte niekoľko poznámok k vzťahu moci a starostlivosti

Ako upozorňuje Zuzana Kiczková, reinterpretácia a reevaluácia starostlivosti sa nedá oddeliť od premyslenia vzťahu medzi verejnou a súkromnou sférou (Kiczková 2011: 22). Dualistická a dichotomická štruktúra vzťahu starostlivosti a moci, ktorá bola konštituovaná historicky a kultúrne podmieneným prehĺbením dualizmu verejného a súkromného a jeho postupnou dichotomizáciou na konceptuálnej rovine, viedla k redukcionizmu, ktorý podporuje esencionalistické chápanie starostlivosti i moci ako jej protikladu.

Esencionalizmus má za dôsledok častú idealizáciu starostlivosti, jej romantizáciu ako činnosti očistenej od moci, zbavenej násilia. Normatívny tlak takejto idealizácie má za dôsledok obraz starostlivosti spojený so sebaobetovaním. Na druhej strane moc je démonizovaná vďaka násiliu a manipulácii, s ktorou je stotožňovaná (Olsen 1999).

Za skutočne zhubný dôsledok uvedených procesov považujem opomínanie, prehliadanie mocenských aspektov starostlivosti v jej reálnom výkone – v praxi starostlivosti. To spätne predstavuje faktor umožňujúci, a dokonca podporujúci násilie a zneužívanie moci pri výkone starostlivosti. Na druhej strane objekt starostlivosti, resp. subjekt, o ktorý sa niekto stará, ponímame ako bezmocný, odkázaný na pomoc iných, absolútne závislý. Bezmocnosť môže mať za následok stratu sebaúcty, ale aj rezignáciu na akúkoľvek aktivitu ako schopnosť konať a pôsobiť na seba a svoje prostredie.

Stereotypné chápanie starostlivosti ako pomoci mocných bezmocným sa prejavuje aj pri paternalistickom prístupe poskytovania sociálnej starostlivosti, ktorého ochranárstvo ďalej reprodukuje a prehľbuje na jednej strane bezmocnosť a závislosť slabých,¹⁹ ale zároveň aj podporuje sociálny parazitizmus – zneužívanie moci bezmocnými, starostlivosti tými, ktorí ju prijímajú.

Vzájomná izolácia moci a starostlivosti v konceptuálnej rovine znemožňuje vidieť ambivalentnosť, komplexnosť, mnohorozmernosť tak starostlivosti, ako aj moci. Zároveň komplikuje riešenie otázok spravodlivosti. Spravodlivosť, odstraňovanie nerovnosti si nevyhnutne vyžaduje identifikovať mieru zodpovednosti jednotlivých subjektov, jednot-

livých aktérov za konkrétny stav sociálnej reality, a zároveň zdroje, čiže príležitosti a obmedzenia, ktoré predstavujú moc i starostlivosť, pre uskutočnenie sociálnych zmien. Nástroje, ktoré teda potrebujeme, aby sme boli schopné/í formulovať účinné stratégie uznania starostlivosti, pochádzajú z kritickej teoretickej reflexie špecifických konkrétnych praxí starostlivosti a čerpajú zo skúseností, postojov a reflexie jej aktérov a aktérov. Konkrétne špecifické praxe starostlivosti nám môžu poskytnúť ten najzásadnejší materiál pre spochybňovanie a narúšanie dichotómií, na ktorých stavia deľba práce, ktorá ich znevýhodňuje. Zároveň sú to práve konkrétne aktérky a aktéri starostlivosti, v ktorých skúsenostiach, postojoch a reflexiách môžeme nachádzať príklady, motivácie a nápady stratégií ako vzdorovať štruktúram reprodukujúcim nespravodlivosť vo forme marginalizácie starostlivosti, no najmä ako ich meniť.

Literatúra

- Bačová, V. 2005. „Prečo ženy prijímajú svoje znevýhodnenia v spoločnosti? Rôzne podoby používania a vnímania moci. Pp. 49–63 in Cviková, J., Juráňová, J. *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava: Občan a demokracia & Aspekt.
- Béřeš, M., Bosá, M., Bosý, D., Filadelfiová, J., Minarovičová, K. 2009. *Učiteľky a riaditeľia. Rodová nerovnosť a rodová segregácia na stredných odborných školách*. Prešov: EsFem.
- Bosá, M., Béřeš, M. (ed.). 2011. *CREdu: Rodová rovnosť v prostredí stredných odborných škôl. Záverečná správa z výskumu*. CD-Rom, Prešov: EsFem.
- Filadelfiová, J. 2007. *Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce*. Bratislava: IVO.
- Hoagland, S. L. 1995. „Morálna revolúcia: od antagonizmu k spolupráci.“ *Aspekt*, č. 1: 4–13.
- Jesenková, A. 2010a. „Reforma školstva, feminizácia a marginalizácia starostlivosti.“ 21 p. in Béřeš, M., Bosá, M., Minarovičová, K. (eds.). *Rodová rovnosť v procese prípravy na povolanie : zborník vystúpení na konferencii*. Bratislava 18.–19. novembra 2010. Prešov: EsFem.
- Jesenková, A. 2010b. *Analýza legislatívy SR v oblasti výchovy a vzdelávania z rodového pohľadu*. [online] [cit. 7. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.esfem.sk/UserContent/File/Analýza%20legislatívy%2021_na%20web.pdf>.
- Jesenková, A., Sedlák Vendelová, N. 2011. „Učiteľky a učiteľia priamou rečou.“ 162 p. in Bosá, M., Béřeš, M. (ed.) 2011. *CREdu: Rodová rovnosť v prostredí stredných odborných škôl. Záverečná správa z výskumu*. CD-Rom, Prešov: EsFem.
- Kiczková, Z. 2011. „Kategórie verejného a súkromného pri analýze mocenskej asymetrie rodov. Retrospektívy a perspektívy.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 1: 13–24.
- Moser, M. K. 1999. „Starostlivosť bez hierarchie. Rozhovor so Selmou Sevenhuijsen.“ *Aspekt*, č. 2: 118–120.
- Olsen, F. 1999. „Rodina a trh: Ideológia a právna reforma.“ *Aspekt*, č. 2: 5–6.

- Sevenhuijsen, S. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care. Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London, New York: Routledge.
- Smetáčková, I. 2005. „Gender a školství.“ Pp. 73–79 in Smetáčková, I., Vlková, K. (eds.). *Gender ve škole*. Praha: OSF.
- Stiegler, B. 2009. „Opatrovateľská práca: príklad z Nemecka.“ Pp. 23–31 in Cviková, J. (ed.). *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava: Aspekt.
- Uhde, Z. 2010. „Kritická teória Iris M. Young: analýza štruktúrnych nespravodlností a genderu.“ Pp. 9–40 in Young, I. M. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.
- Vladyková, L. 1996. „Je racionalita maximalizácie našim osudom?“ Pp. 220–230 in Mihina, F. (ed.). *Moderná racionalita II*. Košice: UPJŠ.
- Young, I. M. 2008. „Odpovednosť a globálna spravodlivosť: model zodpovednosti založený na sociálnych vzťahoch.“ Pp. 68–106 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.

Poznámky

- 1** Nielen z dôvodu, že v tomto konkrétnom prípade som sa podieľala na feministickom, čiže angažovanom výskume, chápem aj skúmanie ako prejav starosti a starostlivosti o svoje prostredie.
- 2** Projekt CREdu je výskumný projekt realizovaný OZ EsFem s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0726–07 v rokoch 2008–2010. Projekt mal tri výskumné etapy. 1. Obsahová analýza dokumentov – legislatívy, kurikul a kvantitatívna analýza webových stránok stredných odborných škôl na Slovensku, 2. kvantitatívny reprezentatívny výskum realizovaný formou dotazníkového šetrenia (zber dát realizovala agentúra FOCUS) medzi učiteľkami a učiteľmi, a 3. kvalitatívny výskum realizovaný formou fokusových skupín a individuálnych rozhovorov s učiteľkami a učiteľmi.
- 3** To je dôvodom, prečo v prípade, pokiaľ hovorím o zisteniach, ktoré sú výsledkom práce výskumného tímu projektu CREdu a ktoré boli ako také tímom akceptované, hovorím v pluráli. V prípade, že ide o moje osobné hypotézy, presvedčenia a reflexie, hoci vznikli aj v procese tímovej spolupráce, interakcie a komunikácie, vyjadrujem sa v singulári.
- 4** Využili sme formu dotazníkového šetrenia.
- 5** Použili sme koncept tzv. zakotvenej teórie a otvoreného kódovania pri zbere a interpretácii dát. Dáta sme zbierali formou individuálnych a skupinových rozhovorov s učiteľkami a učiteľmi SOŠ v troch regiónoch Slovenska (východ, stred a západ Slovenska).
- 6** Viac o metodológii a zisteniach projektu CREdu pozri Bosá, Béreš eds. 2011.
- 7** Na tomto mieste som stála pred dilemou dvoch alternatívnych postupov štruktúracie textu: 1. prezentovať najprv nástroje a potom ich použiť pri porozumení predmetu skúmania, alebo 2. oprieť sa o konkrétnu výskumnú skúsenosť

a jej konceptualizáciu, a tú následne postaviť do svetla vybraných konceptuálnych nástrojov. Druhý prístup som zvolila, pretože reálne tak sa uskutočnilo skúmanie, ktoré sa snažím reflektovať. Starostlivosť totiž nebola predmetom pôvodného výskumného projektu, ona – zistenia týkajúce sa starostlivosti – z neho „vypadla“ ako „vedľajší nezamýšľaný produkt“. Určite však stojí za povšimnutie, ako pri skúmaní rodovej segregácie a delby práce, ktoré predmetom výskumu CREdu boli, výskumníčky/výskumníci získajú poznatky, resp. formulujú teóriu o starostlivosti.

8 Zákon NR SR č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých ďalších zákonov, ďalej len učiteľský zákon.

9 Zákon NR SR č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 390/2011 Z.z. (tzv. učiteľský zákon).

10 Novelizáciou tzv. učiteľského zákona v novembri 2011 bola zrušená sedemročná lehota na platnosť príplatku za získané kredity. Ak by učelia príplatok za kredity získali raz, platil by im navždy. Účinnosť tohto opatrenia však poslanci stanovili až na 1. 1. 2013, aby sa vláda, ktorá vzošla z predčasných marcových volieb (2012), mohla rozhodnúť, či chce lehotu ponechať alebo odstrániť. [online]. Dostupné z: <<http://www.sme.sk/c/6107201/vacsina-ucitelov-si-od-noveho-roka-prilepsi-k-platu-o-dve-percenta.html#ixzz1kyiPxSxu>>.

11 Pozri zákon NR SR č. 317/ 2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých ďalších zákonov § 53 – 55. Pozri tiež Jesenková 2010b. Marginalizácia starostlivosti o zdravie učiteľiek a učiteľov sa potvrdila aj tým, že po protestoch učiteľskej verejnosti z jesene minulého roka (2011), sa pedagógovia dohodli s vládou na zvýšení svojich platov od januára 2012 o v priemere 5,7 % (reálne 9–60 eur), avšak zdrojom prostriedkov na uvedené zvýšenie budú podľa novely učiteľského zákona finančné prostriedky, ktoré podľa pôvodného znenia zákona mali byť poskytnuté na starostlivosť o zdravie učiteľov (rekondičné pobyty) od roku 2012.

12 Starostlivosť chápem ako všeobecnejší pojem vo vzťahu k výchove.

13 V Konceptii rozvoja výchovy a vzdelávania (projekt „Milénium“) sa uvádza, že v súčasnosti až 34,78 % vyučovacích hodín na základných a stredných školách sa odučí nekvalifikovane. Na základných školách spĺňa kvalifikačné požiadavky iba 70,68 % učiteľov, pričom v niektorých okresoch na prvom stupni pôsobí viac ako polovica nekvalifikovaných učiteľiek. Na stredných školách je kvalifikovanosť iba 68,96 % a na špeciálnych školách je najhoršia – len 46,65 % je kvalifikovaných pracovníkov. Kvalifikovanosť vyučovania anglického jazyka na ZŠ je len 52,86 %, nemeckého jazyka 58,78 %. [online]. Dostupné z: <<http://www.cpk.sk/web/dokumenty/krvv.pdf>>.

14 V súvislosti s protestmi učiteľskej verejnosti na jeseň 2011 na Slovensku sa v médiách objavila správa o štatisticky podloženej nepotrebnosti viac ako 5000 učite-

lov na Slovensku. „... máme prebytok približne 5000 učiteľov.“ [online]. Dostupné z: <<http://www.slovenskyrozhlad.sk/opr%C3%A1vnen%C3%A9-po%C5%BEiadavky-%C4%8Dite%C4%BEov,425.html>>.

15 Zuzana Uhde v tejto súvislosti upozorňuje na odlišnosti v chápaní Iris Young a Nancy Fraser. „Na rozdiel od Nancy Fraser, ktorá definuje ekonomické a kultúrne nespravodlnosti jako odlišné formy, ktoré vyžadujú odlišné formy nápravy prostredníctvom redistribúcie alebo uznávaní, Young chápe boje o uznávaní jako integrálnu súčasť úsilia o odstránenie útlaku vo všetkých jeho formách, teda jak útlaku prameňom ze spoločenskej dělby práce, tak útlaku zakotveného v kultúrnych vzorciach.“ (Uhde 2010: 16–17)

16 Sevenhuijsen upozorňuje, že diskusia o starostlivosti vo feministickom myslení sa tradične viedli skôr okolo pojmu identity, pričom podľa nej by sa mali sústreďovať viac okolo pojmov konania a morality (Sevenhuijsen 1998: 26).

17 Feministická filozofka známa svojou analýzou praxe matersťva. Autorka knihy *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace* (1989).

18 Predstavitel komunitaristickej politickej a morálnej filozofie a etiky cností. Autor práce *After Virtue* (1981).

19 Status chránenej osoby v tzv. učiteľskom zákone na Slovensku je prejavom takto chápanej starostlivosti. Pozri Bačová 2005; Hoagland 1995.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012

Mgr. Adriana Jesenková, Ph.D. je absolventkou Filozofickej fakulty UK v Bratislave v odbore história a filozofia. V roku 2004 obhájila dizertačnú prácu v odbore systematická filozofia. Pracuje ako odborná asistentka na Katedre aplikovanej etiky na FF UPJŠ v Košiciach, kde prednáša filozofické disciplíny a sociálnu etiku. Ako výskumníčka pôsobí v občianskom združení EsFem zameranom na rodový výskum a rodovo citlivú výchovu. Svoj odborný záujem sústreďuje na feministickú morálnu filozofiu, otázky vzťahu starostlivosti, moci a spravodlivosti. Korešpondenciu zasielajte na adresu: adriana.jesenkova@gmail.com.

NEVIDITELNÁ PRÁCE ANEB ŽENY MIGRANTKY NA SVÉ VLASTNÍ CESTĚ.

ROZHOVOR S MAGDALOU DE GUSMÃO,
ZAKLADATELKOU OBČANSKÉHO SDRUŽENÍ
COMUNIDÁRIA V PORTUGALSKU¹

Magdala de Gusmão pochází z Brazílie a do Evropy přišla poprvé před šesti lety. V Brazílii absolvovala bakalářská studia v oboru podniková ekonomika – finance a marketing na Fundação Getúlio Vargas a později v oboru finance a marketing na Univerzitě v São Paulo. Pracovala jako profesorka ve Fundação Raimundo Marinho. Dále absolvovala roční kurz sociální ekonomie na Univerzitě Complutense v Madridu. Sdružení ComuniDária založila v lednu 2008 v Lisabonu společně se svým druhým manželem a jeho matkou. ComuniDária je občanské sdružení, které se zasazuje o důstojné pracovní podmínky migrantek v Portugalsku. Protože nejčastějšími pracemi, které migrantky ze třetích zemí v Portugalsku vykonávají, jsou pomocné práce v kuchyni, práce v úklidových firmách, v pohostinství a hlavně domácí práce, stala se ComuniDária na základě těchto okolností občanským sdružením migrantek domácích pracovníků.

Šárka Zelenková: Paní Magdalo, co Vás přivedlo do Portugalska a co Vás přimělo založit ComuniDária?

Magdala de Gusmão: To je asi nejtěžší otázka. Žila jsem v Brazílii, kde jsem pracovala v administrativě a na částečný úvazek jako profesorka na univerzitě, v té době jsem již měla pětiletého syna. Žili jsme celkem slušně. Můj manžel, který je účetní, však nebyl spokojen, chtěl něco lepšího a byl přesvědčen, že v Portugalsku bude mít více příležitostí a lepší podmínky. Rozhodl se proto emigrovat. Já jsem vždy přemýšlela o tom, že by možná nebylo špatné vyzkoušet si život, případně studia v zahraničí. Manžel se takto rozhodl a já chtěla, aby rodina byla pohromadě, tak jsem po čase odešla za ním. Vůbec to ale neprobíhalo tak, jak jsem si představovala. Mohu říci, že jsem studovaná a informovaná žena, a myslela jsem si, že mě toho nemůže jako imigrantku mnoho překvapit, ale to jsem se mýlila. Když jsem přijela na místo, nic nebylo dobře zorganizováno a situace se celkově zkomplikovala. Přijela jsem s turistickým vízem a nenašla jsem práci, manželství se rozpadlo. Během krátké doby jsem se ocitla v nelegálním postavení: vízum mi vypršelo, procházela jsem rozvodovým řízením, usilovala o svěřeni syna do péče, byla jsem bez zaměstnání a hledala ubytování. Tam někde lze také hledat první pohnutky, které mě pak v budoucnosti vedly k založení ComuniDária. Ve specifické situaci, ve které jsem se ocitla, jsem hledala pomoc u různých institucí, ale komplexní podporu jsem ni-

kde nenašla. Ne že by někdo mou situaci snižoval, to ne, ale nenašla jsem odpověď. Musela jsem se tedy rychle rozhodnout, jak budu situaci řešit sama. Musela jsem dále usilovat o získání syna do své péče a zároveň jsem musela odejít z bytu a pořad jsem neměla práci. Hledala jsem zaměstnání na inzerát v novinách a našla jsem práci jako recepční v jednom rodinném hotelu v Sintře za Lisabonem, kde nabízeli i ubytování. Nebylo jednoduché přesvědčit je, aby mě přijali i se synem, ale nakonec se mi to podařilo dojednat. Hned po prvním dni v novém zaměstnání jsem pochopila, že se nejedná o práci na recepci, ale o místo domácí pracovnice s bydlením u zaměstnavatele (tzv. interní domácí pracovnice). Tuto práci jsem vykonávala tři měsíce, byla to skutečně dramatická zkušenost. Prošla jsem si všemi nesnázemi domácí pracovnice cizinky žijící u rodiny zaměstnavatele, bojem o získání písemné pracovní smlouvy, abych mohla svůj pobyt v zemi legalizovat, bojem o stanovení jasné pracovní doby a omezení hodin. Bylo to skutečné vězení, téměř jsem nemohla opouštět místo, kde jsem pracovala. Tato velice tvrdá zkušenost, byť trvala jen tři měsíce, mě později vedla k založení ComuniDária. Ze svízelné situace mě zachránily dvě kamarádky. Vrátila jsem se zpět do Brazílie i se synem, podařilo se mi po měsících vyjednávání získat svolení otce. Vrátila jsem se domů, měla jsem za sebou životní projekt, který zkrachoval – rozpadlé manželství. Byla to pro mě ponižující situace, navíc se mi v Brazílii nepodařilo znovu získat práci. Dlouho jsem uvažovala, co dál, a nakonec jsem se rozhodla vrátit do Evropy, kde jsem měla otevřený proces regularizace. Podařilo se mi získat částečné stipendium na univerzitě v Madridu na roční kurz sociální ekonomiky. O finanční pomoc jsem také požádala rodinu. V této době byl rovněž schválen můj projekt „Sociální mobilita žen migrantek ve Španělsku“, v jehož rámci jsem o víkendech pořizovala v takzvaných telefonních centrech (místo s kabinami, odkud je možné telefonovat levně do třetích zemí) rozhovory s migrantkami. Během tohoto madridského pobytu jsem poznala svého druhého muže, Portugalce, s nímž jsem po ukončení kurzu odjela do Portugalska. Osud mě tedy znovu přivedl do této země. Zde jsem pokračovala ve své investigativní práci, která navazovala na předchozí výzkum sociální mobility migrantek. V Portugalsku jsem realizovala bez jakékoli finanční podpory průzkum s 80 ženami různých národností a profesí. Výsledky byly stejné jako v případě migrantek ve Španělsku. Maxi-

mální sociální mobilita migrantek, a to ještě v lepším případě, spočívá v postupu z nejvíce nejistých zaměstnání, jako je interní domácí pracovnice, na místo prodavačky v obchodě. Jiná sociální mobilita u migrantek neexistuje. Začala jsem také pracovat jako dobrovolnice v oblasti poskytování poradenství cizinkám, které potřebovaly radu ohledně více či méně závažných problémů: od pracovní smlouvy po pracovní vykořisťování a obchodování s lidmi. Projekt se líbil dvěma katolickým církvím, a tak jsem začala pracovat u nich. Nakonec jsem se rozhodla dělat práci na institucionalizovanější úrovni a založila ComuniDária. To bylo možné jen díky novému opatření č. 111 tehdejší sociálně-demokratické vlády, která významně usnadnila zakládání občanských sdružení ve zjednodušené formě zvané SIMPLEX. ComuniDária je pro mě osobní realizací, reakcí na osobní zkušenost, zároveň i profesní realizací, neboť můj zájem se vždy ubíral ke studiu sociálně-ekonomických nerovností mezi lidmi a ComuniDária je sdružení, které bojuje proti sociálním nerovnostem ve společnosti. ComuniDária je pro mě osobním vítězstvím v tom, že jsem dokázala špatnou zkušenost proměnit v něco pozitivního, nezůstat v pozici trpícího, ale jít dál. A bývalo se mi to mohlo jednoduše stát, stává se to mnoha ženám, že zůstanou traumatizovány a nejdou dál.

Šárka Zelenková: Nemůžeme hovořit obecně o migrující ženě či migrujícím muži, protože každý jednotlivec je vždy situován v matici třídních, etnických a věkových vztahů. Co se týče domácích pracovníků, studie profesora Pierra Guibentifa z Univerzity Lisabonské univerzity (ISCTE-IUL) „Domestic Work and Domestic Workers Interdisciplinary and Comparative Perspectives“ ukazuje odlišné zkušenosti domácích pracovníků převážně na základě etnického původu. I přesto bych se Vás chtěla zeptat, zda ze své zkušenosti můžete popsat obecné nejčastější problémy domácích pracovníků. A naopak, zda můžete uvést ty, které jsou odlišné na základě etnické příslušnosti či věku?

Magdala de Gusmão: Ano, podle mě existuje jeden problém, který je společný všem migrantkám pracujícím v domácnostech bez ohledu na jejich etnický původ či věk, a to je neinformovanost a na ni navazující dezinformovanost. Ženy nemají absolutně žádnou znalost místní legislativy týkající se domácí práce, která má velká specifika. Některé ženy jistou představu o zákonech mají na základě znalostí právních předpisů ve své zemi, ale tato znalost jim v Portugalsku k ničemu není. Následně získávají mylné informace ze svého okolí, od jiných migrantek. Tyto informace jsou zcela zmatené a celou situaci ještě více komplikují. Informace správné, srozumitelné a zveřejňované prostřednictvím oficiálních kanálů neexistují. Informační brožury nenaleznete ani na oddělení cizinecké policie, pouze na webu Správy sociálního zabezpečení existuje zmínka a citace zákona o domácí práci, což je ovšem informační kanál, ke kterému se žádná domácí pracovnice nedostane, proto-

že nepoužívá internet, ani se na něm nedokáže orientovat. Domácí práce je neviditelná a není na pořadu dne žádné z vlád v této zemi. Spolehlivé a srozumitelné informace je možné získat jen od několika nevládních organizací, ke kterým se ale ženy dostanou, až když se ocitnou ve složité situaci, pokud vůbec. Teprve když nedobrovolně přijdou ze dne na den o práci, když pracují nepřetržitě 14 hodin denně, když jim byly odebrány dokumenty a upřeno právo vycházet z domu, když zjistí, že jejich zaměstnavatel za ně neodváděl zdravotní a sociální pojištění, a nemají tak nárok na podporu v nezaměstnanosti či v nemoci, že nedostávají ani minimální mzdu, a nemohou se tedy pokusit o legalizaci pobytu, začínají hledat pro svou situaci řešení a pít se po informacích. Ženy nevědí nic o možnosti dvou typů odvodů, netuší, že nižší odvody znamenají nemít nárok na podporu v nezaměstnanosti a nemocenskou. To zjistí, až když onemocní nebo ztratí práci a ocitnou se ze dne na den bez jakékoli sociální ochrany. Neexistuje tu žádná prevence. Mluvím tady samozřejmě o případech, kdy ženy vůbec zjistí, že je něco špatně, protože v celém Portugalsku pracují migrantky jako domácí pracovnice v podmínkách, které jsou zcela nekorektní, a nenapadne je, že by to mělo být jinak.

Co se týče specifických problémů, tak bych nejdříve uvedla ženy z Brazílie, které jsou největší migrantskou skupinou v Portugalsku a mají své specifikum, protože ženy imigrují více než muži. Tyto ženy přicházejí v posledních deseti letech, je to první generace migrantek, na rozdíl od žen přicházejících z Afriky či Kapverdských ostrovů, které tvoří již druhou generaci. Přicházejí samy na základě vlastního rozhodnutí, nikoliv za manželem za účelem sloučení rodiny. V Portugalsku hledají zaměstnání, kde by si vydělaly víc než v Brazílii. Pro tyto případy je charakteristické, že se ženy, hned jakmile je to možné, snaží sloučit rodinu, to znamená přivést své děti. To však může trvat i několik let a ženy často své děti po celou tuto dobu nevidí, děti většinou vyrůstají s prarodiči. Typickým problémem, s nímž se Brazilkyně v portugalské společnosti setkávají, je stigma prostituce. Toto stigma provází každou domácí pracovnici a ženy se ho jen velice těžko zbavují. Samy ho vnímají jako silnou morální šikanu. Je ale třeba říci, že některé Brazilkyně se sexuální práci skutečně věnují. Potíž je v tom, že se tento pojem vztahuje obecně i na ženy, které s tím nemají nic společného. Každá domácí pracovnice z Brazílie se musí sama za sebe s tímto stigmatem vypořádat.

Africké ženy jsou tu delší dobu a mnohé již mají občanství nebo téměř ve všech případech povolení k trvalému pobytu. Tato skutečnost ovlivňuje vztah k jejich zaměstnavateli. Nevidím u těchto žen větší informovanost, ale jejich legální status jim umožňuje se v případě problémů, hlavně při nevyplácení mzdy, obrátit jednoduše na soud. Na druhou stranu se tyto ženy nebouří proti pracovním podmínkám a nízkým mzdám a situaci se celkově přizpůsobují. Brazilkyně se na rozdíl od nich snaží vyjednat si co nejlepší podmínky, nejsou ochotné jít pod určitou cenu a nesmíru-

jí se s ponížením jakéhokoliv typu. A je třeba říci, že jsou to africké ženy, které vždy vykonávají tu nejhorší práci. Pracují nejčastěji jako pečovatelky o staré a nemohoucí osoby v domácnostech či v ústavech, a to jak v interním (bydlí v rodině), tak externím pracovním poměru, nebo jako uklízečky veřejných prostor a sanitárních zařízení. Tento rozdíl je zajímavý: Brazilkyně jsou mnohdy v horším postavení, neboť jsou v zemi nelegálně, ale snaží se i přesto vyjednat a získat v rámci možností dobré podmínky. Ženy afrického původu mají teoreticky lepší vyjednávací pozici, ale vyjednat nechtějí, podmínky akceptují a požadují pouze, aby dostaly zapláceno. Je to můj feministický pohled, moje interpretace tohoto stavu. Myslím si, že Afričanky v Evropě kopírují patriarchální systémy, které jsou v zemích jejich původu velmi silné, a to se pak odráží v jejich postojích. Cesta těchto žen k emancipaci bude ještě dlouhá.

Domácí pracovnice z východní Evropy odlišuje od ostatních žen vysoký stupeň vzdělání. Na rozdíl od Afričanek a Brazilek studovaly na školách technického a jiného zaměření. Domácí práce je tak pro ně jednoznačně zaměstnáním na nižší kvalifikační úrovni, které neodpovídá jejich vzdělání. Mám pocit, že zde tyto ženy své vzdělání zcela devaloriují. Na druhou stranu ale podle mého názoru devaloriují i domácí práci, která je profesí, respektive my chceme, aby byla uznána jako profese, jež má svou hodnotu. Ženy z východní Evropy tuto práci vykonávají, protože jinou nemají, činí tak z nouze. A to, si myslím, není dobře. Jedná se zde o dvojí devalorizaci: kvalifikace a schopností těchto žen a na druhou stranu samotné domácí práce.

Nejzranitelnější skupinou mezi migrantkami, a to je transverzální jev, jsou ženy v nelegálním postavení. Právě zde dochází nejčastěji k případům zneužívání v podobě nekontrolovaného počtu pracovních hodin, nadměrně těžké práce, nevyplácení mzdy, omezování svobody. Musím říci, že jsem se teď právě vrátila z Brazílie, z nejhudší oblasti Mandioca, odkud pocházím. Domácí pracovnice jsou tam velice dobře informovány o svých právech, z práce odcházejí vždy přesně ve stanovenou hodinu a vykonávají jen činnost předem domluvenou ve smlouvě. Je třeba zdůraznit, že zneužívání domácích pracovnic v Portugalsku se týká jen cizinek, nikoli Portugalek, které také nikdy nepracují jako interní domácí pracovnice.

Šárka Zelenková: V Portugalsku existuje zvláštní zákonná vyhláška o domácí práci, domácí práce tedy nespadá pod běžný režim zákoníku práce. Tato zákonná vyhláška je považována za diskriminující a občanská hnutí usilují o její zrušení. Co nám o tomto předpisu můžete říci, jak se k němu stavíte?

Magdala de Gusmão: V současné době existuje pracovní skupina, která vznikla před třemi měsíci a která se věnuje diskusi o této zákoně vyhláše s cílem navrhnout legislativní změny. Pravda je, že nejsme rozhodnutí, zda je lepší tento předpis upravit, nebo zcela zrušit. V každém případě

na znění zákona, tak jak existuje dnes, se profesionálky tohoto oboru nepodílely ani sebemenším způsobem na jeho připomínkování. Zákon je postaven zcela ve prospěch zaměstnavatele. Já osobně často říkám, že je to feudální zákon. Například článek 2, který vyjmenovává pracovní úkoly, je pro mě zcela nepřijatelný. Žádný profesionál nevykonává úkoly v tak velké škále. Pro mě jsou to otevřené dveře ke zneužívání. Mezi úkoly patří péče o zahradu, šití, péče o domácí zvířata, přičemž poslední bod „...a všechny činnosti, které jsou spojené se zvyky domácnosti“ otevírá prostor v podstatě pro cokoli. Nikdo není schopen v rámci jedné profese a běžné pracovní doby vykonat tolik činností. Při nesplnění jakékoli z nich může žena okamžitě přijít o práci. Co je pro mě zcela nepřijatelné, je část vyhlášky týkající se definice, respektive nedefinice pracovní doby. Zákon pouze říká, že má žena právo na 8 hodin spánku a na odpočinek během dne, pokud tím nebude dotčena služba rodině. U interních pracovnic není jasné, kdy přesně mají právo na odpočinek, žena je k dispozici v podstatě celých zbylých 16 hodin. A často z praxe víme, že ani oněch 8 hodin spánku bez přerušování není dodržováno, interní pracovnice musejí být k dispozici, když se například rodina vrátí z večírku. Po pravdě řečeno si myslím, že vyhláška by měla smysl pouze tehdy, pokud by se zabývala specifickostí domácí práce ve smyslu ochrany soukromí ve vztahu mezi zaměstnankyní a zaměstnavatelem. Vzhledem k tomu, že v současném znění chrání pouze zaměstnavatele, by asi bylo opravdu lepší ji úplně zrušit.

Šárka Zelenková: Migrantky významně přispěly k tomu, aby se mohly ženy v západní Evropě v posledních 20 letech profesně emancipovat tím, že je nahradily v domácí práci a péči o děti. Jak tuto situaci vnímají domácí pracovnice a jak ženy, které je zaměstnávají?

Magdala de Gusmão: Nevím, jak je to v jiných částech Evropy, ale tady v Portugalsku si zaměstnavatelky tuto skutečnost neuvědomují. Starost o domácnost je pro ně podřadná práce, kterou nijak neuznávají, a už vůbec ne v tom smyslu, o kterém se zmiňujete v otázce. Z pohledu domácích pracovnic bych řekla, že ženy mají tendenci spatřovat ve své práci jistou hodnotu a důležitost pro chod domácnosti, kde pracují. Myslím, že na tuhle práci se pohlíží tak jako v minulosti, kdy se jednalo o běžnou přirozenou práci žen, která ani nebyla placená. Tyto ženy jsou ve stejné pozici jako Evropanky před 100 lety, rozdíl je v tom, že jsou navíc imigrantky. Je třeba říci, že existují také dobré vztahy mezi zaměstnankyněmi a jejich zaměstnavateli, ale to je méně častý jev; ve většině případů se ženy spíše setkávají s problémy. Myslím, že si obrázek o tom, jak si zaměstnavatelé váží práce domácích pracovnic, můžeme udělat na základě statistik: 97 % domácích pracovnic odvádí příspěvky na sociální a zdravotní pojištění v minimálním režimu, který jim nedává právo na podporu v nezaměstnanosti, ani na nemocenskou. Žádná z žen, které do ComuniDária přišly, o této sku-

tečnosti nevěděla. Kdyby ženy chtěly odvádět vyšší částku, musel by zaměstnavatel také více odvádět, přesně o 11 euro (270 Kč) navíc, ale na to nechce žádný z nich přistoupit. Zaměstnavatelé nechtějí dát navíc ani 11 euro měsíčně, které by významně změnilo situaci jejich pracovnice. Tak o jakém uznání tu můžeme hovořit?

Šárka Zelenková: Co všechno ComuniDária dělá pro zlepšení života migrantek – domácích pracovnic?

Magdala de Gusmão: Poskytujeme právní poradenství, máme sociální a občanskou poradnu. Pomáháme ženám s daňovým přiznáním nebo se získáním elektronického přístupu k účtu správy sociálního zabezpečení a finančního úřadu, s legalizací jejich pobytu nebo s podáním trestního oznámení. Šíříme informace a letáky na důležitých místech, kde víme, že se dostanou k domácím pracovnicím: například ráno v metru, kde také často hned poskytujeme poradenství. Dále pořádáme workshopy, v jejichž rámci se snažíme domácí pracovnice profesionalizovat a hlavně je informovat o jejich právech a také povinnostech. Jednou měsíčně pořádáme pouliční akce, kterými se snažíme přitáhnout pozornost portugalské společnosti k problematice domácí práce. Snažíme se, aby tato práce přestala být neviditelná. Oblékneme soše nějaké významné osobnosti zástěru a dáme jí do ruky smeták. Teď jsme chtěly obléknout zástěru soše Fernanda Pessoy (portugalského básníka, spisovatele a literárního kritika), ale město nám to zakázalo, že by to prý mohlo lidi pohoršit. Tímto happeningem chceme říci, že Fernando Pessoa vykonával hodnotnou práci, která byla společensky uznávána a že by totéž mělo platit pro domácí práci. Lidem na těchto akcích říkáme, že zástěra nebere nikomu důstojnost, že domácí práce je práce důstojná a jako taková má nárok na společenské uznání. Také vysíláme videa, v nichž migrantky domácí pracovnice vyprávějí svoje příběhy. Vedle toho jsme založili Burzu etické domácí práce. Cílem tohoto projektu bylo vytvořit seznam zaměstnavatelů, kteří jsou ochotni přistoupit na základní etická pravidla zaměstnávání domácích pracovnic, a nabízet jim domácí pracovnice. S tímto projektem zatím nemáme úspěch, protože jen velice málo zaměstnavatelů projevílo zájem se do něj zapojit.

Šárka Zelenková: ComuniDária je součástí portugalské platformy MayDay, takzvaných Precarios, která odmítá sociální nerovnost vytvářenou globální ekonomikou, kde velmi malá část světové populace vlastní většinu světového bohatství. Platforma bojuje proti rychlému snižování pracovních standardů. Proč jste se k hnutí připojili? Jak krize ovlivnila sektor domácí práce, který z krize vlastně ještě nikdy úplně nevyšel?

Magdala de Gusmão: Připojili jsme se k MayDay, protože se zasazujeme o lepší pracovní podmínky žen migrantek v Portugalsku. A tato platforma sdružuje různá hnutí, kte-

rá usilují o důstojnou práci pro všechny. Hlavní proud MayDay tvoří mladí Portugalci, kteří reagují na dopady vládních reforem. Portugalsko je země, kde žije 20 % obyvatelstva v chudobě. Celá jedna třetina Portugalců nevystačí s platem na pokrytí základních potřeb, jídla a bydlení. A střední sociální vrstva se propadla na úroveň nižší sociální vrstvy.

Ekonomická krize situaci domácích pracovnic určitě změnila. Malé krůčky k lepšímu, kterých jsme v posledních letech dosáhli, během několik měsíců smetla voda. Mnoho brazilských žen se vrátilo domů, protože ztratily práci a novou už nenašly. Ukrajinky odjely již před delší dobou, kdy se objevily první signály krize. Ženy už nevyjednávají, ani ty, které se dříve snažily; nyní jsou vděčné za jakoukoli práci. Mzdy se příliš nesnižují, nicméně zaměstnavatelé navyšují počet hodin. Takže v podstatě ano, mzdy se snižují, ženy pracují za stejné peníze více hodin. Mám tu teď čerstvý případ jedné ženy, která pečuje od rána do večera celý týden v domově důchodců o staré lidi, tedy nikoliv ve standardní osmihodinové pracovní době. Zaměstnavatel jí řekl, že z důvodů krize bude pracovat i v sobotu, samozřejmě bez navýšení platu. Když namítla, že potřebuje dva dny volna, okamžitě ji propustil. Cítím, že mnohé ženy, které se v naší věci dříve angažovaly, se už neobjevují, protože mají pocit, že to nemá cenu.

Šárka Zelenková: Podle statistik přicházeli muži imigranti o práci dvakrát rychleji než ženy imigrantky. Stavebnictví, kde byli muži nejčastěji zaměstnáni, se v podstatě zastavilo. Co je pravdy na tom, že ženy za této situace převzaly roli živitelů rodin?

Magdala de Gusmão: Ano, to mohu zcela potvrdit. Znáím mnoho případů, kdy je v imigrantské rodině živitelkou pouze žena, protože muž prostě nemůže najít práci. Problém je v tom, že muži nepřebírají starost o domácnost, jako je tomu v případě, když ženy nepracují a jsou doma, takže tlak na ženy je v této situaci opravdu velký. Ale například v případě kapverdských žen to tak bylo i před krizí, muži nepracují, jediným živitelem rodiny je žena.

Šárka Zelenková: Na závěr bych Vás chtěla požadat, zda nám můžete uvést nějaký konkrétní příběh ženy, která se na Vás v poslední době obrátila?

Magdala de Gusmão: Ano, například čtyřicetiletá žena ze São Tomé, nejzávažnější případ, který teď máme. Tato žena pracovala jako domácí pracovnice v São Tomé pro vysoce postavenou zaměstnankyni soudu, která jí zařídila úřednický pas a zprostředkovala jí své známé v Portugalsku, rovněž vysoce postavené osobě, nemohu říci více. Tato žena byla zaměstnána jako interní domácí pracovnice. Důvodem, proč do Portugalska přijela, bylo příslibení možnosti studia, tedy vize lepšího života. Vzhledem k tomu, že přicestovala na zvláštní pas a s vízem na delší dobu, nijak se nestarala o povolení k pobytu. Žádný z příslibů nebyl do-

držen. Pracovala nepřetržitě bez volných víkendů, později jí bylo umožněno vycházet jednou za čtrnáct dní v neděli. Čas běžel, aniž by se cokoliv změnilo. Pak se dozvěděla, že jí vypršelo povolení k pobytu, že se s tím nedá nic dělat a že studovat nemůže, protože v zemi nemá legální pobyt. Během dne nesmí vycházet na ulici, nákupy obstarává jiná domácí pracovnice, která v rodině pracuje externě. Její zaměstnavatel jí sdělil, že nemůže odvádět sociální odvody, protože je nelegální, což není pravda. Systematicky ji drželi v nevědomosti. My jsme se o této dívce dozvěděli prostřednictvím jiné domácí pracovnice, která byla rodinou nasmlouvána na jednorázovou akci, večírek v bytě, a které se dívka svěřila. Poté nás tato žena jednou v neděli, když měla volno, navštívila. Podali jsme trestní oznámení u cizinecké policie pro obchodování s lidmi. Dnes jsou to již dva měsíce a nikdo se nám zatím neozval. Dívku jsem se snažila několikrát kontaktovat, ale zatím marně. Když jsem s ní naposledy mluvila, stále pracovala v domácnosti, protože

se nám pro ni nepodařilo najít místo v chráněném bydlení a ona neměla kam jít.

Děkuji za rozhovor.

Přeložila © Šárka Zelenková, 2012
© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2012

Poznámky

1 Rozhovor vznikl v rámci projektu „Zvýšení role neziskového sektoru v oblasti sociální integrace pracovních migrantů v České republice“, financovaného z prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR, v prioritní ose Mezinárodní spolupráce. Projekt realizuje Sdružení pro integraci a migraci ve spolupráci s portugalskou organizací Solidariedade Imigrante a rakouskou organizací Zentrum für MigrantInnen Tirol.

POMOCNICE V DOMÁCNOSTI V „RÁJI“ GENDEROVÉ ROVNOSTI /

ADÉLA SOURALOVÁ

ISAKSEN, L. W. (ED.). 2010. *GLOBAL CARE WORK: GENDER AND MIGRATION IN NORDIC SOCIETIES*. LUND: NORDIC ACADEMIC PRESS.

Skandinávie bývá obecně považována za pomyslný ráj nejen genderové rovnosti, ale také za prostor otevřený etnické diverzitě, zemi zaslíbenou migrantům a migrantkám z celého světa. Tuto představu poněkud nabourává nová kniha vzniklá ze spolupráce jedenácti výzkumníků z Norska, Dánska, Švédska a Finska, které přinášejí závěry svých výzkumů zacílených na témata pomocnic v domácnosti, au pair a sexuálních pracovníků. Publikace editovaná profesorkou Lise Widding Isaksen, socioložkou z norského Bergenu, si klade za cíl přinést do debaty o globalizaci ženské práce příklad skandinávských zemí. Tento cíl však publikace několikrát překračuje a není pouhým doplněním nové geografické a sociálně-politické perspektivy, naopak, texty přinášejí nová témata a postřehy, které dosud zůstávaly výzkumům skryty (otázka korupce, překračování různých režimů nelegality apod.).

Texty jsou seřazeny do tří tematických bloků. První z nich se věnuje otázkám genderové rovnosti v souvislosti s placenou pomocí v domácnosti, druhý navazuje s pojednáním o transnacionální zkušenosti a pracovním trhu a konečně třetí část sleduje národ, občanství a demokracii v kontextu globální dělby reprodukční práce. Hlavní myšlenkovou nit celé publikace vytyčuje v úvodu Lise Widding Isaksen, která zdůrazňuje globální charakter sladování veřejného a soukromého života v moderní společnosti. Isaksen (stejně jako autorky dalších statí) vychází z Esping-Andersenova upozornění na tzv. neúplnou revoluci. Podle něj genderová revoluce zůstává otázkou vzdělaných středostavovských žen, a tak „požadavek genderové rovnosti vytváří sociální nerovnosti, dokud se jedná o záležitost střední třídy“ (s. 11).

Kolektiv autorek toto tvrzení posouvá dál a zdůrazňuje, že „sociální nerovnosti vznikají jako kombinace nových sociálních a politických významů spojených s genderovou rovností a mezinárodními vzorci migrace, ve které dominují ženy“ (tamtéž). Isaksen tak zdůrazňuje, že i když se Skandinávie stala (např. díky i v českém kontextu často skloňované rodičovské dovolené pro otce či sociálním benefitům pro rodiče) prototypem zemí s genderovou rovností, distribuce péče je zde stále nerovná. Přidáme-li k tomu neflexibilní otevírací hodiny zařízení státní péče o děti, můžeme podle autorky sledovat mezery, které mohou/musí být vyplněny prostřednictvím placených služeb pomocnic v domácnosti a chův.

První část knihy zahrnuje čtyři texty, které tematicky spojují představy o rovnosti v kontextu placené pomoci v domácnosti („Domestic Work and Images of Equality“). Helle Stenum se na příkladu migrace filipínských au pair do Dánska věnuje tématu transnacionálního vytváření korupce a dotýká se stěžejní ambivalence v systému placené péče: „řešení prostřednictvím au pair ponechává muže stranou zodpovědnosti a udržuje tak genderovou nerovnováhu“ (s. 39) a upozorňuje, že takové řešení osvobozuje bílé středostavovské ženy. Vzhledem k tomu, že migrace žen z Filipín za účelem působení jako au-pair je nelegální, ženy, které chtějí pracovat jako au pair, musejí podplatit příslušné úřady a dostávají se tak do dluhů, které po příchodu do Dánska splácejí. Tak podle Stenum dochází k přeshraničnímu vytváření korupce a ženy se ocitají v pozici lehko zranitelných a výrazně podřízených bytostí závislých na svých zaměstnavatelích. Mariya Bikova ve svém textu „Had v trávě genderové rovnosti“ sleduje systém au-pair v Norsku. Přichází zde

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE „TRANSFORMING GENDER ORDERS. INTERSECTIONS OF CARE, FAMILY AND MIGRATION“ / Pavla Redlová

Padesát tři miliony osob jsou podle velmi střízlivých odhadů Mezinárodní organizace práce zaměstnány v domácnostech. Často to jsou ženy, které odešly od svých rodin do zahraničí, aby se tam staraly jako chůvy, uklízečky nebo pečovatelky o druhé nebo o jejich domácnosti. Ve světě rostoucích mocenských a ekonomických nerovností směřují tyto „pracovnice ve službách (v době) globalizace“, jak je nazývá Rhacel Parreñas (2001), nejčastěji z Východu a Jihu na Sever a Západ, kde kvůli větší zaměstnanosti žen, stárnutí obyvatel i nedostatku státních zařízení pro děti vzrůstá poptávka po jejich službách. V dnešní době se tak (placená) práce v domácnostech stává stále významnějším a expandujícím odvětvím (Sotelo 2001). Jedná se však o práci, která málokdy bývá ve společnosti vnímána jako „opravdové zaměstnání“, neboť je vykonávána v soukromí domácností, zahrnuje emoční práci a kulturně je definována jako přirozená součást vztahu ženy k rodině. Z perspektivy genderových a mocenských vztahů tedy fenomén migrace žen za prací do zahraničí neznamená nutně jejich osvobození, jak se v 70. letech automaticky předpokládalo. Změny genderových řádů – které socioložka R.W. Connell vymezuje jako historicky konstruované vzory mocenských vztahů mezi ženami/ženstvím a muži/mužstvím – mohou mít v transnacionálním prostoru rozmanité a protikladné formy.

A právě proměny organizace péče a dopady procesů globalizace a migrace žen na mocenské a genderové vztahy ve společnosti představovala rámcová témata mezinárodní konference Transforming Gender Orders. Intersections of Care, Family and Mig-

s klíčovým závěrem, totiž že genderová rovnost, které středostavovské rodiny dosáhly, je „založena na příspěvku do rodinného rozpočtu spíše než na rovném sdílení péče a domácích prací“ (s. 53). Jedná se tedy o finanční rovnost, které je dosaženo tím, že se z migrantky stává žena v domácnosti. Reprodukce genderové nerovnosti se tak odehrává nejen na lokální, ale především na globální úrovni. Podobně text Tove I. Fjell ukazuje, jak kupování pomoci v domácnosti jde v Norsku ruku v ruce s deklarací genderové rovnosti, která na delegované péči do velké míry stojí. Catharina Calleman navazuje na předchozí příspěvky a sleduje způsoby, jak je instituce au pair vytvářena, když se ptá „Kulturní výměna, nebo levná domácí práce?“ Tato kapitola má vysoce popisný charakter a sleduje práva a povinnosti, které au pair mají v jednotlivých zemích. Autorka ukazuje, že právně au pair nejsou považovány za zaměstnankyně, což vede k jejich nejasnému postavení a limitované ochraně.

Druhá část obsahuje celkem tři příspěvky a zaměřuje se na „Transnacionální zkušenost a trh práce“. V prvním z nich se Hanne Marlene Dahl a Marlene Spanger věnují sexuálním pracovnícům a jejich přeshraničnímu a lokálnímu mateřství. Autorky popisují různé strategie tzv. skype-mateřství a zdůrazňují odlišné způsoby „matkování“, které nemusí být závislé na fyzické přítomnosti a fyzickém kontaktu s dítětem. Isaksen v textu věnovaném přeshraniční péči zdravotních sester v Norsku sleduje vznik tzv. globálních řetězců péče zdravotních sester (*global nurse care chains*) v transnacionálním prostoru Lotyšska, Ukrajiny, Norska, Španělska a Izraele. Ellinor Platzer pak ve stejném duchu zkoumá placenou péči a vliv švédských migračních politik na její formování, přičemž dochází k závěru, že „tím, že se starají o děti a staré lidi... za nízké mzdy, migrantky pomáhají udržet sociální stát jako takový“ (s. 169).

Tři texty ve třetí části sjednocuje pohled na občanství, národ a sociální stát – autorky se zde postupně věnují politikám ve Finsku, Švédsku a Dánsku a sledují, jak se v jednot-

livých zemích utváří prostor pro pomocnice v domácnosti. Podobně jako v předchozí části autorky Minna Zechner, Karin Carlsson a Lise Lotte Hansen ukazují, jak placená pomoc v domácnosti figuruje v rámci politik národních států (není tedy anomálií) a zároveň tyto státy přesahuje a vytváří přeshraniční kooperaci (např. skrze odbory a unie).

Příspěvky v editované publikaci poukazují na teoretické i sociálněpolitické výzvy, které transnacionalizace péče přináší. Na tomto místě je třeba připomenout dvě stěžejní témata. Za prvé, Isaksen ve svém příspěvku vznáší otázku toho, jak se proměňuje význam péče a ideál rodiny pod vlivem transnacionálních praktik péče (o děti i staré jedince). Autorka popisuje situace virtuální intimity a střetávání referenčních rámců o péči mezi domovinou a zemí cílovou a sleduje, jak jednotliví aktéři vyjednávají své rodinné životy přes hranice národních států. A za druhé, autorky (především Isaksen a Platzer) poukazují na paradox toho, že *transnacionalizovanou* instituci, kterou péče v dnešní době je, regulují pouze *národní* politiky. Transnacionalizace péče tedy zpochybňuje dosah a pravomoci sociálních států – tradičně chápaných jako specifické instituce kontextualizované v rámci národních států. Autorky poukazují na nutnost vyššího (než národněstátního) sociálněpolitického rámování organizace péče, které transcenduje hranice státních jednotek a uvaluje pomocnice v domácnosti do nejistého prostoru. Platzer mimo jiné upozorňuje na alarmující zjištění, a sice že „ve stejnou dobu, kdy jsou migrující a jejich děti skupinou nejvíce vystavenou na pospas úpadku sociálního státu, se v bohatých zemích imigrantská práce stává nadbytkem“ (s. 168).

Publikace tedy přináší pohled na globální péči o domácnost a o děti ze skandinávských zemí. Proč tedy může být pro čtenářstvo ze střední Evropy podnětné si příspěvky zacílené na geograficky relativně vzdálené kontexty přečíst? Nejen že texty doplňují existující vědění o tematice o geograficky specifický kontext, ale v obrazu skandinávských zemí jako „women-friendly“ států poukazují na jemné nu-

ration. Ta se uskutečnila ve dnech 19. a 20. ledna 2012 na frankfurtské Goetheho univerzitě ve spolupráci s Cornelia Goethe Centrum für Frauenstudien und die Erforschung der Geschlechterverhältnisse, které se ostatně profilují výzkumy zaměřenými na gender, transnacionální migraci a péči. Proto nepřekvapil velmi kvalitní a komplementární program konference, ani hojná účast na ní: více než 160 vědců a vědkyň z 21 zemí. Ti společně diskutovali o otázkách ohledně vlivu veřejných politik na míru zaměstnávání migrantek v pečovatelských službách a také o dynamice vztahů na mikrosociální úrovni, konkrétně o individuálních možnostech jednání a dopadech a reprezentaci transnacionálního mateřství. Příspěvky charakterizoval transnacionální přístup a společný byl i koncept intersektionality jako metody propojující ve svých vysvětleních různé formy odlišnosti. Konferenci zahájila Pierette Hondagneu-Sotelo, profesorka sociologie z University of Southern California a mimo jiné autorka významné publikace *Domestic Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence* (2001). Již v této knize se ptala, čím by bylo Los Angeles (a jiná globální města) bez práce imigrantů a imigrantek v domácnostech? Co se odehrává za ploty či fasádami domů, kde spolu dvě strany (obvykle ženy) vyjednávají ve velmi odlišných a nerovných sociálních pozicích? A v podobném duchu pokračovala i ve Frankfurtu, kde se zaměřila na dosud méně studovanou skupinu mužů pracovníků v domácnostech a na aktuální situaci v USA. Na základě empirických výzkumů mezi kalifornskými zahradníky pocházejícími z Latinské Ameriky dospěla k závěru, že jejich pozice je odlišná od statusu žen v domácnostech: liší se jak v platovém ohodnocení, tak i v míře hierarchizace a konkurenci místo spolupráce v rámci této pracovní sféry. Rozdíl jak mezi těmito skupinami, tak vně těchto skupin leží primárně v bytovém statusu a v pozici ilegality. Souhlasím s tím, že právě bytový status a s ním spojená (ne)jistota je kritickým faktorem formujícím pracovní i životní možnosti migrantů a migrantek.

ance v genderové rovnosti mezi muži a ženami, která spo-
láhá na třídní/etnickou nerovnost mezi ženami navzájem.
Knihu tak lze doporučit nejen všem výzkumníci a vý-

zkumníkům zajímavícím se o téma placené pomoci v domác-
nosti, ale i těm, kdo sní svůj sen o Skandinávii jako napros-
tém ráji genderové rovnosti.

POLITIKY PÉČE / RADKA DUDOVÁ

HRŽENJAK, M. (ED.). 2011. POLITICS OF CARE. LJUBLJANA: MIROVNI INŠTITUT.

Knih *Politics of Care* je koláží textů na téma péče pocháze-
jících od autorek z různých zemí a zabývajících se různými
aspekty pečovatelské práce. Příspěvky vycházejí z různých
lokálních kontextů (autorky analyzují situaci v jednotli-
vých zemích západní a střední Evropy, ale i v USA a Kana-
dě), v celku tak poskytují přehled o současném vývoji si-
tuace v tzv. prvním světě.

Různorodé kapitoly jsou protnuty třemi tématy, která
tvorí jakési jednotící linie analýzy. Prvním z nich je téma
transnacionálních souvislostí pečovatelské práce: autor-
ky navazují na koncept „globálního řetězce péče“ a na te-
orii transnacionální politické ekonomie péče. Je analyzo-
váno postavení migrantek, které v dané zemi pracují jako
pečovatelky (nejčastěji v rámci šedé ekonomiky), případ-
ně nastavení sociálních systémů vzhledem k zaměstnává-
ní těchto transnacionálních pečovatelek, nebo je zkoumáno
rámování veřejné debaty vzhledem k tomuto tématu. Dru-
hou jednotící linií analýzy tvoří koncept rámování (či *fra-
ming*): většina kapitol se zaměřuje právě na zkoumání rám-
ců přítomných ve veřejném diskursu a poukazuje na to, jak
tyto rámce mění nebo nemění nastavení sociálních politik,
jaké mohou být vztahy mezi nimi a jaký vliv mají na schop-
nost prosazení požadavků určitých skupin a na možnost je-
jich spolupráce. Třetí linií představuje zkoumání ekonomie
péče – autorky nahlízejí na pečovatelskou práci skrze kon-
cepty feministické ekonomie a poukazují na rizika pokrač-
ující komodifikace péče. V jednotlivých kapitolách se se-

tkávají dvě až tři z těchto linií. Výsledkem je skládačka, kde
jednotlivé dílky do sebe zapadají a přinášejí nové pohledy
na oblast, která je stále ještě prozkoumána pouze částeč-
ně – zejména z hlediska oblasti péče o dlouhodobě nemoc-
né a o seniory nebo z hlediska situace v zemích střední Ev-
ropy (Česko, Slovinsko či Rakousko).

První stať Fiony Williams plní roli úvodní kapitoly. Zahr-
nuje celou Evropu a zabývá se obecně problematikou péče
v politickém prostoru, konkrétně rámováním požadavků
různých sociálních skupin a zároveň rámováním existují-
cích sociálních politik – s přihlédnutím k tématům uznání,
práv a redistribuce péče. Ukazuje na posun ve veřejném dis-
kursu od rámce „rovnosti“ či „sociální spravedlnosti“ k rá-
mování „sociální investice“ (*social investment*), ke kterému
v Evropě došlo v průběhu minulých desetiletí. Co se týče
rámování sociálních politik, rámec „sociální investice“ vyu-
žívá argumenty zaměstnatelnosti, plýtvání lidským poten-
ciálem, aktivizace žen na pracovním trhu. Z hlediska rámo-
vání „zdola“ převažují argumenty svobodné volby typu péče
a chápání péče jako spotřebního zboží a pečovatelů i opečo-
vávaných jako „konzumentů“.

F. Williams poukazuje na to, že ačkoliv tento rámec byl
do určité míry úspěšný a přínosný při dosahování gende-
rové rovnosti a sociální spravedlnosti, má zásadní omeze-
ní a z globálního hlediska naopak způsobuje další formy
nerovnosti (špatné pracovní podmínky placených pečovate-
lek/pečovatelů, omezování možnosti volby pro chudší vrst-

*Souvislosti a dopady aktuální ekonomické recese, přísnějších migračních zákonů a rostoucí míry deportací (primárně mužů z La-
tinské Ameriky) na rodinný život a genderové vztahy představovaly zásadní příspěvek této socioložky do debaty. Otevřenou otázkou
zůstává, jak se v tomto kontextu vyzdvihujícím vnitřní bezpečnost proměňují každodenní praktiky – například dosud poměrně vel-
ká tolerance ze strany veřejnosti vůči neformálnímu sektoru. Jak sama Sotelo říká, tito muži totiž pracují všem na očích (a díky za-
hradním strojům i všem na uších) a jsou vystaveni veřejnému dohledu více než kdo jiný.*

*Význam existujících sociálních a kulturních norem vyzdvihla Birgita Pfau-Effinger (University of Hamburg), která mezi faktory
rozhodujícími o míře zaměstnávání migrantek v domácnostech zařadila – vedle obvykle uváděného nastavení migrační, rodinné po-
litiky a jiných veřejných politik – také kulturní modely rodiny. Lze kritizovat, že tím zjednodušuje rodinnou realitu na jeden domi-
nantní národní model, nicméně tato perspektiva může posloužit jako odrazový můstek pro zkoumání odlišností napříč společnostmi.
Například kulturní vymezení soukromí se mi jeví jako důležitý prvek právě v rozhodování Čechů o zaměstnání chůvy mluvící někte-
rým slovanským jazykem nebo Filipinky či Thajky. V druhém případě si – podle těchto zaměstnavatelek – rodina zachovává díky ja-
zykové bariéře větší soukromí, i když s nimi chůva žije.*

*Fiona Williams z University of Leeds se naopak ve svém příspěvku ptala na společnou dynamiku v zaměstnávání migrantek, kte-
rá vychází z podobného umístění zemí na globálním trhu péče. V rámci evropských společností tak definovala šest aktuálních ten-
dencí, mezi nimiž bych vyzdvihla nejen často uváděné ztržení státní a zdravotní péče, ale také fenomén vzrůstající role státu coby
globálního zaměstnavatele žen migrantek. Tento poznatek je důležitý právě proto, že se dosavadní studie zaměřovaly převážně na
práci v domácnostech a zapomínaly na další sektory, jako je právě ten státní. Za zmínku stojí i příspěvek Eleonore Kofman, která*

vy společnosti, zhoršování kvality péče pro určité skupiny, vyzdvižení „etiky práce“ nad „etiku péče“).

Kapitola Elin Peterson pokračuje v podobném duchu, když se zaměřuje konkrétně na rámování péče v domácím prostředí poskytované imigrantkami v politickém diskursu a ve veřejných politikách dvou zemí: Španělska a Švédska. Její komparativní analýza navíc ukazuje, nakolik jsou veřejné politiky ve skutečnosti normativní – předpokládají určitou definici problému a předkládají přijatelná řešení. Ve Španělsku bylo zaměstnávání pečovatelek v domácnosti v politickém diskursu prezentováno jednoznačně jako způsob, jak umožnit ženám (bílým, středostavovským, španělského původu) kombinovat práci a péči o rodinu; byla zdůrazňována zejména nutnost udržení ceny této služby na co nejnižší úrovni. Výsledná zákonná úprava tak odráží normu heterosexuálního manželství s genderovou dělbou práce a také normu dělby práce podle etnické/rasové linie.

Rámováním diskursu se zabývá i kapitola Hany Haškové, Zuzany Uhde a Kateřiny Pulkrábkové. Autorky pomocí metody *analýzy rámců* (*frame analysis*) analyzují diskursivní rámce, které ženské organizace používají při prosazování svých požadavků týkajících se péče ve veřejném a politickém diskursu. Zkoumají takto čtyři typy ženských skupin (feministické, genderově konzervativní, imigrantské a romské). Analýza rámců ukazuje, nakolik se liší jejich definice sociální reality, rámce, které v daných situacích používají, a úrovně, na kterých formulují své požadavky. Tato analýza podává určité vysvětlení toho, proč české ženské organizace mají takové problémy spolupracovat při prosazování svých cílů. Bohužel ale neidentifikuje jasně témata, která by mohla mít společný mobilizační potenciál.

Kapitola Elisy Widding Isaksen a Helle Stenum se zabývá fenoménem *au-pair* v severských zemích, konkrétně v Dánsku a v Norsku, kde tento fenomén nabývá velmi významných rozměrů. Kapitola Majdy Hrzenjak a Živy

Humer zase analyzuje postavení pečovatelek (a pečovatelů) v domácnosti na neformálním trhu ve Slovinsku. Oba texty ukazují na zásadní význam rámování daného problému ve veřejném (i odborném) diskursu. Na práci placebných pečovatelek pohybujících se ve sféře šedé ekonomiky (ať už *au-pair* ve Skandinávii nebo lokálních pečovatelek ve Slovinsku) lze nahlížet dvěma způsoby: Je možno je vidět jako oběti (globální) ekonomiky, nacházející se v pozici vykořisťovaných, pracující za velmi špatných pracovních podmínek, marginalizované a zranitelné. Je ale také možné na ně nahlížet jako na aktivní aktérky hledající strategie posílení (*empowerment*) a dosažení důstojnějšího života pro sebe a svou rodinu. Oba pohledy lze pokládat za oprávněné, ne vždy se je ale daří skloubit – ať už v akademických textech nebo v návrzích veřejných politik. Jeden z těchto rámců zpravidla převládá. Oba rámce navíc mohou mít velmi kontroverzní dopady na skutečnou podobu veřejných politik.

M. Hrzenjak a Ž. Humer se do značné míry daří skloubit oba pohledy. Autorky si kladou závažnou otázku, která se implicitně vine všemi kapitolami: kde se nachází hranice mezi vykořisťováním a důstojnou prací? Odpověď je třeba hledat v konkrétních podmínkách vykonávání pečovatelské práce (zákonná regulace pracovních podmínek), v postavení, které ženy (či muži), které ji vykonávají, mají v dané zemi (zda mají či mohou získat povolení k trvalému pobytu či občanství, zda mají jiné možnosti uplatnění) a v míře jejich zranitelnosti (tj. např. zda mohou či nemohou dát výpověď, aniž by to mělo zásadní vliv na jejich postavení).

Margareta Kreimer ve své kapitole analyzuje situaci v dlouhodobé péči v Rakousku. Zaměřuje se na nedávné reformy, jejichž cílem bylo legalizovat 24hodinovou péči pečovatelek v domácnosti, která se odehrávala převážně v oblasti šedé ekonomiky. Vedle příspěvku na dlouhodobou péči, který je postaven podobně jako v ČR, byl v roce 2008 v Ra-

apelovala na širší vymezení péče, jež by podle ní mělo zahrnovat obecně starost o blaho a potřeby lidí, nejen těch nejzranitelnějších. Studie by měly brát v potaz i zkušenosti vysoce kvalifikovaných osob, například psychoterapeutek, duchovních nebo sociálních pracovníků a pracovníků.

Na formy aktivního působení žen migrantek, které by mělo za cíl přetváření stávajících omezení ve výhody, se ptala socioložka Mirjana Morokvašić-Müller (Université Paris Ouest-Nanterre la Défense). Svá zjištění shrnula tvrzením, že ženy migrantky upřednostňují spíše kompromis a spoléhání se na reciprocitu a solidaritu, než aby otevřeně bojovaly proti genderovým normám. Teprve postupem doby uplatňují svá nová přesvědčení nebo je předávají svým potomkům. Je na místě se ptát, zda u potomků zkušenost odloučení v dětství nemůže stejně tak vést k retradicionalizaci jako ke změnám existujících norem.

Při popisu způsobů vyjednávání sociální a genderové pozice ze strany žen migrantek se Mirjana Morokvasić – a vedle ní i Helma Lutz a další účastnice konference – dotkla důležitého tématu: veřejného a mediálního diskursu a jeho efektů. Migrantky jsou ve svých zemích původu často obviňovány z nenaplňování své mateřské role, neboli slovy přednášející „jsou vyliceny jako nezodpovědné matky, nemorální manželky a sobecké spotřebitelky“. V reakci na to se ženy často ospravedlňují strategií opačnou, používají však stejnou logiku – staví se do role správných matek, které se emigrací pro své děti sebeobětují.

Popsané mediální a veřejné konstrukce o sociálních sirotcích a vlivu migrace (žen) na rodiny ve značné míře kopírovaly teze, které se o několik desítek let dříve používaly v souvislosti s narůstající mírou rozvodovosti. Obzvláště v souvislosti s Thomasonovým teorémem – pokud vnímáme situaci jako reálnou, pak je reálná i ve svých důsledcích – zde vidím velký potenciál pro další výzkum: jak vnímají děti odloučenost od rodičů, jak se proměňují vzájemné vztahy a jaký vliv má negativní a skandalizující ve-

kousku zaveden příspěvek na zaměstnání 24hodinové pečovatelky. Autorka ukazuje na nedostatky a rizika tohoto systému: nijak nepomohl rozvoji veřejného sektoru péče, kde je stále významný nedostatek míst, kvalita péče pečovatelky není nijak kontrolována a je od nich vyžadována péče, na kterou kvalifikačně nestačí, a jejich pracovní podmínky jsou velmi špatné (zpravidla pracují jako živnostnice s nízkou odměnou a dlouhou pracovní dobou). Tento systém tak vede k posilování genderových nerovností, místo aby je zmírňoval. Pečovatelka práce je ohodnocena velmi nízko a platy v této oblasti neodpovídají platům v jiných sektorech. Analýza M. Kreimer je pro české čtenáře a čtenářky přínosná mimo jiné vzhledem k podobnosti nastavení rakouského a českého systému.

M. Kreimer se snaží analyzovat situaci pečovatelské práce z hlediska feministické ekonomie. Přináší argument, podle kterého na péči nelze hledět jako na zboží skrze klasickou mikroekonomii, a to zejména proto, že se nejedná o svobodný smluvní vztah dvou autonomních stran. V ekonomické analýze péče dále pokračuje poslední kapitola, jejíž autorkou je Monique Lanoix z USA. M. Lanoix ukazuje na současné špatné zařazení pečovatelské práce v rámci organizace práce. Klade vedle sebe fordistickou a post-fordistickou organizaci práce. Fordismus charakterizuje jako práci na inertním objektu spočívající v instrumentálním přístupu a organizaci práce ve výrobní lince. Postfordismus vyjadřuje změnu charakteru současné práce, ve které je důraz kladen místo instrumentality na komunikaci a výsledkem není nutně hmotný produkt. Postfordismus je charakterizován důrazem na kvalifikaci pracovníků a jejich znalosti a rozvojem oblasti služeb. Poté autorka ukazuje základní paradox současné pečovatelské práce (dlouhodobé péče o seniory a závislé osoby) v USA a Kanadě: ač žijeme v postfordistické době, tato práce je

organizována podle požadavků fordismu. Podobá se práci na výrobní lince, péče je chápána jako produkt, nepředpokládá se specifická znalost či kvalifikace pečovatelky, a ten, o koho je pečováno, je v roli pasivního objektu. Komunikaci mezi pečovatelkou a klientem není věnována pozornost, naopak spíše „zdržuje od práce“. Vztahový charakter této práce je v tomto systému organizace práce přehlížen. Výsledkem je demotivace a vysoká fluktuace pracovníků, nízké ohodnocení, vnímání této práce jako podřadné ve srovnání s jinými pracemi v sektoru služeb a současně také jako nekvalitní péče.

Zvláště poslední kapitoly ukazují nástrahy, které představuje rámování péče jako „zboží“, které lze volně zakoupit na trhu za stejných pravidel jako u jakéhokoliv jiného zboží. Všemi kapitolami se prolíná poznání, že péče není prostě práce jako každá jiná. Vyžaduje určité schopnosti a osobní, vztahové a emocionální investice, které ale nejsou chápány a oceněny jako nezbytná kvalifikace (podobně jako třeba schopnost rychlého rozhodování, flexibility a komunikačních schopností v oblasti reklamy či marketingu), přičemž takové ocenění by v realitě bylo jen obtížně možné. Tato práce je nadále stigmatizována – nejen proto, které osoby ji vykonávají (dříve z třídního hlediska, nyní z hlediska rasového/etnického), ale také kvůli samotnému charakteru této práce (bez ohledu na to, kdo ji vykonává, viz kapitola Hrzenjak a Humer). Ačkoliv se jednotlivé texty zahrnuté v knize pohybují na různé analytické úrovni (některé jsou více popisné, zatímco jiné komparativní či teoretické), dohromady dávají čtenáři vhled do současné komplexní problematiky pečovatelské práce. Ta stojí na rozhraní veřejné a soukromé oblasti, placené a neplacené práce, práce pro výdělek či pro přežití a práce „z lásky“, a často i práce „naši“ a práce „jejich“ – tj. práce, která se hodí jen pro „ty druhé“.

řejný diskurs na rodiny? A jak přispívají nevládní organizace a akademici k spoluutváření takových, často stigmatizujících reprezentací?

Na dopad migrace na rodiny a zemi původu se zaměřila poslední panelová diskuse. V jejím rámci představily Helma Lutz a Ewa Palenga-Möllnbeck, socioložky z Goetheho univerzity a spoluorganizátorky konference, nový koncept tzv. pečovatelské opony (care curtain). Ten zavádějí v kritické reflexi konceptu globálního řetězce péče (Hochschild 2000) s tím, že má narušit falešnou představu homogenity takto pojatého fenoménu a naopak zahrnout geopolitický a historický kontext regionu – v tomto případě regionu evropského. Podle jejich modelu migrují pečovatelky z východních zemí Evropy do západní, jižní a severní, takže vysílající země zažívají odliv péče, zatímco přijímající země naopak péči získávají. Taková hranice napříč Evropou je podle mého názoru příliš pevná a empirické studie ukazují na větší pružnost i komplexnost migrace žen pečovatelek – například již pozicí Polska či Česka jak mezi vysílajícími, tak mezi přijímajícími zeměmi. To ostatně kritizovaly i ostatní účastnice a účastníci konference.

Co však autorky popisují důležitého, je prostředí rodin v zemích zažívajících odliv péče (care drain) v Polsku a na Ukrajině. Ženy migrantky stojí před dilematem vzniklým jako důsledek historického socialistického modelu pracujících žen a aktuálního vlivu neoliberalní ideologie v zemích bývalého východního bloku, který spočívá v nutnosti žen skloubit jejich spoluvyživovací roli a udržování multilokálního rodinného života a navíc ospravedlňovat svou migraci před veřejností. Opět tak potvrzují, že migrace nemusí vést nutně k překonání stávajícího genderového řádu. Podobně popsala Rhacel Parreñas (2005) genderový paradox žen v domácnostech: ekonomické podmínky nutí ženy vymanit se z lokálního modelu péče, ale zároveň jim ještě neumožňují adekvátní kulturní definici vztahu matky a dítěte v transnacionálním kontextu.

POHLEDEM ČESKÉ KRITICKÉ TEORIE GLOBÁLNÍ NESPRAVEDLNOSTI¹ /

KAROLÍNA ČERNÁ

HRUBEC, M. 2011. *OD ZNEUZNÁNÍ KE SPRAVEDLNOSTI. KRITICKÁ TEORIE GLOBÁLNÍ SPOLEČNOSTI A POLITIKY*. PRAHA: FILOSOFIA.

Na konci loňského roku vydalo nakladatelství Filosofia ve své ediční řadě „Filosofie a sociální vědy“ monografii shrnující dlouholetý kriticko-teoretický výzkum sociálního uznání jedné z nejnámennějších českých filosofických a sociálněvědních osobností současnosti, Marka Hrubce, který řídí Centrum globálních studií AV ČR a UK v Praze. Publikace je mimořádně svěžím počinem na poli současné filosofie a sociálních věd především díky své aktuálnosti, která kontrastuje s tradiční výukou na českých univerzitách, která pozapomíná na dennodenně prázdný břuch globálních chudých. Autor se z kriticko-teoretické perspektivy obrací k množství témat na poli politické, morální a sociální teorie současnosti, která se soustřeďují kolem pojmu spravedlnosti (mezi nimi důležitou roli zastupuje i genderová nerovnost), a klade si mimo jiné otázku, zda není současná filosofie a sociální věda falešně slepá k hladu a chudobě, které zmítají velkou částí světové populace (s. 16–17). Ústředním motivem knihy je tedy téma zneuznání, respektive snaha zachytit paradigma uznání v přechodu ke globálnímu kontextu. Avšak největší tvůrčí přínos leží ve vytvoření konceptu originální metodologické základny kritické teorie a naznačení jejího rozvinutí v teorii sociálního a politického uznání. Monografie tak navazuje na výsledky Hrubcova mnohaleteho výzkumu (myšlenkový vývoj směřoval od Hegela přes multikulturalismus ke kritické teorii), které byly postupně publikovány v řadě prací a předneseny v různých částech světa. Kosmopolitní charakter knihy je ještě podtržen zařazením abstraktu v čínštině vedle anglického resumé. Pro položení základů své alternativní kritické teorie vede Hrubec dialog s různorodými pojetími myslitelů a myslitelék

posledních desetiletí (i některými významnými osobnostmi genderové teorie), mezi něž patří například Michael Walzer, Axel Honneth, Nancy Fraser, Charles Taylor, Iris Marion Young, Robert Fine, William Robinson, Leslie Sklair či Ulrich Beck. Ostřeji se vyrovnává s liberálním přístupem na příkladu politické filosofie Johna Rawlse.

Pokud se zaměříme na genderové hledisko, podobně jako Nagl-Dočekal v případě filosofie, vyhledává Hrubec, že „každá kritická teorie musí být feministickou teorií“ (s. 274). Zneuznání totiž zobrazuje jedno ze zásadních témat genderového bádání, ať už se jedná o politická práva, o feminizaci chudoby, o transnacionální řetězce péče či o práci v domácnosti aj., ale proto také není třeba klást různé varianty útlaku na základě pohlaví do samostatné části. Genderový aspekt zneuznání se tak prolíná celou knihou v rozborech sociálně-ekonomického, kulturního a politického zneuznání.

Schematicky je kniha uspořádána do pěti oddílů (vždy rozdělených do dvou kapitol), ve kterých se autor postupně věnuje zásadním otázkám (svého vlastního založení) kritické teorie globální společnosti a politiky. První dva oddíly podrobně rozebírají založení a metodologii kritické teorie, autor zde představuje své vlastní ambiciózní obecné založení kritické teorie. Následují tři oddíly postupně rozebírající kritiku liberalismu, vysvětlení dilemat teorie uznání a nástin alternativní teorie spravedlnosti v podobě interkulturního, extraterritoriálního a globálního uznání. V metodologické části se autor vrací ke kořenům kritické teorie společnosti identifikované jako sociální kritika a rozpracovává tři základní momenty: kritiku, vysvětlení a normativitu, které jsou před-

Chtěla bych vyzdvihnout ještě jeden z příspěvků k tématu transnacionálních vztahů a dopadů na rodiny v zemi původu, a tím je film Promise and Unrest z dílny režiséra Alana Grossmana. Jak film, tak i následující téměř dvouhodinová diskuse s autorem ukázaly na výjimečné možnosti, které vizuální antropologie v tomto směru poskytuje. I v Česku lze zhlédnout některé ze zahraničních filmů k tomuto tématu (naposledy Ilegalná máma na festivalu Jeden svět 2012), což jistě usnadní rozšíření debaty o tématu globální péče a migrace.

Závěrem lze shrnout, že dvoudenní konference Transforming gender orders poskytla inspirativní prostor pro diskusi o aspektech migrace péče, přičemž kvalitní příspěvky kombinovaly data z různých zemí Asie, Austrálie, Severní Ameriky i Evropy a také zaměřením na rozmanité sociální či profesní skupiny. O tom, že se genderový řád proměňuje spíše v bohatých zemích Západu, zatímco nerovnosti v mezinárodní dělbě reprodukční práce (vyplývající z kombinace faktorů, jako je gender, etnicita, migrační zkušenost či třída) přetrvávají i přes stále častější migraci žen, panovala mezi účastníky shoda. Nicméně možnosti řešení nebo alespoň způsoby prosazení adekvátního ocenění práce v domácnostech (kromě realizovaného sdílení informací z terénu) nebyly bohužel již na pořadu konference.

Pokud se ještě podíváme na české prostředí (i když z transnacionální perspektivy), můžeme se zamýšlet nad tím, jaké dopady bude mít například aktuální snaha neprodlužovat pracovní víza cizincům v nízkokvalifikovaných pozicích na jejich rodiny zde i v zemi původu? Jaké rozdíly lze najít v pracovních i životních zkušenostech chův v domácnostech, pečovatelek v nemocnicích nebo třeba uklízeček v kancelářích? Nebo – zaměříme-li se na rodiny a děti transnacionálních matek – jak se vyrovnávají děti s odloučením a s obvykle potlačovanými pocity viny ze strany matek a za jakých podmínek se mění genderový řád v rodinách po

Tab.: Vzájemné vztahy prvků trichotomie sociální kritiky

Kombinace forem výkladu	Kritická charakteristika výkladu	Vysvětlující charakteristika výkladu	Normativní charakteristika výkladu
Kritika	×	vysvětlující kritika	normativní kritika
Vysvětlení	kritické vysvětlení	×	normativní vysvětlení
Normativita	kritická normativita	vysvětlující normativita	×

staveny jako zásadní interpretační linie vedoucí k novému oživení kritické teorie. Uvedená trichotomie neznázorňuje prázdný nástroj, nýbrž se velmi úzce váže k tématu zneuznání. Autorovými slovy: „Tato trichotomie [...] vyjadřuje argumentační dynamiku bojů o uznání, která postupuje od kritiky negativních momentů společenské reality přes vysvětlení pozitivních fragmentů reality až k rozvinutí těchto fragmentů v normativním pojetí společnosti.“ (s. 16) Ve zkratce tedy odmítnutí, přijetí a vytvoření (s. 35). Pro autora je však tato trichotomie nedostatečně uchopující, a proto velmi inovativně vypracovává přístup, ve kterém jednotlivé prvky staví do vzájemných vztahů, jejichž propojením vznikne kriticko-teoretický hexagon. Takto rozpracované vztahy uvnitř trichotomie jsou autorem předvedeny v následující tabulce (s. 39):

Přídavná jména zde tedy rozvíjejí ústřední prvek o doplňující akcent. Všechny části hexagonu nejsou v kritické teorii dosud rozpracovány, nejvíce pozornosti zatím bylo věnováno kritickému vysvětlení a vysvětlující normativitě. Z hlediska výkladu vývoje kritické teorie se autor v práci zabývá zakládajícími dokumenty, ve kterých stopuje probíranou trichotomii. Autor se nevěnuje předcházejícím textům (pouze v recepci pozdější filosofie), ale až následným pěti paradigmátům v kritické teorii, počínaje přípravnými 20. lety 20. století (v roce 1923 byl založen Ústav pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem). K dějinám kritické teorie nepřistupuje Hrubec popisně, nýbrž kriticky nachází nedostatky jednotlivých pozic (především z perspektivy nevyváženosti trichotomie) a rozpracovává

jejich inspirativní momenty. Zároveň mapuje proměny paradigmat, která pro výstižnost shrňme autorovými slovy: „1) paradigma práce či výroby (Marx), které bylo nejprve v počátcích kritické teorie po určité redefinici a doplnění rozvíjeno (Horkheimer, Marcuse) a poté kritizováno (Horkheimer, Adorno), 2) revitalizace paradigmatu pudové, zejména sexuální přirozenosti (Marcuse), 3) paradigma komunikativního jednání (Habermas), 4) paradigma uznání (Honneth) a 5) koncept globálních interakcí, jenž se začal transformovat do paradigmatu a je v posledním období rozvíjen především autory třetí a čtvrté generace. Autoři uvedení v závorkách přitom nejsou jedinými reprezentanty těchto paradigmat, nicméně je lze považovat za hlavní – nebo jedny z hlavních – autorů, kteří se na ně v kritické teorii zaměřovali.“ (s. 140) Co se týče české kritické teorie, uvádí Hrubec především Karla Kosíka a netradičně se zabývá jeho přínosem v rámci čtvrtého paradigmatu a nakročením k paradigmatu globalizace.

Velmi zajímavou perspektivu práce s trichotomií přináší odhalení redukcionistických tendencí v dílech stěžejních osobností moderní kritické teorie, jakými jsou například Michael Walzer, Axel Honneth, Jürgen Habermas a Nancy Fraser. Walzer sociální kritiku zužuje podle Hrubce na interpretaci, Honneth a pozdní Habermas na normativitu (mladšímu Habermasovi je přiznána snaha o vyváženou kombinaci všech tří prvků) a Fraser na vysvětlení. Podrobným rozбором důsledků těchto redukcí autor dochází k názoru, že pokud se chce kritická teorie vyvarovat nástrah autoritářských, relativistických či status quo stvrzujících vychýlení, musí začít

jejich sloučení? V každém případě je i v Česku zásadní prosazovat respekt vůči práci v domácnostech a práci migrantů a migrantek, zvláště když se zde tvůrci politik o tuto skupinu pracovníků ještě nezajímají a i na veřejnosti je dosud málo doceněna. Čím dál tím více se přitom i my můžeme ptát, čím by byla a jak by fungovala Praha, Plzeň nebo jiná místa, kdyby nebylo imigrantů a imigrantek?

Všechny příspěvky si můžete poslechnout na webových stránkách konference: www.cgc.uni-frankfurt.de/genderorders/video.shtml.

VÍTE, KDO VÁM DOMA UKLÍZÍ? – KAMPAŇ NA PODPORU DOMÁCÍCH PRACOVNIC Z ŘAD CIZINEK¹ /

Eva Valentová

Víte, kdo Vám doma uklízí? je název informační kampaně, kterou spustila nevládní organizace Sdružení pro integraci a migraci (SIMI) v březnu letošního roku k Mezinárodnímu dni žen. Kampaň má za cíl podpořit cizinky pracující v českých domácnostech na nejrůznějších pozicích – jako uklízečky, hospodyně či pečovatelky. Tyto cizinky tvoří v rámci pracovní migrace v ČR nový segment pracovního trhu a fenomén posledních let, kterému se dosud nikdo příliš nevěnoval. Přitom ke konci roku 2011 pracovalo v ČR legálně přes 50 tisíc cizinek ze třetích zemí, z nichž většina během svého pobytu na našem území někdy zakusila práci v domácnosti. Tyto ženy musí často při výkonu domácí práce čelit nevhodnému zacházení nebo různým formám diskriminace a mnohdy jsou tlačeny k výkonu nelegální práce, neboť je to pro jejich zaměstnavatele nepoměrně výhodnější. K nejčastějším problémům se v lepších pří-

u kritiky a projít vyváženě všemi třemi prvky trichotomie (nejlépe rozkreslenými do šesti popsaných odstínů). Jakákoliv redukce je deficitní formou kritické teorie a činí ji tak zranitelnou. Tímto způsobem se také autor vymezuje vůči hlavnímu proudu sociálních věd, který podle jeho názoru kvazipozitivisticky vychází především z popisu izolovaných problematik, a vůči mainstreamové politické a morální filosofii, která zůstává často uzavřena v normativitě bez kontextu. Autor proto navrhuje propojení a úzkou spolupráci překonávající tříštění v podobě sociální filosofie, což souzní i s požadavky obsaženými v programových dokumentech frankfurtské školy.

Po velmi obsažném metodologickém rozboru se Hrubec věnuje rozvedení všech tří momentů trichotomie v paradigmatu uznání. Co se týče kritiky, tak podrobně analyzuje nedostatky liberální teorie na národní i mezinárodní úrovni. Zástupným autorem pro kritiku se Hrubcovi stal John Rawls. Na obou úrovních se Hrubec věnuje zejména deficitu demokratickému a sociálnímu. Rawlsově pojetí spravedlnosti jako férovosti autor vytýká nepropojenost se sociální realitou, v důsledku čehož je bráněno rozvinutí dialogu a vzájemného uznání. Spolu s Charlesem Taylorem identifikuje autor tři stěžejní neduhy Rawlsovy, respektive liberální teorie obecně, pramenící z osudové nevyváženosti taylorovských termínů autonomie a autenticity: nadměrný individualismus, nadvláda instrumentálního rozumu a nebezpečí

ztráty svobody plynoucí z prvních dvou. Na národní úrovni řečeno autorovými slovy: „Rawlsovův politický liberalismus se zdá být jak méně participativní, a tím i méně demokratický, tak také méně sociální, než jak je obvykle prezentován.“ (s. 224–225) V tomto kontextu liberální mezinárodní pojetí spravedlnosti zase trpí absencí uznání spolu s nerozpracovanou stránkou přerozdělování a mělo by být nahrazeno spravedlností kosmopolitní neboli globální (s. 255).

V posledních dvou oddílech se autor velmi poutavě zabývá vysvětlením (dilemata lokálního a transnacionálního uznání) a normativitou (interkulturní, extrateritoriální a globální uznání), při čemž předkládá k zamyšlení řadu originálních vhlédů a načrtává alternativní možnou budoucnost spravedlnosti založené na vzájemném uznání. Závěrem již jen velmi hutnou knihu doporučím všem, kteří stopují nějakou nit v řádu nerovnosti, a vyzdvihnu, že takto ambiciózní metodologické založení, jaké zde autor představuje, je v českém filosofickém prostředí zcela ojedinělé a lze je srovnat s významnými zahraničními epistemologickými a sociálněvědními studii.

Poznámky

1 Tento článek vznikl v rámci projektu *Možnosti budoucího společensko-politického vývoje z genderové perspektivy* financovaného pod číslem 5168/2012 Grantovou agenturou UK.

NOVÉ SPOJENECTVÍ GENDERU A PSYCHOLOGIE? / KATEŘINA ZÁBRODSKÁ MACHOVCOVÁ, K. 2011. NESAMozŘEJMÉ PERSPEKTIVY. GENDEROVÁ ANALÝZA V PSYCHOTERAPII A PSYCHOLOGICKÉM PORADENSTVÍ. BRNO: MEZINÁRODNÍ POLITOLOGICKÝ ÚSTAV MASARYKOVY UNIVERZITY.

V prostředí českých sociálních věd se zdá, že gender a psychologie si k sobě jen málokdy dokážou najít cestu. Gende-

rová studia se k mainstreamové psychologii stavějí skepticky pro její konzervativismus a nedostatek sociálněpolitické

padech radí nízké mzdy, neplacené přesčasy a odvozy ze strany zaměstnavatele nebo nedostatek pracovního volna, v horších případech i fyzické násilí, sexuální obtěžování či týrání.

„Cizinky mnohdy snášejí vykořisťování pro obavy ze ztráty zaměstnání, protože nevědí, jak svou situaci řešit. Obávají se vyhoštění z důvodu nelegální práce nebo pobytu. Považujeme tedy za nutné na obdobné situace upozorňovat a reagovat na vážná porušování práv takto zaměstnaných cizinek. Poskytování bezplatného poradenství se nám v praxi osvědčuje jako účinný nástroj k posílení postavení těchto žen,“ komentuje Magda Faltová, ředitelka SIMI.

Kampaň se proto zaměřuje na informování cizinek prostřednictvím letáků a videoklipu, z nichž se dozvědí o svých základních právech a povinnostech spojených s výkonem domácí práce a získají kontakty na kancelář SIMI, kam se mohou obrátit pro radu. Letáky a videoklipy jsou k dispozici v českém, anglickém a ruském jazyce. Rádi bychom tímto způsobem oslovili čtenářky a čtenáře časopisu *Gender*, rovné příležitosti, výzkum s žádostí o pomoc při jejich distribuci. Letáky společně s videoklipy byly zaslány na vybrané úřady práce poštou. K dispozici jsou také na webových stránkách sdružení www.migrace.com.

Ve druhé linii kampaň směřuje k informování české veřejnosti o postavení domácích pracovnic z řad cizinek v České republice. Ta je oslovována prostřednictvím sociálního spotu (http://www.youtube.com/watch?v=lvDn-Q_uNXE), který poukazuje na nevhodné zacházení s domácími pracovnicemi a akcentuje osobní příběh těchto lidí s jejich skrytým a často nelehkým osudem. Příběh ve videu implicitně vybízí českou společnost k respektování práv a důstojnosti domácích pracovnic. Bližší informace k právním aspektům domácí práce jsou uvedeny na stránkách kampaně: <http://www.migrace.com/cs/pracovni-migrace/kampan-domaci-pracovnice>.

V případě zájmu o více informací kontaktujte Evu Valentovou, koordinátorku projektu, na adrese: valentova@refug.cz

reflexivity, a psychologie naopak podrobuje genderová studia kritice z ideologické podjatosti a nevědeckosti. Nedávno však vyšla kniha, které se podařilo toto dlouholeté schizma překonat a ukázat, že spojenectví genderu a psychologie může velmi dobře fungovat. Jedná se o knihu psycholožky a genderové badatelky Kateřiny Machovcové *Nesamozřejmé perspektivy*, kterou vydala na podzim 2011 Masarykova univerzita v Brně.

Machovcová ve své knize prezentuje v českém prostředí neotřelý pohled na to, jak lze z psychologické perspektivy studovat gender v oblasti psychologického poradenství a psychoterapie. Kniha je rozčleněna na teoretickou a výzkumnou část. V teoretické části Machovcová věnuje velkou pozornost právě komplikovanému vztahu mezi psychologií, genderovými studii a feminismem. Ukazuje, že dosavadní pokusy zkoumat gender v psychologii sklouzávaly do dvou neuspokojivých alternativ omezujících se pouze na studium genderových rozdílů, které pak následně buď zveličovaly, nebo naopak zastíraly (Machovcová v návaznosti na feministické psycholožky Rachel Maracek a Jeanne Hare-Mustin tyto dvě alternativy označuje jako α zkreslení a β zkreslení).

Machovcová naproti tomu v teoretickém úvodu své práce nabízí celou řadu přístupů zakotvených v psychologii, které umožňují zkoumat gender v souladu se současnými feministickými teoriemi jako sociálně konstruované „genderované pozice“, které jsou utvářeny skrze různé diskursivně-materiální praktiky. Mezi tyto přístupy řadí především sociální konstrukcionismus, kritickou a feministickou psychologii či psychosociální studia, která se nově formují v britské psychologii. Smysluplným směrem pro psychologické zkoumání genderu se tu ukazuje být především feministická psychologie, která usiluje o propojení feministického aktivismu a důrazu na společenskou změnu s respektem vůči individuální specifičnosti konkrétních žen a mužů. Cenné je, že napříč teoretickým úvodem Machovcová klade značný důraz také na intersekcionalní přístup, tedy na provázanost (či

v pojmech Karen Barad *intra-akci*) genderu s dalšími sociálními kategoriemi. V rámci intersekcionality poukazuje také na nutnost studovat makroúroveň a mikroúroveň utváření genderu, a rozkrývat tak provázanost individuálního prožívání se společenskými strukturami a institucemi. To se ukazuje jako obzvlášť důležité právě pro psychologii, která této provázanosti obvykle věnuje málo pozornosti. Určitým limitem teoretické části knihy je, že přehled teoretických směrů je silně orientován na situaci v zahraničí. Čtení tak nevyhnutelně vyvolává otázku, zda se konstrukcionistická, kritická a feministická psychologie rozvíjejí také v české vědě? Kdo jsou její nositelé a nositelky a jak autorka hodnotí jejich přínos k rozvoji kritického zkoumání genderu?

Ve druhé části knihy Machovcová představuje svůj výzkum, jehož cílem je „interpretativně pojaté zkoumání rekonstrukce genderu a genderování poradenského procesu z pohledu profesionálů pracujících v oblasti poradenství či terapie“ (s. 13). Studie je založena na tematické analýze 13 rozhovorů, které Machovcová vedla s odborníky/cemi věnujícími se poradenství nebo terapii v Čechách a v Norsku. Rozhovory se zaměřovaly na to, jak tito odborníci a odbornice ve své praxi reflektují gender, jak jej zvýznamňují, mimo jiné také ve vztahu k vlastní expertní pozici.

Výsledky analýzy jsou strukturovány podle tří hlavních témat, které Machovcová v rozhovorech identifikovala. První téma, nazvané *Porozumění genderu u „těch druhých“*, se zabývá tím, jak dotazovaní odborníci a odbornice zvýznamňovaly gender u svých klientů. Ukazuje se přitom, že gender v rozhovorech nabývá velmi rozmanitých podob, od genderu jako rozdílnosti „ženského“ a „mužského“ přes gender jako neredukovatelnou jedinečnost konkrétního člověka až po provázanost genderu s dalšími kategoriemi ve smyslu intersekcionality. Druhé téma, *Reflexe genderu v terapeutickém procesu*, se zaměřuje na to, jak dotazovaní odborníci a odbornice reflektují gender ve svých interakcích s klienty. Gender tu vystupuje jako jednoznačně relevantní kategorie, ať již ve vztahu

Poznámky

1 Kampaň vznikla v rámci projektu „Zvýšení role neziskového sektoru v oblasti sociální integrace pracovních migrantů v České republice“, financovaného z prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR, v prioritní ose Mezinárodní spolupráce. Projekt realizuje Sdružení pro integraci a migraci ve spolupráci s portugalskou organizací Solidariedade Imigrante a rakouskou organizací Zentrum für MigrantInnen Tirol.

k volbě terapeuta či terapeutky, nebo v samotném terapeutickém vztahu – někdy jako forma spojenectví mezi terapeutem a klientem, jindy ale také jako ohrožení. Třetí téma, nazvané *Od jednotlivce ke společenské změně*, je pravděpodobně nejzajímavější. Zabývá se tím, jak odborníci a odbornice reagují na feministickou argumentaci „osobní je politické“ a do jaké míry se jejich uvědomění genderových nerovností a potřeby společenské angažovanosti promítá (a má, nebo naopak nemá promítat) do jejich psychologické praxe. Zviditelňuje se tu napětí mezi potřebou reflektovat sociální nerovnosti a podílet se na jejich změně, kterou odborníci a odbornice většinou vyjadřují, a jejich závazkem vůči individuálním potřebám svých klientů. Pro čtenáře a čtenářky, kteří sami terapeutickou či poradenskou praxi neprovozují, nemusí být toto napětí ničím zjevným. Poslední téma tak poskytuje obzvláště zajímavý vhled do psychologické praxe a dilemat, která jsou s ní ve vztahu k genderu spojena.

Dosavadní pokusy o genderovou analýzu z pozice psychologie se v českém prostředí obvykle potýkaly s nedostatkem teoretického rámce pro takovou snahu. Některé pokusy si vzaly jako své východisko filosofické a sociologické teorie a na možný přínos psychologie z hlediska kritické genderové analýzy v podstatě rezignovaly. Většina ostatních pokusů skončila na úrovni psychologického zkoumání genderových rozdílů, což je však – jak přesvědčivě ukazuje recenzovaná kniha – problematické a reduktivní. Kniha Kateřiny Machovcové je v tomto ohledu velmi cennou výjimkou, protože v českém prostředí představuje jednu z prvních skutečně psychologických genderových analýz, tedy pohled na gender, který je pevně zakotven v psychologických konceptech a perspektivě, ale současně reflektuje aktuální feministické teorie, a může jim tedy také něco nového přinést. Nezbyvá než doufat, že takových publikací bude v českých sociálních vědách přibývat.

PRÁCE A RODINA NA OSTŘÍ NOŽE / IRENA SMETÁČKOVÁ

KŘÍŽKOVÁ, A., MAŘÍKOVÁ, H., HAŠKOVÁ, H., FORMÁNKOVÁ, L. 2011.

PRACOVNÍ DRÁHY ŽEN V ČESKÉ REPUBLICE. PRAHA: SLON.

Tým oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR vydal další publikaci, v níž mapuje proměny podmínek a životních strategií v českých rodinách. Jak napovídá název, zaměřuje se tentokrát úzce na problematiku uplatnění žen na trhu práce, kterou však rozebírá v širších souvislostech osobního, partnerského a rodinného života daných žen i politicko-kulturních okolností. Publikace je výsledkem kvalitativního výzkumu, v němž autorky vedly rozhovory s 58 ženami, které se lišily z hlediska věku, vzdělání, povolání, počtu dětí, partnerství atd. Soubor aktérek výzkumu byl úctyhodně početný a vnitřně rozmanitý, což činí z provedeného výzkumu jednu z nehlubších sond do fungování

genderového řádu v české společnosti. Výzkum nepřichází se zásadně překvapivými zjištěními – jeho závěry byly očekávatelné na základě zahraničních i předcházejících českých studií. Ovšem originalita ve smyslu novosti výsledků není jediným, ani hlavním parametrem kvalitního vědeckého počínu. Autorky v publikaci na životních reflexích svých informantek ukazují, že v české společnosti existují značné genderové nerovnosti, které se dokonce v některých ohledech v porovnání s minulostí ještě více prohlubují. Potvrzují platnost takových fenoménů, jako je horizontální a vertikální genderová segregace trhu práce, duální pracovní trh a genderový kontrakt. Díky široké skupině aktérek pocházejících

Dudová, Radka. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla.*

Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Problematika umělých potratů není v současné době v České republice často otevírána – snad proto, že k legalizaci interrupcí došlo v této zemi již v roce 1957, či proto, že počet interrupcí nyní dosahuje historického minima. Málo se ale ví o tom, co tuto první legalizaci provázelo, jakým způsobem byly interrupce v období komunismu chápány a regulovány a jak tento historický vývoj ovlivnil současný status quo v této oblasti.

Kniha popisuje a analyzuje diskuze, které předcházely změnám legislativy o interrupcích od 50. let 20. století, a způsoby, jakými byly v Československu vytvářeny politiky interrupce. Vychází přitom z teorie Michela Foucaulta a představuje regulace interrupcí jako příklad působení biomoci v rámci socialistického režimu.

z různých sociálních skupin ale navíc rozkrývají specifické fungování uvedených fenoménů v závislosti na konkrétním dobovém kontextu a přítomnosti různých sociálně třídících znaků, které mají samy hierarchizující potenciál a v kombinaci s genderem zesilují diskriminační mechanismy. Autorky nevyvozuji z výzkumných zjištění praktická opatření vedoucí k eliminaci genderových nerovností. Naopak končí knihu otázkou „Co s tím?“, kterou můžeme chápat jako řečnickou průpovídku, ale také jako snahu podnitit čtenářstvo, aby samo formulovalo doporučení ke změně společenské praxe, pro něž výzkum poskytuje nespočetně zdrojů v podobě zkušeností aktérek.

Publikace je tvořena osmi kapitolami a přílohami. Těžší část jsou kapitoly 4 až 7, které představují hlavní výsledky z analýzy rozhovorů strukturované podle životních fází, a dále závěrečná kapitola shrnující klíčová zjištění. První tři kapitoly tvoří teoreticko-metodologický úvod výzkumu. První kapitola je stručným, ale výstižným vhladem do vývoje uplatnění žen na českém pracovním trhu od druhé poloviny 20. století. Zaměstnanost je rozebírána zejména v souvislosti s opatřeními rodinné politiky, jako je existence rodičovského příspěvku (jehož pojetí, délka i výše se proměňovala), a nabídkou zařízení péče o děti předškolního věku. Je uváděna také genderová segregace pracovního trhu, která na neformální i oficiální úrovni asociovala některá povolání s ženami, a jiná s muži. Bohužel, stranou zůstává rozbor vzdělávacího systému, který genderovou polarizaci povolání předjímá a homogenizuje studijně-profesní trajektorie žen a trajektorie mužů do značné míry již před tím, než na trh práce vstoupí.

Druhá kapitola nabízí přehledné přiblížení hlavních teoretických konceptů, které se vztahují k genderovým nerovnostem na trhu práce a ke sladování rodinného a pracovního života. Je ukázána i jejich aplikace na české prostředí na základě předcházejících studií, na řadě z nichž se podílely samy autorky. Cenné je, že vedle opakovaně zpracováva-

ných informací o vývoji ve druhé polovině 20. století se zde autorky vyjadřují ke zcela aktuálnímu stavu rodinné a zaměstnanecké politiky. Ačkoliv je kapitola velmi dobře pojata, o jejím zařazení do publikace mám pochybnosti. Autorky chtěly čtenářkám/ům představit svoji teoretickou lokaci, z níž přistupují ke sběru i analýze dat. Vědecká poctivost, která náleží k tradici feministické epistemologie a metodologie, však v tomto případě oslabuje samotné vyznění textu jako celku. Na začátku knihy je řečeno, jak fungují pracovní dráhy žen, a zbývající část knihy už je „pouhou“ ilustrací těchto mechanismů. Jen ojediněle se v kapitolách zaměřených na analýzu rozhovorů setkáme s novým argumentem – obvykle jde o dokumentování již známých a v úvodu popsaných mechanismů na příkladech ze života konkrétních žen. Nejen, že takový text ztrácí gradaci (napínavost a závěrečné prohlédnutí, které nese katarzi), ale navíc pro některé čtenáře/ky může působit nedůvěryhodně, protože se mohou domnívat, že autorky k výzkumu nepřistupovaly otevřeně, nýbrž se snažily jen potvrdit své předpoklady. Dilema mezi vědeckou transparentností a literárními kvalitami je u odborných publikací vždy přítomné a způsob, jakým se jej autorky rozhodly vyřešit, nelze pokládat za chybný – není to otázka vědecké správnosti, ale osobní preference.

Třetí kapitola představuje metodologii výzkumu. Jak již bylo řečeno výše, výzkum byl založen na rozhovorech s 58 ženami. Jednalo se o rozhovory narativně-biografické, jejichž volba je podrobně zdůvodněna ve vazbě na téma a feministické zaměření výzkumu. Ovšem průběh rozhovorů a jejich následná analýza jsou popsány až příliš stručně a zcela upozaděn zůstal přehled a rozbor kategorií, které z analýzy vystoupily. O analytických kategoriích si tak můžeme udělat představu pouze na základě struktury dalších kapitol, které představují hlavní výsledky. Ačkoliv narativně-biografické rozhovory mapující průběh života informantek s osobně významným členěním je pro výzkum pracovních drah vhodným nástrojem, je důležité přihlížet

SÍŤOVÁNÍ MIGRANTEK V EVROPĚ A V ČESKÉ REPUBLICĚ / Sabe Amthor Soe

V roce 2006 iniciovala Evropská ženská lobby¹ (EWL) projekt „Equal Rights. Equal Voices. Migrant Women in the European Union“, v jehož rámci se zrodila myšlenka migrantek založit Evropskou síť migrantek² (European Network of Migrant Women – ENoMW), která by podpořila rovné zacházení, stejná práva a integraci migrantek v evropských zemích. Tato iniciativa vznikla proto, aby zájmy migrantek mohly být hájeny samotnými migrantkami. Do sítě ENoMW se zapojily národní platformy migrantek z 16 zemí EU. Od počátku bylo cílem takto vzniklé platformy reprezentovat společné zájmy a potřeby migrantek žijících v zemích EU, poskytovat informace evropským institucím, vládám EU a široké veřejnosti, a podílet se na podávání připomínek při vytváření a implementaci evropských politik, které mají dopady na životy migrantek.

ENoMW, jejíž činnost byla oficiálně zahájena v červnu 2010 na půdě Evropské komise v Bruselu, pravidelně podává připomínky v rámci procesu vzniku a aktualizace evropských směrnic týkajících se migrace a integrace. Od začátku svého působení se zástupkyně ENoMW pravidelně účastní veřejných slyšení v Evropském parlamentu a navrhuje doporučení k evropské legislativě. Mezi prioritní oblasti, kterým se při podávání připomínek k legislativě ENoMW věnuje, patří například právo na sloučení rodiny migrantů nebo přístup migrantek bez dokumentů ke zdravotní péči.³

Také v České republice vznikla ze strany migrantek potřeba, aby jejich zájmy a potřeby byly vysloveny a prosazovány do politik v oblasti migrace a integrace samotnými migrantkami. K tomu byla ale nutná existence fungující národní platformy, která pomůže formulovat společné zájmy migrantek.

také k jejich limitům. Ty se vztahují zejména k tomu, že rozhovory jsou retrospektivní – aktérky hovoří o svých životních rozhodnutích, z nichž řada se odehrála velmi dávno (Bamberg 1997). Jejich výpovědi tak nejsou zachycením toho, jak tehdy danou událost vnímaly, nýbrž jak si na tuto událost a své prožívání vzpomínají. Zpětný pohled může akcentovat odlišné aspekty události, než které byly podstatné v dané chvíli. Stávající zvýznamňování určitých stránek osobní historie je samozřejmě a navíc badatelsky zajímavé, protože to poukazuje na identitu akterek. Při analýzách je na to však nutné pamatovat a výsledky nepředkládat jako záznam událostí, ani jako subjektivní vnímání událostí, nýbrž jako subjektivní vzpomínání na události. Kromě toho je třeba také počítat s identitně-formativním rozměrem rozhovorů. V rozhovorech dochází k fragmentované sebe prezentaci – aktérky hovoří o určitém aspektu své identity v závislosti na tématu interview, a ačkoliv je jejich identita bohatší a rozmanitá, v zájmu poskytnutí uceleného, přehledného obrazu o sobě samých tendují ke zdůrazňování těch informací, které potvrzují do popředí vytažený aspekt identity (Rubin, Rubin 1995). Obě tato rizika si autorky jistě uvědomují a v analýzách k nim přihlížely (respektive teoreticky se s nimi vyrovnaly), ovšem v samotné publikaci jejich tematizace chybí.

Od čtvrté kapitoly se již publikace noří do dat a s pomocí úryvků z rozhovorů nás seznamuje s tím, jak aktérky vzpomínají na jednotlivé etapy svého vztahování se k trhu práce. Nutno předeslat, že práce využívá velké množství relativně dlouhých doslovných citací, což text činí důvěryhodným a zajímavým. Snaha o autentičnost výpovědí se však často míjí účinkem. To, co je smysluplné v ústním podání a v kontextu celého rozhovoru, kdy si postupně jako posluchačky zvykáme na osobní styl promluvy naší komunikační partnerky, působí v přepsaném výňatku nejasně. Pro účely analýzy jsou samozřejmě úplné přepisy rozhovorů nutné, ovšem v následné publikaci považují za vhodnější použít

mírnou (a přiznanou) úpravu výpovědí tak, aby byl zachován obsah, ale zvýšila se srozumitelnost. Důvodem je nejen vyšší čtenářská kvalita textu, ale také úcta k informantkám, jejichž řeč v doslovném přepisu působí méně kompetentně, než tomu bylo v ústní prezentaci.

Obsahově se hlavní kapitoly postupně zabývají vzpomínkami na první zkušenosti se zaměstnáním (čtvrtá kapitola), znevýhodňováním v průběhu zaměstnání (pátá kapitola), vztahem k trhu práce v průběhu raného mateřství (šestá kapitola) a opětovným zapojením do zaměstnání po rodičovské (sedmá kapitola). K časovému strukturování vybízejí narativně-biografické rozhovory, ovšem probíraná témata se logicky prolínají, a to jak ve vyprávění samotných žen, tak i v následné analýze. Za skutečný vrchol práce lze považovat šestou a sedmou kapitolu, které jdou k podstatě sladování pracovního a rodinného/osobního života. Tyto části poskytují nejzajímavější data (např. o zneužívání práce žen či o vyjednávání v rámci partnerských vztahů) a zdají se být analyticky nejpropracovanější. Výňatky z rozhovorů zde nejsou pouze převypravovány (jak se místy stává v předcházejících kapitolách), nýbrž jsou důkladně interpretovány a zařazovány do teoretického kontextu.

Závěrečnou kapitolu můžeme vnímat jako zrcadlo druhé kapitoly, s níž tvoří pomyslný kruh, v jehož středu stojí data z rozhovorů. Protože došlo především k potvrzení konceptů, které byly popsány na začátku práce, obě kapitoly jsou spíše svými kopiemi než vzájemnou konfrontací. Nicméně zopakování platnosti už dříve potvrzených zjištění nemusí být na škodu.

Jak výzkum potvrdil, hlavní příčina znevýhodnění žen na trhu práce spočívá v genderové polarizaci a androcentrismu, které se prolínají soukromým i veřejným prostorem a způsobují v obou genderovou dělbu práce. Domácí a profesní sféra se tak na sobě stávají závislé, přičemž v základu jejich vazby stojí jednak heteronormativita, jednak nadřazování placené práce jiným typům činností. První východis-

Evropská kontaktní skupina, o. s. (EKS),⁴ která se dlouhodobě zabývá problematikou migrantek v ČR a jejich integrací, se proto rozhodla svými aktivitami pomáhat migrantkám v ČR více se zviditelnit a prezentovat se jako celek. EKS se také aktivně podílela na zakládání Evropské sítě migrantek (ENoMW).

Od roku 2009 EKS poskytuje potřebné zázemí pro aktivity národní platformy migrantek. Smyslem aktivit české národní platformy migrantek je posilovat postavení migrantek v české společnosti, a to prostřednictvím sdílení zkušeností žen s integrací v ČR, vytyčením specifických cílů, zájmů a potřeb migrantek, o kterých následně informuje odbornou i širokou veřejnost. Témata, kterými se migrantky zabývají, jsou např. genderové aspekty migrace a integrace, migrantky na trhu práce, pracovní podmínky, rodičovství v procesu migrace a integrace, zdravotní péče. Národní platforma migrantek v ČR, která se stále rozvíjí a nyní existuje v podobě neformální skupiny, vítá všechny aktivní migrantky žijící v České republice, které mají zájem společně identifikovat klíčové oblasti a podílet se na zlepšení své situace. Mělo by být především v zájmu samotných migrantek, aby jejich hlasy byly vyslyšeny.

EKS podporuje svými aktivitami rozvoj národní platformy migrantek. Pořádá různá školení na míru podle potřeb a požadavků migrantek a rovněž organizuje odborné semináře a zprostředkovává setkávání migrantek s vlivnými představiteli a představitelkami z oblasti politiky nebo veřejné správy či médií.

Od roku 2010 probíhá projekt „Networking Migrant Women“, v jehož rámci se migrantky ze tří zemí EU (ČR, Německo, Irsko) setkávají, vyměňují si své zkušenosti s integrací v Evropě a společně pojmenovávají své potřeby a řešení problematických situací. V únoru 2011 se konalo první setkání migrantek v rámci tohoto projektu v Praze, kde se migrantky shodly, že bez ohledu na zemi původu a zemi nového domova mají podobné zkušenosti a problémy, které se dají společně řešit.

ko odkazuje k modelu heterosexuálního partnerského vztahu, v němž se partner primárně realizuje ve veřejné sféře, zatímco partnerka v soukromé sféře. Tento model je ideálem, k němuž se vztahují jak osobní představy a životní strategie většiny akterek, tak i rodinná a pracovní politika. Druhé východisko souvisí s klíčovou úlohou práce ve veřejné sféře, která je v rámci protestantské etiky považována za hodnotnější než práce v domácnosti, což má své symbolické i praktické (tj. finanční) konsekvence. Pracovní sféra vychází z toho, že nejlepší pracovní silou je člověk bez závazků v osobní sféře, který je plně a flexibilně k dispozici. Tato maskulinitě odpovídající norma znevýhodňuje ženy, které akceptují svoji primární zodpovědnost za péči, ale i ty, od nichž se pouze převzetí zodpovědnosti za péči v budoucnosti očekává. Spojením obou východisek a tlaků, které z nich vycházejí, dochází k oddělení životních trajektorií žen a mužů. Jejich specifčnost je dána symbolickou legitimizací genderové rozdílnosti a komplementarity na úrovni společenských i individuálních představ a zároveň strukturálně-organizačními faktory, které tyto představy zhmotňují a dále reprodukují. V důsledku toho jsou pracovní dráhy žen poměrně velmi homogenní – většina žen své životní možnosti rozvažuje v intencích dominantních společenských představ o „správné femininitě“, které si interiorizovala, a i kdyby z nich chtěla vystoupit, narazí na institucionální překážky.

To ovšem neznamená, že by se vztah žen k práci z hlediska jejich preferencí, jednání a identity plně shodoval. Výpovědi informantek názorně ukazují, že v tom, jak situace spojené se svým povoláním prožívají a jak se v nich rozhodují, sehrává klíčovou úlohu jejich konkrétní životní konstelace (např. zda žijí s partnerem nebo zda mohou využívat pomoc rodičů), dosavadní biografické zkušenosti (např. opakovaná zkušenost neúspěchu vede obvykle k rezignaci) a samozřejmě přítomnost charakteristik, jako je vzdělání, věk či zdraví. Nicméně rozdíly, které jejich působením mezi

ženami vznikají, nejsou natolik velké, aby bylo možné hovořit o plné individualizaci životních drah, ani o eliminaci vlivu genderu. Naopak. Všechny ženy, jejichž výpovědi byly v publikaci představeny, žijí životy v mantinelech, které ohraničují genderové stereotypy. Ty s využitím biologicko-esencialistických argumentů ženy asociují s mateřstvím a péčí. Vzhledem k opozici soukromé a veřejné sféry a nedostatku institucionálních opatření pro jejich propojení jsou tak ženy nuceny činit volbu mezi prací a péčí. Některé ženy jsou při této volbě v důsledku genderových stereotypů explicitně diskriminovány, jiné se jim dokázaly částečně vzeprít, ale jen díky mimořádnému pracovnímu či identitnímu úsilí, které je de facto potvrzením jejich platnosti.

Ženy s pečovatelskými závazky, které se chtěly nebo z finančních důvodů musely vrátit do zaměstnání, popisovaly své dvě strategie vůči znevýhodňujícím podmínkám. Jednou byla strategie budování jedinečné agendy, v níž jsou nenahraditelné. Jejich potřebnost si zaměstnavatel obvykle uvědomí v průběhu mateřské a následně je ochotnější přistoupit na takové pracovní podmínky, o které žena žádá. Tyto možnosti však má pouze velmi malá skupina žen s vysokým a specifickým vzděláním, jejichž pracovní pozice před mateřstvím byla výjimečná. Opačnou strategií byla rezignace – ženy přijaly, že jako matky nemohou zastávat pracovní pozici, o kterou by stály a pro niž by měly kvalifikaci. Takové ženy obvykle pracují v nižších pozicích jako „holky pro všechno“, jsou zastupitelné a jsou vystaveny nevýhodným pracovním podmínkám (např. místo úvazků brigády nebo švarcsystém) a neustálému riziku ztráty zaměstnání. Ani částečné úvazky se za stávajícího stavu genderového řádu neosvědčují, protože ženy dokládají jejich finanční nevýhodnost a efekt brzdy pro kariérní postup.

Ačkoliv výzkum doložil, že většina žen matek má zájem nebo nutnost pracovat, většina z nich více či méně akceptuje znevýhodňující nastavení současné společnosti a podřizuje mu svá očekávání i konkrétní chování v pracovní i domácí

Je však nutné, aby dialog mezi přijímací společností a migrantkami probíhal pravidelně a aby obě strany přistupovaly aktivně k tématu integrace. Úspěšná integrace migrantů a migrantek může nejen obohatit multikulturní společnost, ale také přispět k růstu demografické a socioekonomické situace hostitelské země.

Poznámky

1 *European Women's Lobby: www.womenlobby.org. Evropská ženská lobby je největší evropskou zastřešující organizací, která se zabývá ženskými právy a rovností žen a mužů. Sdružuje kolem 2 500 organizací z 27 členských států Evropské unie a ze tří kandidátských zemí.*

2 *European Network of Migrant Women: www.migrantwomennetwork.org.*

3 *Více viz: ENoMW launches lobbying kit on the right to family reunification: <http://www.migrantwomennetwork.org/?article268>; ENoMW launches first publication on 'Family Reunion Legislation in Europe: Is it Discriminatory for Migrant Women?': <http://www.migrantwomennetwork.org/?article263>; ENoMW chair speaks at EP Public hearing on access to health care for undocumented migrants: <http://www.migrantwomennetwork.org/?article199>.*

4 *Viz www.ekscr.cz.*

sféře. Autorky výzkumu hovoří o sebediskriminaci či sebediskvalifikaci žen. Pro některé ženy je interiorizace nerovností tak hluboká, že znevýhodnění žen považují za optimální stav (nespojují si s ním tedy negativní pocity), jiné znevýhodnění vnímají a odsuzují, ale nevidí možnost, jak situaci změnit, a proto se jí přizpůsobují. Autorky přistupují k sebediskriminaci ze sociologické perspektivy, kterou bychom mohli doplnit i o perspektivu psychologickou. Zajímavý vhled poskytuje teorie ospravedlňování systému – *system justification theory* (Jost, Banaji, Nosek 2004), podle níž lidé bez ohledu na výhodnost svého postavení podporují společenský systém založený na nerovnostech, a to proto, že mají bazální potřebu jistoty a porozumění sociální realitě, kterou upřednostňují před změnou, i kdyby vedla ke zlepšení jejich osobní situace. Platnost této teorie byla opakovaně prokázána i v souvislosti s genderovým řádem (Jost, Kay 2005). Vysledovaná loajalita žen, které už jsou či plánují být matkami, ke konkrétnímu zaměstnavateli i k pracovní sféře obecně, která se projevuje tím, že ustupují ze svých nároků (např. neuchází se o pozici, protože by nebylo fér po krátké době odejít na mateřskou), představuje jeden z aspektů tendence ospravedlňovat systém. Odvaha k „cestě proti proudu“ je závislá na schopnosti uvažovat o alternativách a na pocitu vlastní kompetence, která není jen důvěrou v konkrétní pracovní dovednosti, ale obecnější důvěrou v účinnost vlastního jednání, ve svou „agency“ (Stajkovic, Luthans 1998). Individuální i ve skupině sdílené negativní zkušenosti se sladováním pracovního a rodinného života způsobují pokles pocitu kompetence a vedou k již uvedené rezignaci. V zájmu integrity vlastní osobnosti ale řada žen používá rétoriku dobrovolné volby, která je v souladu s teorií ospravedlňování systému.

Výzkum srovnával zkušenosti žen před rokem 1989 a po něm. Ukázalo se, že uplatnění žen matek v zaměstnání bylo v obou režimech spojeno s řadou nejistot a konfliktů, které však v závislosti na menší stabilitě pracovního trhu a častým změnám pracovní a rodinné politiky, zesilují. Negativní

efekt dopadá zejména na ženy s nižším vzděláním a nižšími příjmy, a dochází tak k zesilování sociálních nerovností. Výzkumem popsané generační rozdíly lze na základě prezentovaných dat doplnit o jeden další – současné ženy jsou vzdělanější a získávají pečovatelské závazky později, tudíž zkušenost s explicitním znevýhodňováním v důsledku realizovaného mateřství pro ně může být více ohrožující než pro minulou generaci žen, jejichž kariéra při zpomalení či zastavení kvůli mateřství obvykle ještě nebyla příliš rozvinutá. V zájmu obhajoby své identity proto musí buď silněji ospravedlňovat stávající systém a přizpůsobit se mu, nebo pro sebe vyjednat jinou pozici v pracovní i soukromé sféře. Běžně dostupné kroky, jako je práce na částečný úvazek, drobné podnikání poskytující větší flexibilitu či vstup muže na rodičovskou, se sledovaným ženám neosvědčily. Za současného stavu genderového řádu jsou spíše nástrojem reprodukce nerovného postavení žen než opatřeními k jeho vyrovnání.

Autorky v průběhu publikace identifikují hlavní překážky pro změnu současného stavu a na základě toho i naznačují opatření, která lze podle dostupných výzkumů považovat za funkční. Navrhují upírat pozornost k institucionálním podmínkám. Současné familialistické zaměření rodinné politiky, kdy je podporována až čtyřletá domácí péče o děti, v kombinaci s formálními pravidly omezujícími využívání předškolních zařízení a zároveň jejich velmi malá dostupnost, je pastí. Její legitimizace i pro ženy samotné, které v ní uvízly, spočívá v ideálu genderově tradiční dělby práce v partnerství a zároveň v ideálu alespoň tříleté ryze rodičovské péče, k nimž jsou v laické i vědecké rovině snášeny biologicko-esencialistické argumenty. Jak ve výzkumu ukázaly příběhy žen samoživitelek nebo žen bezdětných, odchylky od heteronormativního modelu rodiny s rozdělenými kompetencemi ženy a muže jsou marginalizovány. K postupné změně genderových představ české společnosti (včetně žen samotných) by přispěla praktická opatření v podobě zkrácení rodičovské, zvýšení počtu mateřských škol

KONFERENCEČNÍ TURISTIKA V PRAXI ANEB CO NOVÉHO VE FEMINISMU / Blanka Nyklová

Zpráva z konferencí Feminism and Teaching Symposium (8.–9. 4. 2011, Nottingham), The Futures of Feminism¹ (5.–7. 7. 2011, Londýn), Imagining Spaces & Places (24.–26. 8. 2011, Helsinky)², Druhá konference českých a slovenských feministických studií (3.–4. 11. 2011, Brno) a několik přesahů do 8th European Feminist Research Conference (17.–20. 5. 2012, Budapešť).

Vicenásobná zpráva z konferencí zahraniční i tuzemské provenience má dvojí cíl – poskytnout přehled zajímavých příspěvků (vzhledem k omezenému rozsahu velice stručný) a zároveň nabídnout srovnání přístupů různých kontextů k feministickému bádání.

Konference Feminism and Teaching Symposium se uskutečnila v dubnu 2011 v kampusu University of Nottingham. Jejím cílem bylo mimo jiné přinést inspiraci do výuky feminizmu i feminismus do výuky jiných oborů. Důraz byl kladen i na inovativnost provedení příspěvku – přednost dostaly interaktivní nebo jinak netradiční příspěvky. Z tohoto hlediska byla nejzajímavější prezentace „Zines as emancipatory teaching tools: a workshop on collective art, authorship and education“ členek Feminist and Gender Studies Reading Group. Ziny nechaly kolovat, četly z nich úryvky a diskutovalo se o jejich významu pro výuku genderu. Na tuto prezentaci zdůrazňující kreativitu jako nástroj výzkumu a výuky tematicky navázala performance pansexuální umělkyně Annette Foster, používající prvky drag show zpochybňující hranice genderové identity radikálním způsobem. Nabídla průřez svou tvorbou ve formě prezentace a zároveň živou performanci.

Hlavní přednášku na téma „Third wave feminism and the analysis of sexism“ na konferenci v den zahájení přednesla Sara Mills. Zaměřila se, stejně jako několik příspěvků konference, na skandální rozhovor Andyho Graye a Richarda Keyse, sportovních komentátorů vyhozených kvůli sexistickému hodnocení rozhodčí Sian Massey. Sara Mills se přitom nesoustředila tolik na jejich sexistické

a jeslí, úprava podmínek pro částečné úvazky atd. Avšak pro jejich prosazení bez prvotní změny genderových představ zřejmě nebude dostatečná politická podpora. Jak již bylo uvedeno, autorky končí svoji knihu otázkou „Co s tím?“ Odpovědi musíme hledat v dalších výzkumech, a to zvláště ve výzkumech výjimečných případů (osob, jejichž životy se od dominantních ženských a mužských trajektorií liší) a ve výzkumech kulturně-komparativních, které prostřednictvím rozdílů mezi společnostmi mohou naznačit, kudy lze do zakleného genderového řádu proniknout.

Literatura

Bamberg, M. G. 1997. „Oral versions of personal experience: Three decades of narrative analysis.“ *Journal of Narrative and Life History*, Vol. 7: 1–4.

Jost, J. T., Banaji, M. R., Nosek, B. A. 2004. „A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo.“ *Political Psychology*, Vol. 25, No. 6: 881–919.

Jost, J. T., Kay, A. C. 2005. „Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences for Specific and Diffuse Forms of System Justification.“ *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 88, No. 3: 498–509.

Rubin, H., Rubin, I. 1995. *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Stajkovic, A. D., Luthans, F. 1998. „Self-efficacy and Work-Related Performance: A Meta-Analysis.“ *Psychological Bulletin*, Vol. 124, No. 2: 240–261.

ČTYŘI KRITICKÉ REFLEXE SLOVENSKÉ POLITIKY Z HLEDISKA GENDERU / VERONIKA ŠPRINCOVÁ

CVIKOVÁ, J. (ED.). 2011. *POLITIKY A POLITIČKY. ASPEKTY POLITICKEJ SUBJEKTIVITY ŽIEN*. BRATISLAVA: ASPEKT.

Nakladatelství ASPEKT vydalo v rámci projektu s pracovním názvem „Women Doing Politics“ v ediční řadě *Aspekty* soubor původních textů tří autorek – Ľubica Kobová, Zuzany Maďarové a Alexandry Ostertágové, které se různými způsoby vztahují k tématu politické subjektivity žen na Slovensku. Sborník obsahuje celkem čtyři texty, které k tématu přistupují z různých pozic, a vytvářejí tak plastický obraz vztahu žen a slovenské politiky. První text, jehož autorkou je Zuzana Maďarová, zkoumá pozici žen v průběhu událostí listopadu 1989. V další části se Ľubica Kobová zabývá otázkou biopolitiky a jejích limitů ve vztahu k projednávání Národního programu ochrany sexuálního a reprodukčního

zdraví. Třetí text, opět Zuzany Maďarové, analyzuje předvolební kampaň Magdalény Vášáryové, kandidátky na primátorku Bratislavy. Na druhou významnou slovenskou političku a její působení v pozici premiérky, Ivetu Radičovou, se zaměřuje poslední příspěvek Alexandry Ostertágové.

I přes rozmanitost témat a přístupů, použitých metod i teoretického rámce působí sborník kompaktně, protože se všechny autorky explicitně vztahují k ústřednímu tématu – politické subjektivitě žen. Velký přínos sborníku spatřuji především ve zmapování bílých míst v bádání ohledně pozice žen ve veřejném životě – ať již jako aktivních akterek, nebo jako „objektů“ politického vyjednávání.

projevy, ale spíše na řadu komentářů odsuzujících nikoli je, ale „přehnanou reakci“ na „soukromou konverzaci“. Druhým tématem její přednášky byla kritika humoru používaného k potvrzení stávající mocenské hierarchie.

Téma humoru se objevilo také v příspěvku Brazilky Karly Avanço a rovněž v prezentaci výzkumu Kristin Aune „Reasons for hope: third-wave feminism and pedagogy in the 21st century“. Kristin Aune tento výzkum prezentovala i na 8th European Feminist Research Conference v Budapešti.

Kromě praktických metod pro výuku, reflexe sexismu v nejrůznějších podobách (přednáška Bena Brabona o sexismu v mužských studiích) a zaměření na postfeminismus a reakci (backlash) proti feminismu spolu s používáním konceptů jako druhá a třetí vlna nottinghamská konference nabídla i orientaci ve zdrojích pro výuku („Finding feminist information in a „gender-neutral“ information environment“ – Anne Welsh a Julianne Nyhan) a výzvy k přímé aktivistické participaci – např. projekt centra Women’s resource center „why women“ zdůrazňující praktickou důležitost podpory ženských organizací, jež v současném ekonomickém klimatu hrají zásadní roli. Diskuse a síťování po konferenci a během ní se nesly v duchu určitého izolacionismu britských účastnic a účastníků konference, který je sice vzhledem k současné konzervativní vládě ve Velké Británii do jisté míry pochopitelný, nicméně vzhledem k nástupu obdobné rétoriky i jinde by se otevřenější přístup mohl ukázat jako konstruktivnější.

Konference The Futures of Feminism v Londýně nabídla tradičnější podobu prezentací a více prostoru věnovala literární kritice a studiu literatury (např. příspěvek o „neviditelném muži“ – Nelsonu Algrenovi – do značné míry zneuznaném jako zdroji inspirace Simone de Beauvoir). Shirin Rai v úvodní přednášce zasadila celou konferenci do rámce kritiky současného sociopolitického vývoje. Ve vztahu k feministickým budoucnostem zdůraznila nutnost překlenování propastí – připomněla geografii exkluze, ghetta reál-

První stať s názvem *Ženy Novembra* se zaměřuje na ženy jako politické aktérky, subjekty¹ politické změny. Zuzana Maďarová v ní zevrubně analyzuje dosud jen málo zmapovanou oblast veřejného působení žen v období sametové revoluce.² Přínosný je především její komplexní a reflexivní přístup – nezastavuje se u „převyprávění“ listopadových událostí roku 1989 na základě obsahu uskutečněných rozhovorů s jejich aktérkami, ale odhaluje v návaznosti na ně i hlubší struktury, které jsou nezbytné jak pro odhalení nové dimenze tohoto historického období, tak pro pochopení současného postavení žen ve veřejném životě (nejen) na Slovensku. Kriticky se staví nejen k rozhovorům samotným, ale i k metodě jejich analýzy, což jí umožňuje uchopovat nové a nové aspekty a roviny tématu.

Možný prostor však zůstal otevřený při analýze autorčiny vlastní pozicionality, která je dnes již téměř samozřejmou součástí feministických prací. Reflektuje sice svoji etnickou, názorovou i sociální pozici (s. 18), zcela však vynechává svůj věk, který jistě ovlivnil jak její vztah k tématu a vzhledem k rozsahu článku nebyl pro hlubší rozpracování této roviny dostatek prostoru, přesto pokud se autorka v inspiraci publikací *Pamät zien. O skúsenosti sebaútvárana v biografických rozhovoroch* u vlastní sebereflexe – byť poměrně vágně – zastavuje a v poslední části stati hovoří i o „tematizaci zkušeností žen“ (s. 45–47), je s podivem, že tento aspekt nezahrnuje. Jak věkový rozdíl mezi badatelkou a dotazovanými ovlivnil průběh a obsah rozhovorů? Jaký měl vliv na mocenské vztahy mezi nimi v průběhu rozhovorů? Do jaké míry byla autorka odkázána na výpovědi akterek událostí, do kterých ona sama zapojena nebyla, a na jejich konstruování osobních zkušeností?

Přesto však kritický přístup k rozhovorům i k jejich analýze umožňuje autorce odhalit a popsat tři klíčové aspekty, které se ve výpovědích prolínaly: rozporuplnost revoluce; indiferentní vztah k ní; Listopad jako magický moment, odkletí. Vedle samotného obsahu rozhovorů a postojů akterek k listo-

padovým událostem se stať zaměřuje i na méně viditelné aspekty – konstruování aktivit dotazovaných i jich samotných v rámci rozhovorů. Tyto aspekty odhalují hlubší perspektivu genderovanosti sametové revoluce. Jinými slovy, nezastavuje se u banálního tvrzení, že ženy byly méně viditelné a vykonávaly spíše rutinní, servisní činnosti, ale v odkazu na Foucaultovu tezi, že „moc je imanentní společenským vztahům“ (s. 25), a na koncept subjektivace Judith Butler³ odhaluje i možné příčiny toho, proč a jak byly ženy zneviditelněny.

Důležitým analytickým rámcem je pro autorku i koncept infrapolitiky (tamtéž), který jí pomáhá zviditelnit právě tu oblast „revolučních“ aktivit, jichž se ženy účastnily, ale která není zahrnuta do konvenčního historického diskursu (nebo je zahrnuta pouze okrajově). V závěru autorka zasazuje výpovědi a zkušenosti dotazovaných žen do rámce veřejné/politické a soukromé/osobní sféry, což celý text ještě pevněji ukotvuje do tradice feministického myšlení. S pojmem „politika“ se tu tedy nesetkáváme v jednom předem určeném významu (např. institucionalizované politiky), ale v různých modech podle toho, jak jej konstruují samy respondentky. To opět podtrhuje hlavní cíl článku – zviditelnit a zvýznamnit zkušenosti žen během sametové revoluce.

Ostatní stati se již věnují současnosti či nedávné minulosti. Ľubica Kobová pomocí konceptu biopolitiky (s. 54–56) analyzuje připomínkové řízení k návrhu *Národního programu ochrany sexuálního a reprodukčního zdraví*. Spíše než na ženy jako aktivní subjekty politiky (které však nepomíjí úplně) se proto zaměřuje na způsoby, jakými jsou ženy konstruovány jako „objekty“ politiky, resp. biopolitiky a jejich různých modů.

Vzhledem k teoretickému rámci, v němž se její příspěvek pohybuje, však na příkladu veřejného projednávání návrhu odhaluje další důležitou rovinu, a to aspekty politiky jako takové. Vedle skutečnosti, že „jedním z definičních aspektů současné politiky je existence politiky jako biopolitiky“ (s. 53), tak poukazuje i na nedostatečnost připomínkové-

na i symbolická, nebezpečí interpretace kulturního obratu jako obhajoby relativismu. Zdůraznila také mezeru mezi feministickou teorií a praxí, kdy po opětovném sblížení v 90. letech 20. století momentálně dochází k nostalgii po velkých demonstracích. Zmínila se také o mezeře mezi přítomností a minulostí, kdy přítomnost automaticky dostává normativní prioritu a určuje, co a jak bude z minulosti interpretováno. Tento postup vede ke ztrátě částí vlastní feministické historie a je mimo jiné důsledkem špatné výuky.

Velký prostor byl na konferenci věnován médiím. Asi nejčastěji kriticky reflektovaným textem se stal článek „Post-feminism and popular culture“ Angely McRobbie z roku 2004. Dan Varndell rozebíral sexismus jako strukturální vlastnost konzumní kultury, zatímco Anthea Taylor se zaměřila na mediální obraz úmyslně bezdětné australské premiérky Julie Gillard a proměny v jejím (veskrze negativním, protože nefemininním) vykreslování. Z „hvězd“ mediálních studií vystoupila Liesbet van Zoonen v panelu o sexualizaci (mladých žen v kultuře).

K tématu budoucnosti feminismů se přímo vztahovalo několik příspěvků zaměřených na studium feministického hnutí, jeho dějin a proměn v epistemologii. Sem spadala strhující přednáška Debory Withers „Strategic interventions: the intimacy of epistemology and historiography in contemporary feminism“. V porovnání s předchozí konferencí byl její příspěvek zajímavý zejména ostrou kritikou konceptu vln používaných v genealogii feministického myšlení a aktivismu. Deborah Withers věří, že tento koncept má místní a časové dopady – pomáhá zavádět západní feminismus jako normu a zároveň vnucuje jeho čas jako objektivní veličinu pro poměrování „vývoje“. Dále tvrdí, že pro strategické pochopení feministické historie je nutné zaměřit se více než na vlny a podobné koncepty na konkrétní praktiky, např. v rámci feministických demonstrací a happeningů. Tím se zamezí metaforám generačního konfliktu, jež zneviditelnují skutečnost používání podobných nebo přímo stejných praktik napříč historií feministického aktivismu a také napříč hranicemi, což by mělo přispět

ho řízení jako nástroje občanské participace a na propojenost biopolitiky s policejním uspořádáním, přičemž vychází z Ranciérova rozdělení politiky na „policii“ a „politiku“ (s. 81).

Velká část stati je zaměřena na analýzu samotné podoby návrhu *Národního programu ochrany sexuálního a reprodukčního zdraví* a proměny veřejného diskursu o jeho obsahu, ale i na průběh jeho projednávání. Jako jednu z hlavních proměn identifikuje autorka přechod od diskursu péče o počtí (resp. nenarozené dítě) k diskursu péče o ženy a jejich reprodukční zdraví. Jako další důležité mody identifikuje péči o rodinu a péči o národ. Rozkrývá tak hlubší, na první pohled málo viditelné struktury celé debaty a změny diskursivního rámování problému (jako příklad takového překódování uvádí autorka přijetí původně feministického diskursu odmítání medikalizace ženského těla křesťanskými institucemi – s. 63), které výrazněji přispívají ke komplexnímu chápání nejen projednávání konkrétního návrhu, ale i politického uspořádání, v němž se odehrávalo.

Poslední dva texty spojuje zaměření na významné slovenské političky – Magdalénu Vášáryovou a Ivetu Radičovou. Diskursivní analýza kampaně první a mediálního obrazu druhé z nich významně dokresluje pozici žen jako politických aktérek/subjektek a jeho možných příčin.

I druhá stať Zuzany Maďarové v tomto sborníku se významně opírá o dichotomie osobní/politické a veřejné/soukromé a konceptualizaci domova v článku *Feministické variace na téma dům a domov*.⁴ Iris Young v něm zaujímá jakousi střední pozici mezi rozšířenou kritikou soukromé sféry jako zdroje útlaku žen ve společnosti (např. Beauvoir a Irigaray nebo Okin) a naopak její glorifikací a zdůrazňování ženské úlohy v ní jako vzoru pro organizaci dalších oblastí života společnosti včetně sféry veřejné (zejm. Elshtain). Young si na jedné straně plně uvědomuje negativní vliv tradičního dělení společnosti do dvou sfér na postavení žen a mužů ve společnosti, na druhou stranu však nevnímá soukromou sféru („dům a domov“) pouze jako místo útlaku žen. Záro-

veň však upozorňuje i na nebezpečí projektování ideálu domova do větších politických jednotek (s. 127).

A právě na tomto bodě staví Zuzana Maďarová svoji kritiku vizuální podoby kampaně Magdalény Vášáryové, která je jednak exkluzivní (zaměřuje se pouze na určitou – „slušnou“ – část voliček a voličů), jednak založená na stereotypní konstrukci kandidátky jako hospodyně a pečovatelky (město je tak konstruováno jako velká rodina a kandidátka na primátorku jako její matka). Zajímavý, ovšem nereflektovaný, je i přesah do obsahu předchozí stati, a to ve vztahu k tématu občanské participace, na kterém byl do značné míry založen program hlavního protikandidáta.

Zatímco kampaň Vášáryové byla založena na představě zastupitelské demokracie – primátorka (matka) bude ve městě (domově) hájit zájmy jeho obyvatel –, kampaň Milana Ftáčníka byla založena spíše na představě participativní demokracie, v níž se primátor nestaví do role „vládce“ (otce?), který ví, co je pro město dobré, a hájí zájmy občanek a občanů, ale ponechává jim více prostoru k tomu, aby mohli své zájmy vyjadřovat a hájit sami. I přesto je však analýza obou kampaní velmi cenná a ukazuje, jak subtilními mechanismy je udržována (ať již vědomě, či nevědomě) představa žen jako specifických politických aktérek, které využívají své „schopnosti“ osvojené v soukromé sféře i ve sféře veřejné.

Závěrečná stať Alexandry Ostertákové je zaměřena na obraz první slovenské předsedkyně vlády Ivety Radičové. Nejde však již o obraz, který (spolu)vytváří (sama) politička v rámci předvolební kampaně, ale o obraz, který vykreslují média. Využívá při tom kombinaci kvantitativního a kvalitativního přístupu. Na základě kvantitativní analýzy dochází k závěru, že oproti možnému očekávání nedostala politička na rozdíl od svých protikandidátů v prezidentských i parlamentních volbách „výrazně menší pozornost (...) a že se média nezaměřovala víc na její osobnost než na její politickou agendu“ (s. 150).

Kvalitativní analýza však ukázala, že média „používala takové způsoby konstrukce obrazu Radičové, které oslabovaly

k omezení současné mocenské hegemonie. Jedná se tak o projekt propojující historiografii s epistemologií v rámci tradice kritické teorie.

Deborah Withers spolu s irskou kolegyní Niamh Moore představily později na 8th European Feminist Research Conference v Budapešti také praktickou aplikaci strategického zaměření, kdy na dvou konkrétních příkladech aktivismu upozornily na prvky, které klasická feministická historiografie maže z paměti, protože „nezapadají“ do lineárního narativu (jde např. o typy aktivismu spojované s první vlnou používané ve vlně třetí). Na obdobné mezery v jiném kontextu upozornil panel věnovaný umění a feminismu, zaměřující se na kurátorské praktiky z hlediska transnacionálního feminismu.

K přeformulování feminismu vyzvala i Maria Caterina La Barbera v příspěvku „Re-imagining feminism from where I stand“, kde představila svou myšlenku „multicentrického feminismu“ spojeného s analytickou kategorií „intersekcionalního genderu“. Tímto způsobem je podle ní možné vyrovnat se s hierarchií, která se v současnosti zdá být důsledkem rozdílných femininit, i s nebezpečím intersekcionalismu, v němž se kategorie genderu může „rozpustit“. Zde je třeba poznamenat, že přes téměř všudypřítomné vyzývání ke kritice hierarchie se kromě světového Jihu o žádných „jiných“, tedy ani z bývalého druhého světa, téměř nemluvilo. Jednu z mála výjimek tvořil příspěvek Jonathana Deana, který se pokusil odhalit možné zdroje naděje pro feministickou teorii, mimo jiné i v práci Marty Kolářové o antiglobalizačním hnutí. Jeho hlavní tezí bylo, že beznaděj se z teorie vytrácí, pokud se odvrátí od úplné abstrakce a hledá zdroje v žité praxi. Načrtl tak možné alternativy k „afirmativní“ teorii Braidotti, Grosz a dalších.

Rosi Braidotti celou konferenci ukončila strhující přednáškou o feministické politice a udržitelné budoucnosti s podtématem „Jak se vyhnout vyhnutí?“ Zaměřila se mimo jiné na poznatky vyvracející klasické moderní představy o subjektivitě, tělesnosti, reprodukci, dále na kritiku mainstreamové vědy, která se ani v novém miléniu neobtěžuje seznámit s feministickou

její pozici jako aktivní politické subjektky“ (s. 155), a to jak v případě prezidentských, tak v případě parlamentních voleb. V tomto kontextu se otevírá zajímavé pole pro další bádání, totiž nakolik takto konstruovaná mediální prezentace Ivety Radičové jako „slabé“ (ne)ovlivnila pád její vlády nebo přinejmenším (mediální) diskurs o ženách v politice po předčasném ukončení jejího působení v pozici premiérky.

České čtenářstvo se nespíš jen stěží ubrání srovnávání se „svým“ kontextem a možná i otázce, proč v České republice podobně rozsáhlé a komplexní zmapování tématu chybí. Možným vysvětlením je na první pohled zjevně odlišná situace – až na výjimky (např. projevy a novinové články možného kandidáta na prezidenta Karase) se v české politice nevedla výraznější veřejná diskuse o potratech, dosud se také neobjevila žena v pozici premiérky. Přesto však nemusejí být rozdíly tak velké, jak se zdají.

V současné chvíli probíhají v české společnosti diskuse právě o reprodukčních právech žen v souvislosti s možností volby ohledně péče v těhotenství, v průběhu porodu a po něm. Diskursivní nastavení probíhající debaty je velmi podobné – byť není nijak výrazně ovlivněna náboženským diskursem, střetává se v ní (feministická) kritika medikalizace ženského těla s medicínským diskursem. A podobně jako v případě projednávání *Národního programu ochrany sexuálního a reprodukčního zdraví* na Slovensku lze i v tomto případě poukázat na limi-

ty současné podoby demokratické participace, které se ostatně projeví již při projednávání českého *Národního akčního plánu prevence domácího násilí*.⁵ A ačkoli na první předsedkyni vlády si nespíš ještě počkáme, nejsou ženy v nejvyšších ústavních funkcích ani v České republice úplnou výjimkou.

Poznámky

1 Pojem „subjektka“ používám v souladu s recenzovanými texty.

2 Ucelená práce na toto téma v českém ani slovenském kontextu dosud publikována nebyla, částečně se mu věnoval mezinárodní projekt *Paměť žen*, na který autorka také odkazuje (s. 25n), a dílčí časopisecké publikace či kvalifikační práce.

3 V knize *Bodies That Matter* Butler hovoří o paradoxu subjektivace – zjednodušeně řečeno samotná existence subjektu, který je podřízen normám a mohl jim vzdorovat, je těmito normami umožněna, ne-li přímo utvářena. Butler, J. 1993. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of „Sex“*. New York: Routledge, s. 15.

4 Young, I. M. 2010. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia, s. 43–95.

5 Viz <http://www.czlobby.cz/tiskove-zpravy/125-7/originalni-recept-premierova-poradce-domaci-nasili-vyresimanzelska-rodina/>.

TRANSGENDEROVÉ IDENTITY V SOCIOLOGICKÉM KALEIDOSKOPU /

JANA DVOŘÁČKOVÁ

HINES, S., SANGER, T. 2010. *TRANSGENDER IDENTITIES: TOWARDS A SOCIAL ANALYSIS OF GENDER DIVERSITY*. LONDON, NEW YORK: ROUTLEDGE.

Female-to-males, transsexuálové s neoperovanými těly, he-shes, crossdresseři, drag kings nebo genderqueers. Uply-

nulá desetiletí přinesla množství nových identit a praktik, které vybočují z binárních kategorií muž a žena. Vedle me-

epistemologií, a tak si gratuluje při objevech dávno objeveného a v neposlední řadě obrátila svou pozornost i k tématu války. V rámci následné dlouhé diskuse vyzvala ke konceptuální tvořivosti a potřebě nových teoretických schémat, která by vše uvedené nově integrovala.

Právě v návaznosti na přednášku Rosi Braidotti připomínám i helsinskou konferenci *Imagining Spaces & Places*, která jako jediná nebyla svým hlavním zaměřením feministická, kladla důraz na interdisciplinární uchopování prostoru především prostřednictvím umění a jiných médií. Proto bylo zajímavé poslechnout si na ní feministické úvahy o prostoru a jeho vztahu k tvorbě subjektu. Paradoxně na rozdíl od panelů navštívených na londýnské feministické konferenci, kde byla Rosi Braidotti sice přítomná fyzicky, ale nikoli jako inspirace v panelech, které jsem navštívila, se zde ukázala jako jeden ze zásadních vlivů.

Z tohoto hlediska byla nejzajímavější přednáška Line Henriksen „*Haunted homes. Gender, body and affect in point of view horror*“. V příspěvku se autorka zabývala filmem *Paranormální aktivita*, který se jí alespoň pro mě podařilo zachránit, ač je samozřejmě otázkou, zda to spíš nesvědčí o jejich vědeckých kvalitách než o kvalitě daného filmu. Line Henriksen používá rámec materiálního feminismu. Zaměřuje se na teorii subjektu jako myslícího skrze tělo. Na rozdíl od humanistického subjektu, který je založen na překračování těla, nový subjekt nepřekračuje materialitu, jež ho obklopuje, ale naopak s ní vstupuje do interakce. Ducha v daném filmu tak interpretuje jako průvodce ženy, která se jeho prostřednictvím osvobozuje v rámci manželského vztahu.

Teorie Rosi Braidotti v praxi použila i Freja Rudels v příspěvku „*Imagining monstrosity – re-thinking subjectivity on embodied difference in P. O. Enquist’s Downfall*“. Na příkladu monstrózního těla Pascala Pinona (s druhou hlavou ženy – Marií, jak se ukázalo falešnou) ukazuje vyjednávání hranice subjektivity a normality.

dikalizované transsexuality se objevuje celé spektrum genderových projevů, v nichž se významně rozvolňuje pouto mezi pohlavím a identitou. Coby termín, jehož ambicí je nové identity zastřešit, se vžil pojem „transgender“.

V sociálních vědách získává téma transgenderismu na popularitě vlivem queer teorie. Queer teorie rámuje praktiky, které se vymykají binaritě, jako nepatologický projev rozmanitosti genderu a doklad jeho nenutného párování s pohlavím (např. Butler 1990). S rozšířením této perspektivy prudce narůstá počet publikací, jež se transgenderovým praktikám věnují. Sborník Sally Hines a Tam Sanger, socioložek ze Spojeného království, vstupuje s předešlým sociálněvědním úsilím do dialogu. Snaží se postihnout současnou genderovou diverzitu prostřednictvím souboru sociologických studií obracejících se jak k teoretickým, tak i politickým otázkám. Jeho záměrem je poskytnout prostor přístupům, které překračují kulturní teorii v jejím soustředění na reprezentace a přihlížejí k roli materiálních faktorů. Vedle aktuálních trendů v sociální teorii je tak zahrnut i hlas některých transbadatelů/ek, jež spatřují právě v otázkách materiality těl klíčové souřadnice transgenderových životů (např. Prosser 1998; Whittle 2006). Tyto životy podle nich často strukturuje snaha o přiznání členství v určité „pohlavní kategorii“, tělesná nepříslušnost bývá nezřídka zdrojem útlatu. Několika kapitolami se tudíž prolínají otázky legislativy, podmínek změny pohlaví či diskriminace, především v návaznosti na britský kontext. Zároveň si však sborník klade za cíl i aktualizovat sociologickou teorii a její pohledy na genderovou diverzitu. Statě usilují o to uchopit současné proměny v řádu transgenderových identit ve vztahu k obecnějším otázkám konstrukce sexuality a genderu.

Mimo úvodní kapitolu editorky Sally Hines knihu tvoří třináct textů rozdělených do čtyř oddílů. Statě prvního oddílu se věnují kulturním faktorům, které formují transidentitu současnosti. Knihu otevírá text Richarda Ekinse a Davea Kinga. Britští sociologové se v něm zabývají vlivem

technologických proměn: kladou si otázku, v jaké míře lze dopad, který má na formování identit šíření internetu, srovnávat s historickým vlivem medikalizace. Internet podle nich významně podporuje možnosti utváření identit „zdo-la“, čímž se zároveň podílí na oslabování moci medicínsko-psychiatrických kategorizací. Svá tvrzení ilustrují pomocí identit autogynefilní transsexuality a mužské sissy. U obou má překračování genderových hranic výrazný sexuální motiv, čímž podřívají zažitě pojetí transidentifikace jako záležitosti genderu.

Identitním zdrojům v podobě žurnalistických reprezentací se věnuje následující kapitola Laurel Westbrook. Přináší analýzu článků amerického tisku z let 1990–2005, jejichž cílem bylo představit termín „transgender“. Jedním z argumentů Westbrook je, že ačkoli pojem rozšiřuje pole žitelnosti, ustavuje se zároveň coby zvláštní kategorie mimo mužství a ženství. Nehledě na individuální vůli zůstává „trans“ trvalou součástí identity (což v případě medikalizované transsexuality neplatilo). Je-li cílem, který si sborník vytýčuje, určitý příklon k žité sociální realitě, překvapí výrazný genderový utopismus textu. Zejména však zarazí autorčino zpochybňování abjekce transosob v americké společnosti. Předkládá přitom zcela mimosmyslné argumenty: například podíl zavražděných podle ní nemůže svědčit o míře vyloučení, jelikož nejpočetnějšími oběťmi vražd jsou obecně muži, které by za vyloučené rovněž nikdo neoznačil (s. 57).

Poslední stať tematického oddílu se soustřeďuje na individuální rovinu utváření identit. Alison Rooke v ní představuje projekt „Sci:identity“, sérii uměleckých workshopů zaměřených na transmládež. Cílem projektu, jehož je tato kapitola především popisem, bylo postihnout, jak mladí lidé narativizují každodenní zakoušení genderových norem a mocenských vztahů, zejména ve vztahu k sexuologii. Vtělenou zkušenost staví autorka do privilegované pozice, z níž lze na tyto sféry nahlížet v jejich komplexní podobě. Medicínské diskursy se v ní prolínají s dalšími poli, v jejichž

První ze tří hlavních přednášek se také přímo dotýkala genderových studií. Pod názvem „Talking Heads, Imagined Communities: the Affective Politics of Intimate Documentary“ ji přednesla Anu Koivunen. Zabývala se v ní fenoménem nových finských dokumentů ukazujících „obyčejné Finy“, muže ve vypjatých emocionálních situacích (typicky vyprávění osobní tragédie nebo příběhu dalšímu muži/mužům v sauně). Problém, který v nich Anu Koivunen spatřuje, tkví v jejich nacionalismu, který se zároveň definuje v opozici k ženám, které údajně ovládly finský veřejný i soukromý život.

Poslední z navštívených konferencí – Druhá konference českých a slovenských feministických studií v Brně – nabídla zajímavé srovnání s ostatními mezinárodními konferencemi. Jak už název napovídá, jednalo se o pokračování První konference českých a slovenských feministických studií, která se uskutečnila v Praze v roce 2005. Oproti první konferenci se 102 příspěvky byla brněnská pouze dvoudenní, počet přijatých abstraktů byl téměř o polovinu nižší (59). Podtitul brněnské konference, Feministická studia na hranici, vytyčil i její soustředění se na metaforu hranice v různých smyslech slova. Martina Kampichler se tak např. ve svém příspěvku zaměřila na (podle ní) překonanou hranici mezi Východem a Západem, řada příspěvků byla věnována překračování tradičních hranic rodiny (např. Kateřina Nedbálková), sexuální identity (Zdeněk Sloboda) nebo veřejného a soukromého (Libuše Heczková).

Úvodní přednáška Ann Snitow vnesla na konferenci téma současné mezinárodní a nadnárodní politické situace, které nebylo tak častým tématem příspěvků, jak by bylo možné vzhledem k české a slovenské politické situaci očekávat. V tomto ohledu vyniká rozdíl zejména oproti oběma britským konferencím, jež předkládaly širavou kritiku neoliberální politiky současné britské vlády (která vykazuje překvapivě dlouhou řadu shodných znaků se současnou politickou reprezentací ČR). Ann Snitow se zaměřila na místo maskulinity ve feministickém myšlení, kdy reflektovala změnu svého původně odmítavého postoje právě pod vlivem vypjatých politických událostí v USA. Gerlinda Šmausová svým

průsečíku se současné transgenderové identity formují – s virtuálním prostorem a uskupeními, stejně jako s prvky populární kultury.

Záměrem statí druhého oddílu je zachytit, jakým způsobem se současné proměny genderových identit promítají do právních úprav a politických opatření, jež identity zároveň zpětně regulují. Referenčním kontextem je zde Velká Británie. Sally Hines analyzuje dopady přijetí Aktu genderového uznání, k němuž došlo v roce 2004. Před ním byla Británie jednou z mála zemí, která neumožňovala právní změnu pohlavního statusu, právní řád udržoval biologicky kotvené pojetí genderu. Přestože podle Hines došlo k uznání možné nezávislosti genderu na vrozeném pohlaví a k rozšíření možnosti bytí, vzhledem k převzetí medicínského modelu, který staví na binaritě, zůstávají z hlediska genderového občanství schválená opatření nadále diskriminační a regulační.

Ontologickými předpoklady o transgenderu, které strukturují medicínské přístupy a britskou legislativu, se zabývá i text Zowie Davy. Autorka se soustřeďuje na procesy vyjednávání těchto předpokladů z pozice translidí coby žadatelů o modifikaci tělesných znaků a právní změnu pohlavního statusu. Přirazuje se k těm, kdo spatřují v poststrukturalistickém pojetí autenticity a aktérství determinismus. Její text se proto snaží zviditelnit u translidí prvky činitelství – poukazuje na jejich reflexi binarity medicínských a právních diskursů, která jim umožňuje prezentovat takové narativy, pomocí nichž nejlépe dosáhnou požadovaných cílů. Do jisté míry tak diskusi vrací k dřívějším poznatkům Garfinkela (1967) a Kesslera a McKenny (1978).

Zásadnější zjištění – až na několik aktualizovaných statistických údajů – nepřináší ani poslední z textů tematického oddílu. Em Rundall a Vincent Vecchietti se v něm zabývají ochranou transosob z hlediska pracovního práva a jejich zkušenostmi s diskriminací. Jakkoli se jedná o téma politiky naléhavé, snaha poskytnout tvrzením potřebnou váhu je zároveň výraznou slabinou textu – ať už se jedná o krko-

lomné úsilí prokázat reprezentativitu studie nebo množství exaktně vyhlížejících tabulek, ne vždy dobře korespondujících s klíčovými záměry textu.

Třetí tematický oddíl sborníku je věnován studiím, které zachycují proměny ve způsobech, jimiž jsou gender a sexualita žity. První dva texty vycházejí z etnografických výzkumů. Platí-li v queer teorii figura drag jako prostředek podrývání genderu, Eve Shapiro obrací pozornost k procesům rekonstrukce identity uvnitř samotného performačního tělesa. Text se kriticky vztahuje k problému reprodukce hegemonních kulturních norem, zejména bílých norem jednání a vzezření, které podle autorky skupina implicitně posiluje.

Druhá z etnografických studií se zaměřuje na zkušenosti transgenderových uličních prostitutů a prostitutek v Holandsku. Její cíle jsou především popisné – zprostředkovává vhled do tohoto multigenderového a multikulturního pole a zdejších způsobů performování identit. Podle Katherine Gregory zde dochází k rozpojování genderové performance a typu sexuality, zmnožují se nezařaditelné praktiky.

Jedním z nejpozoruhodnějších textů je kapitola Sary Davidmann, jež prezentuje dvě případové studie transosob s genderově nekoherentním tělesným vzezřením a identitou. Její projekt kloubí sociální výzkum s uměleckou fotografií. Jak ilustrují provedené rozhovory, stále beze zbytku platí, že tělesný vzhled, jenž v rámci každodenních interakcí znemožňuje binární zařazení, uvrhuje osoby do „zón nežitelnosti“ (viz Butler 2004). Právě touhu po ocenění vlastní nejednoznačné identity chápe Davidmann jako jednu z podstatných motivací, která přivedla dané subjekty před její fotoaparát. Absence znejistujících reakcí okolí umožnila pevné zaujetí identifikační pozice, pozůstatky mýtu pravdomluvnosti fotografie zároveň vytvořily podmínky pro vědomé politické aktérství spočívající v expozici vlastního tělesného nesouladu. Fotografické médium tak přemostuje dilema mezi transexuální neviditelností a viditelností popisované Sandy Stone (1991). Umožňuje podporovat pro-

příspěvkem o systémové teorii, emancipaci žen a jejich vlivu na vědeckou práci rozvířila diskusi na, jak se ukázalo, velice živé téma angažované vědy. Na tuto přednášku zajímavě navazoval příspěvek Alice Červinkové zaměřující se na roli afektu a konkrétně smíchu ve vědeckém bádání.

Příspěvky v sekci Kritika v pohybu ukázaly velký teoretický potenciál feministického myšlení česko-slovenských účastnic panelu, včetně přizpůsobení teorií cizí provenience místní kulturněhistorické situovanosti. Sekce Hranice legality a ilegality: prostituce z druhého dne konference představila aplikovaný výzkum včetně precizní právní analýzy Barbary Havelkové. Byla škoda, že na panel téměř nikdo nedorazil, pravděpodobně kvůli brzké ranní hodině konání.

Ve srovnání s ostatními výše uvedenými konferencemi byla patrná menší přítomnost hlavních teoretických narativů, k nimž by se příspěvky hlásily, a s tím pravděpodobně spojená i rozkolísanost odborné úrovně některých vystoupení i diskuse, která po příspěvcích následovala. Konference ukázala široký tematický rozptyl feministických studií v ČR a SR, který je alespoň v současné době jejich hlavním společným jmenovatelem. Oproti výše uvedeným konferencím byl patrný ještě jeden výrazný rozdíl. Diskuse k příspěvkům na brněnské konferenci se občas nesly v ne právě přátelském duchu, někdy byly až na hranici útoku, a spíše než o otázky se jednalo o celkové hodnocení „výkonu“. Oproti tomu na ostatních konferencích se sice často naskytlá dlouhá a zanícená debata nad různými perspektivami na daný problém, ovšem ona osobnost a útočnost nebyla patrná. Lze jen doufat, že v případě konání třetí konference bude tento prvek již minulostí.

Poznámky

1 Účast na konferenci byla hrazena z grantu GA UK č. 364011.

2 Účast na konferenci byla hrazena z prostředků specifického výzkumu katedry sociologie FSV UK v Praze.

jekt narušování genderové binarity, aniž by zároveň požadovalo upozadit osobní utrpení.

Závěrečná část sborníku sdružuje statě, které usilují o teoretickou reflexi současných transgenderových posunů i reflexi dopadů sílící tematizace transgenderu na sociologické přístupy k identitě. Angie Fee se zaměřuje na to, jakým způsobem heterosexuální matrice pořádá zakoušení transgenderové identity. Kapitola nicméně v převážné míře sestává z pokusů zrekapitulovat teoretické reflexe heterosexuální matrice. Na základě vlastní terapeutické praxe Fee potvrzuje to, co je však do jisté míry obsaženo již v předpokladech konstruktivismu: ačkoli transgenderismus destabilizuje genderovou binaritu udržovanou v zásadní míře právě heterosexuální matricí, jazyk pro sebedefinice transgenderů zůstává touto matricí silně limitován.

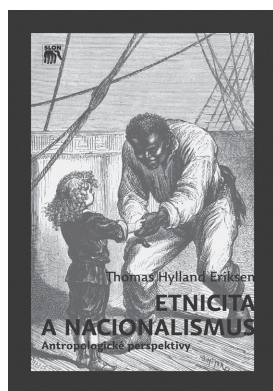
Zdařilým textem, který poukazuje na limity politického potenciálu queer projektu, je etnografická studie Corie J. Hammers. Autorka umně mísí kulturní teorii s empirickým zkoumáním: analyzuje, jak se ve dvou kanadských saunách, které usilují o naplňování principů queer politiky, přeměňují tyto cíle ve skutečnost. Její postřehy výmluvně ilustrují, že navzdory ideálům diverzity a všeobecné inkluze se realizace queer projektu nedokáže vyhnout reprodukci ustavených společenských hierarchií – například mezi homosexualitou a transsexualitou.

Poslední dvě kapitoly zhodnocují přínos studií transgenderismu pro sociologii. Surya Monro shrnuje vývoj sociálněvědního uvažování o transgenderismu a intersexualitě. Obrat ke specificky sociologickému přístupu podle ní nastává s přesunem pozornosti od perspektiv kulturních studií k otázkám společenských hierarchií, vyloučení či tělesnosti (Hines, Hird, Monro, Roen). Kromě toho představuje vlastní typologii pohlavní a genderové diverzity, v níž v zájmu narušení etnocentrismu propojuje poznatky z britské a indické kultury a genderové teorie. Ambiciózní rozkročení textu však vzhledem k rozsahu stati argumentaci zásadně zploštuje a zjednodušuje.

Knihu uzavírá stať druhé z editorek, Tam Sanger. Sanger poukazuje naskutečnost, že v oblasti genderu a sexuality zůstává mainstreamová sociologie strukturována binarismy. Na tentýž problém upozorňuje i Gerlinda Šmausová (2002). Podle ní v sociologii biologickou binaritu nahrazuje často představa neméně binárně pojaté socializace. Podobně jako navrhuje Seidman (1996) v sociologii kriticky zhodnotit vlastní podíl na udržování heteronormativity, vybízí Sanger k přebudování sociologických přístupů v zájmu všeobecného rozšíření možností genderové identifikace. V návaznosti na poznatky transgenderových studií se snaží sociologii konstruktivně navést na možné směry, jak gender a sexualituredefinovat.

Přestože by se mohlo na první pohled zdát, že je zaměření některých textů relativně okrajové, právě partikularita představovaných zkušeností a perspektiv dobře dokládá, jak heterogenní je dnešní transgenderová realita. Má-li se však dostat i na kritické poznámky, hlavní slabinou sborníku je beze sporu nevyváženost příspěvků z hlediska jejich kvality. U několika statí překvapí až školometské seznamování čtenářstva se všeobecně známými fakty (Westbrook; Rundall, Vecchietti; Fee). V řadě textů se vyskytuje závadějící slovník, který prozrazuje jistá nedorozumění ohledně konstruktivistických premis. Fee neváhá použít sousloví „demystifikace heteronormativní ideologie“ (s. 216), Monro hovoří o „fiktivní povaze systémů kategorizace“ (s. 255) a Rundall a Vecchietti vyjadřují přesvědčení, že transsexuální narativ „duše narozené v opačném těle“ dokazuje vrozenou povahu genderové identity (s. 131).

Ačkoli také editorka Hines představuje sborník coby příspěvek k materiálnímu obratu v transgenderových studiích, po němž ostatně volá ve svých statích i řada dalších, tyto cíle se daří naplňovat pouze částečně. Důraz na materiální má zde především podobu příklonu k žité transgenderové zkušenosti a jejímu empirickému zkoumání, případně reflexe role strukturálních faktorů. Nemalá část textů se

Eriksen, Thomas H. 2012. *Etnicita a nacionalismus*.

***Antropologické perspektivy*.**

Praha: Sociologické nakladatelství, překl. Marek Jakoubek a kol.

Přestože kniha norského sociálního antropologa vychází zejména z příspěvků antropologie ke studiu etnicity a sprízněných fenoménů, její záběr přesahuje hranice akademické antropologie. Díky dlouhodobému terénnímu výzkumu a perspektivě zdola získává antropologie možnost generovat bezprostřední poznatky o sociálním životě přímo z oblasti každodenních interakcí, která je do značné míry sférou, kde se fenomén etnicity rodí.

však nepřestává držet myšlenkového schématu esencialismus versus konstruktivismus. Přestože sborník představuje jistý posun k více zakotvenému zkoumání, které přesahuje rovinu kulturní analýzy, snaha přemostit sociální a materiální zůstává ne zcela naplněným apelem. Dílo tak věrně odráží obecnější situaci na současném sociálněvědním poli: jedno z jeho aktuálních napřažení, jeho vnitřní rozpolcenost a především nelehkou povahu úkolu, který si vytyčilo.

Literatura

- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
 Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. New York: Routledge.
 Garfinkel, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Kessler, S., McKenna, W. 1978. *Gender: An Ethnomethodological Approach*. New York: Wiley.
 Prosser, J. 1998. *Second Skins: The Body Narratives of Transsexuality*. New York: Columbia University Press.
 Seidman, S. 1996. „Introduction.“ Pp. 1–29 in Seidman, S. *Queer Theory/Sociology*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
 Stone, S. 1991. „The 'Empire' Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto.“ Pp. 280–304 in Straub, K., Epstein, J. *Body Guards: The Cultural Politics of Gender Ambiguity*. New York: Routledge.
 Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia*, č. 7: 15–27.
 Whittle, S. 2006. „Foreword.“ Pp. xi–xvi in Stryker, S., Whittle, S. *The Transgender Studies Reader*. Taylor & Francis: New York.

PRÁVNÍ ASPEKTY ZAMĚSTNÁVÁNÍ CIZINEK NA POZICÍCH DOMÁCÍCH PRACOVNIC V ČESKÉ REPUBLICĚ¹ / EVA VALENTOVÁ

Domácí práce je také práce! Tento slogan, často používaný v boji za práva žen a mužů pracujících v domácnostech po celém světě, představuje zkrácené vyjádření toho, že pokud je domácí práce vykonávána pro jinou osobu za úplatu, měla by se na ni vztahovat obdobná pravidla jako na jakýkoliv jiný druh práce, a tudíž by měli mít domácí pracovníci stejná pracovní práva jako jiní pracovníci. Podle celosvětových odhadů Mezinárodní organizace práce až 83 % domácích pracovníků tvoří ženy, z nichž značná část má migrační původ.² Také v České republice tvoří specifickou skupinu v rámci pracovní migrace cizinky z Ukrajiny, Moldavska a jiných zemí bývalého Sovětského svazu nebo také z Filipín, zaměstnané v českých domácnostech na nejrůznějších pozicích, např. jako uklízečky, pečovatelky nebo vychovatelky. Jedná se o zcela zvláštní a svou povahou nový segment pra-

covního trhu a fenomén posledních let, který spadá z velké části do sféry šedé ekonomiky. Rozšířená neformálnost vztahů v segmentu domácí práce vykonávané cizinkami je paradoxně společností tolerována, protože na první pohled nedeklarovaná práce přináší všem výhody – cizinka snadno získá práci a vydělá si víc než doma, rodina požívá výhod z levné pracovní síly a stát před tím zavírá oči kvůli nedostatku personálu na inspektorátech nebo z důvodu složitosti průkaznosti nelegální práce v obydlích fyzických osob.

Na druhou stranu neformální výkon domácí práce přináší řadu rizik a překážek zejména pro cizinky, které do těchto vztahů vstupují z pozice slabší strany. Nejčastěji deklarovanými problémy cizinek pracujících v domácnostech bývají nízké mzdy bez placení odvodů pojistného zaměstnavatelem, neplacené přesčasy, nevhodné zacházení nebo různé

ZPRÁVA Z 8. EVROPSKÉ KONFERENCE FEMINISTICKÉHO VÝZKUMU THE POLITICS OF LOCATION REVISITED: GENDER@2012 / Marcela Linková, Alice Červinková

Evropské konference feministického výzkumu se konají od počátku 90. let vždy po třech letech. Nabízejí několikadenní bohatý prostor pro sdílení, výměny a reflexe stavu feministických studií v mnoha výzkumných oblastech, od feministické teorie a metodologie přes otázky vzdělávání, výzkumu a technologií, práce, rodiny, sexuality, aktivismu či násilí po náboženství, vizualitu a umění.

Letošní konference se svým názvem obrací k termínu politiky lokace, který v roce 1976 zavedla Adrienne Rich a který se od té doby rozvíjí v rámci feministických zkoumání (jmenujme alespoň některé významné feministické teoretičky – Haraway, Braidotti, hooks, Mohanty). Politiky lokace se vztahují především k místu, které zkoumající zastává, odkud hovoří, a k efektům, které mají tyto lokace na vytvořenou znalost. Konference se vztahovala k politikám lokace v době, kdy jsme „konfrontováni sociálními, politickými, kulturními, ekonomickými a environmentálními problémy, včetně nárůstu rasismu a národovectví v Evropě, obrovských škrtů v sociálních službách a vzdělávání, posilování genderově konzervativních diskursů a celkového klimatu, který není nakloněný, pokud není přímo nepřátelský, vůči feministickým, queer a dalším progresivním hnutím“ (webové stránky konference).

Konference se konala v Budapešti a byla organizována Evropskou asociací pro genderový výzkum a vzdělávání AtGender a katedrou genderových studií Středoevropské univerzity (CEU). Konference byla rozdělena do třinácti tematických proudů a její součástí byl i tzv. studentský den, tedy konference, v jejímž rámci vystupovali se svými příspěvky studující. Příspěvky doktorandů a doktorandek ale byly také běžnou součástí jednotlivých sekcí, studentská konference tak byla zvláštní akcí, která měla povzbudit k prezen-

formy diskriminace. Mnohdy jsou cizinky tlačeny k výkonu nelegální práce, neboť je to pro jejich zaměstnavatele nepoměrně výhodnější. V horších případech, byť našťastí zcela ojediněle, ženy pracující v domácnostech mohou být z důvodu pohlaví vystavovány dalším porušováním práv, včetně genderově podmíněného násilí. Ještě složitější jsou problémy postihující cizinky v neregulární situaci, kterým při snahách nalézt ochranu před vykořisťováním hrozí navíc vyhoštění. Přitom je potřeba si uvědomit, že stejně tak zaměstnavateli hrozí za nelegální zaměstnávání různé sankční postihy. Především dostatečná informovanost na obou stranách je základním předpokladem k tomu, že budou cizinkám přiznána jejich práva a české rodiny zase získají požadované služby bez zbytečného riskování.

Příčiny neznalosti zákonných práv a povinností nebo možností, jak správně zajistit pro cizinku legální výkon domácí práce, úzce souvisejí se specifickou povahou domácí práce. V první řadě se zde setkáváme s atypickým modelem, kdy v pozici zaměstnavatele stojí fyzická osoba nebo rodinná firma. Zejména paní či pána domu v zaměstnaneckém poměru může lehce zaskočit nenadálá byrokratická zátěž při vyřizování formalit pro jeho hospodyně. Rodinné firmy si zase zvyknou domácí pracovnice oficiálně zaměstnávat na pozicích administrativních sil, k jejich faktické činnosti ale neexistuje smlouva, na kterou by se mohly v případě problémů odvolat. Velkou roli sehrává také izolovanost domácích pracovnic, kdy za zdmi domácnosti zůstávají stát samy proti svým živitelům, a dokazování špatného zacházení se tak omezuje na tvrzení proti tvrzení. Kvůli izolaci mají domácí pracovnice navíc ztížený přístup k sociálním službám, čímž se prohlubuje závislost na zaměstnavateli, který svou převahu může lehce zneužít. U cizinek se situace stává o to složitější, že musejí kromě základních předpokladů pro výkon zaměstnání splňovat také zákonem stanovené specifické podmínky vztahující se k pobytu na území ČR nebo přístupu na trh práce.

Domácí práce z hlediska pracovního práva

Český právní řád domácí práci nijak nedefinuje, ani ji neupravuje ve zvláštním právním předpisu, jak je tomu v některých zemích jižní Evropy nebo Jižní Ameriky. Vykazují-li však domácí práce znaky závislé práce, právní vztahy při výkonu tohoto druhu práce se pak řídí obecnou právní úpravou obsaženou v zákoníku práce (dále též ZP).³ Z toho vyplývá, že domácím pracovnícím jako zaměstnankyním a jejich zaměstnavatelům vznikají ve vzájemných vztazích stejná práva a povinnosti jako účastníkům kteréhokoliv jiného pracovněprávního vztahu. Nerovné postavení mezi zaměstnavatelem a zaměstnankyní zákon kompenzuje tím, že zaměstnankyni přiznává soubor pracovních práv, která by měl zaměstnavatel dodržovat v souladu se zákonem a uzavřenou pracovní smlouvou. Řadí se sem např. právo na spravedlivou mzdu, odpočinek po práci, vymezenou pracovní dobu, dovolenou atd. Samozřejmě, i domácí pracovnice má vůči zaměstnavateli povinnosti ze smlouvy či ze zákona, s nimiž by ji však měl zaměstnavatel seznámit ještě před vznikem pracovního vztahu (§ 31 ZP).

Hodlá-li rodina nebo jednotlivec domácí pracovnici zaměstnat, nejčastěji k tomu dojde uzavřením pracovní smlouvy, která ve smyslu zákoníku práce (§ 33 odst. 1) zakládá nejběžnější základní pracovněprávní vztah – pracovní poměr. Pro krátkodobé nebo občasně práce se více vyplatí uzavřít některou z dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr (tzv. DDP či DPČ), ty však poskytnou domácí pracovnici pouze omezená pracovní práva, přitom i pro tyto pracovní činnosti si cizinka musí opatřit pracovní povolení (viz dále). Při uzavírání pracovní smlouvy má pro domácí pracovnice nesmírně důležitý význam přesné vymezení rozsahu a druhu práce, aby předem věděly, k jakým pracovním úkolům se ve vztahu k zaměstnavateli zavazují a aby posléze nevykonávaly žádné práce navíc. Jedině v okamžiku uzavírání pracovní smlouvy se domácí pracovnice nachází v rovném postavení se zaměstnavatelem jako smluvní stra-

tování vlastní práce rovněž studující bakalářských a magisterských programů. Kromě panelových sekcí se uskutečnily také kariérní workshopy zaměřené na publikování, zacházení s výzkumnými dilematy či aktivismus a workshopy nad rozpracovanými výzkumy, v jejichž rámci měli studující možnost diskutovat o své práci s akademiky a akademičkami. Konference měla bohatý doprovodný program, který zahrnoval mimo jiné filmový festival, divadelní performance, představení nových publikací atd.

Mnoho přednášejících se situovalo do kritického proudu, který se vymezuje vůči neoliberalním politikám a jejich dopadům na sociální skutečnost. Jak uvedla prof. Saskia Wieringa z Univerzity v Amsterdamu ve svém příspěvku, „neoliberalismus je ten špatňák“. Z hlediska vysokoškolského vzdělávání a veřejného výzkumu byly často připomínány aspekty, které se postupně prosazují i v České republice. Carole Leathwood z London Metropolitan University hovořila o „posíleném hyperkapitalismu“ (enhanced hyper capitalism), když se zamýšlela nad dopady vzrůstajícího rozvazování pracovních poměrů a nad nárůstem úvazků financovaných z grantových prostředků. Získání grantové podpory se stává základní podmínkou pro úspěch nebo vůbec možnost zůstat v akademickém prostředí. V kontextu Velké Británie je vůbec nejdůležitější, aby byl člověk „ref-able“, tj. aby mohl být zařazen mezi ty akademické pracovníky a pracovnice, kteří jsou podrobena britskému systému hodnocení vědecké práce. Hlavním důvodem, proč se proti Research Assessment Exercise a nově Research Excellence Framework neobjevují větší protesty, je podle Leathwood skutečnost, že je systém hodnocení stále ještě v režii vědecké komunity, a ne přímo vlády nebo externích auditorů.

Základní parametry proměn akademického prostředí identifikovaly jednotlivé badatelky a badatelé prakticky stejně: „zabijácká“ soutěživost, pracovní nejistota, nutnost grantového financování, publikační inflace a honění se za publikacemi. Tyto proměny ale nedopadají na všechny stejně. Politiky lokace se zde ukazují jako užitečný nástroj pro analýzu toho, jak jsou tyto procesy genderově

na, proto je v jejím zájmu, aby si ve smlouvě zajistila přiměřené pracovní podmínky. Nástupem do zaměstnání se již dostává do pozice podřízenosti vůči zaměstnavateli, v jehož prospěch se zavázala pracovat a plnit jeho pokyny.

Kromě právní jistoty zaměstnance ohledně jeho práv a povinností přináší zaměstnání pro cizinky nesporné výhody i z hlediska některých veřejnoprávních aspektů, jako jsou účast v systému veřejného zdravotního pojištění, nárok na některé sociální dávky nebo započítávání nároků z důchodového pojištění. Komplikace mohou naopak nastat při vyřizování potřebného povolení k zaměstnání, na které neblaze dopadají i některá nedávná opatření státu přijatá v oblasti migrační politiky.

Podmínky zaměstnávání cizinek ze třetích zemí

Pro účely legálního výkonu závislé výdělečné činnosti na území České republiky se od cizinky ze třetí země požaduje, aby kromě platné pracovní smlouvy byla také držitelkou platného povolení k pobytu a v závislosti na jeho druhu měla rovněž platné povolení k zaměstnání.⁴

Co se týče získávání povolení k pobytu, pro přehlednost postačí uvést, že podmínky pro vstup a pobyt všech kategorií cizinců na území České republiky, stejně jako sankce za jejich nesplnění, upravuje zákon o pobytu cizinců (dále též ZPC).⁵ Ve smyslu tohoto zákona mohou domácí práci primárně vykonávat cizinky ze třetích zemí, které jsou držitelkami dlouhodobého víza nebo navazujícího povolení k dlouhodobému pobytu za účelem zaměstnání a posléze povolení k trvalému pobytu. Za určitých okolností lze práci vykonávat i s povolením k pobytu za jiným účelem (viz dále). Vydávání povolení k pobytu patří od 1. 1. 2011 do výlučné pravomoci Ministerstva vnitra.

Primárním zdrojem právní úpravy zaměstnávání cizinců v ČR je zákon o zaměstnanosti (dále též ZaZ).⁶ Z hlediska vstupu cizinců na trh práce nebude podle tohoto zákona obtížné zaměstnat občanku EU, rodinnou příslušnici obča-

na EU či českého občana, neboť tyto osoby mají stejné postavení jako občané ČR (§ 85 ZaZ), čili mohou pracovat bez povolení k zaměstnání a zároveň mají přístup k veškerým službám zaměstnanosti. V obdobném postavení se nacházejí také cizinky s trvalým pobytem nebo s udělenou mezinárodní ochranou podle zákona o azylu⁷ a další kategorie specifikované v § 98 ZaZ (např. studentky).

Pomýšlí-li však někdo zaměstnat ve své domácnosti cizinku ze třetí země, která nespadá do žádné z popsaných kategorií, její vstup na trh práce je omezen podmínkou získání pracovního povolení a na zaměstnavatele se v této souvislosti vztahuje řada povinností. Cizinka domácí pracovnice toto povolení získá pouze na zaměstnavatelem předem ohlášené pracovní místo, které nelze obsadit preferovanými skupinami (občané ČR, EU, jejich rodinní příslušníci) s ohledem na požadovanou kvalifikaci nebo dočasný nedostatek volných pracovních sil. Přitom úřad práce vždy přihledne k situaci na trhu práce a zaměstnavatel musí s úřadem svůj záměr zaměstnat cizinku předem projednat (viz § 35, 86 a 92 ZaZ). O něco lépe na tom budou cizinky spadající do některé tzv. zvláštní kategorie cizinců, pro které lze pracovní povolení vydat i bez ohledu na situaci na trhu (§ 97 ZaZ). Tato výjimka se týká např. žadatelů o udělení mezinárodní ochrany, uplynulo-li od podání žádosti o mezinárodní ochranu 12 měsíců, cizinců s pobytem za účelem strpění pobytu nebo cizinců vykonávajících tzv. stáže.

Žádost o pracovní povolení podává buď samotná cizinka, nebo její budoucí zaměstnavatel na krajské pobočce úřadu práce příslušné podle místa výkonu zaměstnání. Úřad práce pak povolení vydá ve správním řízení na dobu uvedenou v žádosti, nejdéle však na dva roky. Po vydání povolení k zaměstnání musí zaměstnavatel cizinku přihlásit k platbě dávek sociálního a zdravotního pojištění. Současně mu zákon ukládá několik oznamovacích povinností vůči úřadu práce, jejichž nedodržení je sankcionováno pokutami až do výše

podmíněny a jak nerovně dopadají na marginalizované skupiny. Paula Mählck ze Stockholmské univerzity představila výzkum toho, co ustavuje „špičkového vědce“ a jak je tato představa genderově a rasově podmíněna. Obecná představa špičkového vědce dnes ve Švédsku znamená schopnost přitáhnout peníze, publikovat články v impaktovaných časopisech a mít „dobré vztahy se společností“. Mohlo by se zdát, že tato představa je neutrální, že v sobě nenese žádné genderové nebo rasové podmíněnosti. Jak ale ukazuje tento výzkum, je tato představa implicitně okupována bílým mužem středních let. Určitá nacionalizace a role bílé rasy se v současnosti nadále posiluje tím, že se znalost švédštiny má stát kritériem pro přijímání nových vědeckých pracovníků a pracovníc. V době, kdy se na každém kroku zdůrazňuje internacionalizace a geografická mobilita, může jít o paradoxní pokus udržet bílé privilegium pro místní švédské výzkumníky. Podobně se Beverly Thaver z University of Western Cape v Jižní Africe zaměřila na proměnu tamního akademického prostředí po skončení apartheidu.

Diskuse v sekci se proto často obracely k tomu, že je nutné promyšlet zásadní feministické proměny organizace akademického prostředí a že feministické badatelky v tomto ohledu hrají nezastupitelnou roli. Reflexe a zkoumání moci v tom, jak funguje věda, jak se ustavuje nová znalost, kdo má možnost kontrolovat finanční toky a z výsledků bádání čerpat, vždy byly důležitým momentem feministických kritik vědy a poznání. Některé prezentace se explicitně zabývaly programy tzv. strukturální změny v oblasti genderové rovnosti. Jde o programy podpory, které jednotlivé evropské země i Evropská komise v posledních letech zavádějí s cílem proměnit instituce tak, aby zajišťovaly genderovou rovnost v různých souvislostech: od zastoupení žen na rozhodování a vedení institucí přes účinnou podporu souběhu vědecké práce a rodinného života po rovnocennou podporu mladých vědkyň a vědců až po otázky genderové podmíněnosti při vytváření nové znalosti a vývoji technologií. Tento proces strukturální změny je z feministického hlediska vní-

100 000 Kč pro fyzickou osobu. Od ledna letošního roku se k nim připojuje v souladu s požadavky tzv. sankční směrnice⁸ také povinnost uchovávat v místě pracoviště kopie dokladů prokazujících oprávněnost pobytu cizince na území ČR, a to po dobu trvání zaměstnání a dobu tří let od skončení pracovního poměru a dále také kopie dokladů prokazujících existenci pracovněprávního vztahu (§ 102 a 136 ZaZ).⁹

Problematické aspekty povolení k zaměstnání

Současné nastavení právní úpravy zaměstnávání cizinců v České republice je natolik komplikované a problematické (dvojití řízení před úřadem práce a Ministerstvem vnitra, striktní podmínky pro výběr zahraniční pracovní síly, množství náležitostí, omezená platnost a četné důvody pro ztrátu obou povolení), že zúčastněné strany nezřídka raději volí cestu obcházení nebo porušování zákona. České rodiny zřejmě nejvíce odrazuje byrokratická náročnost procesu získávání pracovního povolení, kdy jim i při sebemenším pochybení hrozí uvalení nepřiměřené pokuty. Vůli zaměstnat ve své domácnosti cizinku nepřispívají ani dlouhé čekací lhůty, které se pro vyřízení žádosti o povolení k zaměstnání mohou protáhnout až na 60 dnů, a vyřizování víza ze země původu může dokonce trvat 90 až 120 dnů.

Problematická je také vázanost povolení k zaměstnání na jedno konkrétní pracovní místo u určitého zaměstnavatele, a dokonce i místo výkonu práce a přesný druh práce (§ 92 odst. 3 ZaZ), přičemž při jakékoliv změně je nutno žádat o nové povolení. Cizinky se mnohdy v domnění, že mají vyřízené povolení pro výkon domácí práce, nechají zaměstnat ve více domácnostech. Jejich zaměstnání bude ovšem legální pouze u rodiny, pro kterou bylo pracovní povolení vydáno. Obdobně pod zákonnou definici povolení k zaměstnání nespadá ani již uvedený příklad rodinných firem, které své hospodyně zaměstnávají na jiných pracovních pozicích, což se podle zákona o zaměstnanosti posuzuje jako nelegální práce pro rozpor s pracovním povolením.¹⁰

K ještě závažnějším právním důsledkům vede vzájemná právní závislost mezi povolením k zaměstnání a povolením k pobytu.¹¹ Platnost povolení k zaměstnání totiž ze zákona automaticky skončí spolu se zánikem platnosti povolení k pobytu v případě uplynutí doby, na kterou byl cizince povolen pobyt. Naopak povolení k pobytu může být rozhodnutím ministerstva zrušeno, když skončí platnost povolení k zaměstnání. Držení povolení k zaměstnání nemůže z principu zlegalizovat výkon zaměstnání cizince, která nemá povolení k pobytu, a to ani v případě, kdy povolení k zaměstnání nepotřebuje (viz výše).

Vládní opatření omezující zaměstnávání cizinek na práci v domácnostech

Od letošního roku se zaměstnávání cizinek v domácnostech v důsledku státních opatření dramaticky ztížilo. Donedávna si totiž rodiny situaci ulehčovaly agenturním zaměstnáváním domácích pracovníků, kdy jim agentury práce jako zaměstnavatelé poskytly své zaměstnankyně na „dočasný výkon práce“.¹² Hlavní výhoda takového zaměstnávání spočívala v tom, že agentura vyřídila cizince veškerá potřebná povolení, a rodiny tak měly (nebyla-li agentura nekalá) i za cenu vyšších poplatků jistotu, že cizinka vykonává v jejich domácnosti legální práci. S novelou zákona o zaměstnanosti ovšem tento postup již není možný, poněvadž podle nového znění § 66 ZaZ „agentura nemůže dočasně přidělit k výkonu práce zaměstnance, kterému byla vydána zelená karta, modrá karta, nebo kterému bylo vydáno povolení k zaměstnání...“ Změna významně zasáhne i sektor domácí práce, zejména nový trend zaměstnávání filipínských hospodyně, kterých podle odhadů prošlo českými domácnostmi právě díky agenturám práce už několik stovek.¹³

K tomuto opatření přibyl letos ještě pokyn Ministerstva práce a sociálních věcí, který ve snaze snížit nezaměstnanost domácího obyvatelstva přikazuje všem krajským pobočkám Úřadu práce ČR, aby s účinností od 1. července

mán na obecné úrovni jako zásadní posun, neboť problém genderové rovnosti ve vědě nelokalizuje v samotných ženách (ženy nejsou tak soutěživé, ženy preferují rodinu, ženy nejsou tak zaujaté pro vědu, ženy se musí rozhodnout, co chtějí, pokud ženy chtějí pracovat ve vědě, musí se prostě přizpůsobit atd.). Místo toho poukazují na institucionální, strukturální nastavení, pravidla a procesy, které brání rovnému uplatnění žen a mužů.

Studia vědy a technologií a feministická studia vědy a technologií poukazují na to, jak jsou procesy vytváření znalosti a vývoje technologií spoluutvářeny materiálními a diskursivními praktikami. Tyto teoretické přístupy, rozvíjené teoretickými, jako je Donna Haraway, Karen Barad a další, poukazují na propojenost ontologických a epistemologických procesů. Karen Barad v této souvislosti hovoří o epistemologii, čímž má na mysli fakt, že to, co věci jsou, není možné oddělit od toho, co o nich víme, co o nich poznáváme. Vědecké poznatky a technologie se ustávají v procesu poznávání. Tyto přístupy byly na konferenci zastoupeny v sekcích, které se věnovaly tělům, hmotě a identitě. Pat Treusch z Centra pro interdisciplinární výzkum a genderová studia na Humboldtově univerzitě představila svůj etnografický výzkum robotických humanoidů. Zaměřuje se na to, jak jsou ustavování, vznikání a prezentace těchto humanoidních robotů genderované a jaké implikace má antropomorfizace humanoidních robotů z feministického hlediska. Tito roboti jsou často prezentováni jako odpověď na rostoucí potřeby stárnoucích populací jako „druh společníků“ (companion species, Haraway 2003). Pat Treusch se ptá, jaké materiální a diskursivní formace utvářejí vize a realizace těchto humanoidních robotů, jaké představy, genderované představy, se vepisují do vývoje těchto robotů. Ericka Johnson z Linköping University ve Švédsku představila společný výzkum prováděný s Cecilíí Asbert ze stejné univerzity a Celií Roberts z Lancaster University ve Velké Británii. Ve výzkumu se zaměřují na feministickou analýzu farmaceutických léků, v tomto případě konkrétně na vakcínu proti rakovině děložního

2012 důsledně zvažily vydávání nových pracovních povolení k zaměstnání na volná pracovní místa, která vyžadují nižší kvalifikaci než ukončené středoškolské vzdělání s maturitou, a vydaly je pouze tehdy, když by nevydání povolení „způsobilo vážné ekonomické ohrožení zaměstnavatele vedoucí k rušení pracovních míst a propouštění stávajících zaměstnanců...“. Zároveň se stávající pracovní povolení mají prodlužovat jen nejvýš o šest měsíců. Přestože byl pokyn pod tlakem zaměstnavatelů zmírněn, nevládní organizace jej považují za nezákonný, neboť zavádí při rozhodování o udělení pracovního povolení nové podmínky, které nejsou stanoveny v zákoně.¹⁴

Jelikož se pro výkon domácí práce nevyžaduje žádná kvalifikace, cizinky hledající uplatnění v tomto segmentu zřejmě od léta na pracovní povolení nedosáhnou ani po splnění jinak všech předepsaných podmínek. S největší pravděpodobností nastala situace přinutí cizinky pracovat nelegálně, anebo se pokusí o získání povolení k pobytu za účelem podnikání. Zde jim však může hrozit postih za práci v tzv. švarcsystému, zejména budou-li vykonávat práci pouze pro jednu domácnost, která vykazuje znaky závislé práce ve smyslu zákoníku práce,¹⁵ k její realizaci dochází mimo pracovněprávní vztah v intencích samostatné výdělečné činnosti. Tento způsob obcházení zákoníku práce je od ledna 2012 přísně trestán zákonem o zaměstnanosti jako jedna z forem nelegální práce (§ 5 písm. e) bod 1 ZaZ).

Sankce za nelegální práci

Jestliže dojde k některé z předchozích situací, tj. k zaměstnávání cizinky bez některého z povinných povolení nebo v rozporu s pracovním povolením (§ 5 písm. e) ZaZ), vystavují se jak cizinka, tak její zaměstnavatel různorodým sankcím. Zde se přísluší poznamenat, že od ledna 2012 se v důsledku boje státu proti nelegálnímu zaměstnávání a proti vysoké nezaměstnanosti způsobené krizí postih nelegální práce významně zpřísnil ve výši pokut a v důsledku trans-

pozice sankční směrnice¹⁶ se také rozrostl výčet postihů, jež mají být uplatňovány vůči zaměstnavatelům, kteří porušují směrnici prosazovaný zákaz zaměstnávání neregulérních migrantů.¹⁷

Standardní sankcí za nelegální práci je pokuta podle zákona o zaměstnanosti, přičemž cizinec může za výkon nelegální práce dostat pokutu až do 100 000 Kč, stejně tak i zaměstnavatel – fyzická osoba, který výkon nelegální práce umožnil. Je-li však zaměstnavatel právnickou osobou nebo podnikající fyzickou osobou, čelí odpovědnosti za správný delikt umožnění nelegální práce s hrozbou pokuty až 10 milionů Kč, nejméně však 250 000 Kč.¹⁸ Pokuty nově ukládají inspektoráty práce, zatímco jejich vybíráním a vymáháním jsou pověřeny celní úřady.

Výše pokuty závisí na skutkové podstatě jednotlivých druhů nelegální práce, přičemž za nejzávažnější porušení se považuje umožnění nelegální práce cizinci bez oprávnění k pobytu v ČR, za což jsou zaměstnavatelé postihováni ve smyslu sankční směrnice také v oblasti veřejných výhod (např. příspěvků na vytvoření chráněného pracovního místa či na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením apod. a také podle zákona o veřejných zakázkách). Dopadený zaměstnavatel musí dále zpětně uhradit státu pojistné na zdravotní pojištění a na sociální zabezpečení, které by „jinak byl povinen odvést“, včetně penále, a neregulérní migrantce musí zase uhradit „dlužnou odměnu“ ve výši základní měsíční sazby minimální mzdy za každý měsíc trvání výkonu nelegální práce, přičemž se má za to, že výkon nelegální práce trval alespoň tři měsíce (§ 141b ZaZ). Podle nového trestního zákoníku lze zaměstnavatele stíhat i za trestný čin neoprávněného zaměstnávání.¹⁹ Trestní odpovědnost je však podmíněna tím, že k neoprávněnému zaměstnávání cizinců dochází „ve větším rozsahu“. Tento pojem bude třeba v aplikační praxi orgánů činných v trestním řízení teprve vykládat.

Pokud jde o cizinku, tu zase mnohem citelněji než pokuta zasáhnou opatření, k nimž v režimu zákona o pobytu ci-

čipku a Viagry. Ve svém výzkumu se ptají, jak je konstruován zdravý subjekt, a zkoumají kulturní, lékařské a vědecké praktiky používání těchto léků ve Velké Británii a Švédsku. Na případu vakcíny proti děložnímu čipku ukazují na různé subjektové pozice, které vytvářejí reklamní a propagační materiály. Na rozdíl od Spojených států amerických, kde je obraz této vakcíny negativně asociován s promiskuitou, švédské materiály pracují s předpokladem rané sexuality u teenagerek, přičemž matky v těchto reklamách a propagačních spotech ve Velké Británii i ve Švédsku fungují jako primární osoby s odpovědností, které činí rozhodnutí o zdraví svých dcer. Tento obraz se však od roku 2007 ve Švédsku mění v souvislosti s tím, jak byla tato vakcína začleněna do státního vakcinačního plánu a je hrazena z veřejného zdravotního pojištění. Praktiky přesvědčování matek o odpovědnosti za aplikaci vakcíny tak již není potřeba, což se odráží v tom, jak je tato vakcína „dělána“ ve veřejném prostoru.

Jedním z konceptů rozebíraných v rámci sekce „Ukotvení a posuny ve feministickém výzkumu: zhodnocení „obratů“ ve feministické teorii“ byl koncept afektivity. Z příspěvků vyplynulo, že do centra zájmu feministických teoretiček a výzkumnic se znovu dostávají emoce jako například strach, vina či radost, ale také emocemi nabitě koncepty vyššího řádu, jako je laskavost či naděje. Coleman se ve svém příspěvku věnovala právě naději, kterou chápala jako afektivní strukturu se silnou temporální dimenzí. Argumentovala, že naděje má moc proměňovat sociální skutečnost a přemostovat současnost a budoucnost. Zdůrazňovala, s odkazem na Berlant (2002), že sny jsou často chápány jako jednoduché a neproblematické, zatímco selhání je pojímáno jako komplexní. Toto pojetí je ale zjednodušující, protože sny nebo naděje mohou mít též komplexní podobu, nejsou to pouze vágní pojmy, které se vztahují k neurčité budoucnosti, ale mohou být hybatelem změny a mít roli v předjímání budoucnosti, a tedy vliv na to, jak bude utvářena skutečnost. Maud Perrier se zase věnovala vztahu vlídnosti (kindness) a feministické etiky, zajímal ji etický potenciál různých pocitů pro další politické diskuse i praxi. Perri-

zinců může přistoupit služba cizinecké policie, a to správní vyhoštění na dobu až pěti let a zajištění za účelem správního vyhoštění, které může trvat až 180 dní.²⁰ Policie ukládá správní vyhoštění za nelegální zaměstnání poměrně snadno, ale v celkovém počtu uložených správních vyhoštění tvoří vyhoštění z důvodu nelegální práce jen malý zlomek (pod 5 %). Rovněž mezi případy zajištění zcela dominuje porušování pobytového režimu a nerespektování předchozích rozhodnutí o správním vyhoštění, nikoli nelegální práce, neboť prokázat ji zejména v domácnostech je obtížnější než zkonstatovat nelegální pobyt zadržené cizinky.

Alternativa v podnikání a budoucí perspektivy

Z výše uvedeného je patrné, že česká legislativa zaměstnávání domácích pracovníků cizinek příliš nepřeje. Ovšem ani alternativa vykonávat tuto práci v režimu podnikání se neobejde bez potíží. Ačkoli cizinka provozující živnost získá mnohem větší volnost při výkonu práce v několika rodinách a také při nastavování svých pracovních podmínek, zákony jí na druhou stranu neposkytují zdaleka tak silnou právní jistotu, jaké se mohou těšit legálně zaměstnané cizinky, neboť na obchodní vztahy se zákoník práce nevztahuje. Nejzávažnějším nedostatkem režimu podnikání je povinnost předem si zajistit komerční zdravotní pojištění na celou dobu předpokládaného pobytu v ČR, což si mnozí nemohou dovolit. Dále se na podnikatelku vážou četné povinnosti jak ve vztahu k činnosti jako takové (vést účetnictví), vůči obchodním partnerům (vystavovat faktury, uzavírat smlouvy), tak vůči státu (např. platit odvody na sociální pojištění, podávat daňová přiznání a odvádět daně).

K obtížnosti volby podnikat ještě přistupuje rostoucí tendence státu zamezit tomuto druhu pobytu na území ČR. Na cizince podnikatele bývají pravidelně pořádané kontroly, jejichž cílem je zjistit, zda tito cizinci plní účel svého pobytu – podnikání, a posledně se vyžaduje přikládat k žádosti o podnikatelské vízum i podnikatelský záměr. Podmínky ještě

více přitvrdí chystaná rekodifikace zákona o pobytu cizinců s předpokládanou účinností od roku 2014, která má zavést podmínku investice, tj. přijímání budou pouze ti podnikatelé, kteří disponují investicí ve výši 5 milionů Kč. Toto opatření vyloučí řadu profesí, mezi nimi i práci v domácnostech, z možnosti vůbec podat žádost o podnikatelské vízum.

Vzhledem k nevoli státu přijímat na svém území cizince přijíždějící do České republiky za prací je potřebné aktivně napomáhat alespoň těm, kteří zde již pobývají a pracují, k účinné integraci do české společnosti a motivovat zaměstnavatele k odpovědnému přístupu vůči jejich pracovníkům a k respektování jejich práv. V případě cizinek pracujících v domácnostech se vzhledem k jejich zvýšené zranitelnosti a nerovnoprávnosti jeví změna přístupu jako obzvláště žádoucí. Zvyšování povědomí cizinek i českých rodin o jejich právech a povinnostech si vzaly za své i nevládní organizace, mezi nimiž Sdružení pro integraci a migraci uskutečnilo kampaň zaměřenou na problematiku domácí práce a snaží se cizinkám ukázat, že svou situaci mohou řešit i pomocí kvalifikovaného právního nebo sociálního poradenství. K zavedení dílčích či ucelených systematických změn v této oblasti bude však potřeba provést odborný průzkum, který přesně zmapuje postavení této skupiny cizinek v České republice. Prozatím se jako řešení v otázce zaměstnávání cizinek na nízkokvalifikované pozice skýtá povinná implementace tzv. směrnice o jednotném povolení²¹ do českého právního řádu, která zavádí minimální standardy pro udělování obecného jednotného povolení pro cizince ze třetích zemí přijíždějící do členských států za prací a posiluje jejich ochranu před vykořisťováním.

Poznámky

1 Článek vznikl v rámci projektu „Zvýšení role neziskového sektoru v oblasti sociální integrace pracovních migrantů v České republice“, financovaného z prostředků Evropské-

er popisovala posun, ke kterému došlo v rámci její výzkumné práce – původně ji zajímala vlivnost jako „emoční gramatika“ vztahování se k sobě i k druhým. V průběhu čtyřby a promyšlení tohoto vztahu došla k určité skepsi v tom ohledu, že by bylo možné neproblematicky uvažovat o pozitivních dopadech smířlivých politik. Jinak řečeno, její uvažování se posunulo více směrem k možným produktivním dopadům konfliktů a rozporů, které mohou obsahovat kritický potenciál. Nejde o to, že by se jednoduše dalo zaměnit kladné znaménko za záporné, ale spíše pozměnit pohled na konflikt jako na něco, co je nutné překonat, a chápat ho spíše jako možný etický zdroj.

POHLAVÍ A GENDER V BIOMEDICÍNSKÉM VÝZKUMU A KLINICKÉ MEDICÍNĚ: ZPRÁVA Z KONFERENCE¹ /

Marcela Linková

Ve dnech 4. a 5. 11. 2011 se v Berlíně konalo mezinárodní sympozium organizované Federálním ministerstvem školství a výzkumu s názvem „Sex and Gender in Biomedical Science and Clinical Medicine – Implications for Health Care“. Konference se účastnili přední odborníci a odbornice v různých oblastech výzkumu od kardiovaskulárních chorob přes výzkum bolesti, psychiatrie a psychologie, endokrinologie, epidemiologie a mnoha dalších. Cílem konference bylo představit nejnovější výzkum v oblasti biomedicíny z pohledu genderu a pohlaví a další kroky, které je potřeba podniknout, aby se citlivost na téma genderu a pohlaví více promítla do současného biomedicínského výzkumu a ještě více do klinické praxe, kde zejména jsou změny pomalé.

Společným jmenovatelem prezentací z různorodých oblastí výzkumu byly různé typy nedostatků spojené se zahrnutím dimenze genderu a pohlaví do biomedicínského výzkumu:

ho sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR, v prioritní ose Mezinárodní spolupráce. Projekt realizuje Sdružení pro integraci a migraci ve spolupráci s portugalskou organizací Solidariedade Imigrante a rakouskou organizací Zentrum für MigrantInnen Tirol.

2 Viz tisková zpráva MOP k přijetí Úmluvy o důstojné práci domácích pracovníků ze dne 16. června 2011. [online] [cit. 28. 6. 2011]. Dostupné z: <http://www.ilo.org/ilc/ILC-Sessions/100thSession/media-centre/press-releases/WCMS_157891/lang-en/index.htm>.

3 Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění účinném od 1. 1. 2012; § 2 ZP.

4 Povinnost mít obojí povolení výslovně uvádí § 89, který tím kumulativně podmiňuje vstup cizinců ze třetích zemí na legální trh práce. Podrobně k tomu např. in Czechinvest, *Víza, pracovní a pobytová povolení k zaměstnání a podnikání v ČR*. [online]. [cit. srpen 2011]. Dostupné z: <www.czechinvest.org>.

5 Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých předpisů (tzv. cizinecký zákon).

6 Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění účinném od 5. 1. 2012.

7 Zákon č. 325/1999 Sb., zákon o azylu.

8 Směrnice 2009/52/ES.

9 Blíže k tomu in Andraščíková, M. et al., zákoník práce, prováděcí nařízení vlády a další související předpisy s komentářem k 1. 1. 2012, 6. aktualizované vydání. Nakladatelství ANAG, 2012, komentář k § 7 zákoníku práce, s. 1073.

10 Oba uvedené případy spadají pod zákonnou definici nelegální práce podle § 5 písm. e) bod 2 ZaZ.

11 Toto pravidlo je upraveno v § 100 odst. 1 ZaZ a v § 37 odst. 1 písm. b) a 46 odst. 9 ZPC.

12 Viz § 307a a násl. zákoníku práce.

13 Procházková, B. "Asijská služba." *Respekt*, 22. 8 2011. [online]. Dostupné z: <<http://respekt.ihned.cz/c1-52627250-asijska-sluzba>>.

14 Blíže k tomu ve Stanovisku k nové strategii MPSV zásadně zpřísnit vydávání pracovních povolení cizincům na pozicích s nízkou kvalifikací ze dne 9. května 2012, vydaném Konsorciem nevládních organizací pracujících s migranty, [online]. Dostupné např. z: <http://www.migrace.com/cs/clanky/635_prohlaseni-nevladnich-organizaci-vytlacovani-migrantu-z-trhu-prace-nezamestnanost-nesnizi>.

15 Zde se přihlíží zejména k § 3 ZP: „Závislá práce může být vykonávána výlučně v základním pracovněprávním vztahu ...“.

16 Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2009/52/ES o minimálních normách pro sankce a opatření vůči zaměstnavatelům neoprávněně pobývajících státních příslušníků třetích zemí. Podrobně k tomu např. v: Bičáková, O. „Euronovela zákona o zaměstnanosti,“ *pravnicradce.cz*, 23. 2. 2012. [online]. Dostupné z: <<http://pravnicradce.ihned.cz/c1-54821090-euronovela-zakona-o-zamestnanosti>>.

17 Podrobně k postavení neregulérních migrantů v ČR a aspektům jejich zaměstnávání in Hradečná, P. et al. 2011. *Řešení otázek neoprávněného pobytu cizinců: Situace v ČR a ve vybraných evropských zemích*. Praha: Linde, kapitoly 10–13.

18 Viz § 139 a 140 ZaZ a nový § 141a ZaZ, který zakládá ručení subdodavatele a „prostředníka“, kteří poskytl neregulérní migrantku k výkonu práce.

19 Viz § 342 zákona č. 40/2009 Sb., *trestní zákoník*.

20 Viz § 119 odst. 1 písm. b) bod 3 ZPC a 124 a násl. ZPC. Podrobně k tomu in Hradečná, P. et al., kapitola 15.

21 Směrnice Evropského parlamentu a rady 2011/98/EU ze dne 13. prosince 2011 o jednotném postupu vyřizování žádosti o jednotné povolení k pobytu a práci na území členského státu pro státní příslušníky třetích zemí a o společném souboru práv pracovníků ze třetích zemí oprávněně pobývajících v některém členském státě EU.

Za prvé, přestože existuje množství výzkumů, které prokazují pohlavní a genderové rozdíly u mnoha onemocnění, klinické testy a pokusy na zvířatech se stále provádějí pouze namušské populaci. Tento problém je zejména palčivý v oblastech výzkumu, které se dotýkají specificky onemocnění žen, ale testy na zvířatech jsou prováděny pouze na samcích myši a krys, protože je to pohodlnější – nemusí se totiž kontrolovat fáze menstruačního cyklu. Zda to dává smysl z hlediska ženského zdraví, je věc druhá (a jak ukazuje historie i současnost, důsledky mohou být drtivé).

Pokud jsou ženy do klinických testů zahrnuty, bývá jich často mnohem méně než mužů a navíc nejsou výsledky těchto klinických testů publikovány odděleně podle pohlaví. V jedné přednášce byl uveden výzkum publikovaný v roce 2011 v časopise Journal of Women's Health,² který se zaměřil na články publikované v devíti prominentních medicínských časopisech a srovnával roky 2004 a 2009. Tento výzkum ukázal, že v daném období nedošlo k prakticky žádnému nárůstu počtu článků, které by obsahovaly údaje a informace o genderových a pohlavních aspektech výzkumu. Hlavním důvodem pro pokračující genderovou slepotu výzkumu je nechut „komplikovat si věci“. Jak první den konference uvedl Paul Enck z Univerzity v Tübingenu: „Jsme jako výzkumníci zkoumající zvířata, protože pokud použijete pouze muže, snižuje to počet výzkumných subjektů, a také nemusíte brát v potaz vliv menstruačního cyklu, což rozhodně nechcete dělat.“ Ženská a myši těla jsou „messy“, a to nejen kvůli menstruaci.

V této souvislosti pro mě bylo poměrně šokující, s jakou samozřejmostí se hovořilo o testech na zvířatech. Zaujalo mě, že se v některých případech proti zavedení používání samic myši argumentovalo ochranou zvířat jako politickým tématem, kdy je potřeba brát v potaz různé spolky na ochranu zvířat apod. Explicitně tak proti sobě byla stavěna dvě témata – téma ochrany zvířat a téma genderové rovnosti, s tím, že to první je politické a potenciálně výbušné, jako kdyby to druhé nebylo. Ostatně, z úst zástupců a zástup-

VIZUALITA TRANSNACIONÁLNÍCH PRAKTIK PĚČE / ZUZANA UHDE

Procesy komodifikace péče, které jsou průvodním jevem proměn současného ekonomického systému a intenzivního šíření kapitalismu, vedou k rozšíření trhu jako organizačního principu do vztahů péče, jehož prostřednictvím se tato oblast stává součástí procesu akumulace zisku, který je veden specifickými hodnotami efektivity a maximalizace výkonu. Negativní důsledky rozvoje soukromého pečovatelského sektoru jsou současně funkcí třídního postavení i „rasově“ etnických vztahů ve společnosti: na jedné straně jsou tržní služby péče finančně dostupné pouze pro vyšší a střední třídy, na druhé straně jsou tato místa se znevýhodněným a rizikovým statusem stereotypně konstruována pro ženy z minoritních skupin a nižších tříd. Tento trend je předmětem řady studií, které se věnují zaměstnávání marginalizovaných skupin žen (často migrantek) jako pečovatelek v soukromých institucích a jako nájemních pomocnic a pečovatelek v soukromých domácnostech. Tržní model péče v současných podmínkách zintenzivnění globálního propojení vztahů – ekonomických, společenských i kulturních – vytváří sektor druhořadého zaměstnání, pro který je charakteristické zaměstnávání migrantek a migrantů. Současná společenská forma péče v západní společnosti je tak vtažena do transnacionálních praktik péče.

Španělští kurátoři David Arlandis a Javier Marroquí toto téma prezentovali prostřednictvím uměleckých výpovědí na výstavě *Krise péče / Care crises*, která od března do května tohoto roku probíhala v galerii FUTURA.¹ K tomuto projektu uvádějí: „Výstava v Centru pro současné umění FUTURA je součástí širšího projektu, který usiluje o výzkumné angažmá spojující různá pole vědění, přičemž umění je jedním z nich.“ Výstava, kterou doprovázel rozbor transnacionálních praktik péče Zuzany Uhde, tak poskytla prostor, ve kterém se vizualita spojila se sociálněvědním výzkumem a feministickou kritikou.

Většina vystavujících umělekyní se zaměřila na každodennost globálních nerovností, která se odráží v žité zkušenosti nejen migrantek a jejich rodin, ale i rodin, pro které tyto ženy pracují, a která proměňuje společenskou atmosféru a prostor v zemi původu migrantek i v cílové zemi. Larisa Sitar z Rumunska ve svém projektu *Domácí palác* zachytila proměňující se urbánní prostor, ve kterém roste počet rozestavěných a prázdných domů, jež za peníze vydělané v zahraničí staví migranti a migrantky, pro které vize vlastního domu představuje vysněnou odměnu za těžkou práci v zahraničí, v nichž ale nemá kdo bydlet. Emocionální trauma migrace se stalo tématem pro Mieke Bal z Nizozemí, která na výstavě prezentovala projekt *Nic nechybí*, videoinstalaci v „obývacím“ pokoji, ve kterém sledujeme rozhovory žen s jejich nepřítomnými blízkými, kteří odešli za prací do ciziny. Každodennost migrace a skryté strategie žen pohybujících se na hranici mezi Španělskem a Marokem ve svém videoprojektu *Europlex* zviditelnila Ursula Biemann ze Švýcarska. Jednu z podob těchto přeshraničních pohybů představuje každodenní migrace marockých žen mezi dvěma světy, což je podtrženo dvouhodinovým rozdílem mezi časovými zónami, za prací do Španělska, kde se tyto ženy starají o domácnost, děti a starší ve španělských rodinách.

Ačkoli ne všechny domácí pomocnice a pečovatelky jsou nutně migrantky, migrantkám se bez ohledu na jejich vzdělání otevírají možnosti pracovního uplatnění v migraci zejména v tradičně femininně definované sféře úklidu či péče. Vzniká zde určitý paradox, zatímco západní společnosti procházejí zásadní proměnou genderových vzorců, na migrantky je silně uplatňováno genderově stereotypní vnímání. María Galindo z Bolívie ve svém projektu *Vyhnanství neoliberalismu* zachycuje příběhy bolívijských žen, které přijely do Španělska, kde pracují jako služky. Podobné osudy zachy-

kyň různých oborů zaznělo, že genderová medicína se nezabývá ženskými právy a rovnostmi, ale je to prostě dobrá medicína. Zjevně to tedy politické téma je, ale nikdo to nechce přiznat. Když se v odpoledních sekcích prezentovaly různé způsoby zavádění genderové medicíny do praxe (organizace, asociace atd.), všechny byly bez výjimky definovány jako apolitické.

Dalším obecným poznatkem je to, že genderové stereotypy a předsudky ve výzkumu různých onemocnění mají negativní dopad na léčbu mužů i žen, protože ovlivňují představivost, ochotu podstupovat screening atd. Jedna uvedená australská studie například zjistila, že lékaři muži měli problém diagnostikovat depresi u mužů v 60 % případů, zatímco lékařky, možná překvapivě, měly tento problém v 75 % případů. Předpokládá se, že deprese je zejména onemocněním žen, je ale také pravděpodobné, že značná část onemocnění depresí u mužů není jako taková diagnostikována. K tomu dochází jednak ze strany pacientů, neboť muži mají menší tendenci o depresi hovořit tak jako ženy, jednak proto, že diagnostické nástroje byly vyvinuty na základě ženské zkušenosti. Kritéria, která jsou nutná splnit pro diagnostiku deprese, tak muži nemusejí vůbec uvádět. Na stranu druhou potom lékaři a lékařky interpretují obtíže mužů jinak, často jako závislost na alkoholu nebo jiné onemocnění.

Panuje také poměrně obrovská nejistota v používání termínů pohlaví a gender, a to dokonce i u lidí, kteří jsou tématu genderové medicíny opravdu oddáni. Jeden ze zakladatelů Mezinárodní asociace genderové medicíny (International Association of Gender Medicine) Marek Glezerman z Univerzity v Tel Avivu v Izraeli, který je sám gynekologem a porodníkem, tak například publiku sdělil, že gynekologie a porodnictví nejsou genderová medicína, ale „pouze“ medicína založená na pohlaví (zřejmě proto, že se zde nemohou projevit genderové stereotypy, protože se tyto obory věnují pouze ženské reprodukci, totéž v jeho názoru platí pro rakovinu prostaty nebo urologii). Další používají výraz gender pro prezentaci výsledků na základě pohlaví a naopak. Osobně

cuje Gülsün Karamustafa z Turecka ve svém projektu *Ne-doceněné performance*, který zachycuje osudy moldavských žen pracujících jako pečovatelky v bohatých istanbulských rodinách. Do třetice je toto téma předmětem projektu *Zaměstnankyně náklonnosti* Mau Monleón ze Španělska, která chce ukázat rozpor mezi tím, jakou hodnotu práce migrantek, které pečují o děti a starší, představuje pro španělskou společnost, v kontrastu k tomu, jak vysokou cenu jsou tyto ženy nuceny za život v migraci platit. Motivací řady migrujících žen je úsilí o finanční zabezpečení rodiny, zaplacení vzdělání pro jejich děti, splacení dluhů apod. Za zajištění těchto základních potřeb platí neustálým strachem ze života v ilegalitě, emocionálním strádáním, vyčerpáním z mnohahodinové těžké práce atd.

Ocenění péče bylo vždy zásadním feministickým tématem. Elżbieta Jabłonska z Polska na výstavě prezentovala svůj projekt *Supermatka* poukazující na heroické výkony žen v domácnosti, které ale zůstávají stranou pozornosti příběhů hrdinství. Služky v domácnosti jsou dvojitě zneviditelnovány, vykonávají nezbytnou práci, kterou společnost přehlídí, a současně musí zůstat v pozadí, aby nenarušovaly idylu rodinného života. Daniela Ortiz z Peru sestavila svoji výpověď na toto téma z rodinných fotografií peruánské vyšší třídy, na kterých je patrná „neviditelná“ přítomnost služby. Služky jsou součástí každodenního života těchto rodin, na fotkách z rodinného života jsou ale přítomny pouze jejich fragmenty či neostře kontury v pozadí. Fyzické úsilí domácích prací a jejich podřadné vnímání je tématem performance *Diaspora* Gabriely Golder z Argentiny, která se s očividným

fyzickým úsilím plazí po čtyřech po podlaze a čistí ji vlastním jazykem.

Celek výstavy je dovršen divadelní hrou na pětieurových bankovkách od Anetty Mony Chisa & Lucie Tkáčové v projektu s názvem *Důležitost děláni ničeho (a diskutování všeho)*. Jednotlivé bankovky, které jsou vypuštěny do oběhu, nesou výpověď o vyprázdněnosti naší jednostranně materiálně orientované kultury.

Výstava *Krise péče* představila narativní a vizuální výpověď transnacionálních praktik péče. Dnes je zřejmé, že feministické úsilí o uznání péče dosud nebylo naplněno. Současné globalizační procesy a vývoj globálního kapitalismu, které vedou k intenzivnějšímu propojení společenských a ekonomických vztahů v globálním rámci, toto úsilí zasazují do nového kontextu. Takto je třeba rozumět reformulovanému feministickému mottu z pera Arlie Hochschild, že „osobní je globální“.² Naše životy jsou zde vzájemně propojeny s druhými, což činí každého do určité míry odpovědným za důsledky svého jednání i přesto, že jsme se přímo nepodíleli na konkrétním špatném zacházení s konkrétními lidmi. Osudy migrantek by tak neměly být nikomu lhostejné.

Poznámky

1 K informacím o výstavě viz <http://www.futuraproject.cz/centrum-pro-soucasne-umeni-futura/vystavy/2012/care-crisis/>

2 Hochschild, A. R. 2008. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ Pp. 107–128 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofía, s. 126.

bych zejména v biomedicíně považovala za rozumné používat výraz *sex/gender based medicine* nebo *sex/gender medicine* s ložem, neboť v některých případech se zdá skutečně nemožné odlišit, co je *gender* a co *pohlaví*. Zajímavý příklad pochází opět z přednášky týkající se *deprese*. U žen může docházet k nižší produkci serotoninu a dopaminu, je u nich tedy vysoce účinná terapie, která tyto hladiny zvyšuje. Na druhou stranu ale *gen*, který vede k nižší expresi dopaminu, má vliv na to, že ženy jsou empatictější, což přednášející spojila s ochotou žen mít a vychovávat děti. Bylo by tedy možné se ptát, zda téma „deprimovaných matek“ nemá oporu nejen v osobních a socioekonomických podmínkách, ve kterých se mnoho matek ocitá, ale také biologickou oporu, která sice může vést k *depresi*, ale vede také k vyšší empatii a ochotě se „obětovat“ dětem... Ostatně, spadalo by toto zjištění do *genderové*, nebo *pohlavní medicíny*?

Gender také bývá používán víceméně jako individuální charakteristika a zůstává na osobnostní úrovni (např. *genderové* role, nižší sebevědomí u žen). Proto ostatně může Paul Enck uvést, že *gynekologie* a *porodnictví*, což je *genderově* podmíněný obor *par excellence*, nemá *genderovou* dimenzi, není oblastí *genderové medicíny*. To se např. projevilo i u přednášky týkající se *deprese*, kde bych kromě úrovně osobnostní, obav a chování očekávala i úroveň *sociální* nebo *sociálně-ekonomickou*.

Jako největší problém se ukazuje převádění výsledků výzkumu do praxe. Lékaři jsou totiž nuceni dodržovat diagnostické směrnice a pravidla, která se mění velice pomalu. Jedna z přednášejících uvedla příklad výzkumu, který prováděla a publikovala před deseti lety, a až v loňském roce se podařilo tyto výsledky promítnout do diagnostických procedur závazných pro lékaře a lékařky, kteří ošetřují pacienty a pacientky. Marek Glezerman lékaře a lékařky ostatně nazval *avantgardními konzervativci*: jsou sice na špičce výzkumu, ke změnám jsou ale velice skeptičtí a neochotní.

Nedbálková, Kateřina. 2011. *Matky kuráže. Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kniha se zabývá tématem gay a lesbických rodin. Autorka v ní využívá sociologicky podložená pojetí rodiny, a to zejména ta, která jsou označována jako interpretativní, etnometodologická a feministická. Jádrem knihy je etnografický výzkum opírající se o rozhovory vedené v sedmnácti (převážně lesbických) rodinách a využívající metod hloubkových rozhovorů, pozorování a terénních poznámek.

Rovenský, Jan a kol. 2012. *Krise a politické křížovatky. Rozhovory s českými politickými teoretiky*. Praha: Filosofia, ediční řada *Filosofie a sociální vědy, svazek 42*.

Kniha obsahuje 11 rozhovorů s významnými osobnostmi české politické teorie. Do knihy přispěli Vladimíra Dvořáková, Petra Guasti, Jan Keller, Erazim Kohák, Marek Hrubec, Miloš Havelka a další. Rozhovory se zaměřují na důležité aktuální otázky české a světové politiky a české a světové politické teorie, ať už z hlediska politické sociologie, politické filosofie, politických dějin či politologie.

Přednášející bez ohledu na specializaci a pohlaví se shodovali v tom, že zahrnutí dimenze genderu a pohlaví je otázkou kvality výzkumu. Každý ve svém specifickém oboru ukazoval problémy, které nastávají, pokud nejsou gender a pohlaví vzaty v potaz. To se týká všech fází výzkumu od a) východisek a cílů výzkumu, b) návrhu a plánu výzkumu, c) statistického modelování, d) statistické analýzy a popisu výsledků, e) diskuse a závěrů. Jak uvádí Ilona Kickbusch v článku z roku 2007: „Jednoduše: pokud není gender zahrnut do výzkumu, potom to není dobrý výzkum.“

Na závěr jednu malou poznámku: bylo až neuvěřitelné, kolik mužů se této konference účastnilo. Nebylo to pochopitelně blízko 30 %, nicméně to určitě bylo více než 10 %. V každém případě tam bylo mnohem víc mužů, než kolik jsem kdy na konferenci věnující se pohlaví a genderu ve výzkumu viděla.

Více informací o konferenci, některé prezentace a shrnutí diskusí najdete na <<http://www.gendermedcongress2011.net/en/layout/gmc2011.php>>.

Poznámky

1 Tato zpráva z konference je zkrácenou verzí textu publikovaného v newsLetteru v lednu 2012 (<http://www.cec-wys.org/media/1b-5784c0b8/nL%20LEDEN%202012.pdf>).

2 Stacie E. Geller, Abby Koch, Beth Pellettieri, and Molly Carnes. „Inclusion, Analysis, and Reporting of Sex and Race/Ethnicity in Clinical Trials: Have We Made Progress?“ *Journal of Women's Health*, Vol. 20, No.3: 315–320.

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* je recenzovaný vědecký transdisciplinární časopis v oblasti genderových studií a feministické teorie. V časopise jsou publikovány stati, které uplatňují genderovou či feministickou perspektivu v oboru sociologie, filosofie, politologie, kulturních studií anebo v dalších sociálních a humanitních vědách. Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vydává od roku 2000 Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Redakční rada časopisu podporuje publikace, které přispívají k rozvoji transdisciplinárních genderových studií v České republice s přihlédnutím k autorskému analytickému přínosu textů.

Časopis je zařazen v databázi *European Reference Index for the Humanities* (ERIH), v *Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice* a v databázi *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*.

Instrukce pro autorky a autory

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu genderteam@soc.cas.cz. Rukopisy zasílejte ve dvou variantách: 1. v plné variantě, včetně abstraktu v angličtině, klíčových slov, informace o autorovi/ce a kontaktní adresy; 2. v anonymní verzi, která musí být shodná s plnou verzí s výjimkou údajů, podle kterých je možné identifikovat autora/ku. Redakce si vyhrazuje právo provést další nezbytnou anonymizaci textu předtím, než text postoupí do recenzního řízení. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně e-mailové adresy a telefonu.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat vedle vlastního textu rovněž abstrakt v angličtině (800–1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, tři klíčová slova v angličtině. Příložená musí být stručná informace o autorce či autorovi. Stati se musí pohybovat v rozsahu 15 až 25 normostran (1800 znaků včetně mezer na stránku bez literatury včetně poznámek pod čarou), recenze by neměly přesahovat 7 normostran a zprávy a komentáře 5 normostran.

Pokud článek obsahuje tabulky či grafy, tyto musí být součástí stejného souboru jako hlavní text. Současně je ale pošlete také jako zvláštní soubory (každý zvlášť). Pro grafy a obrázky požadujeme zdrojový soubor. Použijte písmo Times New Roman velikosti 10 bodů (u všech textových položek v grafu i v tabulce, tj. popisky os, legenda, zdroj dat atd.). Vždy musí být rovněž uveden zdroj. Název grafu, tabulky uveďte písmem Times New Roman, tučně, velikost 12 bodů. Obrázky preferujeme ve formátu TIF.

Podrobnější pokyny naleznete na internetové stránce časopisu www.genderonline.cz

Stati nabídnuté k publikaci v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* jsou postoupeny k posouzení dvěma recenzentům/kám. Autoři a posuzovatelé zůstávají pro sebe navzájem anonymní. Redakce provádí základní jazykovou úpravu textu.

Adresa redakce:

časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, SOÚ AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 222 220 924

e-mail: genderteam@soc.cas.cz

<http://www.genderonline.cz>

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

